

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK DERGİSİ**

ISSN: 1309-7423

**GÜMÜŞHANE UNIVERSITY
ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES**

Cilt/Volume: 4 Sayı/Number: 7

Yıl/Year: 2013

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Cilt: 4
Sayı: 7
Ocak 2013

Sahibi

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN
Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Editörler

Doç. Dr. Ekrem CENGİZ
Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ

Dergi Sekreteryası

Arş. Gör. Emel YILDIZ
Arş. Gör. Gizem AKBULUT

İletişim Adresi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Sekreteryası
Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE
Tel: 0456 233 7501 Dahili: 1198
Fax: 0456 233 7551
sbedergi@gumushane.edu.tr

ISSN

1309-7423

HAKEM KURULU LİSTESİ

- Prof. Dr. A. Mesud KÜÇÜKKALAY.....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir BULUŞSelçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞKaradeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞKaradeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Embiya AĞAOĞLUAnadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLUSelçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gültekin RODOPLU..... İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Prof. Dr. Harun GÜNGÖR Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan H. ÇATALCA..... İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Haydar AKYAZI Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KALKIŞIM..... Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCEUludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU..... Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA..... Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Osman OKKA.....Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TORLAKEskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rasim YILMAZ..... Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK.....Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin TURAN.....Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selim Adem HATIRLI Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇUludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV.....Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Talip TÜRCAN.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Taner ACUNER.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT.....	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ALPER.....	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Adem ÇAYLAK.....	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YATKIN.....	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YAVUZ.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Arif BİLGİN.....	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın KESER.....	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Atila DOĞAN.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram NAZIR.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir GÖVDERE.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Birdoğan BAKİ.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK.....	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cevahir UZKURT.....	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem CENGİZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Fazıl KIRKBIİR.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan AYYILDIZ.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ.....	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ALTUNBAŞ.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü KAPU.....	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim Atilla ACAR.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut ZORTUK.....	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Mikail ALTAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ.....	Malatya Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi AVCI.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Numan ELİBOL.....	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan ARMAĞAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Serpil AĞCAKAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Şebnem ASLAN.....	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Timuçin KODAMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur KAYA.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alper Veli ÇAM	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin ER.....	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Evren GÜÇER	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Eymen GÜREL.....	Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ.....	Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Handan ÇAM.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan AYAYDIN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasret AKTAŞ.....	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İskender PEKER	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail ULUTAŞ.....	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kadir ARSLANBOĞA	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kyung Hyan YOO	William Paterson University
Yrd. Doç. Dr. M. Nejat ÖZÜPEK.....	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut ERDOĞAN	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK.....	Fırat Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜNVER.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Müslüm BASILGAN.....	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nihat YILMAZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri BALTACI.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rahmi YÜCEL.....	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih AKKANAT.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih GÜRAN.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih YILDIZ.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN.....	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK.....	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tarhan OKAN.....	Gümüşhane Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.) Türkiye'nin Libya Olaylarında İzlediği Politikayı Realizmin İnsan Doğası, Güç ve Ahlak Tanımları Üzerinden Açıklamak
Abdulgani BOZKURT..... 1 - 23
- 2.) A Financial Performance Measuring Method For The Bank Call Center Employees
Ahmet Hakan ÖZKAN 24 - 42
- 3.) Maliyet Liderliği Stratejisi Kapsamında Değer Mühendisliği Tekniğinin Uygulanmasının Bir Model Vasıtasıyla Analiz Edilmesi
Altan AYAN..... 43 - 60
- 4.) Tip'ler İnsanı "Modernleşmenin Benzeşen Bireyleri"
Ayhan DEVER 61 - 71
- 5.) Bilişim Teknolojilerinin İşletme Performansı Üzerine Etkileri ve Gaziantep İlinde Tekstil Sektöründe Bir Araştırma
Berkant DULKADİR
Bülent AKKOYUN 72 - 90
- 6.) Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi
Eda BOZKURT
Özlem TOPÇUOĞLU 91 - 105
- 7.) Yunanistan Borç Krizi Ve Türk - Yunan Turizmine Etkileri (2011 Yılı İncelemesi)
Engin ÇENBERCİ..... 106 - 121
- 8.) İş Hukuku Kapsamında Tarımda Çalışanlar
Ertuğrul GÜREŞÇİ..... 122 - 139

- 9.) Beş Faktör Kişilik Kuramı İle İş Değerleri İlişkisinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma
Ethem MERDAN..... 140 - 159
- 10.) Yapılandırmacı Sınıf Öğrenme Ortamı Algısı
Fadime MENGİ
SİNAN Schreglman 160 - 174
- 11.) TCMB'nin Finansal İstikrar Araçları ve Çıkış Stratejisi Olarak Uygulamaları
Funda ÇONDUR
Mehmet BÖLÜKBAŞ 175 - 193
- 12.) Dünyada ve Türkiye'de Kirlilik İzinleri Piyasaları ve Çevre Sorunlarının Çözümünde Bu Piyasaların Etkinliği
Hasan Çebi BAL..... 194 - 217
- 13.) Otel İşletmeleri ve Seyahat Acentaları İlişkisinde Bağlılık Düzeyi Analizi:
Alanya Bölgesi Otel İşletmelerinde Ampirik Bir Çalışma
Hulusi DOĞAN
Oğuz NEBİOĞLU
Neşe ÇAKIR
İlknur DOĞAN 218 - 231
- 14.) İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri
İbrahim ONAY 232 - 244
- 15.) Düzce Yöresi Şehir Tarihi Çalışmaları Üskübü (Konuralp) ve Akçakoca Örneği (Kitap Tanıtımı)
İsmail KATGI..... 245 - 253

- 16.) Orta Çağ İktisat Zihniyetinin Kazanç Maksatlı Ticaret Etkinliğine Karşı Tutumu
Kürşat Haldun AKALIN..... 254 - 280
- 17.) Abbasiler Hilafetinin Tenezzülü ve Parçalanmasına Dair
Ebülfez ELÇİBEY
Muhammet KEMALOĞLU..... 281 - 297
- 18.) Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyüme Etkisi:
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi
Salih TÜREDİ 298 - 322
- 19.) Üniversite Öğrencilerinin Sporda Şiddet ve Saldırganlık Algıları
Üstün ÖZEN
Hakan EYGÜ
A. Kamil KABAKUŞ 323 - 342
- 20.) Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin Geliştirilmesi
Güvenirliği ve Geçerliği
Yener ÖZEN 343 - 357
- 21.) Muhasebe Çevresi ve Çevrenin Muhasebeye Etkisi
Yusuf SÜRMEYEN
Davut AYGÜN 358 - 381

TÜRKİYE’NİN LİBYA OLAYLARINDA İZLEDİĞİ POLİTİKAYI REALİZMİN İNSAN DOĞASI, GÜÇ VE AHLAK TANIMLARI ÜZERİNDEN AÇIKLAMAK

Abdulgani BOZKURT*

ÖZET

Realizm, Uluslararası İlişkiler disiplininde üzerinde en çok tartışılan teorilerden biridir. Geçmiş iki bin beş yüz yıl öncesine dayandırılan Realizm ele aldığı güç, çıkar, devlet, güçler dengesi, tehdit gibi önemli kavramlar nedeniyle tartışılmaya da hiç kuşku yok ki devam edecektir. Bazı yönlerinin eksiliği ile eleştirilse de realizm, dünyada meydana gelen olayları anlamada/açıklamada hala referans alınan en önemli teorilerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu makalede Realizmin gücü, insan doğasını ve ahlakı nasıl açıkladığı ele alınacaktır. Ve Türkiye’nin Libya iç savaşında ve Libya’ya düzenlenen operasyonlarda göstermiş olduğu refleks realizm bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Güç, Çıkar, Türkiye, Libya

ANALYZING TURKEY’S POLICY ON THE EVENTS IN LIBYA ACCORDING TO DEFINITION OF HUMAN NATURE, POWER AND ETHIC IN REALISM

ABSTRACT

Realism is one of the much-debated theories in the discipline of international relations. History of Realism which is based on two thousand five hundred years ago will continue to be discussed for the reason that examining some notions like power, interest, state, balance of power and threat. Although there are some criticism on realism because of its deficiency, realism is one of the main theory which is taken as a reference explaining/understanding events in the world. In this article, the concept of power, human nature and ethic will be addressed according to realism. Also Turkey’s reaction to Libya civil war and the operations in Libya will be evaluated in the context of realism.

Keywords: Realism, Power, Interest, Turkey, Libya

*Araş.Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
abdulgani.bozkurt@rize.edu.tr

GİRİŞ YERİNE: ÜLKELERİN KADERLERİNİ NE TAYİN EDER?

Bütün semavi dinler aslında savaşla ilgili birtakım ayetler, bölümler içerse de özünde insana iyi, ahlaklı, yardımsever ve erdemli olmayı öğütler. Semavi dinlerin yanında Budizm ve Konfüçyanizm gibi dinler de inananlarına erdemli ve diğerkâm olmayı salık verirler. Ancak hemen hemen bütün dini metinler neredeyse aynı şeyi salık vermesine ve dünya nüfusunun önemli bir bölümünün de bu zikredilen dinlerden birine bağlı olmasına rağmen çatışmalar, savaşlar ve akan kanlar bir türlü engellenememektedir. Aslında öğütün iyi olana değil, kötü ve eksik olana verilen bir şey olduğu göz önünde bulundurulsa, hemen hemen bütün dinlerin neden erdemli ve iyi olmayı öğütlediği açıkça anlaşılacaktır. Zira özünde zaten iyi ve erdemli olan birine “iyi ve erdemli olmalısın” öğütü verilmez; verilemez. Ancak kötü ve erdemli olmayan birine “iyi ve erdemli olmalısın” öğütü verilebilir. Ya da doğası gereği erdemli olmamaya meyyal kişiye bu öğüt verilebilir. Olaya bu açıdan bakıldığında, aslında bütün dinler verdikleri öğütlerle insanın sahip olduğu hırslı yapıya ve bitmek tükenmek bilmeyen arzularına dikkat çekmektedir.

Realizm de insanın, özünde bencil olduğu vurgusunu yapmaktadır. İnsanların sahip olduğu bencil yapı sayesinde diğerlerinin önüne geçme güdüsüyle hareket ettiğini ifade etmektedir. Mademki devletleri yönetenler de insanlardır, o halde devletlerin gösterdiği refleksi anılamanın yolu insanı anlamaktan geçmektedir. Bu sebeple realizmin üzerinde durduğu üç kavram -insanı ve dolayısıyla onun yönettiği devleti anlamada- *insan doğası*, *ahlak* ve *güç* olarak öne çıkmaktadır. Çatışma durumundaki insan doğasının getirdiği ahlak anlayışı ve bu anlayıştan hareketle elde edilmek istenen güç-çıkarcı, devletlerin uluslararası arenada nasıl hareket ettiklerinin anlaşılması açısından temel teşkil etmektedir.

I. İNSAN DOĞASI, AHLAK VE GÜÇ BAĞLAMINDA REALİZM

Realizm, politikanın şekillenmesinde insan doğasının önemine ve uluslararası sistemi düzenleyen bir hükümetin, mekanizmanın olmamasına vurgu yapmaktadır. Thompson'a (1985) göre “İnsan doğasının yapısı, insanlığın ilk doğuşuna kadar gider” (aktaran Donnelly, 2000: 9) ve bu yapı egoist bir özellik taşır. Egoizm ise insanın ahlaktan yoksun bir şekilde sadece çıkarlarını ön plana alan bir tutumla hareket etmesine sebep olur (Donnelly, 2000: 9). Başka bir

ifade ile realizm insanın, liberallerin savunduğunun aksine alturistik (diğerkâm) olmadığını, antagonistik olduğunu savunmaktadır (Çalış ve Özlük, 2007: 230). Yani insanın, özünde sadece kendisini düşünen, diğerlerini muhalif, rakip ve düşman olarak kabul eden bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmektedir. Böyle bir yapıda herkesin herkesle karşı karşıya geleceğini ve savaş durumunda olacağını savunan T. Hobbes bu savını üç temel prensip ile desteklemektedir.

Birincisi, insanın ahlaktan yoksun bir şekilde hareket ettiği ve fiziksel istekleri tarafından kontrol edildiğidir. Bu istekler, sınırlı ve kıt mallar için mücadele eden insanların benliğine işlemiştir. İkincisi, bu malları kazanan insanların kendilerini koruma altına almak için diğerleri üzerinde iktidar kurma veya üstünlük sağlama arayışında olduğudur. Bu durumun meydana gelme sebebi başkalarına güven duygusunun olmamasıdır. Üçüncüsü ise insanın saygınlığı elde etme çabası ve başkalarının onun üstünlüğünü kabul etmesini istemesidir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 225).

Hobbes'un savunduğu bu üç temel argümanı elde etmek için kuşkusuz güce ihtiyaç vardır. 17. yüzyılda yaşayan İngiliz filozof Hobbes'un (1588–1679) fikirlerinden hareketle Hans Morgenthau (1967) da uluslar arasında inşa edilen politikanın, güç açısından tanımlanan milli menfaate dayalı değişmeyen ve evrensel kurallarla yönetildiğini savunmuştur (aktaran Bozdağlıoğlu, 2007: 139). Gerek Hobbes gerek Morgenthau, klasik realizmin en önemli kuramcılarında olarak kabul edilirler ve taşıdıkları fikirlerde insan doğasına, insanın özünde egoist olduğuna ve özellikle gücün elde edilmesine yaptıkları vurgu dikkat çekicidir (Wendt, 1992: 395).

Ancak güce yapılan vurguda, gücün ne olduğu konusunda ve devletlerin neden güce ihtiyaç duydukları noktasında genel bir tartışma söz konusudur. Tamamen Realizm ile özdeşleştirilen güç kavramına liberaller, feministler ve Marksistler de birtakım anlamlar yüklemektedirler. Burada realizm ile simgeleşen kaba kuvvet yolu ile elde edilen güçtür. Diğer birçok teori, analizlerinde gücü kültürel, fikirsel ve kuramsal olarak değerlendirip realizmden ayrılmaktadır (Özdemir, 2008: 114).

Realist bakış açısı ile güç, caydırıcılığı ve yaptırım gücünü elinde bulundurma olarak tanımlanabilir. Başka bir ifade ile güç için bir insanın diğeri üzerinde sahip olduğu ve sürdürdüğü etkidir denebilir. Aslında bu tanımıyla güç, bütün sosyal ilişkileri kapsar ve fiziksel,

psikolojik bütün etkileri içinde barındırır (aktaran Williams, 2004: 638). Morgenthau'ya (1985) göre gücü tek cümle ile özetlemek gerekirse güç, insanın insan üzerindeki her türlü etkisidir (aktaran Arıboğan, 2007: 205).

Realistler de güce yükledikleri anlam itibarıyla klasik realistler ve neo-realistler olarak ayrılmaktadırlar. Klasik realistlere -Hans Morgenthau (1946)- göre devletlerarasındaki rekabet, insanların arzulu-istekli doğalarından gelen gücü elde etme mücadelesidir. Yani güç nihai olarak ulaşılması gereken bir amaçtır. Neo-realistler -Kenneth Waltz (1979)- ise insan doğasını göz önünde bulundurmadan gücü ulaşılması gereken bir amaç olarak değil, (devlet bazında) sadece hayatta kalmak ve güvenliği sağlamak için elde edilmesi gereken bir araç olarak görmektedirler (aktaran Walt, 1997: 932).

Gerek amaç gerekse araç olarak kabul edilsin günümüzde güç, birçokları tarafından varlıklı olmanın, saygınlık kazanmanın, iyi hissetmenin, güvende olmanın ve hatta haklı olmanın aracı olarak görülmektedir. Güç amaç olarak ele alındığında, onu elde etmek için her yol mubahtır anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu da herkesin bencil olduğu bir ortamda insan doğasının gereğidir. Güvenliği kazanmak ve onu garanti altına almak için güç, bir araç olarak kabul edildiğinde de güvenliği kazanma adına verilen mücadelelerde ortaya çıkabilecek olan her türlü zayıf mubahtır anlayışı ortaya çıkmaktadır. Sebepleri bakımından ikincisinin ilkinin göre kısmi bir ahlakiliği söz konusu olsa da sonuçları bakımından ikisi arasında bir fark olmadığı görülmektedir.

Güce ulaşma veya güvenliği temin etme çabasının neticesi olarak ortaya çıkan çatışmaların engellenmesi ve insanların birtakım dürtülerine ket vurulması için bir otorite gereklidir. Bu sebeple Hobbes, devlet kurumunu adaletin tek kaynağı olarak görmektedir. Adaletin tek kaynağı olmakla birlikte iktidarın da kaynağı olan bu kurum vasıtasıyla huzur ve istikrar güvence altına alınmış olacaktır. Bir hükümet bunu sağlayamazsa o yıkılır yerine huzuru sağlayabilecek başka bir hükümet getirilir (Moseley, 2011: 128–129).

Devlet bir üst otorite olarak kabul edildiğinde vatandaşları arasında göreceli huzuru sağlamasının mümkün olacağı kabul edilmektedir. Bu huzurun uluslararası politikada/arenada sağlanamayacağı aşikârdır. Çünkü uluslararası sistemde adaleti sağlayacak, huzuru getirecek bir üst merci bulunmamaktadır. Nasıl ki devlet içindeki bireyler, kendi çıkarlarını ön planda tutarak

egoist bir şekilde hareket etme eğilimde iseler, bireylerin oluşturdukları devletler de aynı şekilde hareket edeceklerdir. Dolayısıyla düzensizliğin hâkim olduğu bir sistemde değerlerin savunulması ve tutarlı hareket edilmesi zor görünmektedir. Devletlerin uluslararası arenada sabit ve tutarlı hareket etmemelerinin sebepleri yukarıda ifade edilen noktada aranmalıdır.

Ancak her şeye rağmen doğası gereği bencil olan insanların rızasının¹ da hesaba katılması gerekir. Bu nedenle devletleri yöneten liderler çoğu zaman sorumluluk içerisinde hareket etmek zorunda kalmaktadırlar. İdealistler, ahlaki ilkelerin insanlar arasındaki ilişkileri belirleyen evrensel unsur olduğuna inanırlar. Bu yönüyle ahlak, sadece insanlar arası bir olgu değildir. İdealistler, insanlığın biçimlenmesinin yer aldığı her türlü yapılanmada bu ilkelerin olması gerektiğini savunurlar (Çalış ve Özlük, 2007: 231). Güce ulaşma açısından ahlaki değerlere önem veren idealistlerin aksine realistler, Machiavelli'nin ifade ettiği "güç ahlaki ve insani değerlere bakılmaksızın elde edilecek bir olgudur" düşüncesine inanmaktadırlar. Machiavelli'nin ahlak anlayışı bu noktada realizmin değişmezleri arasında yer almaktadır. Machiavelli (1994) ahlakı bireysel ve devletsel olarak ikiye ayırmaktadır: İçinde dini motifler barındıran bireysel ahlak insanın kendisi ile ilgilidir. Devletsel ahlak ise devletin çıkarlarını korumaya yöneliktir. Bu ikisi çatıştığında devletsel ahlakın bireysel ahlaka tercih edilmesi sorumluluk ahlakının bir gereğidir. Zira bir kral, bir imparator, bir devlet başkanı, bir başbakan özünde çok iyi, ahlaklı, yardımsever ve müşfik olabilir. Ancak bu özelliklerinden dolayı devletin başarısı akamete uğrarsa o kötü ve beceriksiz biridir. Böyle bir lider bu özellikleri taşıyorsa bile devlet mevzularında bu özellikleri bir kenara bırakmalıdır. Diğer taraftan bir lider de kötü, acımasız, hırslı, saldırgan olabilir. Ancak bu lider sonuçta devletini başarıya götürüyorsa becerikli ve iyi bir liderdir (aktaran Arı, 2002: 137-138). Machiavelli'ye (1994) göre siyaset adamının hedefi başarıdır. Bu başarıya giden yolda kuvvet kullanımı meşrudur. Önemli olan devletin yani aslında prensin menfaatidir (aktaran Toklu, 2006: 14).

¹Devletler, özünde her ne kadar çıkarıcı davransalar da idealist bir dil kullanabilirler. Machiavelli'nin ahlak anlayışına göre kullanılmalıdır da. Bu durum bir ihtimalden ziyade başarıya giden yolda bir gerekliliktir. Ve bu gereklilik yerine getirilmelidir. ABD Afganistan'a girerken dünyayı terör belasından kurtarmak için girdiğini söylemiş ve Afganistan'ın jeo-stratejik öneminden bahsetmemiştir. Yine aynı şekilde, Irak'a girerken dünyayı tehlikeli bir diktatörün elinde bulunan kitle imha silahlarından kurtarmak için girdiğini söylemiş, Irak'ın doğal kaynaklarından hiç bahsetmemiştir. ABD'nin bu iki olaydaki tutumu, devletlerin çıkarları için mücadele ederken geniş halk kitleleri nezdinde meşruiyetlerini korumak ve halkın rızasını kazanmak için tercih ettikleri üsluba verilebilecek en iyi örneklerdendir.

Machiavelli'ye göre ahlak, herkesin ahlaklı olduğu bir ortamda konuşulmaya değer bir kavramdır. Ancak böyle bir durum asla söz konusu değildir. Bütün insanların dürüst olduğu bir dünyadan söz etmek mümkün olmadığı için iyi bir lider hayvan doğasını nasıl kullanacağını öğrenmek zorundadır. Bu doğada seçeceği hayvanlar aslan ve tilki olmalıdır. Tilki kendisini kurtlardan koruyamazken aslan da kendisini tuzaklardan koruyamaz. Dolayısıyla tuzağa düşmemek için tilki olmak, kurtların üstesinden gelmek için de aslan olmak gerekir. Eğer bir lider verdiği sözü yerine getirdiğinde zarar göreceğini biliyorsa o sözü tutmak zorunda değildir hatta tutmamalıdır. Herkesin verdiği sözü yerine getirdiği bir dünyada bu davranış ahlaki olmazdı. Ancak böyle bir dünya yoktur ve insanlar verdikleri sözleri tutmaz olduklarında liderin de tutmaması elzemdir (Machiavelli, 2002: 99–100).

Aslında bu tespiti ile Machiavelli devletlerarasında yapılan hiçbir antlaşmanın tam başarıya ulaşmamasının, başarıya nispi olarak ulaşsa bile uzun süre baki olamamasının altında yatan nedeni ifade etmektedir. İnsanların birbirlerine güvenmediği ve kendi çıkarlarını düşündüğü bir ortamda devletler de birbirlerine güvenir gibi görünmekte ancak öz itibarıyla kendi çıkarlarını gözetmektedirler. Bu sebeptendir ki tarihin başlangıcından bu yana bütün insanların, ulusların, kültürlerin ve devletlerin üzerinde mutabakata vardığı, sağduyu ve vicdanın hâkim olduğu bir tek ortak anlaşma mirası bugüne ulaşmamıştır.

Genelde dünyada cereyan eden hadiselerle özelden ise Türkiye'nin Libya olayındaki değişken ve çelişkili tutumuna bu pencereden -yani realist bakış açısı ile- bakmak yaşananları ve önümüzdeki süreçlerde yaşanması muhtemel hadiseleri açıklamada yardımcı olacaktır.

II. TÜRKİYE'NİN LIBYA OLAYLARINDA İZLEDİĞİ SİYASET

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin Libya olaylarında, önce idealist-değer odaklı davranış ardından "reel-politik" gereği davranış sergilemesinin değerlendirilmesi yapılacaktır. Ancak Türkiye'nin sergilediği bu tutuma geçmeden önce Libya hakkında kısa bir bilgi vermek ve özü itibarıyla isyanın başlaması, sürmesi ve bitmesi safhalarını değerlendirmek Türkiye'nin izlediği siyaseti anlamak açısından önem arz etmektedir.

A. Genel Bilgilerle Libya

2011 yılı tahminlerine göre yaklaşık 6 milyon 600 bin nüfusa sahip olan Libya'da halkın %97'sini Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Arapçanın resmi dil olduğu ülkede İtalyanca ve İngilizce de konuşulmaktadır. 1.759.540 km² yüzölçümü ile dünyanın 17. büyük ülkesidir (*www.cia.gov*, 2011). Bir Akdeniz ülkesi olan ve Afrika kıtasında yer alan Libya'nın batısında Tunus ve Cezayir, doğusunda Mısır, güneyinde Çad ve Nijer, güneydoğusunda Sudan ve kuzeyinde Akdeniz bulunmaktadır.

1551'de Turgut Reis tarafından fethedilerek Osmanlı toprağı olan Libya, 1911 Trablusgarp savaşına kadar Osmanlı'nın Afrika'daki en önemli eyaletlerinden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtalyanlarla uğraşmak zorunda kalan Libyalılar, 1943'ten itibaren Fransız ve özellikle de İngilizlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Libya, Ömer Muhtar'ın İtalyanlarla girdiğı mücadelenin benzeri olarak yeni sömürgecilerle mücadeleye girişen İdris es-Senûsi liderliğinde (Bölme vd., 2011:8) 1951 yılında bağımsızlığını kazanmıştır (Aydın, 2011). Bağımsızlığın ardından İdris es-Senûsi kral olmuş ve 18 yıl kral olarak başta kalmıştır. 1969 yılında Muammer Kaddafi öncülüğünde bir grup subayın gerçekleştirdiğı darbe ile krallık ortadan kaldırılmış ve Libya kendine has bir yönetim ile tanışmıştır. 1 Eylül 1969'da daha 27 yaşında iken Kralı deviren Kaddafi 2009 yılının 1 Eylül'ünde gerçekleştirdiğı, 6 gün süren ve Türkiye'den önemli isimlerin katıldığı, görkemli 40. yıl kutlamaları (*www.cnnturk.com*, 2009) ile hiç gitmeyecekmiş gibi bir portre çizmiştir. Ancak kutlamaların ardından henüz 2 yıl geçmişken Libya'daki muhalifler tarafından linç edilmiştir. Kaddafi sonrası ülkede seçimler yapılmış ancak ülkeye sükûnet hala daha hâkim olamamıştır.

B. Libya'da Yanan Ateş, NATO Operasyonu ve Operasyonun Sonuçları

Tunus'ta -26 yaşında üniversite mezunu- bir seyyar satıcı olan Muhammed Buazizi'nin, tezgâhının elinden alınması üzerine kendisini yakmasıyla başlayan protesto gösterileri kısa sürede halk ayaklanmasına dönüşmüştü. 23 yıldır Tunus'u yöneten devlet başkanı Zeynelabidin bin Ali isyan karşısında fazla dayanamamış ve 14 Ocak'ta devrilmişti. Olaylar neticesinde Zeynelabidin bin Ali, ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı (*www.zaman.com.tr*, 2011). Zeynelabidin bin Ali'nin devrilmesinin taşıdığı en önemli anlamlardan biri de sembolik

yönünün olmasıdır. Zira ilk defa Arap ülkelerinin birinde zorla başa geçmiş bir lider, halk tarafından gerçekleştirilen darbe ile görevinden uzaklaştırılmıştır (Şahin, 2011: 9). Tunus'ta yanan ateş halkın fakir ve sefil bir halde yaşadığı Mısır'a sıçramada gecikmemiş, yüz binlerce insanın ünlü Tahrir meydanını işgali ile başlayan müesses nizamdan kurtulma çabası Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılması ile sonuçlanmıştır.

Mısır'ın ardından isyan ateşinin yandığı bir diğer durak ise Libya olmuştur. 15 Şubat 2011'de başlayan protesto gösterilerinin ardından 17 Şubat'ta halk hükümete karşı direnişe başlamış ancak bu eylemler askerin sert müdahaleleri ile karşılaşmıştır. 11 Mart'ta toplanan AB Güvenlik Konseyi'nde İngiltere ve Fransa gibi ülkeler Libya'ya karşı askeri operasyondan yana tavır koyarken Almanya böyle bir olasılığa karşı çıkmıştır (Akgül, 2011: 57). Akabinde toplanan Birleşmiş Milletler, Libya'ya müdahalenin yolunu 10 "Evet" ve 5 "Çekimser" oyla açmıştır. Buna göre Libya hava sahası, uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmiş ve İtalya üslerini açtığını duyurmuştur (www.haberturk.com, 2011). BM'nin sivillerin korunması amacıyla verdiği yetki doğrultusunda NATO güçleri Trablus'tan başlayarak Libya semalarında aylar sürecektir olan hava saldırıları düzenlemeye başlamıştır (www.bbc.co.uk, 2011). 19 Mart 2011'de Fransa'nın öncülüğünde başlayıp aylar süren yoğun saldırıların ardından Kaddafi, aylardır saklandığı memleketi Sirte'de 20 Ekim 2011 günü öldürülmüştür.

Kaddafi'nin öldürülmesinin ardından toplanan NATO komutanları, 21 Ekim'de bir araya gelerek yedi aydır Libya'da devam eden bombardımanları sona erdirme konusunu ele almıştır (www.bbc.co.uk, 2011). NATO tarafından, BM Güvenlik Konseyi'nin 31 Mart'ta aldığı 1973 no'lu karar gereği başlattığı (www.nato.int, 2011) askeri operasyonların 31 Ekim tarihi yerel saatle 23:59 itibarı ile sonlanacağı açıklanmıştır (www.haberturk.com, 2011).

Yedi ay süren ve Kaddafi'nin ölmesi, hükümetin yıkılması ile sonuçlanan saldırılarda toplam 7943 sorti yapılmıştır (www.cnn.com, 2011) Sayının tam olarak ne olduğu bilinmemekle birlikte 20 binden fazla insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Operasyonların ardından NATO Genel Sekreteri Rasmussen, ihtiyaç duyulması halinde yeni oluşan Libya hükümetine demokrasiye geçiş sürecinde destek verebileceklerini ifade etmiştir. Bunun yanında savunma ve güvenlik sektörlerinde de yardım edebileceklerinin altını çizmiştir (www.nytimes.com, 2011).

Alt yapı ve üst yapının neredeyse tamamının çöktüğü Libya'da savaşın ardından zarar görmeyen tek kurum petrol bakanlığı olmuştur. Petrol yataklarının %10'un da sıkıntı olduğunu ancak kalan % 90'lık kısmının gayet iyi olduğunu ifade eden bakanlık yetkilileri Ekim (2011) ayının başında yaptıkları açıklamada, takip eden iki-üç hafta içinde günlük petrol üretiminin 500–600 bin varil şeklinde olacağını, önümüzdeki bir yıl içinde ise bu üretimin günlük 1 milyon 600 bin varile ulaşacağını ifade etmişlerdir (*tr.euronews.net*, 2011).

Önemli bir petrol ülkesi olan Libya, nüfusun azlığı dolayısıyla petrolün kişi başına katkısında dünyada en üst sıralarda yer almaktadır. Bu, Libya petrolünün Libyalıları ilgilendiren özelliğidir. Bunun yanında uluslararası arenada güçlü devletleri ilgilendiren boyutu ise, Libya'nın -petrol şirketlerinin dili ile- dünyanın Cezayir'le beraber en tatlı petrolüne sahip olmasıdır. Bu sebeptendir ki Libya'da olaylar başladığında ABD, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkeler savaşın bir numaralı aktörleri olarak ortaya çıkmışlardır (*www.radikal.com.tr*, 2011). Çünkü petrol ve enerji kaynaklarının geçiş yollarına hükmetmek dünya politikasında söz hakkına sahip olmanın önünü açmaktadır. Henüz iç savaş ve operasyon devam ederken Ulusal Güvenlik Konseyi (UGK) başkanı Abdülcelil'in, ülkenin yeniden inşa edilmesi aşamasında muhalifleri destekleyen ülkelere öncelik verileceğini ve bu önceliğin de aldıkları destek nispetinde olacağını açıklaması, operasyonda ismi geçen ülkelerin neden bu kadar hevesli olduklarının anlaşılması açısından önemlidir (*www.sonhaberler.com*, 2011).

Gelinen noktada, Kaddafi'ye karşı başlayan isyan neticeye ulaşmış olsa da Libya'da binlerce insanın linç, işkence ve kötü muameleye maruz kalmaya devam ettiği BM tarafından rapor edilmiştir (*www.hurriyet.com.tr*, 2011). UGK'nin varlığı ve seçimlerin yapılması ülkeye henüz düzen, sükûnet ve istikrar getirmiş değildir. Bu sebepten, Kaddafi sonrası Libya'nın istikrara kavuşacağı konusunda yakın vadede iyimser kanaatler bulunmamaktadır. İstikrara kavuşacaksa bile bunun nasıl olacağı konusunda kafa karışıklıkları devam etmektedir. Bir devlet geleneğine sahip olmayan Libya'nın sorunlu iç yapısına, sahip olduğu doğal kaynaklar vesilesi ile müdahil olma iştiyakında olan dış aktörler eklenince durum içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Kısa vadede suni çözümler üretilse de orta ve uzun vadede böyle bir Libya'nın karışma ihtimali daima göz önünde bulundurulmalıdır.

C. Aynı Türkiye, İki Farklı Tutum

Libya, Türkiye'nin dış politikasında ve Türk halkında önemli bir yere sahiptir. Gerek Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türkiye'ye askeri yardımda (www.dha.com, 2011) bulunması gerekse çok sayıda Türkün ülkede çalışma imkânı bulması, Libya'nın Türkiye nezdinde önemli bir yer teşkil etme sebeplerinden yalnızca birkaçıdır. Özellikle devlet bazında Türkiye'nin, Libya'da çok önemli yatırımları vardır. Libya ekonomisinde hem ithalat hem de ihracat düzeyinde birinci sırada yer alması da Türkiye, –birinci sırada olan ülke İtalya'dır- İtalya'nın hemen ardından gelen Almanya, İngiltere ve Güney Kore gibi ülkelerin arasında yer almaktadır (www.ito.org.tr, 2011). Libya ekonomisinde önemli bir yer tutan Türkiye'nin Libya'ya 2010 itibarıyla yaklaşık olarak 2 milyar \$ civarında ihracatı ve Libya'dan 500 milyon \$ civarında ithalatı bulunmaktadır (www.tuik.gov.tr, 2011). Bunun yanında elde net rakamlar olmamakla beraber olaylar patlak vermeden önce, Devlet Bakanı Zafer Çağlayan'ın ifadesi ile Libya'da yaklaşık 25 bin Türk işçi çalışmaktaydı. Ve 100'ün üzerinde şantiyede değeri 15 milyar \$'ı bulan 214 proje devam etmekteydi (www.timeturk.com, 2011). Bu açıdan bakıldığında Libya'nın özellikle ekonomik açıdan Türkiye için ne anlam ifade ettiği daha net anlaşılacaktır. Olaylarının Türkiye'ye maliyeti milyon \$ ile ifade edilebilecek küçük rakamlarla mahdut değildir.

Tunus ve Mısır gibi insanların evine ekmek götürdüklerinde kendilerini mutlu addettikleri bir ülke değildir Libya. Tunus ve Mısır, kötü idarecilerin elinde olmakla beraber bol kaynaklara sahip olmayan iki ülkedir. Libyalı insanların da yokluk çektiği kabul edilebilir belki ancak bu yokluk ülkelerinin kaynak sıkıntısından kaynaklanmamaktadır. 6 milyon civarında nüfusa sahip olan ülke, dünya petrol üretiminin % 2'sine ve oldukça kaliteli petrole sahiptir (Arı, 2005: 834). Petrolün kişi başına etkisi düşünüldüğünde İran'dan, Rusya'dan ve birçok petrol ülkesinden avantajlı durumdadır. Petrolün yanında diğer doğal kaynakların da etkisi ile Libya'nın hiçbir dış borcu bulunmamaktadır. Kredi kuruluşlarınca AAA- gibi önemli bir not alabilen Libya'nın, 2010 itibarıyla petrol rezervleri 139 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (www.itso.org, 2011). Yine aynı yıl itibarıyla Libya'nın doğalgaz ve petrolden elde ettiği gelir 40 milyar \$ olmuştur (www.cnnturk.com, 2011). Ne var ki Libya'nın bu kadar bolluk içinde olmasının yanında şanssızlığı, batı karşıtı politikaları nedeni ile sürekli Batı ve ABD'yle çatışan ülke ekonomisinin ve siyasetinin çoğunlukla Kaddafi'nin şahsına indirgenerek ele alınmış

olmasıdır (Ataman ve Sönmez, 2010: 181). Bu sebeptendir ki Kaddafi, elindeki onca imkânı toplumun refahını sağlamada yeterince kullanamamış ve toplumun önemli bir kesiminin nefretini celbetmiştir.

Dengesiz tavırları ile Batı'yı rahatsız eden Kaddafi'ye karşı fırsatı eline geçiren Batı, Libya'ya Kaddafi'yi devirmek için operasyon düzenlemekte tereddüt bile etmemiştir. Zira Batı'nın, kendisine yakın olan Hüsnü Mübarek'i bile sahiplenmede duyarlı davranmaması göz önünde bulundurulduğunda Kaddafi konusunda duyarlı davranması zaten beklenemezdi. Bu yönü ile Batı, Libya olaylarının başlaması ve bitişi ile daha tutarlı² bir siyaset izlemiştir. Yani başından beri Kaddafi'nin gitmesinden/ etkisizleştirilmesinden yana tavır koymuş ve bu tavrın arkasında Kaddafi gidene/etkisizleştirilene kadar da durmuştur.

Ancak ne var ki, Libya olaylarında Türkiye'nin tavrı –çıkarları gereği- batı kadar net ve tutarlı olmamıştır. Türkiye'nin Libya'ya düzenlenen operasyonlar karşısındaki tutumundan sadece bir iki yıl öncesine gitmek ve Türkiye'nin Libya ile ilişkilerine bakmak neden tutarlı bir hareket sergileyemediğinin de cevabını vermektedir.

Kaddafi'nin 2009 yılında tertiplelediği ve büyük görkemle sergilediği başa geçişinin 40. yıl kutlamalarına Bülent Arınç ve eşi Münevver Arınç, İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ile Emine Erdoğan katılmıştı. Arınç ve İhsanoğlu şeref tribününden kutlamaları izlerken, Emine Erdoğan ve Münevver Arınç da Kaddafi'nin eşi Safiye Farkaş ve kızı Ayşe Kaddafi ile programı yan yana izlemişlerdi (www.hurriyet.com.tr, 2011). Kutlamalara şeref konuğu olarak katılmak ve üst düzey yöneticiler ile bu kutlamaları izlemek, yöneticilerle ve onların politikalarıyla bir sorun olmadığının açık bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Yine diğer taraftan, Başbakan Erdoğan 28–30 Kasım 2010 tarihlerinde Libya'da düzenlenen 3. AB-Afrika Zirvesi'ne Libya Lideri Muammer Kaddafi'nin daveti üzerine onur

² İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin sergiledikleri bu göreceli tutarlı politika Libya'da olayların başlamasından bitişine kadar geçen süre ile sınırlıdır. Zira unutulmamalıdır ki, Fransa ve İtalya gibi ülkeler bundan iki yıl öncesine kadar başkentlerinde Kaddafi'nin çadır kurmasına müsaade etmişler. Çıkarı gereği çadır kurduran bu ülkeler yine çıkarı gereği Kaddafi'ye cephe almışlardır. Fotoğrafın tamamına bakıldığında bu ülkelerin de çıkarları gereği tutarsız politika izledikleri net bir şekilde görülmektedir. Bu ülkelerin Türkiye'den ayrıldıkları tek nokta Libya operasyonlarında daha tutarlı bir politika izlemeleri olmuştur.

konuğu olarak katılmış ve kendisine “Kaddafi İnsan Hakları Ödül”ü verilmiştir (www.hurriyet.com.tr, 2011). Ödülü alan Başbakan Erdoğan'ın aynı toplantıda yaptığı açıklamalar ise Türkiye'nin Kaddafi'ye ve O'nun şahsında Libya politikalarına bakış açısını ortaya koyması açısından önemlidir: “Şahsımdan ziyade, ülkem ve milletim adına teslim aldığım bu ödülün, bölgesel ve küresel ölçekte, insan hakları noktasındaki mücadelemizi teşvik edeceğinden emin olabilirsiniz” diyen Başbakan Erdoğan, konuşmasını Kaddafi'ye teşekkür ile bitirmiştir: “Bu vesileyle bölgesel ve küresel ölçekte işbirliğinin geliştirilmesi yönünde gösterdiği gayretlerden ötürü Libya lideri Muammer Kaddafi'ye şükran ve takdirlerimi ifade etmek isterim” (www.libyatv.com, 2011). 2009 ve 2010 yıllarında yaşanan bu iki mühim olay başka herhangi bir şeye gerek bırakmadan Türkiye'nin Libya'ya ve Kaddafi'ye karşı bakış açısının değerlendirilmesi bakımından yeterli görünmektedir.

Başbakan Erdoğan'ın yine aynı toplantıda dile getirdiği “Şimdi biz, dünyanın neresinde olursa olsun, zulme, haksızlığa, hukuksuzluğa, adaletsizliğe karşı çıktığımız için, sesimizi yükselttiğimiz için gerek kendi ülkemizde, gerek kimi uluslararası çevrelerde eleştiriye maruz kalıyoruz” (www.radikal.com.tr, 2011) ifadesi, ülkelerin çıkarlarını nasıl önceliklediklerinin bariz bir örneği olarak öne çıkmıştır.³ Çünkü bu ifadelerin dile getirildiği toplantının yapıldığı ülke adaletin olmadığı, bilakis haksızlığın, hukuksuzluğun olduğu bir ülke olan Libya'dır. Bu anlamda Kaddafi'nin diktatörlüğü altında 40 yıldır ezilen kitleleri görmemek ise sadece reel politik gereği ve çıkar endeksli hareket etmekle izah edilmektedir.

Türkiye'nin, Libya olaylarında izlediği siyasete dair iki durum tespiti yapılabilir: Birincisi Türkiye, Libya'da önemli yatırımlara ve Kaddafi ile iyi ilişkilere sahipti. Türkiye, Kaddafi'nin gitmesi halinde veya muhaliflerin güçlenmesi halinde, Kaddafi'nin şahsına indirgenen politikalardan dolayı milyar dolarlarca zarar edebilirdi. İkincisi, muhalifler kazanırsa, onlar desteklenmediği için yeni oluşacak yönetim ile Türkiye'nin, Libya'nın yeniden yapılandırılması üzerine hiçbir şey konuşmaya söz hakkı olmayacaktı. Ki bu durum da Türkiye'nin milyar dolarlarca zarar etmesi anlamına gelmektedir. İki yönüyle de sorun teşkil

³ Türkiye Libya olaylarında, genelde de olduğu gibi değerleri önceleyen bir dil kullanmıştır. Pek çok Avrupa ülkesinin böyle bir kaygısı zaten bulunmamaktadır. Değer öncelikli bir dil kullanan Türkiye'nin dahi çıkarları gereği hareket etmek zorunda kalması veya durumunda olması, değerleri üstün tutma/önceleme kaygısına bile sahip olmayan ülkelerin neden ve nasıl çıkar odaklı politika izlediklerinin anlaşılması açısından dikkate şayandır.

eden bu durum karşısında Türkiye, sürecin başından sonuna net bir tavır al(a)mamıştır. Libya olaylarında dış politikadaki ikilemi ve çıkar endeksli politikaları daha net görmek adına Şubat-Mart (2011) aylarında geliştirilen politikalara bakmak gerekmektedir.

21 Mart Pazartesi günü itibariyle Başbakanlık Konutunda, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Işık Koşaner ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve 1,5 saat süren toplantıda durum değerlendirmesi yapılmıştır. Başbakan Erdoğan, o gece ABD başkanı Barack Obama ile görüşükten sonra, Salı günü partisinin TBMM grup toplantısında açıklama yapacağını bildirmiştir (www.sabah.com.tr, 2011). Bu noktada Türkiye'nin bağımsız karar ver(e)memesi ve bölgede güç dengelerini hesaba katması yani başka bir deyişle ABD ile görüşükten sonra açıklama yapması dikkate şayandır. 22 Mart Salı günü partisinin grup toplantısında hararetle bir konuşma yapan Başbakan, "*Türkiye asla ve asla Libya halkına silah doğrultan taraf olmayacaktır*" diyerek Türkiye'nin tavrını açıkça ortaya koymuştur. Yine aynı toplantıda "*Türkiye'nin değişimin, demokrasinin, insan haklarının ve ifade özgürlüğünün tarafında olduğunu*" belirtmiştir. Diğer taraftan çıkar ile ilgili mevzuda da batıya gönderme yapan Başbakan Erdoğan, "*Bizim Libya ile ilişkimiz petrol ilişkisi değildir, çıkar ilişkisi değildir*" şeklinde açıklamada bulunmuştur (www.sabah.com.tr, 2011). Ancak ne var ki, demokrasi, insan hakları ve ifade özgürlüğü gibi kavramların çok uzak olduğu Libya'da 42 yıldır diktatör olan Kaddafi ile iyi ilişkiler içerisinde olmuş olması Türkiye'deki karar mercileri açısından izah edilmesi zor bir durumdur.

Grup toplantısından bir gün sonra 23 Mart 2011'de bu sefer Davutoğlu, bazılarınca "Haçlı" olarak adlandırılan bir operasyona katılmamız mümkün değildir diyerek Türkiye'nin tavrını ortaya koymuştur (www.sabah.com.tr, 2011). Ki operasyonlar koalisyon güçleri tarafından başlatılmıştı ve henüz NATO olaya müdahil değildi.

Bir gün sonrasında ise -24 Mart Perşembe günü- yine Davutoğlu, NATO konusunda çekincelerimiz giderildi, "operasyonlar bir-iki gün içinde NATO'ya devredilecek" açıklamasını yapmıştır (www.sabah.com.tr, 2011). Aslında başından beri NATO'nun Libya'ya müdahalesine de karşı çıkan Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu karara kadar ancak dayanabilmiştir. Libya'da çatışmalar başlayalı henüz on gün olmuşken -28 Şubat'ta- Almanya

temaslarını sürdüren Başbakan Erdoğan, verdiği demeçte “NATO'nun Libya'da ne işi var” demek sureti ile bu durumun anlamsızlığına dikkat çekmiştir (Yetkin, 2011). Erdoğan'ın bu söyleminin üzerinden henüz bir ay geçmemişken Türkiye NATO'nun komuta ettiği bir operasyona “Evet” demek durumunda kalmıştır.

Böylece Davutoğlu'nun mezkûr açıklamasından sonra NATO'daki kriz aşılmış ancak uluslararası camiada Türkiye'nin yaşamak zorunda kaldığı çelişkili durum da gün yüzüne çıkmıştır.

Türkiye'nin Libya olaylarında öne sürdüğü sorun, operasyonun başını Fransa'nın çektiği bir koalisyon gücü tarafından yürütülmesiydi. Zira Fransa, Tunus olaylarında devlet başkanı Zeynelabidin'i iktidarda tutmak için gerekirse asker göndeririz demek sureti ile bölgede cereyan eden olayları okuyamamış, Tunus ve Mısır olaylarında geri kalmıştı (Özdağ, 2011). Geri kalmışlığın yanında, popülaritesini kaybetmeye başlayan Sarkozy'nin 2012 yılında yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tekrar seçilebilmek için böylesine aktif bir rol üstlendiği de ileri sürülen tezlerden biri olmuştu. Sebepler ne olursa olsun tek gerçek Fransa'nın, Libya olaylarında baş aktör olduğudur. Fransa'nın bu tutumundan rahatsız olan Türkiye, tavrını sert ve net şekilde ortaya koymuştu. Eleştirilerin odağı olan Sarkozy, operasyonun yapılış amacını, oldukça değer odaklı bir şekilde açıklamıştır: “İkinci bir Srebrenitsa vakası yaşanmasın”. Sarkozy, amaçlarının Kaddafi'yi görevinden uzaklaştırmak değil, askerlerin kışlalara geri dönmelerini sağlamak olduğunun da altını çizmiştir (www.sabah.com.tr, 2011). Türkiye'nin de itirazlarının etkisi ile operasyon, Fransa'nın (Sarkozy'nin) başını çektiği bir koalisyon gücü operasyonu olmaktan çıkıp NATO operasyonuna dönüşmüştür. Ancak operasyonun NATO'ya geçmesi, bir NATO ülkesi olan Fransa'nın etkisini kırsa da operasyondaki yerine bir hanel getirmemiştir. Operasyonların devri, başka bir bakış açısı ile Fransa'nın tavrından rahatsız olan NATO ülkesi Türkiye'nin, Fransa'nın da içinde olduğu -hatta başı çektiği- bu sürece ortak olmasını sağlamıştır.

Davutoğlu'nun 24 Mart'ta yaptığı açıklamadan 3 gün sonra 27 Mart Pazar günü ajanslar, NATO'nun BM Güvenlik Konseyi'nin Libya konusundaki kararını tüm yönleriyle uygulamayı ve hava saldırıları dâhil olmak üzere tüm hava operasyonlarının komutasını üstlenmeyi kabul ettiğini geçmiştir (www.sabah.com.tr, 2011). Bu durum Libya'da artık tek söz

hakkına sahip gücün NATO olduğu anlamına gelmektedir. 29 Mart Salı günü ise İngiltere'nin başkenti Londra'da uluslararası Libya konferansı düzenlenmiştir. Konferansa, Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İngiltere Başbakanı David Cameron, NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Jean Ping, İslam Konferansı Teşkilatı Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu ile birlikte yaklaşık 40 ülkenin dışişleri bakanı katılmıştır. Toplantıda NATO'nun operasyonları tüm yönleri ile devralmasının ayrıntıları konuşulmuştur (www.sabah.com.tr, 2011).

Özetle Libya'da iç karışıklıklar 17 Şubat'ta başlamış ve yaklaşık 1 ay sonra koalisyon güçleri Libya'yı bombalamaya başlamıştır. Türkiye, koalisyon güçlerine sert çıkarak, böyle bir suça ortak olmayacağını belirtmiş ve nihayetinde operasyonun komutası Mart ayının sonuna doğru NATO'ya geçmiştir. Ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu NATO operasyonları 7 ay devam etmiştir.

TBMM tarafından 24 Mart 2011 tarihinde Libya'ya asker gönderilmesi ile ilgili 998 sayılı karar alınmış, bu kararı müteakiben Türk Silahlı Kuvvetleri unsurları 29 Mart 2011 tarihi itibarıyla NATO harekâtına katılmıştır (www.cumhuriyet.com.tr, 2011). Türk Silahlı Kuvvetleri, harekâta bir denizaltı, dört firkateyn, altı F-16 hava savunma uçağı, bir lojistik destek gemisi, iki KC-135 tanker uçağı, helikopter unsurları, Özel Kuvvet karargâh personeli ve sualtı taarruz (SAT), amfibi ve sualtı görev timleri ile katılım sağlamıştır (www.bugun.com.tr, 2011). Türk Silahlı Kuvvetleri, icra edilen NATO harekâtının ambargo bölümüne etkili bir şekilde katkı sağlamış, Libya topraklarına yönelik taarruz faaliyetlerine ise iştirak etmemiştir. Harekat kapsamında F-16 uçakları tarafından 582 sorti, KC-135 tanker uçakları tarafından 166 sorti yapılmıştır (www.haberinvakti.com, 2011).

Yukarıdaki bilgi ve ifadelerden çıkan sonuç, Türkiye'nin faydalı ve aktif bir şekilde operasyonda yer aldığı ancak Libya halkına hiçbir şekilde silah doğrultmadığıdır. Kısacası yetkili birimlerin de ifadesi ile Türkiye, lojistik destek ve hizmet vermek sureti ile operasyona dâhil olmuştur.

Peki, Lojistik destek nedir? En basit ifade ile lojistik, “kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, hizmetin ve bilgi akışının çıkış noktasından varış noktasına kadar taşınmasının etkili ve verimli bir biçimde planlanması ve uygulanması” (www.tdk.org.tr, 2011)

şeklinde tanımlanmaktadır. Lojistik hizmet ise, savaşta ve harekâta askerlik mesleğinin çok yönlü görevlerini yerine getirme olarak ifade edilebilmektedir (Akalm vd., 2009: 1313). Yani lojistik için kısaca geri hizmet denilebilir. Savaşlarda ileri kuvvetlerin başarısının geri hizmetin başarısına endeksli olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Bir savaşta, istihbarat, mühimmat vs. gibi geri hizmetlerde sıkıntı çekmeyen birimler ileri operasyonlarda başarılı olmaktadır. Bu cihetten bakıldığında Türkiye, direkt olarak Libya halkına silah doğrultmuş olmamakla beraber, silah doğrultanların operasyonlarını verimli bir şekilde sürdürebilmeleri için geri hizmetleri yerine getirmiştir.

Çıkar odaklı siyasetin bir sonucu olarak Türkiye, Libya olaylarında iki sorunlu-çelişkili hareketle yüz yüze kalmıştır. İlki Türkiye'nin, NATO'nun orada ne işi var cümlesini sarf etmesinin üzerinden bir ay geçmeden NATO'nun düzenlediği operasyonlara iştirak etmesi, ikincisi de verilen lojistik desteği değer odaklı göstermesidir.

Bu iki durum tespitini biraz daha detaylandırmak gerekirse, eğer NATO insani değerleri koruma ve sivillerin hayatlarını kurtarma adına bir ülkeye giriyorsa NATO'nun orada ne işi var ifadesi çelişiktir. Zira NATO'un taşıdığı bu düşünceler değer odaklıdır. Ancak NATO kisvesi altında birtakım devletler, milli çıkarlarını gözeterek çıkar elde etmek amacı ile o ülkeye giriyorlarsa NATO hakkında yapılan bu çıkış elbette çok ulvi ve değerlidir. Ancak bu sefer de bu ulvi olan ve değer arz eden çıkışın yapılmasından henüz bir ay geçmemesine rağmen aynı örgütle operasyonlara katılmak çelişik bir tutumdur. Kısacası, Türkiye'nin NATO'nun operasyonuna karşı çıkararak başta takındığı değer odaklı tutumun ardından NATO'nun bir üyesi olarak operasyonlarda görev alması tenakuza düşmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin tenakuza düşmesine sebep olan diğer cümle ise, Başbakan Erdoğan'ın "biz Libya halkına asla ve asla silah doğrultan taraf olmayacağız" sözü olmuştur. Türkiye, aktif olarak Libya halkına belki silah doğrultmuş değildir. Ancak ne var ki silah doğrultan kimse ile silah doğrultana her türlü imkânı sağlayan, desteği veren, ancak bir tek silah doğrultmayan kimse arasında önemli bir farktan söz etmek mümkün değildir.

Devletlerin kendi çıkarları için mücadele ettiğini gösteren bir diğer önemli olay da Kaddafi'nin düşmesine müteakip yaşanmıştır. Başkent Trablus'un UGK'nın yönetimine geçmesini takiben, Avrupalı liderler Libya'ya çıkartma yapmışlardır. İlk olarak Başbakan Recep

Tayyip Erdoğan, Arap Baharı'nı yaşayan ülkelere ziyaret gerçekleştireceğini duyurmuş ve bu çerçevede Mısır'dan sonra 16 Eylül 2011 tarihinde Libya'yı ziyaret etmiştir (www.mfa.gov.tr, 2011). Başbakan Erdoğan'ın, 16 Eylül'de Libya'yı ziyaret edeceğinin duyulmasının ardından 15 Eylül'de Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ve İngiltere Başbakanı David Cameron apar topar Libya'ya gitmiştir. Bölgede UGK başkanı Abdulcelil ile görüşen liderler için, NATO operasyonunun meyvelerini toplamaya gittiler yorumu yapılmıştır (www.sabah.com.tr, 2011). Yapılan bu yorumun bir diğer muhatabı da kuşkusuz, Cameron ve Sarkozy'den bir gün sonra ülkeye giden Türkiye olmuştur. Ziyareti gerçekleştiren liderler ile UGK temsilcileri arasında Libya'da ölen ve yaralanan insanların ve Libya'nın geleceğinin konuşulmuş olması da muhtemeldir. Ancak dünya kamuoyunda oluşan izlenim, ziyareti gerçekleştiren liderler ile Libya'nın yeni liderleri arasında Yeni Libya'nın nasıl şekilleneceği pazarlıklarının yapıldığı şeklinde olmuştur.

SONUÇ YERİNE: ÜLKELERİN KADERLERİNİ GÜCE SAHİP OLMA ARZUSU TAYİN EDER

Türkiye, Fransa ve İngiltere Libya'da milyar dolarlarca yatırımı olan ülkelerdir. Bütün bu ülkeler buradaki çıkarlarını koruma eğiliminde olmuşlardır ve bundan sonraki süreçlerde de olacaklardır. Bu eğilim çerçevesinde stratejiler geliştirmektedirler. Bu stratejileri gerçekleştirirken toplumların vicdanını göz önünde bulundurmaya ve onların rızasını almaya da özen göstermektedirler. Bu sebeptendir ki Fransa, operasyonlara başlarken ikinci bir Srebneritsa yaşanmasın –ki Srebneritsa'da şehri boşaltan Hollandalı askerlere emri veren Fransız generaldi– diye operasyon düzenlenmesi gerekliliğini ifade etmiştir. Ayrıca Fransa operasyonun başlarında hem muhalifleri hem de Kaddafi'yi idare etme adına amaçlarının Kaddafi'yi indirmek değil askerlerin kışlalara dönmesini sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'de ilk başta NATO'nun müdahalesinin gereksizliği üzerinde durmuş ve ardından da Libya halkına asla ve asla silah doğrultan taraf olmayacağız gibi değer odaklı bir dil kullanmak sureti ile siyasetini geliştirmiştir.

Güç ve çıkar bağlamında hadiseye bakıldığında Libya ile ilgili konularda arz-ı endam eden ülkelerin, bu ülke ile ciddi ekonomik ilişkilerinin veya potansiyellerinin olduğunu görmek

çok zor değildir. Bu sebepten gerek Türkiye, gerek Fransa gerek İngiltere, gerekse İtalya Libya'da karışıklıklar başladığı andan itibaren olayları yakından takip etmişlerdir. Ve kullandıkları dil her ne kadar değer odaklı olmuşsa da siyasetlerini, ülkedeki dengeleri göz önüne alarak minimum zayıf ve maksimum kazanç elde etme üzerine inşa etmişlerdir.

Türkiye, Libya olayında iki sorunlu ve zor karar ile karşı karşıya kalmıştır. Ya olaylar başlamadan önce arasının çok iyi olduğu Libya'ya yani Kaddafi'ye sahip çıkılacak ya da muhalif gruplar desteklenmek sureti ile yeni oluşacak yönetimle iyi bir başlangıç yapılacaktır (Ayhan, 2011: 17). Kaddafi'nin desteklenmesi fakat devrilmesi halinde, UGK'nin operasyonlar devam ederken söylediği "her ülke yardımı nispetinde karşılık görecektir" restinden milyar dolarlarca zarar ihtimali bulunmakta, muhalifler desteklendiğinde de, olası Kaddafi varlığının getireceği zararlar bulunmaktaydı. Bu sebepten her iki ihtimali de hesaba katarak siyasetini geliştiren Türkiye, önce NATO'nun orada ne işi var demek suretiyle üstü kapalı Kaddafi'ye sahip çıkmış, ardından BM Güvenlik Konseyi'nden çıkan karar gereği savunduğu doğruların arkasında duramamıştır. Zira bir-iki koalisyon gücün kendi kafasına göre saldırılarda bulunduğu bir ortamda değerleri savunmak ve bağımsız bir dış politika geliştirmek kolay ancak BM'nin aldığı bir karara rağmen aynı politikayı devam ettirmek zordur. Bilinir ki BM Güvenlik Konseyi bir karar aldığı zaman onun sonunu getirene kadar üstüne gider ve karşı gelenleri de bir şekilde cezalandırır. Bu görünmez kılıcın altında değerleri savunmak artık eskisi kadar kolay olmamıştır.

Gücün hâkim ve onu elde etmek için doğası gereği mücadele eden insanın var olduğu dünyada devletler, idealist dil kullansalar da tarih boyunca hep çıkarlarını korumak için mücadele etmişlerdir. İnsan doğası değişmeyeceği için bundan sonra da devletlerin çoğu zaman çıkarları peşinde koşacakları sonucunu çıkarmak zor olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

AKALIN, Şükrü Haluk ve diğerleri, (2009), Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKGÜL, Öner, (2011), Libya'da İç Savaş'a Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde, Ortadoğu Analiz, Cilt:3 Sayı: 36, ss.51-59.

-
- ARI, Tayyar, (2002), Uluslararası İlişkiler Teorileri, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARI, Tayyar, (2005), Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, (2007), Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ATAMAN, Muhittin, ve Sait SÖNMEZ, (2010), Libya ve Uluslararası Sistem: Radikalizmden Yumuşamaya, içinde Dünya Çatışmaları, Ed. Kemal İNAT ve Diğerleri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Cilt: 1.
- AYDIN, Hakan, “Arapların Rüyası(zlığı)”, EKOPOLİTİK, <http://www.ekopolitik.org/public/printnews.aspx?id=5320>, Erişim Tarihi: 06.09.2011
- AYHAN, Veysel, (2011), Libya Savaşı, Uluslararası Etkileri ve Türkiye'nin Konumu, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:28, ss.8–18.
- BBC, “Libyalı isyancıların komutanı öldürüldü”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/07/110728_libya_general.shtml, Erişim Tarihi: 08.12.2011.
- BBC, “NATO Libya harekatını masaya yatırıyor”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/10/111021_nato_libya.shtml, Erişim Tarihi: 08.12.2011.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, (2007), Realizm içinde, Uluslararası İlişkiler, Giriş, Kavram ve Teoriler, Ed. Haydar ÇAKMAK, Platin Yayınları, Ankara.
- BÖLME, Selin M. ve Diğerleri, (2011), Batı ve Kaddafi Makasında Libya, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- BUGÜN, “Genelkurmaydan Harekat Açıklaması”, <http://www.bugun.com.tr/haber-detay/174218-genelkurmay-dan-harekat-aciklamasi-haberi.aspx>, Erişim Tarihi: 20.12.2011.
- ÇALIŞ, Şaban ve Erdem ÖZLÜK, (2007), Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:18, s. 225–243.
- CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY, (2011), “Africa: Libya”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html>, Erişim Tarihi: 04.12.2011.

-
- CNN, "NATO ends Libya mission", <http://edition.cnn.com/2011/10/31/world/africa/libya-nato-mission/index.html>, Erişim Tarihi:08.12. 2011.
- CNNTÜRK, "Kaddafi'nin iktidarını kutlaması da olay", <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/09/02/kaddafinin.iktidarini.kutlamasi.da.olay/541617.0/index.html>, Erişim Tarihi: 05.12.2011.
- CNNTÜRK, "İtalya, Libya'da petrol üretimine başladı", <http://www.cnnturk.com/2011/ekonomi/piyasa.hisse/09/26/italya.libyada.petrol.uretimine.basladi/630728.0/index.html>, Erişim Tarihi: 13.12.2011.
- CUMHURİYET, "TSK, Libya'dan Geri Çekiliyor", <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=290310>, Erişim Tarihi: 19.12.2011.
- DHA, "Meğer Kaddafi",<http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?Newsid=144847>, Erişim Tarihi: 13.12.2011.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, "Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya_siyasi-iliskileri.tr.mfa, Erişim Tarihi: 06.09.2012.
- DONNELLY, Jack, (2000), Realism and International Relations, Cambridge University Press, Cambridge.
- EURONEWS, "Libya'da petrol yeniden akmaya başlıyor", <http://tr.euronews.net/2011/09/03/libya-da-petrol-yeniden-akmaya-basliyor/>, Erişim Tarihi: 09.12.2011.
- HABERİNVAKTİ, "Türk askeri Libya'dan Dönüyor", <http://www.haberinvaleti.com/dunya/turk-askeri-libyadan-donuyor-h13422.html>, Erişim Tarihi: 20.12.2011.
- HABERTÜRK, "BM, Libya'ya müdahalenin önünü açtı", <http://www.haberturk.com/dunya/haber/611565-bm-libyaya-mudahalenin-onunu-acti>, Erişim Tarihi: 07.12.2011.
- HABERTÜRK, "NATO'nun Libya Operasyonu Bitti", <http://www.haberturk.com/dunya/haber/683331-natonun-libya-operasyonu-bitti>, Erişim Tarihi:08.12.2011.
- HÜRRİYET, "Kaddafi sonrası Libya'da binlerce kişi işkence görüyor", <http://www.hurriyet.com.tr/planet/19315481.asp>, Erişim Tarihi: 10.12.2011.
- HÜRRİYET, "Erdoğan'a insan hakları ödülü verildi", <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/16406003.asp>, Erişim Tarihi: 15.12.2011.

-
- HÜRRİYET, “Kaddafi'nin 40. yıl kutlamasına Emine Erdoğan da katıldı”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=12398253>, Erişim Tarihi:15.12.2011
- İSPARTA TİCARET ve SANAYİ ODASI, “Libya Ülke Raporu”, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Libya_ulke_raporu_2011.pdf, s.4, Erişim Tarihi: 14.12.2011.
- İSTANBUL TİCARET ODASI, “Libya Ülke Raporu”, <http://www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/Libya.pdf>, s.3, Erişim Tarihi: 14.12.2011.
- LİBYATR, “Erdoğan'a, ”Kaddafi İnsan Hakları” Ödülü Verildi”, <http://www.libyatr.com/erdogan-kaddafi-insan-haklari-odulu-verildi.htm>, Erişim Tarihi: 14.12.2011.
- MACHIAVELLI, Niccolo, (2002), Prens, Çev. Murat SATICI, İlya Yayınevi, İzmir.
- MACHIAVELLI, Niccolo, (1994), Prens, Çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- MORGENTHAU, Hans, J., (1946), Scientific Man vs. Power Politics, Chicago IL; University of Chicago Press.
- MORGENTHAU, Hans, (1967), Politics Among Nations, New York, Alfred A. Knopf.
- MORGENTHAU, Hans and Kenneth A. THOMPSON, (1985), Politics Among Nations, New York: McGraw-Hill.
- MOSELEY, Alexander, (2011), A'dan Z'ye Felsefe, Çev. Ali SÜHA, NTV Yayınları, İstanbul.
- NATO, “NATO and Libya”, http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71994.htm, Erişim Tarihi: 08.12.2011.
- ÖZDAĞ, Ümit, “Libya'ya Saldırı Gerekli miydi?”, <http://www.gazete5.com/haber/umit-ozdag-tarafsiz-bolge-de-libya-konusmasi-22-mart-2011-97621.htm>, Erişim Tarihi: 17.12.2011.
- ÖZDEMİR, Haluk, (2008), Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme, SBF Dergisi, Cilt:63, Sayı:3 ss.113–144.
- RADİKAL, “Libya'da petrol savaşı başladı”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1061350&CategoryID=80>, Erişim Tarihi: 09.12.2011.

-
- RADİKAL, “Libya'da bulunan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a, 'Kaddafi İnsan Hakları' Ödülü verildi, ”<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1030723&Date=29.11.2010&CategoryID=77>, Erişim Tarihi: 13.12.2011.
- SABAH, “Başbakanlık'ta Libya Zirvesi”, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/21/basbakanlikta_libya_zirvesi, Erişim Tarihi: 13.12.2011.
- SABAH, “Grup Toplantısında Konuştu”, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/22/basbakan_erdogan_grup_toplantisinda, Erişim Tarihi: 16.12.2011.
- SABAH, “Davutoğlu Sert Çıktı”, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/23/davutoglu_sert_cikti, Erişim Tarihi: 16.12.2011.
- SABAH, “NATO Krizi Aşıldı”, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/24/nato_krizi_asildi, Erişim Tarihi: 17.12.2011.
- SABAH, “Sarkozy 'Srebrenitza' katliamını hatırladı”, http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/03/25/sarkozy_srebrenitza_katliamini_hatirladi, Erişim Tarihi: 18.12.2011.
- SABAH, “Uluslararası Libya Konferansı Başladı”, <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/03/29/uluslararasi-libya-konferansi-basladi>, Erişim Tarihi: 18.12.2011.
- SABAH, “NATO, BM'nin Libya Kararını Kabul Etti”, http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/03/27/nato_bmnin_libya_kararini_kabul_etti, Erişim Tarihi: 18.12.2011.
- SABAH, “Koşa Koşa Meyve Toplamaya Gittiler”, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/09/16/kosa-kosa-meyve-toplamaya-gittiler>, Erişim Tarihi: 21.12.2011.
- SONHABERLER, “Libya'da 6 ayda kaç bin kişi öldü?”, <http://www.sonhaberler.com/haber/libyada-6-ayda-kac-bin-kisi-oldu-76234.htm>, Erişim Tarihi: 08.12.2011.
- ŞAHİN, Mehmet, (2011), Tunus Olayları, Ortadoğu ve Türkiye Deneyimi, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:26.
- TANNENBAUM, Donald G, ve David SCHULTZ, (2011) Siyasi Düşünme Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri, Çev. Fatih DEMİRCİ, Adres Yayınları.
- THE NEW YORK TIMES, “U.N. Votes to End Foreign Intervention in Libya ”, <http://www.nytimes.com/2011/10/28/world/middleeast/security-council-ends-libya-intervention-mandate.html>, Erişim Tarihi: 08.12.2011.

-
- TİMETÜRK, “Libya'da kaç Türk işçi çalışıyor”, <http://www.timeturk.com/tr/2011/02/21/libya-da-kac-turk-isci-calisiyor.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2011.
- TOKLU, Vefa, (2006), Uluslararası İlişkiler, 3. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU, “Lojistik”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5048c5ad3e5dd9.16572573, Erişim Tarihi: 06.09.2012.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, Erişim Tarihi: 10.12.2011.
- WALT, Stephen M, (1997), Progressive Power of Realism, *The American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, pp. 931–935.
- WALTZ, Kenneth, N., (1979), *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley.
- WENDT, Alexander, (1992), Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics, *International Organization* 46, 2, Spring 1992.
- WILLIAMS, Michael C. (2004), Why Ideas Matter in International Relations: Hans Morgenthau, Classical Realism, and the Moral Construction of Power Politics, *International Organization*, Vol. 58, No. 4 (Autumn, 2004), pp. 633–665.
- YETKİN, Murat, “Libya Operasyonuna Türkiye de Katılıyor, RADİKAL, ”<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalYazar&ArticleID=1043514&Yazar=MURAT%20YETK%DDN&Date=20.03.2011&CategoryID=97>, Erişim Tarihi: 17.12.2011.
- ZAMAN, “Tunus'taki olayların Arap dünyasındaki Dalgaları”, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1086310>, Erişim Tarihi: 06.12.2011.

A FINANCIAL PERFORMANCE MEASURING METHOD FOR THE BANK CALL CENTER EMPLOYEES

Ahmet Hakan ÖZKAN¹

ABSTRACT

The working system of the bank call centers are mostly focused on reporting the actions of the staff. These reports are deterrent for the agents who wants to avoid working. The disguised unemployment is rarely seen at the call centers. By using a perfect system and inspection any call center company can completely get rid of disguised unemployment.

This case study is prepared to develop a new model to increase the staff efficiency of the bank call centers. The model is expected to increase the employee loyalty.

Keywords: Bank Call Centers, Staff, Disguised Unemployment, Efficiency.

JEL Classifications: J21 ; J24 ; J33

BANKA ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARI İÇİN BİR FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜM YÖNTEMİ

ÖZET

Banka çağrı merkezlerinin çalışma sistemi çoğunlukla çalışanların eylemlerini raporlamaya odaklanmıştır. Bu raporlar çalışmaktan kaçınan çağrı merkezi müşteri temsilcileri için caydırıcıdır. Gizli işsizlik çağrı merkezlerinde nadiren görülür. Kusursuz bir sistem kullanmak ve denetleme vasıtasıyla çağrı merkezleri gizli işsizlikten tamamen kurtulabilirler.

Bu vaka çalışması çağrı merkezi çalışan verimliliğini arttırmak için yeni bir model hazırlandı. Bu araştırma, banka çağrı merkezlerinin çalışanları ve verimliliği nasıl etkilediğini göstermek için düzenlenmiş ve gözden geçirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Müşteri ilişkileri yönetimi, çağrı merkezi müşteri temsilcileri, çağrı merkezi yapısı, müşteri memnuniyeti.

JEL Kodları: J21 ; J24 ; J33

¹ Öğr.Gör., Okan Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret Bölümü, ahmet.ozkan@okan.edu.tr

I. INTRODUCTION

The companies are represented to the customers directly by the call centers. The human resource department is one of the most important departments of the call centers due to the need of qualified staff and high turnover rates. The call centers can be thought as a step for better positions. Many companies prefer promoting their agents and locating them at different departments. Because the working discipline of the agents can be efficiently observed.

The performance measurement methods are mostly focused on financial metrics and non-financial metrics. Our aim is increasing the reliability of the performance measurements and avoiding non-financial metrics. In order to reach this aim, the features of a call center is elaborated.

II. BANK CELL CENTERS

The bank call centers are employing well-educated to improve and use in different departments. The number of the staff working in the bank call centers was 6229 on June 2010. This number includes 5266 customer representatives, 333 support and service staff and 630 managers. The average age of the customer representatives is 24, the service staff is 23 and the managers is 31. About 18 percent of the staff graduated high school, 34 percent university, 47 percent bachelor's and 1 percent of the staff graduated a master or doctorate programme. The number of the staff owning a high school diploma is 1.120, a university diploma is 2.126, a bachelor's degree is 2.892 and a master or a doctorate degree is 91. The customer representatives have 984 high school, 1.885 university, 2.342 bachelor's and 55 master or doctorate diplomas. The support and service personnel has 63 high school, 108 university, 154 bachelor's and 8 master or doctorate diplomas. The other has 73 high school, 133 university, 396 bachelor's and 28 master or doctorate diplomas belong to the administratives (TBB,2010).

Table 1. Education levels of the bank call center employees (2010)

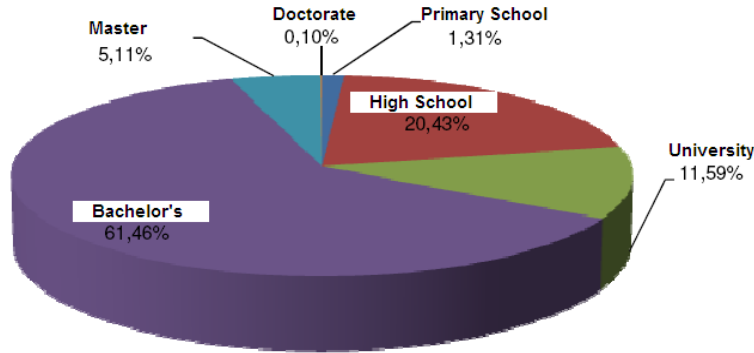
		Sup.Serv.			
		Agents	Pers.	Managers	Total
Mar- 10	high school	1.021	48	53	1.122
	university	1.759	81	97	1.937
	bachelor's	2.418	166	430	3.014
	master	66	8	32	106
	total	5.264	303	612	6.179
Jun- 10	high school	984	63	73	1.120
	university	1.885	108	133	2.126
	bachelor's	2.342	154	396	2.892
	master	55	8	28	91
	total	5.266	333	630	6.229

Source: TBB, 2010

The quality of a call center is strictly related with the staff and the service given. Thus it is related with the education level. The education level of the bank call center seems adequate for the tasks. The education level is important for the new regulations and renovations of the call centers. The staff with low education level resist the renovations. The people with high education level can more easily adapt themselves to the renovations.

The high education level of the agents give the banks also the option to take temporary support from the call centers when it is necessary. The adaptation of the agents will be easier for the educated people to the bank. In a call center, the experiences of the agents are also enough to manage the transactions of the banks.

Figure 1. Education Levels of the Bank Employees (2010)

Source: BDDK, 2010

The rate of bachelor's degree holder of the bank staff is 61,46 percent and the master degree holders is %5,11 (BDDK, 2010). The education level of the bank employees are better than the call centers. The banks prefer qualified employees with high education levels. Therefore the appropriate qualified agents of the call centers will be hired by the banks. The human resource departments of the banks can eliminate the agents by checking the reports of performance.

The performance system of the call centers are reliable. Every action of an agent can be evaluated by using the reports. The talent of the customer representatives can be determined. For example, the sale of each customer representative can be elaborated and the customer representatives holding a satisfying success of sales can be located at the sales departments.

III. THE PROPOSAL MODEL

Operational or task control is important for the labor-intensive working companies (Anthony, 1965). But it separates from the existing system with the vital points like investigation and performance measures. The required departments for this system are inbound and outbound departments, finance department, data entry department, service quality and monitoring department, just like every improved call centers. Education department also exists, but it will not be added to the model. It will be elaborated separately as a department which supports the model.

The aim of the model is reducing the costs of employee. There two ways of arranging the employee costs: first is using them only on the necessary times, second is using them efficiently. The necessary times are the intense hours of inbound. But efficiency is a subject to evaluate on both inbound and outbound. We have to take every call of the customers in the inbound departments. Even though we must not use agents more than we need. Because it means we are paying for an unused capacity. There is a special department at every call center to plan the working hours of the employees. This department is called monitoring. This department monitors the crowded hours and arrange the shifts of the employees in the correct way to melt the calls. The aim of monitoring department is avoiding disguised unemployment.

The replacement function of the call centers increase the efficiency. Replacement function means the ability of some departments to work instead of each other or to be able to support each other. At the inbound departments, on some certain period of times, the number of the employees may not be sufficient to meet the calls. During this period of time outbound departments can support the inbound departments to answer the calls. On the other hand, when the inbound departments are avail, they can make outbound calls. These necessity has to be determined by the monitoring department.

Monitoring department has a great impact on the efficiency of the call centers. Some other departments like service quality and education, also affects the efficiency. The service quality department listens and evaluates the calls of the agents. The score of these calls are added into the account of the performance.

A. The Efficiency Rate

The efficiency rate of a call center is the average of the efficiency of each agent. The efficiency rate of each agent can be seen by each agent on the screen. The aim of the ability to see the efficiency rate is the motivation. The efficiency rate can be calculated bu using many variables.

The efficiency rate of an agent is calculated daily by using the daily values of the agent. The average of the total time of the states will be taken. Each state has a different weight. Each state will affect the efficiency rate with a different ratio. These ratios change in each company.

Avail time has no rate. It is multiplied by zero. The usual rates of these weights can be seen on Table 2.

Table 2. Weights of States on Efficiency

<u>States</u>	<u>rate</u>
Avail time	0
Call time	1
Hold time	0,9
Acw	0,6
Meeting	1
Aux	is not added to working time

The states which are added to the working time will be multiplied by the rates and added to the efficient used time. The performance can be found after finding the efficient used time. The formula of the efficiency rate is seen on Formula 1.

$$\text{The efficiency rate} = \text{efficient used time} / \text{working time} \quad (1)$$

For example, assume that Agent A worked 9 hours today. We can see how he spent time in 10 hours on table 3.

Table 3. States of an Agent

<u>State</u>	<u>minutes</u>
Avail time	40
Call time	260
Hold time	5
Acw	85
Meeting	60
<u>Aux</u>	<u>90</u>
Total	540

Agent A will be paid for 7,5 hours, because the time of Aux is usually not paid. The efficient used time of Agent A is calculated on Formula 2 and the efficiency rate is found on Formula 3.

Avail time	40	x	0	=	0
Call time	260	x	1	=	260
Hold time	5	x	0,9	=	4,5
Acw	85	x	0,6	=	51
<u>Meeting</u>	<u>60</u>	<u>x</u>	<u>1</u>	<u>=</u>	<u>60</u>
Total					375,5 minutes (2)

$$\text{The efficiency rate} = 375,5 / 450 = \% 83 \quad (3)$$

Today the efficiency of agent A is 83 percent. His efficiency will be compared to his teammates. This a success when the average of his team is below his efficiency. The more he passes the average, the more he is successful. The standart deviation is taken to calculate the success of the agent on efficiency. Every department has a different performance system and every corporation has another one. But the basis is all the same, the rates may change only. The efficiency rate can be written like Formula 4.

$$\text{Efficiency rate} = \frac{\text{acw} + \text{c. time} + \text{h. time} + \text{m. time} + \text{avail time} + \text{man. wor. time}}{\text{Working time}} \quad (4)$$

The working time is simply the period of time the agent is on the system and seems to be working. The manuel working time is the time value of the manuel transactions the agent made. Each manuel transaction has a different time value. For example the time value of recording an e-mail into the system might be 3 minutes and the time value of a fax might be 5 minutes. The manuel working time can be found after multiplying the time value by the number of the transactions made.

B. The Performance System

The performance of the month will be calculated after blending the daily performances with the service quality scores. The service quality score of each agent will be given by the service quality department. A premium will be given to each agent according to the performance of the month. A sales premium will be added onto this.

Sometimes the agents can give wrong information to the customers. But they still have a chance to correct their mistakes. The monitoring department can change the skills of the employees depending on their demand. The agents are authorized to give order to monitoring department to change their skill into outbound. The monitoring department will check the necessity and then the permission will be given. On the other hand, the monitoring department may not give permission due to the high number of the coming calls. When there is something suspicious, the monitoring department can warn the team leader of that agent to follow the transactions of the agent. Every department can need to change skill. For example an agent in the data entry department can change skill to outbound to call the owner of a fax about the credit card informations which are sent by fax. An inbound agent can change his skill to outbound to correct a wrong information he has given to the customer.

The performance of the agent can also affected by exceeding the limits of aux (break) or acw. The aux times are decided by monitoring team and sent to the agents. The agent can send mail and ask for a permission to have a break. The monitoring department will give the permission at once if there are avail agents. On the other hand, when the SL and ASA rates are decreasing with the coming calls, the monitoring department will be giving permission after a while. The point of asking permission for a break to monitoring lies in the number of the people working in a call center. The agent may be trying to have a break, when the half of the employees are on a break. A situation like this will spoil the SL and ASA rates. Not to confront a problem like this, the breaks can be made after a permission.

Exceeding the limits of the times for the related states will diminish the efficiency and the performance. Every company and every department has different punishments. We can assume a call center by taking approximate values to understand the penalty system. Table 4 shows a probable limit schedule. The values seen on Table 4 is close to the limit and the

penalties of the most call centers.

Table 4. Penalties of Exceeding the Limit of States

<u>Skill</u>	<u>States</u>	<u>Probable limits</u>	<u>the penalties and the limits</u>
Inbound	Acw	5 seconds	5-15 seconds - %5 efficiency 15-20 seconds - %10 efficiency
	meeting	no permission	1-10 minutes - %1 performance 10-15 minutes - 3 performance
	Aux	10 minutes (per hour)	%5 of the daily limit – % 5 performance
	Hold	30 seconds	5-15 seconds - %5 efficiency 15-20 seconds - %10 efficiency
Outbound	Acw	30 seconds	5-50 seconds - %5 efficiency 50-60 seconds - %10 efficiency
	meeting	no permission	1-10 minutes - %1 performance
	Aux	10 minutes (per hour)	%5 of the daily limit – % 5 performance
	Hold	30 seconds	5-15 seconds - %5 efficiency 15-20 seconds - %10 efficiency
Finance (backline)	Acw	200 seconds	5-50 seconds - %5 efficiency 50-60 seconds - %10 efficiency
	meeting	15 minutes	1-10 minutes - %1 efficiency 10-15 minutes - %3 efficiency
	Aux	10 minutes (per hour)	%5 of the daily limit – % 5 performance
	Hold	30 seconds	5-15 seconds - %5 efficiency 15-20 seconds - %10 efficiency
Data entry	meeting	no permission	1-10 minutes - %1 performance 10-15 minutes - 3 performance
	Aux	10 minutes (per hour)	%5 of the daily limit – % 5 performance

The penalties diminishes the performance and some certain amounts of exceedings will be a subject to a warning. A warning can seriously affect the performance of the agent or prevent any possible promotions or the existing premiums.

C. Pursuit of Efficiency

As it operates, a large call center generates vast amounts of data. From these records, a detailed history of each call that enters the system can, in theory, be reconstructed: when it arrived; who was the caller; what actions the caller took in the IVR and how long each action took; whether and how long the caller waited in queue; whether and for how long an agent served the call; who was the agent. If the call center uses CTI, then additional data from the company's information systems may be included in the record: what the call was about; the types of actions taken by an agent; related account information (Gans, Koole and Mandelbaum, 2003:79).

The recorded informations will be elaborated by the responsible departments. During the pursuit of efficiency, some functions of the call centers plays a gerat role. These functions are like service quality assurance, planning, meeting and educations.

1. Service quality assurance

In practice, call centers have not typically stored or analyzed records of individual calls, however. This may be due, in part, to the historically high cost of maintaining adequately large databases – a large call center generates many gigabytes of call-by-call data each month – but clearly these quantities of data are no longer prohibitively expensive to store. Every call is recorded and every necessary information is stored (Gans, Koole and Mandelbaum, 2003:79).

The call records are listened by the service quality department to make routine controls. The service quality department and the team leaders are responsible for this action. The calls are listened and evaluated by the agents of service quality department and the team leaders. The behaviours and the knowledge of the agents are controlled. There are some special conditions of the quality controls like repeating the name of the customers.

The priority of service quality is checking the behaviours of the agents to the customers.

The other controls will be coming after this. Any rude behaviour to the customer is unacceptable. The complaints of the customers may be sent to this department to check. These complaints are evaluated at first. The calls which are subject to the complaint will be listened and a grade will be given to the conversation. At the end, it will be decided about who is right; the customer or the agent. The agents might have a penalty or a warning, when the source of the issue is the agent.

Using the new technologies function makes more complicated service quality controls possible. For example Garanti Emeklilik is using microsoft CRM at the call center departments. The CRM structure is tried to be used efficiently. Sestek is also used to turn the voice into texts. The calls will be monitored faster by the way. The customer satisfaction is measured and the unwanted situations are easily determined (Moral, 2010).

The service quality department listens to the calls of each agent. Every month about 20 calls are listened and evaluated by the service quality department. In march 2010 the average of the listened calls is 21 and in june 2010 it is 17 for each customer representative in the call centers of the banks (TBB, 2010). A score will be given to each call between 0 and 100. The average of these scores will affect the performance of the month. There is a special schedule for ranking used by the service quality team. There is a minus degree for each lack of the agent. For example, wrong information might be -10, being rude might be -20 or -100. Every call center has a different schedule.

The service quality score has a different weight on each department. The table 5 shows the rates as a snapshot of june 2007 values of a call center.

Table 5. Weights of Service Quality and Efficiency On Performance

	<u>weight of service quality score</u>		<u>weight of efficiency</u>		<u>total performance</u>
Inbound	% 60	+	%40	=	% 100
Outbound	%50	+	%50	=	% 100
Finance	%40	+	%60	=	% 100

The reason of putting more weight on efficiency in inbound is the inability of the agents to change the efficiency rate. Changing the number of coming calls is not possible.

Therefore it is more suitable for the agents to focus on the service quality, not the efficiency.

The reason of putting more weight on efficiency in backline is the type of the customers. The service quality evaluation is sometimes more flexible to the agents of the backline department. Because the customers who has an issue are called by the backline departments. The backline department has to keep the reputation of the company and solve the problems of the customers. Achieving both of these targets can mean waste of time.

2. Planning

The planning function is the main function of the call centers. The planning of the bank call centers is also important for the bank operations. Because every bank takes support from the call centers at various events. There is a phone to connect. Ziraat bankası moved the support one step ahead and started VTM Project by using its call centers together with a new technology. By the VTM branches, it is possible to reach the regions which are not suitable to locate a branch (www.etkinpatent.com, 2008).

Call centers need a strict planning. Call centers need to consider enterprise goals and marketing strategies, competitor standards and most importantly, the expectations of customers (Reynolds, 2003). The planning operation is made by the monitoring department. Monitoring department is also called the planning department. The plans which affects the SL and ASA are prepared by the monitoring. The shifts and the skill of the agents are arranged by the monitoring department. This department is responsible for the SL and ASA rates and the efficiency of the agents. The balance of efficient working and catching the targets must be arranged by the monitoring department. The aux permissions are also taken from the monitoring department.

The monitoring department reports the needs of the call center. They can report that some extra staff is necessary. The managers who are concerned about it, can decide to hire new employees after the warning of the monitoring department. On the other hand, monitoring department can discover some unutilised capacity and report. After this, the teams of some staff can be changed. For example, if an unutilised capacity is reported in inbound teams, some of the inbound agents can be located in the outbound departments, if it is continuous. When it is temporary, their skill will be changed to outbound to make calls for a while. The unutilised

capacity of the outbound teams can easily be avoided. New outbound datas can always be easily formed by a bank to get rid of disguised unemployment.

The inbound departments are preferred not to stay avail. The departments which are avail has some outbound datas to call. Their skill must be turned into outbound on the avail times. Monitoring will decide the right time to make calls on these datas.

The main mission of the monitoring department is keeping the employees in the call center, when it is necessary. The necessity of working can be calculated with the Formula 4.

$$acw+c. time/acw+c. time+a. time+h. time = necessity of working \quad (4)$$

The employees may also try to sell the products of the company during each call. Some outbound departments can focus on selling. Inbound also has to sell the product and services of the company, if there is not a quoue waiting online. Successful selling means efficient working. Efficient working is not always related with the customer representatives. The agents can work efficiently only with competitive products and services. The productivity of an agent can be calculated with Formula 5.

$$Total sales/acw+c. t.+a. t.+h. t.= sales productivity of working \quad (5)$$

Total sales is meant to be the sales of the call center location. The expected value of the productivity can be arranged deparately in each department. Usually not a certain rate but an average can be decided. This average will have a lowest and highest limits. In sales and churn department, the productivity rate is expected to be high. At the inbound departments it might be low and it is not necessary to put a target, only in the new subscription departments there may be a target. At some certain times, higher rates might be expected. For example when a new campaign is served to the existing customers, the managers might be expecting higher productivity rates. Due to the rates, the campaign can be reviewed or revoked. The campaign can be easy or hard to understand. The customers will be wasting time on the line, if the company is confusing. There might be question marks even after telling every detail of the

campaign. These kind of campaigns should not be preferred to keep the productivity at a satisfying level. These campaigns may decrease the productivity and motivation, depending on the inefficient use of time.

3. Meeting and educations

The educations can be done to increase the quality and the performance of the staff. At least once a month, an education must be given to the agents for motivation. The most necessary educations which are already determined according to the needs of the company can be given before the planned educations. Main educations can be summarized like that:

Computers training: Agents must become well versed in the company's proprietary programs as well as any mainstream applications used by the call center. Properly written call center training material should allow trainees ample time to work through the various systems in realistic scenarios. A pre-test and post-test must be administrated to ensure proper training. Agents must be able to perform ALL tasks on a pre-determined activity check list to show complete competence.

Soft Skills Training: Aside form teaching participants proper phone etiquette, call center training materials must cover the handling of angry customers, negotiation skills and sales training. In this day and age, all agents are considered sales people and must be well prepared to maximize the revenue generated by every interaction.

Telephone System Training: Everything from login on to their phone to properly categorizing all their various activities throughout the day, should be covered by the phone systems training materials. Agents should never be allowed to hit the phones without a clear understanding of all functions of the phone as well as the expected codes to document their actions.

Human Resources Training: A good part of the call center training material should be dedicated to various Human Resources topics. Important information such as work hours, benefits, sexual harassment, substance abuse, etc, must be included in the call center training material . While, agents do not need to be Human Resources experts, they must be well aware of their expectations as employees.

Product Training: Each company has its own set of products and services that must be covered in their respective call center training materials. Product training should be at least 1/3 of the training as it will be a topic that will come up in nearly every interaction with a customer. Callers expect the answering agents to be experts regarding the products and services provided by their employers, anything less is simply unacceptable.

Process & Procedure Training: An important and unfortunately often overlooked part of call center training materials is process and procedure training. This training differs from teaching reps "what". It teaches new agents "how", and knowing how stuff gets done at work is perhaps more important than anything else. The call center training materials for any organization should have extensive information about how to submit trouble tickets, who the contact person is for certain requests, how to request time off, who to look up information in their knowledge base (or hard copy folders), how to give refunds, etc. (www.callcentercomics.com, 2011)

These trainings will increase the motivation and the success of the agents. The needs of the agents can be followed during these meetings. The demands and the expectations of the agents can be analysed and discussed. For example meeting of a call center may reveal that the shifts of the monitoring department is disliked. The shifts which are preferred and efficient can be determined with the help of the agents.

The volatility of the efficiency sometimes depends on a certain reason. The most obvious reason is usually lack of information. The administrators can predict a lack of information due to a complicated campaign. For these reasons, some new educations can be given to the agents or the existing informations can be refreshed. By the way it will be possible to prevent new complaints.

IV. NEED FOR A NEW MODEL

The existing system focuses on SL, AR and the number of the sales. Fair conditions and evaluations for the agents are ignored. The needs and the lacking sides of the call centers are not tried to be compensated until they prevent the targets like SL and the sales. In order to reach the targets, the educations are diminished, the wrong transactions of the agents are ignored. These

kind of tolerances end with the misuse of aux and meeting times.

The hours of education is necessary to increase the service quality of the agents and to check them. The main informations cannot be given by the agents of some call centers. This is due to the lack of education.

Motivation of the agents can increase by education which is given by the managers. The stress of the agents will diminish after spending nice time with the managers. They will also be more confident with the new informations and this confidence will replace some of their stress.

Penalty system and the education system will complete each other. The mistakes of the agents damage the reputation of the company. But the penalties are not enough by themselves. The reason of the penalties will be observed before every education to improve the agents in a true way.

A. Evaluation of the Needs of the Agents

A survey group and questionnaires are used for the evaluation. Our universe is the employees of the bank call centers. The employees of the call centers seem to be increasing. Therefore the last report of the TBB can be used to evaluate our sample group.

Table 5. Employees of the Bank Call Centers

		Number of the agents	Number of the support personnel	Number of the managers	Total employees
December 2010	Women	4.129	263	422	4.814
	Men	1.362	108	224	1.694
	Total	5.491	371	646	6.508
	Average Age	26	23	33	-
Marz 2011	Women	4.471	250	432	5.153
	Men	1.456	105	230	1.791
	Total	5.927	355	662	6.944
	Average Age	26	21	33	-
Net Difference		436	-16	16	436

Source: TBB, 2011.

The agents are our universe and our samplings are all agents. For this reason the size of our universe is 5.927 people. The size of our sampling is 45 people. 30 of these people are working in Istanbul and 15 of these people are working in Anatolia. Some additional 40 people is used to evaluate the success of the call centers who does not belong to our universe. These people are ordinary people who have used the call centers at least once in their life. This survey group is used to show the success of the call center services.

Table 6. Features of the Respondants

AGENTS		ORDINARY PEOPLE	
AGE		AGE	
18-26	32	18-26	11
26+	13	26+	29
EDUCATION		EDUCATION	
High school	38	High school	10
University	4	University	13
Bachelor's	3	Bachelor's	17
MARITAL STATUS		MARITAL STATUS	
Married	5	Married	23
Single	40	Single	17
GENDER		GENDER	
Man	19	Man	31
Woman	26	Woman	9
TOTAL	45	TOTAL	40

Confirmatory factor analysis is used at the questionnaire. The structure is formed with three factors. First factor is motivation, second factor is adequacy of knowledge and the third factor is need for a punishment system.

CONCLUSION

As the need of a flexible system which enables to arrange the number of the staff increases, so does the need of call centers. The typical customer representatives seem uninterested in working. But the staff of the call centers are followed closely by the computers. It is possible to get promoted by getting high performances. This expectation convinces the agents to work harder.

The level of staff turnover in call centers is high, The turnover of the call centers can be managed through selection (Binning and Adorno, 1998). During any crisis or necessity, the companies can arrange the number of their employees. The call centers will already cause a reduction of the staff. When the reduction is preferred, then new employees will not be hired.

The disguised unemployment is almost completely avoided by the call centers. Even the staff of the call centers sometimes work over their expected limits. The fair system of the call centers motivates the agents to work more and get promoted. On the other hand, the mood of the staff of the call centers has significant impact on the performance. The managers or a group can aim to keep an agent unsuccessful and begin to bother him or her. In other words, mobbing can arise. Mobbing can affect at the call centers faster than any other companies depending on the high stress level of the employees.

The management and the inspection departments have more responsibilities at the call centers. The big magnitude of the transactions and reported numbers of these transactions together with the actions of the staff, makes it more difficult to inspect. The structure of the call centers maket hem more convenient for corruption. Mobbing, promoting the chosen people are mostly seen. The numbers can easily be used in a different way to keep another agent successful, any change at the performance system can alter the successful people.

REFERENCES

- Anthony, R.N. (1965) Planning and Control Systems: A Framework for Analysis. Graduate Schooll of Business Administration, Harvard Business School.
- BDDK (2010) Türk bankacılık sektörü genel görünümü, haziran.

-
- Binning, J. F. and Adorno, A. J. (1998) “**An Innovative Approach for Cost-effective Turnover Reduction**”, <http://www.callcentres.com.au/staffturno.htm>, indirilme tarihi: 29.04.2011
- Curry, G., Hilliard, R. and Shanmuganathan, C. (2008) “Optimizing Call Center Efficiency with Automated Verification and Intelligent Routing”, Dell IT Technical Guidance, 5: 1-2.
- Day, C. E. (2000) Call Center Operations.
- Finch, L. C. (2000) Call Center Success.
- Gans, N., Koole, G., Mandelbaum A. (2003) Telephone Call Centers: Tutorial, Review, and Research Prospects, Manufacturing & Service Operations Management Vol. 5, No. 2, Spring 2003, pp. 79-141.
- Jackson, K. E. (2009) Overturn the High Cost of Employee Turnover, <http://www.respondedesign.com/store/10145.pdf>, indirilme tarihi: 01.05.2011.
- Kendler, P.B. (2005) “Contact/Call Centers”, <http://www.banktech.com/business-intelligence/163702752>, indirilme tarihi: 03.05.2011.
- McCulloch, M. (2004) “The Low Turnover Contact Center” <http://contactcenter.limra.com/pdfs/lowturnover.pdf>, indirilme tarihi: 08.05.2011.
- Moral, C. (2010) “Bireysel emeklilik teknoloji destekli büyüyor” <http://www.bthaber.com.tr/?p=5248sayi=SAYI:777>, indirilme tarihi: 07.05.2011.
- Reynolds, P. (2003) “Call Center Staffing Mathematics” <http://www.connections magazine.com/articles/3/020.html>, Erişim Tarihi: 06.05.2011
- TBB (2010) Çağrı Merkezi İstatistikleri, haziran.
- TBB (2011) Çağrı Merkezi İstatistikleri, ocak. http://www.etkinpatent.com/habervizyon/yazi_goster.php?w=istanbul&e_id=33515, Erişim Tarihi: 19.05.2011.
- <http://www.callcentercomics.com/References/Call-Center-Training-Material.htm>, Erişim Tarihi: 19.05.2011.

MALİYET LİDERLİĞİ STRATEJİSİ KAPSAMINDA DEĞER MÜHENDİSLİĞİ TEKNIĞININ UYGULANMASININ BİR MODEL VASITASIYLA ANALİZ EDİLMESİ

Altan AYAN¹

ÖZET

Gerçekleştirilen bu çalışmada ilk olarak, maliyet liderliği stratejisi ele alınmıştır. İkinci olarak ise, değer mühendisliği tekniği tüm detaylarıyla ortaya konulmuştur. Üçüncü olarak ise, maliyet liderliği stratejisi kapsamında firma üretim sürecinde değer mühendisliği tekniğinin uygulanması bir model vasıtasıyla ele alınmıştır. Bu çalışma, değer mühendisliği tekniğinin maliyet lideri şirketler için ne kadar uygun ve yararlı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu çalışma, maliyet lideri şirketlerin üretim sürecinde değer mühendisliği uygulayarak daha etkin olabileceğini ve rekabet avantajı kazanabileceğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Maliyet Liderliği Stratejisi, Değer Mühendisliği, Fonksiyonel Analiz, Rekabet, Strateji, Stratejik Yönetim

THE ANALYZATION OF THE IMPLEMENTATION OF VALUE ENGINEERING TECHNIQUE EXAMINED THROUGH A MODEL UNDER THE COST LEADERSHIP STRATEGY

ABSTRACT

In this study conducted, firstly, cost leadership strategy is examined. Then, in the second section, value engineering technique is explained in extensive detail. In the third section, the implementation of value engineering technique in company production process examined through a model under the cost leadership strategy. Thus, value engineering technique is seen appropriate and advantageous for cost leader company. In addition to, the cost leader company can be more effective and competitive by implementing value engineering in production process.

Key Words: Cost Leadership Strategy, Value Engineering, Functional Analysis, Competition, Strategy, Strategic Management

¹ Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Doktora Programı, altanayanayan@gmail.com, altanayan@yahoo.com.tr

GİRİŞ

Günümüz dünyasında işletmeler rekabet avantajı sağlamak ve varlıklarını sürdürmek için her geçen gün yeni teknik ve uygulamalara odaklanmaktadır. Günümüzde özellikle büyük ölçekli işletmeler için maliyet liderliği stratejisi çok büyük önem taşımaktadır. Maliyet liderliği stratejisi firmanın faaliyetlerinin tümünde esas alınması gereken bir strateji olarak görülmektedir.

Maliyet liderliği stratejisinin, özellikle üretim sürecinde dikkatle uygulanması gereken bir strateji olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, maliyet liderliği stratejisi kapsamında değer mühendisliği tekniğinin uygulanmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu strateji kapsamında, üretim sürecinde değer mühendisliği tekniğinin uygulanması suretiyle, ürünün fonksiyonlarına odaklanılacak ve ürünün fonksiyonel analizi gerçekleştirilecektir. Bahsedilen bu süreç, çalışma içinde oluşturulan bir model vasıtasıyla detaylarıyla ortaya konulmuştur.

Maliyet liderliği stratejisini seçen şirketler, üretim süreçlerinde değer mühendisliği tekniğini uygulamak suretiyle hem maliyet avantajı yakalayabilecek hem de kalite düzeylerini arttırabileceklerdir. Bu sayede de, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde edebilecek, ortalamanın üzerinde getiri sağlayacak ve uzun dönemde varlıklarını devam ettirebileceklerdir.

Gerçekleştirilen bu çalışma ile, maliyet liderliği stratejisini uygulamayı seçen işletmeler için değer mühendisliğinin etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yani, maliyet liderliği stratejisini seçen firmalar üretim sürecinde değer mühendisliği uygulayarak faaliyetlerini daha etkili bir şekilde yürütebilecektir. Ayrıca bu çalışma, değer mühendisliğinin maliyet lideri şirketler için ne kadar uygun ve önemli bir teknik olduğunu ortaya koymaktadır.

I. MALİYET LİDERLİĞİ STRATEJİSİ

Maliyet liderliği stratejisi, rakiplerine göre en düşük maliyette müşterilerin kabul edebileceği özellikteki ürün ve hizmetleri meydana getirecek eylemlerin entegrasyonuna dayanmaktadır. Maliyet liderliği stratejisini kullanan firmalar, genellikle standartlaşmış ürün veya hizmetleri rekabet edebilir kalite düzeyleri ile birlikte endüstrinin genel müşterilerine satmaktadır. Maliyet liderliği stratejisini uygulayan firmaların, müşterilerine değer yaratabilmesi

için, ürün veya hizmetlerinin rekabet edebilir kalite düzeyinde olması gerekmektedir (Hitt, Ireland ve Hoskisson, 2009: 106).

Başarılı bir maliyet liderliği stratejisi, firmanın bütün faaliyetlerinde maliyet kontrolünü temel almaktadır. Maliyet liderliği stratejisi uygulayan bir firma, rakiplerinin çoğuna ya da hepsine göre daha düşük maliyette ve aynı zamanda yeterli bir kalitede ürün veya hizmetlerini sunmalıdır (Heracleous, 2003: 11). Porter, işletmelerin olası stratejik davranışlarının sayısını sınırlandırmıştır. Onun analizine göre, sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmak için uygulanacak stratejilerden biri maliyet liderliğidir (Grünig ve Kühn, 2006: 223-224).

Maliyet liderliği, firmanın göreceli düşük fiyat ortaya koyarak rekabet etmesine dayanan bir stratejidir (Magretta, 2012: 114). Porter maliyet liderini, endüstrideki düşük maliyetli üretici olarak tanımlamış ve bütün kaynakları için maliyet avantajı yakalamasının gerekliliğinden bahsetmiştir (Johnson, Scholes ve Whittington, 2009: 157). Maliyet lideri şirket, pazar payı kazanmak için ürün veya hizmetlerini düşük bir fiyata sağlayan bir kurumdur (Dubrin, 2012: 137).

Maliyet liderliği stratejisi, belirli bir endüstri dalında bir örgütün en düşük maliyetli üretici olarak pozisyon almasına dayanır. Bu durumda firma ile ilgili her şey düşük maliyetli olmalıdır. Yani, sermaye, malzemeler, binalar, araziler ve işgücü düşük maliyette olmalıdır. Aynı zamanda firmanın ürün ya da hizmetlerinin kalitesi ve fiyatı pazardaki diğerlerine göre mukayese edilebilir bir düzeyde olmalıdır (Williams, 2009: 32).

Maliyet liderliği firmanın, kendi endüstrisinde düşük maliyetli üretici olmasını ifade eder. Böyle bir firma, büyük çaplı, endüstrinin büyük kısmına hizmet eden ve hatta ilgili endüstrileri işleten bir niteliktedir. Maliyet liderliği stratejisini uygulayan bir firmanın genişliği, maliyet avantajı sağlayabilmesi açısından çoğu kez önemlidir. Maliyet avantajı sağlayan kaynaklar çok çeşitli ve endüstrinin yapısına bağlıdır. Kullanılan özel teknoloji, hammadde kaynaklarına imtiyazlı erişme ve diğer faktörler buna örnek gösterilebilir (Porter, 1998: 12).

Maliyet liderliği stratejisi, rakiplerine göre daha düşük maliyetle müşterilere değer sağlayabilir. Rakiplerine göre maliyet avantajı elde etme sayesinde firma ortalamanın üzerinde geri dönüş elde edebilir. Başarılı bir maliyet liderliği stratejisi, ürün veya hizmetlerin rakiplere göre daha düşük fiyatta aynı yararı sağlaması için, süreçlerin etkili ve agresif gelişimini

gerektirir. Maliyet lideri olmak, firmanın rakiplerine göre tam anlamıyla en düşük birim maliyetlere sahip olmasını gerektirir (Huff, Floyd, Sherman ve Terjesen, 2009: 144).

Sektörde etkili bir şekilde rekabet edebilmek için önemli olan durumlardan biri, müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini üretilen mal ve hizmetlerle ve pazarda oluşan fiyatlarla karşılarken, firmanın tüm faaliyetlerinde maliyetleri azaltmaktır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, amacın müşteriye uygulanan fiyatın azaltılması olmadığıdır. Maliyet liderliği stratejisine göre, sadece mal ve hizmet fiyatlarının düşürülmesi söz konusu olmayıp, gerçekleştirilen bütün faaliyetlerde maliyetlerin düşürülmesi esas alınır. Yani, sektördeki fiyatlarla kendi maliyetleri arasındaki fark açılacak ve firma ortalamanın üzerinde getiri ile rakiplerine üstünlük sağlayacaktır. (Ülgen ve Mirze, 2007: 260).

Maliyet liderliği stratejisi, bütün kaynaklarını maliyet avantajı sağlayarak bulmak ve kendi çıkarı için kullanmak durumunda olan, endüstrideki düşük maliyetli üreticilerin uyguladığı bir faaliyettir. Maliyet avantajının sağlanması; rakiplerden daha düşük fiyata hammaddenin elde edilmesi, daha verimli bir şekilde üretim gerçekleştirilmesi, faaliyet gösterilen alandaki işgücü maliyetinin az olması ve dağıtım maliyetlerinde avantaj sağlanması olarak ifade edilebilir (Johnson, Scholes ve Whittington, 2005: 253-254).

Porter maliyet liderliğini, firmanın sektördeki diğer rakiplerine göre en düşük maliyette üretim yapma becerisi olarak tanımlamıştır. Firmalar bu stratejiyi uygulayabilmek için, üretim girdilerini ucuza tedarik etmeleri ve ürün geliştirme, yenilikçilik, dağıtım ile reklam gibi maliyetleri de minimum düzeye getirmeleri gereklidir (Kamaşak, 2010: 50). Maliyet liderliği stratejisi, rakiplere göre en düşük maliyet elde ederek rekabet üstünlüğü sağlamayı ifade eder. Buna göre, maliyet kalemlerini en aza indirmek temel hedeftir. Kaliteden taviz verilmemekte ve düşük maliyet sayesinde getiri sektör ortalamasının üzerinde olmaktadır (Türkay ve Pınar, 2010: 219).

Maliyet liderliği stratejisinde firma, en düşük maliyetli üretici olma gayreti içinde olup, böylece ortalamanın üzerinde karlılık sağlama imkânına erişebilir. Firmanın düşük maliyetli bir üretici pozisyonu alabilmesi için; çok etkili tesisleri ile lider konumda olması, ileri düzeyde maliyet düşürücü teknoloji uygulaması, reklam, dağıtım gibi faaliyetlerde etkin olması ve bütün

bunları yaparken de ürünün kalitesini sürdürmesi gerekir (Dobson, Starkey ve Richards, 2004: 53-54).

Maliyet liderliği, firmanın süreçlerinin her noktasında maliyetleri düşürmeye odaklanan bir stratejidir. Bu durum, firmanın mutlaka düşük bir fiyata ürünlerini satacağı anlamına gelmemekte, aynı zamanda firmanın ortalama bir fiyatla ürünlerini satma yoluna gidebileceği ve kalıcı avantaj elde ederek ekstra kar sağlayabileceği de göz önüne alınmalıdır (Hannagan, 2002: 31). Bazı pazar yapıları nedeniyle sürdürülebilir rekabet avantajı sadece maliyet liderliği stratejisi uygulanması ile sağlanabilir (Stacey, 2007: 56).

Maliyet liderliği stratejisinin ana fikri; ürün ve hizmetlerin rakiplerden daha ucuza üretilmesi ve satılmasına dayanır. Bu durum, üretim ve satış faaliyetlerinin farklı şekillerde yapılabilmesi anlamına gelmektedir. Yoksa, kalite seviyesini düşürmek değildir. Böyle bir eylem, bir taraftan deneyim birikimi, diğer taraftan ise yaratıcı düşünce gerektirmektedir. Maliyet lideri olabilmek için, firmanın rakiplerine karşı benzersiz bir üstünlüğü olması gerekir. Yüksek pazar payına sahip olmak, hammaddelere kolay erişim, imalatı kolaylaştırıcı özel bir donanım sahibi olmak bu üstünlüklerdendir. Bir firma, çok farklı alanlardaki eylemlerini farklı bir biçimde yaparak maliyetlerini düşürebilir (Erkut, 2009: 252-253).

Düşük maliyetli bir konum elde edebilmek, büyük rekabet güçlerinin mevcudiyetine rağmen, firmaya sektöründe ortalamanın üzerinde getiri sağlamaktadır. Maliyet konumu, şirkete rakipleri karşısında bir savunma sağlamaktadır. Düşük bir toplam maliyet konumu elde etmek, çoğu zaman rakiplere göre yüksek pazar payı ya da hammaddelere kolay erişim gibi yararlar sağlar. Bu durum da, ürünleri üretimi kolay olacak biçimde tasarlamayı, maliyetleri yaymak için birbiriyle bağlantılı ürünlerin geniş bir yelpazesini elde tutmayı ve hacim kazanmak adına bütün büyük müşteri gruplarına hizmet vermeyi gerektirebilmektedir (Porter, 2007: 45).

Maliyet liderliği stratejisi, firmaya birtakım avantajlar sağlar. Bunlar; firmaya sektör ortalamasının üzerinde getiri sağlamak ve girdi maliyetlerindeki artışla firmanın baş etmesiyle tedarikçilerle daha çok pazarlık yapabilme gücü kazanması gibidir. Buna ilave olarak, maliyet liderliği pazara yeni girecek firmalar için giriş engeli oluşturur ve ikame ürünler bakımından firmanın rakiplerine göre avantaj elde etmesini sağlar. Maliyet liderliği stratejisi uygulayan firma, yüksek pazar payı ve hammaddelere kolay erişime sahip olur (Çetinkaya, 2006: 59).

Maliyet lideri, faaliyet gösterdiği endüstrideki rakiplerine göre avantaj sahibidir. Bunun nedeni ise, daha düşük maliyet yapısına sahip olmasıdır. Buna ilave olarak maliyet liderliği stratejisi benimseyen firmalar, geniş bir pazar payına sahip olmakta, diğer firmalara göre daha büyük miktarlarda satın almalar gerçekleştirmekte ve tedarikçiler üzerindeki pazarlık gücünü arttırmaktadır (Hill ve Jones, 2010: 170).

Maliyet liderliği, daha düşük bir maliyete üreterek daha düşük bir fiyata satmak anlamına gelir. Maliyet liderliğinin amacı, üretimin, dağıtımın ve diğer örgütsel sistemlerin sürekli olarak geliştirilmesidir. Maliyet liderliğinin başarıya ulaması için, sıkı maliyet kontrolünün gerçekleştirilmesi ve ürünlerin ya da hizmetlerin kolay bir şekilde oluşturulup dağıtılması gerekir (Schermerhorn, 2010: 147).

II. DEğer MÜHENDİSLİğİ TEKNİğİ

A. Değer Mühendisliği Tekniğinin Tarihsel Gelişimi

Değer mühendisliği, General Electric şirketinde çalışan Lawrence D. Miles tarafında 1947 yılının aralık ayında bulunan ve geliştirilen bir teknik olarak açıklanabilir (Johnson, 2007: 38). Değer mühendisliği metodolojisi 1950'li yıllarda tanınmaya ve uygulanmaya başlayan bir teknik olarak ifade edilebilir (Lee, Hyun ve Hong, 2009: 1123).

Miles, General Electric' te karşılaşılan problemlere çözüm üretmek için takımlar oluşturmuş ve böylece değer mühendisliği gelişmeye başlamıştır. Buradaki amaç, kıt kaynaklar daha değerli olduğu için bu kaynakları en iyi şekilde kullanmak ve bu kaynakların yerini doldurabilecek alternatifler oluşturmaaktır. Miles'a göre bir ürünün fonksiyonun, yani hangi işlevleri yerine getirdiğinin analiz edilmesi, farklı malzeme ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesine neden olmaktadır (Ayan ve Kahraman, 2011: 224).

Değer mühendisliğinin kökeni, ikinci dünya savaşı sırasında savaş amacıyla yapılan tüketim artışı nedeniyle, imalat sektöründe yaşanan malzeme kıtlığı problemlerine dayanır. General Electric şirketinin satın alma departmanına atanan elektrik mühendisi Lawrence D. Miles, şirketin malzeme kıtlığı problemlerini kısmen hafifletmek için çeşitli yollar bulmaya başlar. Miles, bir ürünün fonksiyonlarına odaklanmak suretiyle kaliteden de ödün vermeden, aynı fonksiyonu elde etmede alternatifleri denemiş ve uygulamıştır (Cheah ve Ting, 2005: 151).

B. Değer Mühendisliği Tekniğinin Tanımı ve Kapsamı

Değer mühendisliği, müşteriler tarafından ihtiyaç duyulan fonksiyonları yeniden gözden geçirmek suretiyle farklı bakış açıları oluşturarak daha düşük bir maliyete ulaşmayı sağlayabilen bir mamul tasarımı tekniğidir. Diğer bir deyişle değer mühendisliği, kaliteden ödün vermeden maliyetlerin düşürülmesi şeklinde açıklanabilir. Değer mühendisliği; mevcut ürünleri geliştirmek, yeni ürünler ortaya koymak, gereksiz maliyetlerden kaçınmak, riski azaltmak ve başarıyı artırmak gibi amaçlarla uygulanan fonksiyon, ürün, süreç, hizmet ve sistem odaklı bir teknik olarak açıklanabilir (Altınbay, 2006: 147).

Değer mühendisliği, ürünlerin tasarımı, süreç geliştirme, proje planlama ve kontrolünde maliyetleri düşürmek için uygulanan geleneksel bir yöntem olarak ifade edilebilir. Değer mühendisliği süreçlerinin amacı, fonksiyonlara katkı sağlamayan ve müşterini tarafından istenmeyen gereksiz ve gizli maliyetlerin belirlenmesine dayanır. Değer mühendisliği, müşteri için en düşük maliyetle optimal değeri sağlamak için tasarım, süreç ve spesifikasyonları analiz etme ve düzeltme amacını taşıyan bir tekniktir (Gupta, 2009: 55).

Amerikan Değer Mühendisleri Birliği (SAVE) tarafından yapılan tanıma göre değer mühendisliği; ürün veya hizmetin fonksiyonlarının belirlenmesi, bu fonksiyonların parasal değerinin saptanması ve en düşük maliyette fonksiyonun teminini içeren sistematik uygulamadır. Değer mühendisliği; sistematik, takım odaklı ve en düşük maliyette müşterinin arzu ettiği fonksiyonları araştırmaya dayanan bir yaklaşımdır. Bununla birlikte değer mühendisliği yalnızca gereksiz maliyetleri ortadan kaldıran bir tekniktir (Yang, 2005: 129).

Değer mühendisliği, gerekli olan fonksiyonların belirlenmesi, bu fonksiyonların değerlerinin belirlenmesi ve bu fonksiyonları minimum maliyette gerçekleştirecek alternatiflerin geliştirilmesini içeren bilinçli ve sistematik bir uygulama olarak tanımlanabilir (El-Alfy, 2010: 72). Sistematik bir değer mühendisliği uygulaması, maliyet düşürmenin potansiyel maksimizasyonu ve fonksiyonların geliştirilmesi amacı taşır. Değer mühendisliği tekniğine göre, fonksiyonel inovasyon hedefiyle ürün geliştirme gerçekleştirilir (Ibusuki ve Kaminski, 2007: 461).

Değer mühendisliği, bir projedeki gereksinimleri ve memnuniyeti sağlamak için alternatif yaklaşımlar oluşturmak suretiyle, maliyetleri düşürerek performansı geliştirebilen bir

yönetim tekniği olarak ifade edilebilir (Acharya, Pfrommer ve Zirbel, 1995: 13). Değer mühendisliği, müşteri ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte maliyetleri düşürme amacıyla fonksiyonları bütün açılardan değerlendiren sistematik bir uygulamadır. Değer mühendisliği, malzeme spesifikasyonlarını değiştirerek ürün tasarımının iyileştirilmesine neden olur (Bhimani, Horngren, Datar ve Foster, 2008: 385).

Değer mühendisliği, yeni bir isim ya da yeni bir teknikten daha fazlasıdır. Değer mühendisliği, maliyetleri düşürme anlayışını ifade eden geleneksel bir tekniktir. Değer mühendisliği, maliyet analizi için yeni bir çerçeve sağlamaktadır. Bu teknik sayesinde, bir ürünün her bileşeninin fonksiyonu analiz edilmektedir. Bu analizlerin amacı, her bileşenin veya çok parçalı kısmın fonksiyonlarını belirlemek ve bu fonksiyonun en ekonomik olarak nasıl elde edileceğidir (Reuter ve Laflen, 1970: 6).

Değer mühendisliği, en düşük toplam maliyetle gerekli fonksiyonları elde etmek amacıyla, ürünün fonksiyonel gereksinimlerinin analizini ifade eden sistematik bir yaklaşımdır. Değer mühendisliği, maliyet düşürme yöntemi olarak mükemmel sonuçlar sağlayan bir yaklaşımdır. Değer mühendisliğine göre ölçüm ve analiz üç temel adımda gerçekleştirilir. Bu adımlar: 1) Fonksiyonların tanımlanması, 2) Fonksiyonların değerlendirilmesi ve 3) Alternatiflerin geliştirilmesidir (Marzouk, 2011: 596).

Değer mühendisliği genellikle üç açıdan ele alınmaktadır: 1) Ürünün temel fonksiyonlarının sistematik olarak tanımlanması (ürün ne yapmalıdır), 2) Bu fonksiyonlar için bir değere ulaşılması ve 3) Gerekli fonksiyonları en ekonomik maliyette en iyi yolla tatmin sağlayıcı hale getirmektir. Değer mühendisliği, öncelikle seçilen parçanın ne yapması gerektiğine karar vermek ve daha sonra ise kaliteden ödün vermeden daha iyi ve daha düşük maliyetli tasarım ve yöntemleri gerçekleştirmeye dayanır (Schwarz ve McConkey, 1974: 27).

Değer mühendisliği, ürün veya hizmetlerin aynı fonksiyonellikte daha az maliyete ya da aynı maliyette daha iyi fonksiyonelliğe ulaşması için dizayn ve yeniden dizaynına dayanan bir yaklaşımdır. Değer mühendisliği tekniği: 1)ürünün veya hizmetin fonksiyonlarının belirlenmesi, 2) her fonksiyonun değerinin belirlenmesi, 3)yaratıcı düşünme doğrultusunda alternatiflerin geliştirilmesi, 4) kalite ve güvenlikden ödün vermeden gerekli fonksiyonların en düşük maliyette yerine getirebilecek alternatiflerden güvenilir bir seçim yapılmasıdır (Hill, 2012: 376).

Değer mühendisliği, temel karakteristiklerin elde edilmesiyle tutarlı olacak şekilde, en düşük toplam maliyette temel fonksiyonlara ulaşmak amacıyla ürünün fonksiyonlarının analizine odaklanan organize bir çabadır. Değer mühendisliği, problemlerin çözümü, maliyetlerin düşürülmesi, kalitenin geliştirilmesi, performansın geliştirilmesi ve istenilen fonksiyonları sürdürmek amacıyla kullanılan bir tekniktir (Younker, 2003: 20).

Değer mühendisliği, projenin, ürünün veya hizmetin gerekli fonksiyonlarının en düşük maliyetle elde edilmesi esasına dayanan bir yönetim aracıdır. Değer mühendisliği, dünyada kamu alanında ve özel sektördeki mühendislik firmalarında 1950'li yıllardan günümüze kadar uygulanan bir tekniktir. Bu teknik, özellikle yapı sektöründe geniş olarak kullanım alanı bulabilmekte ve aynı zamanda çeşitli altyapı projelerinde uygulanabilmektedir. Değer mühendisliği uygulaması, yarım yüzyıldan beri inovatif fikirler üretme amacıyla ve proje değerini artırıcı çözümler bulabilmek için uygulanmaktadır (Zhang, Mao ve AbouRizk, 2009: 777).

Değer mühendisliği, gereksiz maliyetleri ortadan kaldırmak için, mevcut teknik bilgi birikimini ve ortak aklı organize ederek bir arada kullanan bir uygulamadır. Değer mühendisliği ilkeleri uygulanarak, maliyetlerin etkin şekilde azaltılmasıyla proje değerinin artırılması sağlanabilir. Değer mühendisliği 50 yılı aşkın süredir bütün dünyada çeşitli alanlarda uygulanmaktadır (Chen, Chang ve Huang, 2010: 514).

Değer mühendisliğinin en önemli unsurlarından biri takım çalışmasıdır. Takım üyelerinin ekonomik başarı yaratmada büyük etkisi bulunmaktadır (Ricker, 2000: 2). Değer mühendisliği genellikle, multi disiplinler çalışma takımı tarafından uygulanan bir tekniktir (Hill, 2012: 376). Değer hakkında konuşmaya başlandığı zaman, genellikle değer mühendisliği terimi ilk akla gelir. Ürün tasarımı ile ilgili bir konu düşünüldüğünde, değer mühendisliği tekniğine odaklanmak gerekir. Değer mühendisliği sayesinde, çevreye, müşterilere ve projeye daha fazla değer kazandırılabilir (Bush, 2010: 81-84).

Değer mühendisliği, birçok amaçla uygulanan bir tekniktir. Değer mühendisliği sayesinde, paradan tasarruf, zamanın azaltılması, güvenilirlik, sürdürülebilirlik, performans ve kalitenin geliştirilmesi sağlanabilir. Aynı zamanda değer mühendisliği; takım çalışması, yaratıcılık ve tutumların geliştirilmesini sağlar. Değer mühendisliği, kalite ve performanstan

ödün vermeden gereksiz ve aşırı maliyetlerin ortadan kaldırılmasına dayanır. Değer mühendisliğinde karar süreci takım çalışmasına dayanmaktadır (Dell’Isola, 1997).

Değer mühendisliği, kabul edilebilir maliyet ve gerekli güvenilirlik ile kalite standartlarında dizaynı gerçekleştirmek amacıyla, bir ürünün maliyetini etkileyen faktörlerin sorgulanmasına dayanan interdisipliner ve sistematik bir tekniktir. Değer mühendisliği, ürünün temel karakteristiklerini ve gerekli fonksiyonlarını elde etmede etkili yollar bulmak için ürünün tasarımını analiz eder. Gerekli fonksiyonlar, ürünün ne yapması gerektiğini tanımlayan fonksiyonlardır. Temel karakteristikler ise, güvenilirlik, sürdürülebilirlik ve kalite gibi diğer gereksinimlerdir (Cooper ve Slagmulder, 1997: 80).

Sistematik değer mühendisliği yaklaşımı, diğer maliyet düşürme faaliyetlerinden sahip olduğu fonksiyonel yaklaşım sayesinde ayrılır. Bu fonksiyonel yaklaşım, birbirine bağlı üç teknikten oluşur. Bunlar: 1) fonksiyonların tanımlanması, 2)fonksiyon ilişkilerinin değerlendirilmesi ve 3)fonksiyonel alternatiflerin geliştirilmesi şeklindedir (Mudge, 1971: 59).

Değer mühendisliği, ürünün ne olduğundan ziyade müşteri için ne anlam ifade ettiğine odaklanır. Değer mühendisliği terimi sıklıkla “fonksiyon analizi” sürecini tanımlamak için kullanılır. Fonksiyonlar, değer mühendisliğinin temeli olarak tanımlanır. Değer mühendisliği tekniği, projedeki yeni görüşlerin bütünüyle ortaya konulmasına yönelik olarak zihinsel açıdan sınırlamayı kaldırma amacıyla tasarlanan bir uygulamadır (Park, 1999: 26-27).

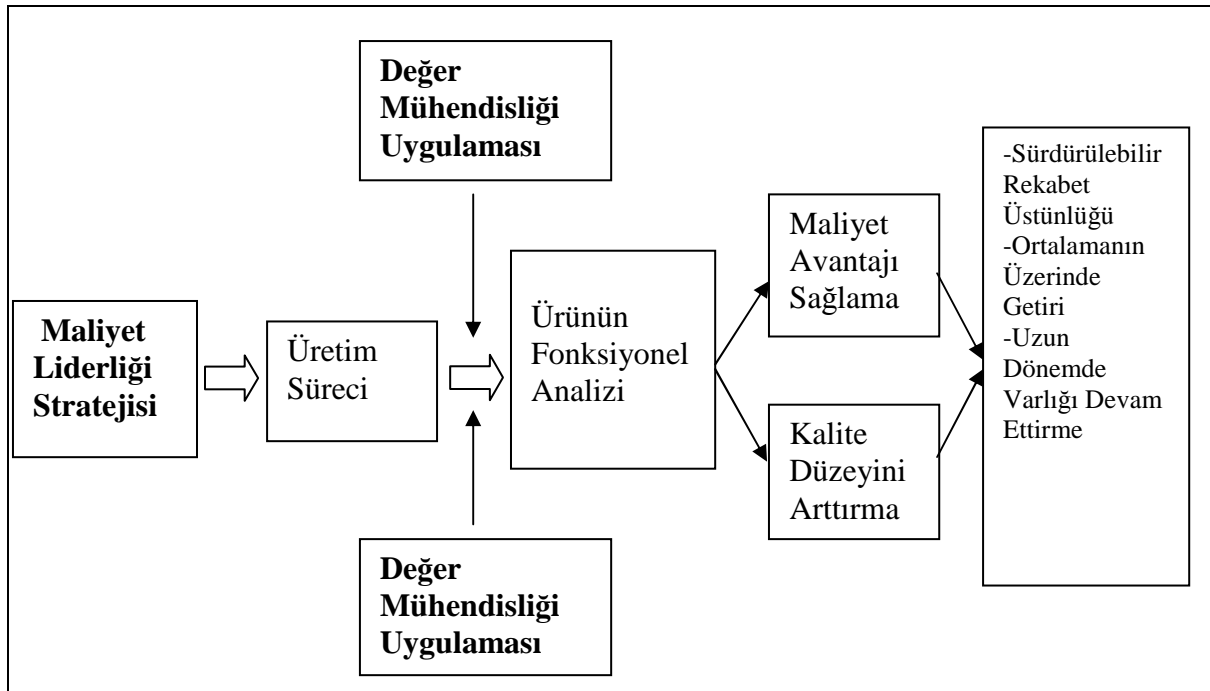
III. MALİYET LİDERLİĞİ STRATEJİSİ KAPSAMINDA FİRMA ÜRETİM SÜRECİNDE DEĞER MÜHENDİSLİĞİ TEKNIĞİNİN UYGULANMASININ BİR MODEL ARACILIĞIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Maliyet liderliği stratejisi uygulayan firmalar, gerçekleştirdiği her faaliyette maliyetlerini düşürmeye çabalamaktadır. Maliyet liderliği, genellikle büyük çaptaki şirketlerin uygulamış olduğu bir stratejidir. Maliyet liderliği stratejisi, firmanın gerçekleştirdiği her faaliyette uygulanması gereken bir strateji olarak görülmekte ve özellikle üretim süreci için bu stratejinin uygulanmasının önemi dikkat çekmektedir.

Maliyet liderliği stratejisine göre, üretim süreci içerisinde ürünü ve süreçleri iyileştirme ve geliştirme yolunda çabalanan hareket edilmesi kritik önemdedir. İşte bu noktada, değer

mühendisliğinin, maliyet liderliği stratejisi kapsamında uygulanmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Yani, maliyet liderliği stratejisi kapsamında firmanın üretim sürecinde değer mühendisliği tekniğinin uygulanması çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Maliyet liderliği stratejisi kapsamında, firma üretim sürecinde değer mühendisliği uygulandığı takdirde, ürünün dizaynına, ürünün nasıl tasarlandığına ve özellikle de ürünün fonksiyonlarına odaklanarak maliyetler ele alınabilecektir. Bu strateji kapsamında firma üretim sürecinde değer mühendisliği uygulandığı zaman, fonksiyonel analiz gerçekleştirilecek ve bu sayede faydası olmayan gereksiz maliyetler ortadan kaldırılacak, mevcut ürün geliştirilebilecek, yeni ürün fikri ortaya çıkabilecek ve müşteriye fayda sağlamayan maliyetler giderilebilecektir.

Model. Maliyet Liderliği Stratejisi Kapsamında Firmada Değer Mühendisliği Tekniğinin Uygulanması Süreci

Yukarıda ifade edilen modele göre, firma ilk aşamada maliyet liderliği stratejisini seçmekte ve bu doğrultuda ilerlemektedir. Bahsedildiği gibi, Porter tarafından geliştirilen bu stratejiyi genellikle büyük ölçekli ve geniş faaliyet alanı olan şirketler uygulamaktadır. Modele göre, maliyet liderliği stratejisini seçen firma, üretim sürecine odaklanmak suretiyle ilerlemektedir. Belirtildiği gibi, maliyet liderliği stratejisi içerisinde firmanın tüm süreçleri

önemli hale gelmekte ancak özellikle üretim süreci daha fazla dikkat çekmektedir. Modele göre, maliyet liderliği stratejisini seçerek üretim sürecine ve ürüne odaklanmak kritik önemdedir.

Modelin ikinci aşamasında ise, maliyet liderliği stratejisini seçen firma üretim sürecinde değer mühendisliği uygulayacaktır. Yani, bu stratejiyi seçen firma üretim sürecinde değer mühendisliği faaliyetini gerçekleştirmelidir. Bunu yaparken, değer mühendisleri vasıtasıyla takım çalışması uygulanacaktır. Bu aşamanın temeli, ürünün fonksiyonel analizinin gerçekleştirilmesidir. Bu aşamada, ürünün her bileşenin fonksiyonu analiz edilir. Belirtildiği gibi, fonksiyonel analiz değer mühendisliği sürecinin temelini oluşturmaktadır. Değer mühendisliği, fonksiyonlara verdiği önem ve fonksiyonel analiz sayesinde diğer maliyet düşürme tekniklerinden ayrılmaktadır.

Belirtildiği gibi, ikinci aşamada temel olarak fonksiyonel analiz gerçekleştirilmektedir. Yani, bu safha ürünün fonksiyonel analizi aşamasıdır. Bu aşamada ürün fonksiyonlarına ayrılarak, aşırı ve gereksiz maliyetlerin kaliteden ödün vermeden ortadan kaldırılması, mevcut ürünün geliştirilmesi veya iyileştirilmesi, müşterinin arzu etmediği fonksiyonlara katkı sağlamayan maliyetlerin elenmesi yönünde ilerlenir. Tabi ki, bütün bunları yaparken kaliteden ödün vermemeye ve hatta kaliteyi geliştirmeye özen gösterilir. Bu aşamada ürünün fonksiyonlarının maliyete oranı ele alınarak ürün için optimal değer sağlanmaya çalışılır. Bu aşamada özellikle yaratıcılık, beyin fırtınası, takım çalışması ve inovasyon büyük önem kazanmaktadır.

Fonksiyonel analizde önemle irdelenmesi gereken nokta, müşteri isteklerinin hangi özellikler üzerinde yoğunlaştığı ve müşterilerin hangi fonksiyonlara bedel ödemekte istekli olduğudur. Çünkü mamul fonksiyonlarındaki gereksiz artışlar maliyetleri arttırırken, satışlara da önemli bir katkı getirmemektedir. Bu sebeple, fonksiyon analizi yardımıyla mamulün temel ve ikincil fonksiyonları tanımlanır. Temel fonksiyonlar, mamulün var olma nedeni iken, ikincil fonksiyonlar ise temel fonksiyonların seçiminden kaynaklanan ve bu fonksiyonlara destek sağlayan fonksiyonlardır (Acar ve Alkan, 2003: 65).

Temel fonksiyonlar değerin anahtarı olup, kullanıcıların ihtiyacı olan parçaların tamamını ihtiva eden gerekli performans karakteristikleridir. Mesela bir kalemin fonksiyonu “işaret koyması” gibidir. Bununla beraber, çalışmalarda ilk öncelik verilecek konu temel

fonksiyonlardır (Kuhn, 1971: 13). İkincil fonksiyonlar ise, ürün veya hizmetlerin mevcut tasarımında temel fonksiyonları destekleyen unsurlar olarak ifade edilebilir (Schwarz ve McConkey, 1974: 30).

Bahsedildiği gibi, modelin ikinci aşamasında fonksiyonel analiz gerçekleştirilirken, ürünün temel ve ikincil fonksiyonları tanımlanarak hareket edilir. Bu açıdan, müşterinin istekleri hangi fonksiyonları içeriyorsa o yönde ilerlenmelidir. Aşırı ve gereksiz maliyetlere ve müşterilerin arzu etmediği öğelere yer verilmemelidir.

Bu aşamanın sonunda yani fonksiyonel analizin gerçekleştirilmesi neticesinde, hem maliyet avantajı sağlama hem de kalite düzeyini artırma yönünde ilerlenebilecektir. Daha önce ifade edildiği gibi, değer mühendisliği uygulanması suretiyle hem maliyetlerde düşme hem de kalitede de iyileştirmeler gerçekleşebilmektedir. Bu durum, maliyet liderliği stratejisi kullanan işletmeler için çok büyük avantajlar oluşturabilecektir. Yani bu stratejiyi seçen işletmeler üretim sürecinde değer mühendisliği uygulayarak hem hedefleri olan maliyetleri düşürebilecek hem de kalitede gelişme sağlayabileceklerdir.

Bütün bu sürecin sağlıklı bir biçimde işlemesi neticesinde, yani modelin son kısmında, firma maliyet liderliği stratejisi kapsamında değer mühendisliği tekniği uygulamasıyla sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlayabilecek, ortalamanın üzerinde getiri elde edebilecek ve uzun dönemde yaşamını devam ettirebilme yönünde ilerleyecektir.

SONUÇ

Günümüz dünyasında özellikle büyük ölçekli işletmeler, maliyet liderliği stratejisini sıklıkla uygulamakta ve faaliyetlerini bu yönde sürdürmektedir. Bahsedildiği gibi, maliyet liderliği stratejisi seçen bir firma, bütün işletme süreçlerinde bu stratejiyi uygulamak durumundadır. Maliyet liderliği stratejisinin firmanın üretim sürecinde özenle uygulanması da mühim bir konudur. Maliyet liderliğini seçen firmanın değer mühendisliği uygulayarak faaliyetlerini daha etkili sürdürmesi ve avantajlar sağlama önemli bir konudur.

Maliyet liderliği stratejisi uygulayan firmanın, değer mühendisliği sayesinde hem maliyet avantajı yakalama hem de kalite düzeyini iyileştirebilme fırsatı bulunmaktadır. Bu nedenle maliyet lideri şirketlerin değer mühendisliği faaliyetine özel önem vermeleri ve değer

mühendisliği ile ilgili takımlar oluşturarak faaliyetlerini sürdürmeleri mühimdir. Yine, bu stratejiyi seçerek değer mühendisliği uygulayan bir firma, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü, ortalamanın üzerinde getiri ve uzun dönemde yaşamını sürdürme yönünde ilerleyebilecektir.

Sonuç itibarıyla, bu çalışma sayesinde maliyet liderliği stratejisini seçen şirketlerin üretim sürecinde değer mühendisliği uygulayarak faaliyetlerini daha etkili bir şekilde yürütebileceği hususu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, değer mühendisliğinin maliyet lideri şirketler için ne kadar uygun ve faydalı bir teknik olduğu ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, maliyet lideri şirketlerin değer mühendisliği uygulamasına özel bir önem vermesi ve değer mühendisleri ile faaliyetlerini etkin hale getirmesi önemlidir. Maliyet lideri şirketler, değer mühendisliğine yönelik çalışmalar gerçekleştirmeli, buna yönelik birimler oluşturmalı ve takım çalışmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirmelidir.

KAYNAKÇA

- ACAR, D. ve ALKAN, H.; (2003), “Mamul Maliyetlerinin Yönetiminde Etkin Bir Araç: Değer Mühendisliği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 8(1), ss. 59-77.
- ACHARYA, P., PFROMMER, C. ve ZIRBEL, C.; (1995), “Think Value Engineering”, **Journal of Management In Engineering**, November/December, ss.13-18.
- ALTINBAY, A.; (2006), “Etkin Bir Maliyet Yönetim Sistemi Olarak Hedef Maliyetleme Sistemi ve TMMT Uygulaması”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.16, ss.141-164.
- AYAN, A. ve KAHRAMAN, G.; (2011), “The Analyzation of the Concept of Quality Examined Through a Model Under the Approach to Value Engineering Which is Defined as a Contemporary Management Technique”. **ZKU Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, ss. 223-232.
- BHIMANI, A., HORNGREN, C.T., DATAR, S.M. ve FOSTER, G.; (2008), **Management and Cost Accounting**, Fourth Edition, Prentice Hall, USA.
- BUSCH, K.; (2010), “Value Engineering Decorative Surfaces without Compromise”, **Interiors & Sources**, May, ss.81-84

-
- CHEAH, C.Y.J. ve TING, S.K.; (2005), “Appraisal of value engineering in construction in Southeast Asia”, **International Journal of Project Management**, 23, ss.151-158.
- CHEN, W.T., CHANG, P. ve HUANG, Y.; (2010), “Assessing the overall performance of value engineering workshops for construction projects”, **International Journal of Project Management**, 28, ss.514-527.
- COOPER, R. ve SLAGMULDER, R.; (1997), **Target Costing and Value Engineering**, Productivity Press, New Jersey.
- ÇETİNKAYA, Ö.; (2006): “Rekabet Stratejilerinin Belirlenmesinde Portföy Analizi ve Tariş Üzerine Bir Araştırma”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8/3, ss.57-76
- DELL’ISOLA, A.; (1997), **Value Engineering: Practical Applications for design, construction, maintenance & operations**, R.S. Means Company, USA.
- DOBSON, P., STARKEY, K. ve RICHARDS, J.; (2004), **Strategic Management: Issues and Cases**, Blackwell Publishing, UK.
- DUBRIN, A.J.; (2012), **Essentials of Management**, Ninth Edition, South-Western Cengage Learning, USA.
- EL-ALFY, A.E.D.; (2010), “Design of Sustainable Buildings through Value Engineering”, **Journal of Building Appraisal**, Vol.6, 1, ss.69-79.
- ERKUT, H.; (2009), **Stratejik Yönetimin Temelleri: Yönetim’in Kanatları**, Birinci Baskı, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- GRUNIG, R. ve KUHN, R.; (2006), **Process-based Strategic Planning**, Fourth Edition, Springer, Germany.
- GUPTA, V.K.; (2009), “Flexible Strategic Framework for Managing Forces of Continuity and Change in Value Engineering Processes: Study in Indian Context”, **Global Journal of Flexible Systems Management**, Vol.10, No.4, ss.55-65.
- HANNAGAN, T.; (2002), **Mastering Strategic Management**, First Edition, Palgrave Macmillan, USA.
- HERACLEOUS, L.; (2003), **Strategy and Organization: Realizing Strategic Management**, First Edition, Cambridge University Press, USA.

-
- HILL, A.V.; (2012), **The Encyclopedia of Operations Management: A Field Manual and Glossary of Operations Management Terms and Concepts**, Pearson Education, USA.
- HILL, C.W. ve JONES, G.R.; (2010), **Strategic Management Theory**, Tenth Edition, South-Western Cengage Learning, Canada.
- HITT, M.A., IRELAND, R.D. ve HOSKISSON, R.E.; (2009), **Strategic Management: Competitiveness and Globalization (Concepts and Cases)**, Eighth Edition, Canada: South-Western Cengage Learning.
- HUFF, A.S., FLOYD, S.W., SHERMAN, H.D. ve TERJESEN, S.; (2009), **Strategic Management: Logic and Action**, USA: John Wiley & Sons.
- IBUSUKI, U. Ve KAMINSKI, P.C.; (2007) ,“Product development process with focus on value engineering and target-costing: A case study in an automotive company”, **International Journal of Production Economics**, 105, ss.459-474.
- JOHNSON, M.H.; (2007), “Reconsidering Value Engineering: The Rhode Island School of Design Library Project”, **ASCE Civil Engineering**, Vol.77, No.2,February, ss.36-85.
- JOHNSON, G., SCHOLES, K. ve WHITTINGTON, R.; (2005), **Exploring Corporate Strategy: Text and Cases**, Seventh Edition, Prentice Hall.
- JOHNSON, G., SCHOLES, K. ve WHITTINGTON, R.; (2009): **Fundamentals Of Strategy**, First Edition, Prentice Hall, USA.
- KAMAŞAK, R.; (2010), “Jenerik Rekabet Stratejilerinin İşletme Karlılığı ve Pazar Performansına Etkisi”, **Yönetim**, 65, ss.47-64
- KUHN, J.P.; (1971), “Value Engineering: A Second Look”, **Industrial Management**, March, ss.13-15.
- LEE, S., HYUN, C. ve HONG, T.; (2009), “Retrieve: Remembering Tool for Reusing the Ideas Evolved in Value Engineering”, **Automation in Construction**, 18, ss.1123-1134.
- MAGRETTA, J.; (2012), **Understanding Michael Porter: The Essential Guide to Competition and Strategy**, Harvard Business Review Press, USA.
- MARZOUK, M.M.; (2011), “Electre III model for value engineering applications”, **Automation in Construction**, 20, ss.596-600.

-
- MUDGE, A.E.; (1971): **Value Engineering: A Systematic Approach**, McGraw-Hill Book Company, USA.
- PARK, R. J.; (1999), **Value Engineering: A Plan for Invention**, U.S.A.: St. Lucie Press.
- PORTER, M.E.; (1998), **Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance with a new introduction**, The Free Press, USA.
- PORTER, M.E. (Çeviren: Gülen Ulubilgen) (2007), **Rekabet Stratejisi: Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri**, Dördüncü Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- REUTER, V.G. ve LAFLEN, M.L.; (1970), “Value Engineering in the aerospace industry”, **Industrial Management**, March, ss.6-10.
- RICKER, D.T.; (2000), “Value Engineering for Steel Construction”, **Modern Steel Construction**, April, ss.1-9.
- SCHERMERHORN, J.R.; (2010), **Exploring Management**, Second Edition, John Wiley & Sons, USA.
- SCHWARZ, F.C. ve McCONKEY, D.D.; (1974), “Value Engineering-Management’s Neglected Goldmine”, **Human Resource Management**, Summer, 27-36.
- STACEY, R.D.; (2007), **Strategic Management and Organisational Dynamics: The Challenge of Complexity**, Fifth Edition, Prentice Hall, China.
- TÜRKAY, O. ve PIRNAR, İ.; (2010), “Enformasyon Elde Etme ve Yaymanın Jenerik Stratejiler İtibariyle Farklılaşması: Konaklama İşletmeleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.19, Sayı.1, ss.216-232.
- ÜLGEN, H. ve MİRZE, S.K.; (2007), **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, 4. Baskı, Arıkan Basım Yayın, İstanbul.
- YANG, K.; (2005), **Design For Six Sigma For Service**, McGraw-Hill Companies, USA.
- YOUNKER, D.L.; (2003), **Value Engineering: Analysis and Methodology**, Marcel Dekker, New York.
- WILLIAMS, K.; (2009), **Strategic Management: Analyzing, Planning, Focus Prioritizing, Monitoring**, First Edition, DK Publishing, USA.

ZHANG, X., MAO, X. ve ABOURIZK, S.M.; (2009), “Developing a knowledge management system for improved value engineering practices in the construction industry”, **Automation in Construction**, 18, ss.777-789.

TİP'LER İNSANI
“MODERNLEŞMENİN BENZEŞEN BİREYLERİ”

Ayhan DEVER¹

ÖZET

Aydınlanma düşüncesi ile birlikte, bireyin ön plana çıkmasına karşın; aydınlanma 'modern toplumun modern bireylerini' geri plana itmiş; bireyleri kitle kültürü içerisinde eritmiş ve 'modern insanı' tek bir tip haline getirmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de günümüz toplumunun içerisinde bulunduğu 'tüketim çılgınlığı'dır. Tüketmek, modern bireyin yaşam şartlarından birisi haline gelmiş ve dünyanın her yerindeki insanlar, aynı ürünleri tüketmeye başlamışlardır. Bunun sonucu olarak ta modern bireyler, aslında birbirine benzeyen, sadece şekilleri farklı olan ama aslında aynı ürünleri tüketme düşüncesine sahip olan 'aynı tipte' insanlar haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, kitle kültürü, kültür endüstrisi, eğlence, tüketim.

TYPE'S PEOPLE
“SIMILAR MEMBERS OF MODERNIZATION”

ABSTRACT

With the idea of enlightenment, in spite of the individual come to the fore; enlightenment 'of modern society, modern individuals' pushed into the background; individuals in the melted mass culture and the 'modern man' has become a single type. One of the most important reasons that in today's society where consumer frenzy. Consuming the modern individual has become one of the conditions of life and all over the world, people have begun to consume the same products. Consequently, some modern individuals, in fact, are similar, only that have different shapes but with the idea of essentially the same product depletion "same type" people have become.

Anahtar Kelimeler: Enlightenment, mass culture, culture industry, entertainment, consumption

¹ Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

GİRİŞ

Aydınlanma söylemi, özellikle 18. yüzyıla damgasını vururken, aynı zamanda bireyi de ön plana çıkartmaktaydı. Çünkü aydınlanma, özünde dinsel doğmaları reddedip, bireyin kendi aklını kullanmasını ön plana çıkartan bir süreçti. Böylece birey, kendi aklını kullandığı sürece daha da özgür olabilecek ve yaşama kendi anlamları doğrultusunda devam edebilecekti.

Aydınlanma dönemi, beraberinde getirmiş olduğu pek çok olumluluklara karşın özellikle 21. yüzyılda bilinen süreçten oldukça farklı bir döneme girildi. Bu yüzyıldan itibaren aydınlanma, özgürce, kendi aklını kullanan bireyleri ortaya çıkartmaktansa; birbirine benzeyen ve birbirine neredeyse her alanda bağımlı olan, kendi aklını kullanarak düşünme yetkisine sahip olmayan, aynı zamanda gündün güne birbirine yabancı olmaya başlayan bireyleri daha da ön plana çıkartmaya başladı.

Therborn (2006:38) konuyla ilgili olarak bireylerin, doğadan asıl öğrenmek istedikleri şeyin, doğayı ve diğer insanları egemenlikleri altına alabilmek için, onları nasıl kullanacaklarıdır. O'na göre aydınlanmanın şeylere karşı tutumu, diktatörün insanlara karşı tutumu ile aynıdır

İnsanların birbirine benzemesi diğer bir ifade ile insanların aynileşmeleri ile beraber, araçsal akıl da ön plana çıkmaya başlamıştır. Aklın araçsallaşması ile birlikte, insan da buna bağlı olarak araç haline gelmiş ve şey'leşmiştir. Bu andan itibaren ise tamamen savunmasız bir şekilde aydınlanma diktatörü ile karşı karşıya kalan şeyleşmiş insan, çaresiz bir durumda kalacak ve hayatına bu çaresizlik içerisinde devam edecektir.

Aklın araçsallaşması ile beraber, bireyler, birbirlerine hatta kendilerine yabancılaşmaya başlamakta aynı zamanda özgürlüklerini de kaybetmektedirler. Horkheimer ve Adorno (1996:22) konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Egemen artık benim gibi düşünmelisin ya da ölmelisin, demiyor. Tersine şöyle diyor; ‘Benim gibi düşünmemekte serbestsin, yaşamın, malın, mülkün sana aittir, ama bugünden itibaren sen aramızda bir yabancısın”. O halde Horkheimer ve Adorno'ya göre yabancı olmak, egemen gibi düşünmemektir. Özgürlüğünü bilerek kısıtlamaktır. Aynı şekilde Seyla Benhabib (2006:88) de toplumsal hayatın araçsal bir şekilde rasyonelleşmesi ile beraber özgürlüğün ortadan kalktığını belirtmektedir.

Özgürlüğünü kaybeden birey, aynileşmekte, yönetilmekte ve birbirine benzeyerek sıradanlaşmaktadır. Düşünmeme ya da aklını kullan(a)mamaya bağlı olarak ortaya çıkan bu durumu Kant şu şekilde ifade eder: “Erginsiz olmak en kolay yoldur. Eğer benim için düşünen bir kitap, benim vicdanım olarak hareket eden bir rahip ya da benim diyetimi düzenleyen bir hekim ve buna benzer daha birçok rehberim varsa, kendim için hiçbir sıkıntıya girmem gerekmez. Bütün bunları karşılayabildiğim sürece, düşünmek zorunda da kalmam. Ne de olsa başkaları, beni bu yorucu işten kurtaracaklardır”(Goldman, 1999:16).

Bizler için düşünen bir kitap, vicdanımız olarak hareket eden bir rahip veya diyetimizi bizler için uygulayan bir hekim yok maalesef. Ancak herkes, bütün bunları var olarak görmekte ve bu nedenle düşünme derdinden vazgeçmiş bulunmaktadırlar.

Günümüz insanı, günden güne modernleştiğini düşünürken; aynı zamanda modernleşen dünyadaki modern insan, özgürlüğünü de bir kenara bırakmaktadır. Çünkü insanın kendi aklını kullanamaması sorunu vardır. Aklını kullan(a)mayan insan, sıradanlaşmış, herkesleşmiştir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, modern insan mutsuzdur, umutsuzdur. Çünkü araçsal aklın kullanımı, insanı yok etmiştir.

Modernleşme ile beraber tek tip haline gelen modern insan, sorunludur. Alain Touraine (1998:11), modern insanın sorununun çözümü için şu şekilde bir öneri getirir: “Modernlik, sorununun çözümü için araçsal ustan bağımsızlaşmış birey gereklidir”. Touraine’e göre birey, araçsal akıldan uzaklaştığında ya da kendi aklını kullanmaya başladığında modernlik sorunu çözülebilir bir hale gelecektir.

Araçsal aklın kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan bireyin aynileşmesi, birbirine benzemesi ve şey’leşmesi, modernleşme süreciyle beraber yepyeni bir endüstriyi de beraberinde getirmiştir: Kitle Endüstrisi.

Ahmet Çiğdem (1997:24), kitle endüstrisinin doğuşu ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Burjuvazi, sadece özerk bir pazar alanı yaratmakla kalmamış, aynı zamanda tabiatı ve toplumu da pazarlamıştı”. Her şeyin satılık olduğu bu pazarda, modern, özgür birey (?), tüketici konumundadır. Pazar içerisinde kitleleşme söz konusudur. Herkes aynıdır, farksızdır. Kitlesele bir kültür ise doğal olarak beraberinde, kitle toplumunu da ortaya çıkartmıştır.

“Bugün (altmışlı yıllarda) kitle toplumu, gerçek anlamda kültür değil, eğlence aramakta ve kültür endüstrisi tarafından piyasaya sürülen metaları tüketmektedir”(Atiker, 1998:39). Kitle toplumu, aynı zamanda tüketim toplumdur. Birey; erkin, yönetenin, burjuvanın ürettiğini tüketmek zorundadır ki ayakta kalabilsin. Yöneten, kitle toplumuna ‘deliler gibi tüketim’ sloganını, zorla da olsa aşlamıştır.

Kitle toplumu içerisinde birey, gerekli, gereksiz her şeyi tüketen konumundadır. İhtiyaca göre tüketim gibi rasyonel bir düşünce söz konusu olmamakla birlikte, kitle toplum içerisinde, arabası olmayan birisinin, araba lastiği satın alması son derece normal bir tüketim şeklidir. “Kitle endüstrisi, tüketicilerinin gereksinimlerine uygun ürünler tükettiğini savunur ama asıl amacı, üretimin tüketilmesi için tüketici de yanlış gereksinimler uyandırmaktır” (Atiker, 1998:47).

Kitle kültürü, kitle toplumunu; kitle toplumu da benzeşmeyi beraberinde getirir. “Bugün kültür her şeyi birbirine benzetiyor Sinema, radyo, dergiler bir sistem oluşturuyor. Her alan kendi içinde ve diğerleriyle uyum sağlıyor”(Horkheimer – Adorno, 1996:7).

Alman faşizminden kaçıp, New York’a giden Adorno, Amerika’yı oldukça ürkütücü bulur. Bunun nedeni de Amerika’da her yer aynı görünmektedir; standartlaşma, teknik ve tekel ürünü korkutucu düzeydedir (Soykan, 2000:62). Bu bağlamda denilebilir ki, dünya üzerinde yaşayan milyarlarca insan, aslında birbirinin kopyası haline getirilmiştir. Tamamen kasıtlı olarak birbirine benzetilen ve şey’leştirilen insan, bu şekilde (haliyle) daha kolay bir şekilde yönlendirilebilmektedir. Bu da “İnsanların atomlaştırılması, onların birbirinden ayrılmaz, bölünmez bir bütün, bir yığın, bir sürü olarak birbirlerine kenetlenmesi demektir ki, böylece kolay güdülünler”(Soykan, 2000:63).

Kültür endüstrisi, insanı aynileştirip şey’leştirirken, burjuvayı da daha güçlü bir sınıf haline getirir. Çünkü tüm dünyada tek tip tüketim söz konusudur ve bu da tüketilen ürünün sahibinin diğer bir ifade ile burjuvanın da işine gelmektedir. İnsanın hayatı, artık egemenin elindedir. İnsanoğlu, egemenin belirlediklerini yiyerek, içerek kısa zamanda yok olmaktadır. Çünkü verilen reçete bunu gerektirmektedir. İnsanlığa sunulan tek tip reçetesi, kurtuluş olarak ölümü vaat etmektedir.

I. TÜKETİM MERKEZLERİ VE EĞLENCE KÜLTÜRÜ

Şehir, tüketim çılgınlığının doruk noktaya ulaştığı mekanlardır. Her mahallede, her sokakta, marketlere, süpermarketlere rastlamak mümkündür.

Ritzer (1998:14), büyük alış veriş merkezlerine ‘tüketim katedralleri’ adını verir. “Tüketim katedralleri, tüketim dinimizi uygulamak amacıyla ‘hacca’ gittiğimiz yerler haline gelmiştir”. Bu söyleme bağlı olarak diyebiliriz ki, tüketim toplumu beraberinde, tüketim dinini de ön plana çıkartmıştır. Bu dinin gereğince, daha fazla tüketmek, bir ibadet şeklidir. Modernleşmeye bağlı olarak gelişen tüketim katedrallerinin özünde, bolluk vardır. Günümüzdeki seri tüketimin temelinde, seri üretim olmak zorundadır. Çünkü aynı türden ürün, günde binlerce kez tüketiciye sunulmakta ve tüketici tarafından anında tüketilmektedir.

Toulmin (2012:14), modernitenin, tüketilmesi imkânsız bir yenilik bolluğu sunduğunu belirtir. Modernlik beraberinde üretimi de arttırmakta ve bollaştırmaktadır.

Günümüzde, tüketim katedralleri günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Çünkü tüketim dininin gereklerini yerine getirmeye çalışan insan, modernliğin sunduğu bolluğu, adeta çıldırmaşçasına tüketmektedir. “Kuşkusuz çoğumuz, tüketim toplumunun coşkulu bir parçasıyız ve tüketim katedrallerine gitmeyi, bize sunduklarını almaya bayılıyoruz” (Ritzer, 1998:15).

Bugün dünyanın neresinde olursanız olun, o bölgenin dilini bilmeden, bir takım marka isimleri ile aç olduğunuzu, susuzluğunuzu, kalacak yer ihtiyacınızın olduğunu çok kolay bir şekilde ifade edebilirsiniz. McDonalds, Burger King ile açlığınızı, Coca-Cola, Pepsi ile susuzluğunuzu, Hilton diyerek kalacak yer sıkıntınızı ortadan kaldırebilirsiniz. Çünkü çağımız markalar çağıdır ve modernleşmenin sunduğu bolluklar, markaları da ortaya çıkartmıştır.

Tüketimin bir yaşam nedeni haline geldiği günümüzde, kültür endüstrisi, kendisini yenilemek zorundadır. “Sürekli daha fazla tüketiciyi kendilerine çekmek için bu tüketim katedrallerinin tüketim için daha da büyülü, fantastik, sihirli ortamlar sunmaları ya da en azından sunuyor görünmeleri gerekir” (Ritzer, 1998:26).

Tüketim katedralleri, insanları her zaman büyülemek zorundadır. Büyüleme eylemi ise bireylerin sürekli olarak gözlerini alamadıkları vitrinler ile gerçekleştirilir. Kısaca, tüketim katedralleri, vitrine önem vermektedir. Çünkü vitrin, tüketiciyi cezp etme ve tüketime sevk etme

rolüne sahiptir. Vitrinler, her zaman albenilidir, süslüdür, renklidir. Bu da tüketiciyi kendisine daha kolay çekmekte ve tüketime teşvik etmektedir.

Son yıllarda tüketim katedralleri içerisine, tüketim dinini gerçekleştirmede çok faydası olan araçlar girmiştir. Bunlardan ilki, süpermarketlerdeki tekerlekli arabalardır. Bu araçla, aldıklarını çok daha kolay taşıyacağını düşünen insan yanılmaktadır. Çünkü bu araçla, tüketim çılgınlığına kapılarak daha fazla alışveriş yapma durumu söz konusudur. Kısacası, arabayı ağzına kadar doldurabilirsiniz. Tüketim katedrallerindeki ikinci araç ise yürüyen merdivenlerdir. Bu merdivenler çok yavaş bir şekilde ilerlemekte ve böylece tüketiciler, etraftaki bütün tüketim maddelerini daha fazla görmekte ve etrafına daha fazla göz atmaktadır. Bu iki unsur, tüketim katedrallerinin kutsallarıdır.

Dünyanın neresinde olursa olsun, tüketim katedralleri tüm insanlığı çevrelemiştir ve bundan kurtuluş söz konusu değildir. “Her bir tüketim katedrali bir mini kafestir ve tüketiciler bu katedralde olduğu zaman kısıtlama altına girer”(Ritzer, 1998: 231). Weber, modernliği demir kafese benzetirken, Ritzer; modernliğin bir ürünü olan tüketim katedrallerini ‘mini kafese’ benzetmiştir. İnsan, tüketim dinini yerine getirebilmek için kısıtlama altına girmekte, özgürlüğünden vazgeçmektedir. Tüketim katedralleri her yanımızı çevrelemiştir. Bu katedraller, insanlığı tüketime davet etmekte ve insanın ne tüketeyeceğine karar vermektedir.

Modernleşme ile ön plana çıkan kitle endüstrisinin bir diğer kolu ise eğlence kültürüdür. Aslına bakılırsa, kültür endüstrisi tamamen eğlenceye dayalıdır. “Ancak kültür sanayi de bir eğlence kurumu olarak kalmaktadır” (Horkheimer – Adorno, 1996:26).

Eğlence insanoğlunun vazgeçilmez hobisidir. Ama esasen, eğlence kaçıştır, uzaklaşmadır. “Eğlence, geç – kapitalizmin koşullarında çalışmanın uzatılmasıdır ve mekanikleştirilmiş çalışma süreciyle yeniden başa çıkmak için bu süreçten kaçmak isteyenlerce aranmaktadır” (Horkheimer – Adorno, 1996:27).

Eğlence kültürünün en büyük kollarından birisi televizyondur. Günden güne artan kanal sayısı, kanallardaki yüzlerce film, dizi, bireyi adeta etkisi altına almakta ve bireyler için gündelik hayatın ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Çünkü özellikle günümüzde bireyler, izledikleri bir takım yayınların etkisinde daha fazla kalmakta ve bu filmlerde gördüklerini gündelik yaşantılarına uygulamaktadırlar.

Özellikle şiddete dayalı film ve dizilerin oldukça fazla ilgi gördüğü ülkemizde, genç nesil, bu bağlamda saldırgan olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir (!). Çünkü şiddete dayalı olan her şey, insanoğlunun ilgisini daha çabuk çekmektedir. Bu da insanlığın, şiddete olan ilgisini ön plana çıkartmaktadır.

Kitle iletişim araçları – ki en önemlisi televizyon – önüne geleni herkesi hedef olarak görmektedir. Kitle haberleşmesinde, hedef, bütün fertlerdir, toplumun tamamıdır. Televizyon, modernleşme ile ortaya çıkan, insanların karşısından kalkamadığı, insanları kendisine bağlayan, aile içi ilişkileri zayıflatan teknolojik bir araçtır.

Bu bağlamda, televizyon; yalnızlaşan, toplumsal ilişkileri zayıflayan bireyin en yakın dostu haline gelmiştir (Yalsızuçanlar, 1997:77). Tüm gününü televizyon karşısında geçiren insan tembelleşmekte ve buna bağlı olarak yalnızlaşmaktadır. Televizyonun esas amacı; modern mutsuz insanı mutlu etmeye çalışmaktır.

Televizyon, günümüzde bir meta halini almıştır. Oysaki insanı kendisine bağlayan, insana renkli hayaller sunan televizyonu izlerken insanoğlu, kendisinden geçmektedir. Ancak madalyonun arka yüzünde durum çok farklıdır. Televizyonlar tamamen kar amacı güden araçlar haline gelmiştir. Televizyonla birlikte reklam ve sponsorluk pazarları da hız kazanmıştır.

Kitle iletişiminin bir diğer kolu da sinemadır.

Günümüzde sinema endüstrisinin, özellikle de Amerikan sinemasının etkisi altında olduğu görülmektedir. Filmlerin neredeyse hepsinde; Amerika kendi gücünü ortaya koymakta ve bu gücü diğer uluslara da empoze etmektedir. Gerçek hayatın yanı sıra, sinema filmlerinde dahi Amerika, dünyanın jandarması, koruyucusu rolündedir.

Bu filmlere bakılırsa Amerika, bir tehdit karşısında her zaman dünya barışını savunur ve dünyanın hangi bölgesi olursa olsun, kurtarır (!). Bu da farkında olmadan insanda, Amerika sevgisini (?) uyandırmaktadır. En basit bir sinema filminde bile Amerika'nın kaybetmeyeceği bilinmektedir. “Sinemada genellikle filmin nasıl biteceği, kimin öldürülüp, kimin cezalandırılacağı ya da unutulacağı hemen anlaşılmaktadır” (Horkheimer – Adorno, 1996:13).

Sinema, gerçek hayattan kopup, hayaller dünyasına açılan bir kapıdır. Dünya'nın neresinde olursanız olun; bir sinema filmi, dünyadaki tüm sinema salonlarında aynı anda

gösterime girmektedir. Bir nevi gündem, dünyanın her yerinde aynı tutulmaya çalışılmaktadır. Yöneten, farklı düşüncelere karşı çıkmakta ve herkesi hayal dünyasına davet etmektedir.

“Sinemanın krallığı, ev kadınına sığınacak bir yer sağlar, hem de kendisini bütünleştirmeye devam eden filmlere karşın, o burada gözlerden uzak birkaç saatini geçirebilir, tıpkı bir zamanlar konutlar b-ve iş çıkışı tatilleri mevcut iken dışarıyı seyrettiği gibi. Büyük kentlerdeki işsizler sıcaklıkları ayarlanmış sinemalarda, yazın serinler, kışında ısınırlar” (Horkheimer – Adorno, 1996:13). Sinemalar büyük kentlerdeki işsizlerin evleridir. Çünkü egemen, bu kişilerin düşünmesini istemiyor ve kışın içeriği ısıtarak, yazın ise serinleterek sinemayı bir nevi hapishane haline getiriyor. Üstelik bu hapishanenin biletini suçlular (işsizler) para vererek alıyorlar.

Diğer bir kol ise modernleşmeyle hayatın artık vazgeçilmez bir parçası haline gelen internettir. İnternet, bireyleri sanal aleme çekerken, gerçekliği unutturmakta ve insanların hayaller alemine dalıp, gerçeği görmesini diğer bir ifade ile düşünmelerini engellemektedir. Özellikle yeni nesil, internet salonlarında yetişmektedir. Bu da yeni neslin, hayal peşinde koşan, ‘siber’ insanlar olma ihtimalini arttırmaktadır. İnternet, bireylere bir takım bilgiler sunarken; aynı zamanda onları bir hayal yolculuğuna çıkartmakta, aynileştirmekte, şey’leştirmektedir.

II. “ŞEHİRLER”: TEK TİP İNSANLARIN MEKÂNI

Betondan yapılmış koca koca binaları barındıran, taşıtların vızır vızır işlediği, iş makinelerinin hiçbir zaman susmadığı şehirlerde, insan yaşamı doğal olabilir mi?

Winston Churchill’e göre öncelikli olarak binalarımızı biz şekillendiririz, ancak ardından da binalarımız bizi şekillendirmeye başlar (İmamoğlu, 1992:191). Diğer bir ifade ile insan tarafından meydana getirilen yapılar, insanı hegemonyası altına almaya başlar.

Büyük şehirde yaşayan birey, köyde yaşayan bireye nazaran çok farklı bir takım özellikler gösterir. Çünkü şehir; hoyrattır, gürültülüdür, acımasızdır.”Büyük kentlerin doğumundan beri gözlenen telaş, sinirlilik ve huzursuzluk bir salgın hastalık gibi yayılıyor şimdi. Tıpkı bir zamanlar veba ve koleranın yayıldığı gibi” (Adorno, 1998:43).

Şehirde yaşayan birey; telaşlıdır, sinirlidir ve huzursuzdur. Şehirdeki birey sürekli dikkatli olmak zorundadır. İnsanın araba sürerken, karşıdan karşıya geçerken, yürürken,

koşarken, yerken, içerken, kısacası her zaman dikkatli olması gerekmektedir. Şehirdeki insan makineleşmiş, metalaşmıştır. Çünkü şehir teknolojinin olduğu yerdir ve teknoloji insanları da kendi avucu içerisine almıştır. Yani insan kendi ürettiğine boyun eğmiştir. Şehirde dikkat yaşam için gerekli temel koşuldur. Dikkat ise teknolojik aletlerden doğmaktadır; trafik ışıkları, otomobiller...

Horkheimer (2000:142) konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

“Ata binmekle otomobil kullanmanın içerdiği özgürlükler oldukça farklıdır. Modern toplumdaki otomobil sahiplerinin nüfusa oranının eski toplumdaki atlı araba sahiplerinden çok büyük olması bir yana, otomobil daha hızlı ve daha geniş imkanı bir araçtır, daha az bakım ister, hatta belki daha kullanılabilir. Ne var ki bu özgürlük artışı, özgürlüğün niteliğinde bir değişikliğe yol açmıştır. Sanki otomobil kullanan biz değilizdir de uymak zorunda olduğumuz sayısız yasalar ve kurallardır. Hız sınırları vardır, yavaş sürme, belirli şeritler içerisinde kalma kuralları, hatta biraz ilerideki dönemecin biçimini gösteren işaretler vardır. Gözlerimizi yola dikmemiz ve her an doğru hareketi yapmamız için tetikte olmamız gerekmektedir”.

Şehir, pis ve gürültülü yerlerdir. Bu duruma bağlı olarak insanlarda da bir takım rahatsızlıklar görülmektedir. “Ani yüksek sesle bir gürültüyle vücudumuz, kan basıncının yükselmesi, terleme, adrenalin salgılanması, mide kaslarının kasılması gibi çeşitli uyarılma sinyalleri ile cevap verir”(İmamoğlu, 1992:194)

Bütün bu hastalıklar arasında şehir insanı dakik olmak zorundadır. Ancak bu sorunlara rağmen nasıl dakik olunabileceği tartışılabilir. Çünkü şehir insanı hastadır, tedavi olamamaktadır ve ölmek üzeredir. Şehir hayatı, insanları hasta ederken, panzehirini sun(a)mamaktadır. “Teknoloji jestlerle birlikte, insanların dakikleşmesine, kesinleşme ve hunharlaşmasına yol açıyor” (Adorno, 1998:41).

Şehir insanı, kır insanına göre saygı yönünden daha az bir özelliğe sahiptir. Modernleşme ile beraber saygı da azalmıştır. Selamlaşma bile şekil değiştirmiş; el sıkışmanın yerini göz kırpma, ‘merhaba’ nın yerini ise ‘mer’aba almıştır.

Richard Sennett, (2005:25) bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Modern toplum, pozitif saygı ifadelerinden ve değerlerini tanıma mevhumundan yoksundur.

Kısaca şehir, insanın aynileşmesinde en etkili unsurlardan birisidir. Çünkü şehirlerde yaşayan insanların neredeyse tamamı, sağlık sorunları yaşayan, stresli, dakik, dikkatli olması gereken, huzursuz insanlardır. Şehirleşme, modernleşmenin bir göstergesi olduğuna göre yinelemek gerekir ki, modern insan, mutsuz insandır. Şehirde yaşayan insan, kendi ürettiğinin yani teknolojinin, makinenin adeta kuklası olmuştur. Bunun sonucunda da makineler insanları yönetmeye başlamıştır.

SONUÇ

21. yüzyılda insanoğlu, halen aklını başkalarına kullandırmakta ve buna bağlı olarak yönetilmektedir. Dünya insanının büyük bir çoğunluğunun akla veda ettiğini, araç haline geldiğini, aynı zamanda aklın da araçsallaştığını, insanın şey'leştiğini, sıradanlaştığını, aynı tip markaları tükettiğini, aynı tip ürünler izlediğini ve şehirde de aynı tip davranışlar yapmakta olduğunu söylememiz mümkündür.

Bu durum ise Dünya'da insanlardan daha ziyade, sadece belirli tipteki eylemleri gerçekleştiren, belirli tipte insanların olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile dünyanın her yerinde aynı hareketleri yapan belirli tipteki insanlarla karşı karşıyayızdır. Modern dönemde tipler insanı ortaya çıkmıştır.

Kapitalizmin daha fazla kar elde etmek için ortaya attığı ürünlerde çeşitlilik düşüncesi, tipler insanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde insanlar, sadece belli tiplerdeki eylemleri gerçekleştirmektedir. Tipler insanının en temel özelliği çılgınlar gibi tüketmesidir. Alış veriş yapan tipte insanlar, aynı markaları giyen tipte insanlar, aynı yiyecekleri yiyen tipte insanlar, aynı sinemaya, aynı filme giden tipte insanlar. Bunun sonucu olarak ise insanlar birbirine benzemeye devam etmekte ve bu benzerlik, modern olduğu varsayılan bireylerin mutsuzluğuna, umutsuzluğuna neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

ADORNO, Theodor. W.; (1998), **Minima Moralia** ‘Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar’, Metis Yayınları, İstanbul.

ATİKER, Erhan; (1998), **Modernizm ve Kitle Toplumu**, Vadi Yayınları, İstanbul.

- BENHABIB, S.; (2006), ‘Modernlik ve Eleştirel Kuramın Çıkmazları’, (iç) **Frankfurt Okulu**, Ed: E. Bağce, Doğu – Batı Yayınları, Ankara.
- ÇİĞDEM, Ahmet; (1997), **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi**, Vadi Yayınları, İstanbul.
- GOLDMAN, Lucien; (1999), **Aydınlanma Felsefesi**, Doruk Yayınları, Ankara.
- HORKHEIMER, T., ADORNO, W.; (1996), **Aydınlanmanın Diyalektiği** ‘Felsefi Fragmanlar’, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- HORKHEIMER, Max; (2000), **Akıl Tutulması**, Çev:O. Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.
- İMAMOĞLU, O.; (1992), ‘Psikolojik Açıdan İnsan – Çevre İlişkileri’, (iç) **İnsan – Çevre – Toplum**, Haz: R. Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- RITZER, George; (2000), **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SENNETT, Richard; (2005), **Saygı** ‘Eşit Olmayan Bir Dünyada’, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SOYKAN, Ö. Naci; (2000), **Müziksel Dünya Ütopyasında Adorno ile Bir Yolculuk**, Bulut Yayınları, İstanbul.
- THERBORN, G.; (2006), ‘Frankfurt Okulu’, (iç) **Frankfurt Okulu**, Editör: Emre Bağce, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- TOULMIN, Stephen; (2002), **Kozmopolis** ‘Modernitenin Gizli Gündemi’, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- TOURAINÉ, Alain; (1998), **Modernliğin Eleştirisi**, Yapı Kredi Yayınları, Çev: Hülya Tufan, 1998, İstanbul.
- YALSIZUÇANLAR, Sadık; (1997), **Televizyon ve Kutsal**, Timaş Yayınları, İstanbul.

**BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNE
ETKİLERİ VE GAZİANTEP İLİNDE TEKSTİL SEKTÖRÜNDE
BİR ARAŞTIRMA**

Berkant DULKADİR¹

Bülent AKKOYUN²

ÖZET

İşletmelerde bilişim teknolojilerinin kullanımı günümüzde önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Son zamanlarda dünyada; yerel ve ulusal ekonomilerde, teknolojik ve sosyal eğilimlerde, bölgesel ve ulusal sınırları hızlı bir şekilde küreselleşme sürecine girmiştir. İleri bilgi teknolojileri, günümüzde rekabet ve hız ortamında işletmelerin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Bu çalışmada bilişim teknolojilerinin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş olup, bilişim teknolojilerinin işletme performansı üzerine etkileri araştırılmış ve elde edilen sonuçların frekans analizleri yapılmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, çalışmanın etkilerine bağlı olarak işletmelerin kendilerine bir yol çizmeleri önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim, İşletme, Performans, Teknoloji

**THE EFFECTS OF INFORMATION TECHNOLOGIES TO THE BUSINESSES'S
PERFORMANCE AND A STUDY FOR TEXTILE SECTOR IN GAZİANTEP**

ABSTRACT

The usage of information processing technology is among many development taking place in business organizations future. Past decades, the world has been entered an era globalization, where local and national economies, technological and social trends are quickly transcending regional and national boundaries. Advanced information technologies became absolutely necessary part of the companies in today's competition and velocity environment. On this study description and extent of information technologies emphasised, the effects of information technologies to the businesses's performance was examined and frequency analysis are done for results. For businesses, it can be offered to set a way by using the effects of this study.

Key Words: Information, Business, Performance, Technology

GİRİŞ

Günümüz dünyasında küresellik ve dolayısı ile rekabet kaçınılmaz olmuş bunlar ile mücadele etmek, değişiklik ve yenilikleri öğrenip sürdürmek için işletmeler gelişmeleri yakından takip etmek zorundadır. Bunu yakalamanın yeni bir yolu da bilişim teknolojileridir. Bilişim teknolojileri insanoğlu için artık onun ayrılmaz bütünleşik bir parçası olarak hayatına girmiştir. İnsanlar istediği bilgiye bu sistemler sayesinde çok rahat ulaşabilmekte depolayabilmekte ve değişik yerlerdeki coğrafi noktalardan da bunu sağlayabilmektedir. İşletmelerinde bu kolaylıklardan yararlanması kaçınılmaz olmuş ve performanslarını etkilediği kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. İşletmelerin bilgi teknolojilerini kullanmaları yönetim, hizmet ve üretim faktörleri, performanslarına katkı sağlamış ve verimliliği artırmada belirleyici bir unsur olmuştur. İşletmelerin bilgi teknolojilerine yapmış oldukları yatırımlara bağlı olarak bunun maliyeti bilgi teknolojilerinin kullanımına bağlı olarak zaman içinde de işletmenin performansa yansiyarak geri dönmektedir. Bu anlamda bilgi işlem teknolojilerinin işletme performansını etkilediği ortaya çıkmış ve işletmelerin bunu kullanması kaçınılmaz olmuştur.

I. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ KAVRAMININ TANIMI VE ÖNEMİ

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler maliyet, zaman, kalite, hizmet ve üretim konularında işletme faaliyetlerini sürekli olarak etkilemekte ve değiştirmektedir. Özellikle bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, işletme yapısında köklü değişikliklere neden olmakta ve işletmelere yeni pazarlara girmekte, ürünlerini ve hizmetlerini sunma konusunda, süreçlerinin verimliliğini artırmada, müşteri kazanımında ve müşteri sadakatinin sağlanmasında yeni yollar ve çözüm önerileri sunmaktadır (Elibol, 2005: 157).

Bilişim teknolojileri, bir bilginin toplanmasını, bu bilginin işlenmesini, saklanmasını ve gerektiğinde herhangi bir yere iletimi ya da herhangi bir yerden bu bilgiye erişilmesini bugün için elektronik, optik vb. tekniklerle otomatik olarak sağlayan teknolojiler bütünü olarak tanımlanabilir. Burada bilgi 0 ve 1 haline dönüştürülmüş veri, ses, görüntü, video vs. her şeyi ifade etmektedir (Akın, 1998: 240).

Bilişim teknolojisi kullanımının her alanda önemli sonuçları vardır. İşletmelerde üretim sürecini, üretim ve iş proseslerini değiştirmesi, çalışanları yavaş ve katı kâğıt proseslerinden

kurtarmasıdır. Yani, yaratıcı, yenilik getirici ve etkinlik sağlayıcı özellikler ile bilişim teknolojisi üretim ve iş süreçlerine egemen olma eğiliminde olup, bilgisayar destekli tasarım ve üretim teknolojileri, telekomünikasyon ağları, uzman üretim sistemleri, bilgiye dayalı dağıtım organizasyonları, organizasyonlar arası bilgi sistemleri multimedya ve yönetici bilgi sistemlerini ön plana çıkartmaktadır. Bu bağlamda yeni teknolojik sistemleri kullanan örgütlerin ömürlerinde iyileşme görülerek uzadığı da söylenmektedir (Akolaş, 2000: 33).

II. İŞLETMELERDE KULLANILAN BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KAPSAMI

Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişimin ekonomi ve iş dünyasını etkilemesiyle yirminci yüzyılın son yıllarında iş modelleri büyük ölçüde değişim göstermiştir. Bu değişim günümüzde de artan bir ivmeyle devam etmektedir. İşletmelerin, günümüz rekabet ortamında ayakta kalıp hayatlarına devam edebilmeleri için mutlak suretle bilişim teknolojilerini kullanmaları ve güncellemeleri gerekmektedir. İşletmelerde kullanılan bilişim teknolojilerinin kapsamı; internet, intranet ve ekstranet, ofis otomasyon sistemleri, fonksiyonel bilişim sistemleri, yönetim bilişim sistemleri, uzman sistemler, karar destek sistemleri, elektronik veri değişim sistemleri şeklinde sıralanabilir (Dönmez, 2007: 34-35). Bu nedenlerden dolayı önemli olana bilişim teknolojileri aşağıdaki başlıklarda başlıklar halinde incelenecektir.

A. İnternet

İnternet, bilgisayar ağlarının birbirine bağlanmasıyla oluşan ve böylece tüm dünyayı birbirine bağlayan devasa büyüklükteki bir bilgisayar ağı demektir. Kısaca, ağların ağına internet diyebiliriz. Bilgisayar ağı ise, iki ya da daha fazla bilgisayarın birbirine bağlanmasıdır. Ağlarla birbirine bağlanan bilgisayar sayısı arttıkça, tüm bilgisayarlar daha büyük kapasiteli bir bilgisayara bağlanır (Tağıyev, 2007: 15).

B. İnternet ve Ekstranet

İşletme çalışanları ve bölümlerini internet yazılımları ve standartları kullanarak birbirine bağlayan özel bir bilgisayar ağıdır. İnternet web sitelerini diğer bilgisayar sitelerinden farklı

kılan, bir koruma sistemi aracılığıyla istenmeyen kişilerin veya kullanıcıların siteye erişiminin engellemektir. Ekstranet ise işletme dışından başka kişilerin kısmen kullanımına da açık kalmasıdır. İntranet bilişim ağlarıyla şirketler arasında insan kaynakları, muhasebe, üretim, otomasyon yazılımları çalıştırmak mümkün olduğu gibi, çeşitli veri tabanları tutmak ve belge dağıtımını gibi işlemleri de gerçekleştirir (Ada, 2007: 546).

C. Ofis Otomasyon Sistemleri

Ofis otomasyonu, bir ofiste yapılan rutin işlemleri ve işlevleri otomatik hale getirmek için bilgisayar teknolojisinin kullanılmasıdır. Ofis otomasyon sistemlerini, bireyler, gruplar ve örgütler arasında elektronik mesajların, belgelerin ve diğer iletişim formlarının toplanmasını, işlenmesini, kayıt edilmesini ve aktarılmasını sağlayan bilgisayar temelli bilişim sistemleridir (Elibol, 2005: 158).

D. Fonksiyonel Bilişim Sistemleri

İşletmelerin hedeflerine ulaşabilmeleri için işletme fonksiyonlarının işleyişini, kendilerince en uygun seviyede yerine getirebilmeleriyle mümkündür. Bu fonksiyonların etkin ve verimli bir şekilde işleyiş kazanabilmelerinde bilişim sistemlerinin büyük katkıları olmaktadır (Dönmez, 2007: 43).

E. Yönetim Bilişim Sistemleri

Yönetimin karar verebilmesi için gerekli bilgiyi değişik kaynaklardan toplayan, işleyen, saklayan ve veriyi raporlayan bir bilgi sistemidir (Güleş, 2000: 104).

F. Uzman Sistemler

Gerçekleşmekte olan bir olay ya da durum hakkında zeki kararlar alan veya zeki öneriler teklif edebilen sistemlerin düzenlenmesi gibi, uzmanların yetenekleri sayesinde bilgi tabanlı elemanların bilgisayar içinde düzenlenmesidir (Baykoç ve Öz, 2004: 276).

G. Karar Destek Sistemleri

Karar Destek Sistemleri stratejik ve rutin olmayan kararlarda kullanılan bilgilerin elde edilmesinde bilgisayarlar ile karar vericiler arasında karşılıklı etkileşime müsaade eden bilgisayar araçlarından oluşan bir bütündür (Ömürbek, 2003: 99).

H. Elektronik Veri Değişim Sistemleri

Elektronik veri değişimi, bilgisayar ve iletişim ağları kullanılarak fatura, nakliye, fiyat listeleri, satın alma, ithalat ile ihracat belgeleri ve bunlarla benzerlik gösteren çeşitli işlemlerin iki ayrı işletme arasında elektronik değişimini sağlayan sistemdir (Elibol, 2005: 159).

III. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN İŞLETME PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİLERİ

Global piyasalarda rekabet ederken hızla değişmekte olan iş dünyasında bir kuruluşun varlığını sürdürebilmesi ve başarılı olabilmesi için kuruluş işlevlerinin yeniden organize edilmesinde bilişim teknolojileri etkili olmaktadır. Bilişim teknolojilerinin artan kullanımı, bu teknolojilerin verimliliğe olan etkilerinin değerlendirilmesi ihtiyacı ile sonuçlanmıştır. Bilişim teknolojilerinin performans üzerindeki etkisi firmalarda, endüstride ve bilişim düzenlerinde sürekli incelenen bir konudur. Yapılan bazı araştırmalar sonucunda “Verimlilik bilmecesi” içinde bilişim teknolojilerine yapılan yatırımlar ile firma performansı arasında olumlu ilişkiler bulunmuştur. Firmalar pazar koşullarının ve artan rekabetin neden olduğu hızlı değişime ayak uydurabildikleri, sürekli iyileşmeyi sağlayabildikleri, tüketicilerinin bireysel taleplerine cevap verebildikleri, pazar dinamiklerini sürekli izleyebildikleri sürece ayakta kalabileceklerdir. Bunları sağlayabilmenin tek yolu bilişim teknolojilerini kurumun tüm faaliyetlerinde etkin bir şekilde kullanarak kurumda yeni bir açılım yaratmaktır (Dönmez, 2007 : 101-102). Genellikle bilgi teknolojilerinin aşağıdaki unsurlar sayesinde firma performansını artıracığı iddia edilmektedir (Bahadır ve Demir, 2006: 14).

- Firma faaliyetlerinin ölçek etkinliklerini artırarak
- İşlem maliyetlerini azaltarak
- Karar alma sürecinde kullanılacak bilgiyi zamanında toplayıp işleyerek

- Çalışanların performansını etkin biçimde göstererek
- İletişim kanallarını düşük maliyetle tutarak

Yenilik performansında; Firmalar dinamik çevrede varlığını sürdürmek için yenilikçi olmak zorundadır. Yenilik yönetimindeki temel konu işletme içerisindeki gruplar ve departmanlar arasındaki iletişim pazara aktarımı yoluyla ticarileştirilmesi ve işletmeye hem rekabet avantajı hem de finansal anlamda fayda sağlaması yoluyla geri dönüşünün sağlanması ve bu şekilde yenilik sürecinin başarıyla gerçekleştirilmesidir. Bu anlamda bilişim teknolojilerinin işletmeyi her alanda sürekli bir gelişim içerisine sokması ve sağlamış olduğu yeniliklerle işletmeye değer katması firma performansına olumlu yansıtacaktır. Üretim performansında; son yıllarda şirketler, özellikle üretim fonksiyonları ve diğer sistemleri arasındaki düzensizlik ve uyumsuzluk sonucu oluşan problemlerini çözmek için bilişim teknolojileri sistemlerini uygulamaktadırlar. Bu sistemler şirket içinde bastan basa bilgisayar sistemleri arasındaki bağlantıyı sağlayarak ve etkili iletişimle şirket performansını arttırabilmektedirler. Finansal performansta; bilişim teknolojileri sistemlerinin finansal performansı, ilsem zamanlarını azaltması, atıl kapasitenin kullanılması, envanter yönetimi, dış ortaklarla iliksilerin etkin bir şekilde sağlanması bilginin daha kolay ve ucuz bir şekilde elde edilmesi ve uzun vadede sağladığı rekabet avantajı sayesinde müşteri potansiyelini ve bunun işletme karına olumlu yansıtması sayesinde arttırmaktadır. Pazarlama performansında ise işletmeler için önemli bir bilgi teknoloji sistemi olan bilişim teknolojileri sistemi en yüksek seviyedeki müşteri iliksileri yönetimini gerçekleştirebilecek bir iş birliğini mümkün kılmasıyla ileri görüşlü ve geleceğe yatırım yapan pazarlama yöneticileri için öncelikli bir konu niteliğindedir (Gök, 2005: 400-401).

IV. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Globalleşen dünyamızda şirketler daha iyiye ulaşmak için bilgi teknolojilerinden de faydalanmak zorunda kalmışlardır. İşletmelerin performanslarını arttırmaları için artık bilişim teknolojilerine olan ihtiyaçları gün geçtikçe fazlalaşmaktadır. Bu araştırma işletmeleri bilişim teknolojilerinin kullanım sebepleri ve performansına olan etkilerini araştırmak için yapılmıştır.

Araştırma Gaziantep ilinde faaliyet gösteren tekstil şirketlerini kapsayan bir araştırma olup işletmelerin performanslarını ölçmeye yöneliktir.

V. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Gelişmekte olan ülkemizde işletmelerin ulusal ve uluslararası piyasalarda rekabetini artırmak, bu ortamda yer bulabilmesini sağlamak amacıyla bilişim teknolojilerinin kullanımı için gerekli nedenler ön plana çıkarılarak bunun önemi belirtilmiştir. Yüksek maliyetler ile kurulan ve gelecekte işletmelerin başarısını etkileyeceği kesindir. Bu anlamda yapılan bu araştırmanın işletme içersinde kullanılan ve yüksek koordinasyon özelliği ile işletmelere ciddi değer kazandırma potansiyeline sahip bu sistemler ile ilgili çalışmamın akademik anlamda ve ulusal literatüre katacağı değer yanında ülke ekonomisi içinde faydalı olacaktır.

VI. ARAŞTIRMA İÇİN SORULARIN HAZIRLANMASI

Anket soruları, ankete cevap veren örneklemin demografik yapısını esas alan soruları yanıtlayacağı şekilde belirlenmiştir. Anket dolduran kişiler kendilerini rahat olarak hissettikleri ve ciddiyetle doldurulmaları sonucunda cevapların, katılımcıların şahsi fikirlerini yansıttığı varsayılmaktadır. Anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri ve işletmeye ait bilgileri belirlemeye yönelik 5 adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise bilişim teknolojilerinden performans seviyesini ölçmek amacıyla 16 adet soru vardır. Bu bölümde ise Likert ölçeğine göre hazırlanmış sorular ile bilişim teknolojilerinin sağladığı performans katılıyorum, katılmıyorum, kesinlikle katılmıyorum, az katılıyorum ve kararsızım şekli ile ölçülme yoluna gidilmiştir.

VII. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KISITLARI

Araştırmanın evrenini Gaziantep ilinde imalat sektöründe faaliyet gösteren firmalar oluşturulmuş olup, tekstil işletmesi sayısının fazla olması ve firmaların referans yakınlığıyla anket yaptırılabilmesinin daha kolay olmasından araştırma için Gaziantep illerinde bulunup üretim yapan tekstil şirketleri seçilmiştir. Bu ilin seçilme sebebi ise araştırma yapılan ilin

Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Çukurova bölgesinde yetişen tekstil sektörünün hammaddesi olan pamuğa yakın olmasından dolayı sektörün bu ilde yoğunlaşmış olmasıdır.

Anket çalışmasında, 2 ana başlık altında toplam 21 soru hazırlanarak bilgi işlem teknolojilerini kullanan ve tekstil sektöründe hizmet gösteren 24 işletmede araştırma gerçekleştirilmiştir. Ancak 4 işletmeden gelen veriler istenen amaçlara uygun bulunmadığından 24 işletme üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışma ilgili şehri kapsamakla birlikte diğer şehirler için yakından bir sonuç teşkil eder ama birebir aynı sonuçları göstereceği kesin değildir.

VIII. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evreni Gaziantep ilinde faaliyet gösteren tekstil şirketleri, örnekleme ise bilgi işlem teknolojilerini kullanan personeldir. Bilgi işlem teknolojilerini kullanan 24 işletmede araştırma gerçekleştirilmiştir. Sonuçların gerçekçiliğinin yüksek olması hedeflendiğinden, katılımcıların bilişim teknolojilerini birebir kullanıyor olması gerektiği vurgulanmıştır.

IX. ANALİZ YÖNTEMİ

Bu çalışmada, Office Excel 2007 aracılığıyla frekans tabloları oluşturulmuş, ayrıca dağılımlar pasta grafiklerle açıklanmıştır.

X. ARAŞTIRMA BULGU VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde işletme çalışanlarının ve işletmenin demografik değişkenlerine ait frekans dağılımları ve işletmeler ile ilgili bilgi işlem teknolojilerinin performans sonuçlarının frekans dağılımlarının değerlendirilmesi, anket sonuçlarının istatistiksel olarak incelenmesi konularına değinilecektir.

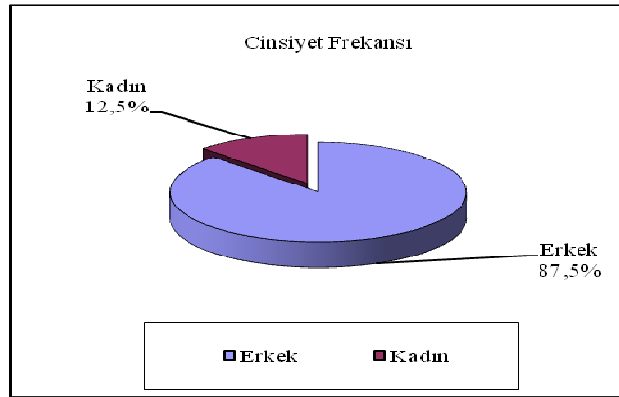
XI. ARAŞTIRMAYA KATILAN İŞLETMELERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde cinsiyet, yaş, eğitim durumu, işlemedeki çalışan sayısı, bilgi işlem teknolojilerinin kullanım yılı ile ilgili demografik değişkenlere ait frekans dağılımları tablolar ve grafikler eşliğinde gösterilmektedir.

Katılımcıların cinsiyete göre dağılımları Tablo 1 ve Şekil 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Cinsiyet Frekansı Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)	Birikimli Yüzde (%)
Erkek	21	87.5	87.5
Kadın	3	12.5	100
Toplam	24	100	

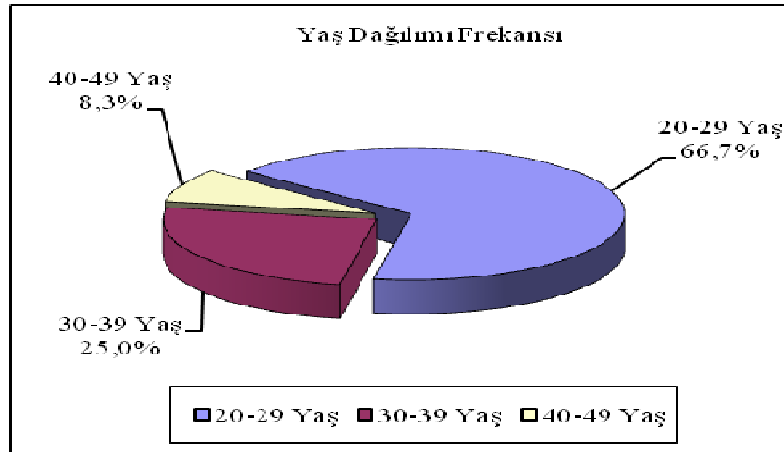
Şekil 1: Araştırmaya Katılanların Cinsiyet Frekansı Dağılımı

Tablo 1' de ve Şekil 1' de görüldüğü üzere anket çalışmasına katılanların % 87,5' i erkek, % 12,5' i ise kadındır. Araştırmanın yapıldığı işletmelerde daha çok erkek personelin çalıştığı anket sonuçlarında kendini belli etmiştir ki bu sebepten kadın kullanıcı sayısı erkek kullanıcı sayısına göre düşüklüğü belirgindir. Bilişim teknolojilerinin kullanımı açısından kadın çalışan sayısı yeterli olmakla birlikte, daha açık ve gerçekçi sonuçlara ulaşmak için oranın birbirine daha yakın olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Katılımcıların yaşlarına göre frekans dağılımı Tablo 2 ve Şekil 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılanların Yaş Frekansı Dağılımı

Yaş Dağılımı	Frekans	Yüzde (%)	Birikimli Yüzde (%)
20-29 Yaş	16	66.7	66.7
30-39 Yaş	6	25.0	33.3
40-49 Yaş	2	8.3	100
Toplam	24	100	

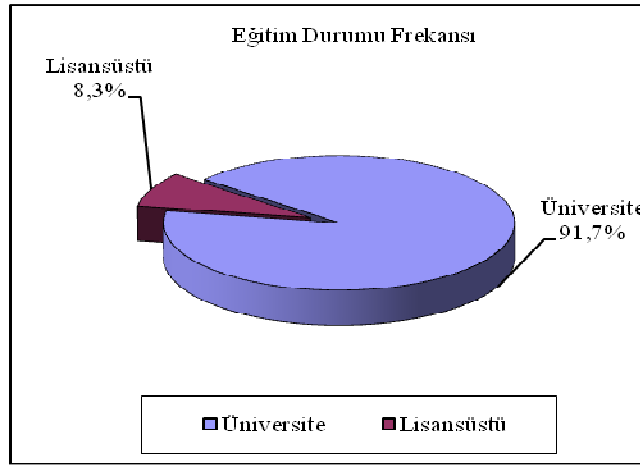
Şekil 2: Araştırmaya Katılanların Yaş Dağılımı Frekansı Grafiği

Tablo 2 ve Şekil 2' de verildiği üzere 20-29 yaş arasındaki katılımcılar örneklemin % 66,7' dir. Bilişim teknolojilerini kullanıcılarının daha çok 20-29 ve 30-39 yaş aralığında ki kişiler tarafından kullanıldığı ve 40-49 yaş aralığının az kullandığı kendini göstermiştir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre frekans dağılımı Tablo 3 ve Şekil 3' de gösterilmiştir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılanların Eğitim Durumu Frekansı Dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde (%)	Birikimli Yüzde (%)
Üniversite	22	91.7	91.7
Lisansüstü	2	8.3	100
Toplam	24	100	

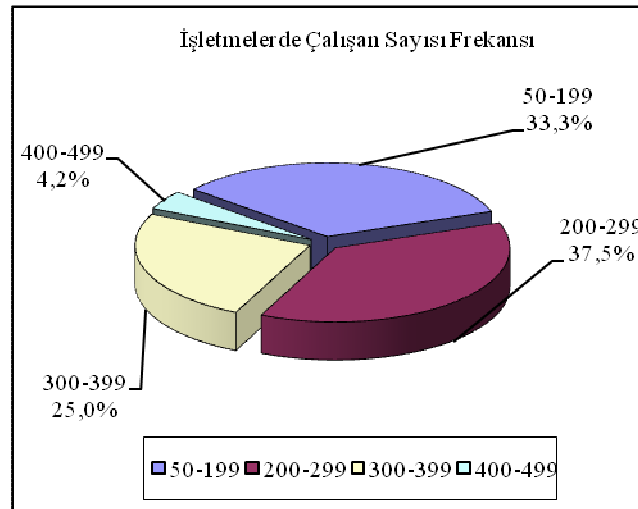
Şekil 3: Araştırmaya Katılanların Eğitim Durumları Frekansı Grafiği

Tablo 3 ve Şekil 3' de görüldüğü gibi bilişim teknolojilerinin üniversite mezunları tarafından daha fazla kullanıldığı ve bunun % 91,7 olduğu tespit edilmiştir. Lisansüstü eğitim alan kişiler tarafından da bu yazılımın kullanıldığı, fakat kullanım seviyesinin düşük olduğu görülmektedir.

Katılan işletmelerin çalışan sayılarına göre frekans dağılımı Tablo 4 ve Şekil 4' de gösterilmiştir.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan İşletmelerin Çalışan Sayılarına Göre Frekansı Dağılımı

Çalışan Sayısı	Frekans	Yüzde (%)	Birikimli Yüzde (%)
50-199 Kişi	8	33.3	33.3
200-299 Kişi	9	37.5	70.8
300-399 Kişi	6	25.0	95.8
400-499 Kişi	1	4.2	100
Toplam	24	100	

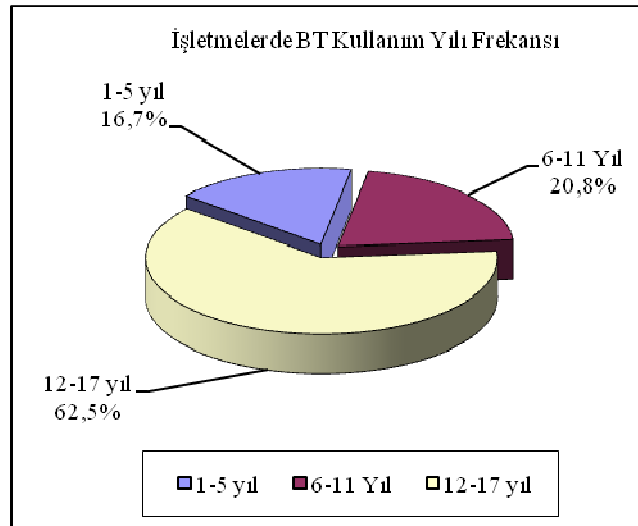
Şekil 4: Araştırmaya Katılanların İşletmelerin Çalışan Sayısı Frekansı Grafiği

Tablo 4 ve Şekil 4' de görüldüğü gibi işletmelerin çalışan sayıları % 37,5 ile 200-299 kişi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir, 400-499 ve üzeri çalışan sayısı ise % 4,2 ile en az olduğu görülmektedir.

Bilişim teknolojilerinin kullanım yılına göre frekans dağılımı Tablo 5 ve Şekil 5' de gösterilmiştir.

Tablo 5: Araştırmaya Katılan İşletmelerin Bilgi İşlem Teknolojilerini Kullanım Yılına Göre Frekansı Dağılımı

BT Kullanım Yılı	Frekans	Yüzde (%)	Birikimli Yüzde (%)
1-5 Yıl	4	16.7	16.7
6-11 Yıl	5	20.8	37.5
12-17 Yıl	15	62.5	100
Toplam	132	100	

Şekil 5: Araştırmaya Katılan İşletmelerin Bilgi İşlem Teknolojisi Kullanım Yılı Frekansı Grafiği

Tablo 5 ve Şekil 5' de görüldüğü gibi bilişim teknolojilerinin kullanım yılı şirketlerin 12-17 yıl üzerinde yoğunlaştığı ve bununla % 62,5 oranında olduğu gözükmektedir. 1-5 yıl arasında olan bölümde ise işletmelerin bilişim teknolojilerini yeni yeni kullandığı gözükmektedir ki buda işletmelerin bu konuda bilinçli davrandığı ve bunun avantajlarını fazlasıyla kavradığını göstermektedir.

XII. ARAŞTIRMAYA KATILAN İŞLETMELERİN KULLANDIĞI BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN İŞLETME PERFORMANSINA ETKİLERİ

Araştırmaya katılan işletme ve çalışanlarının verdiği cevaplardan yola çıkılarak, bilişim teknolojilerinden işletme ve çalışanlarının sağlanmış oldukları performansın frekans dağılımı Tablo 6' da oluşturulmuştur.

Tablo 6: Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletme Performansına Etkileri

Sıra No	Bilgi İşlem Teknolojilerinin İşletme Performansı Üzerine Etkileri	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Az Katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Bilgiye daha çabuk ulaşılması	0	0	0	13	11
2	Rakiplerle ilgili bilgileri sorgulama ve bilgi elde etmede kolaylık	0	0	0	12	12
3	Potansiyel müşterileri bilgilendirmede daha fazla olanak olması	0	0	1	15	8
4	Rekabet üstünlüğünün sağlanması	0	0	9	12	3
5	Firmanın piyasadaki imajının yükseltmesi	0	0	7	9	8
6	Satıcı ve tedarikçilere ulaşımın kolaylaşması ve hızlanması	0	0	2	13	9
7	Müşteriyle yüz yüze temastan önce ön iletişim sağlanması	0	0	0	11	13
8	Ürün ve hizmetlerin satışı için daha iyi bir yöntemin olması	0	0	1	17	6
9	Müşteri memnuniyetinin sağlanması	0	0	3	13	8
10	Teknolojik gelişmeleri yakından izleme olanağının sağlanması	0	0	4	14	6
11	Personelin eğitimi ve bilgilendirilmesi	0	0	6	9	9
12	Daha doğru ve zamanında kararlar alınması	0	0	1	8	15
13	Yeni pazarlara erişimin sağlanması	0	0	0	14	10
14	Karlılığın artması	0	0	7	14	3
15	Müşteri sayısının artması	0	0	8	12	4
16	Hizmet kalitesinin sağlanması	0	0	3	14	7

Tablo 6' daki verilerden yola çıkarak şu açıklamaları yapabiliriz. Anket formunda maddeler tek tek tabloda gösterilmiş olup devamındaki yer alan maddeler tek tek açıklanmıştır.

Anket formunda birinci sırada yer alan “Bilgiye daha çabuk ulaşılması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde, 13 örnekleme katılıyorum ve 11 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda ikinci sırada yer alan “Rakiplerle ilgili bilgileri sorgulama ve bilgi elde etmede kolaylık” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde, 12 örnekleme katılıyorum ve 12 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda üçüncü sırada yer alan “Potansiyel müşterileri bilgilendirmede daha fazla olanak olması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 1 örnekleme az katılıyorum, 12 örnekleme katılıyorum ve 12 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda dördüncü sırada yer alan “Rekabet üstünlüğünün sağlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 9 örnekleme az katılıyorum, 12 örnekleme katılıyorum ve 3 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda beşinci sırada yer alan “Firmanın piyasadaki imajının yükseltmesi” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 7 örnekleme az katılıyorum, 9 örnekleme katılıyorum ve 8 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda altıncı sırada yer alan “Satıcı ve tedarikçilere ulaşımın kolaylaşması ve hızlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 2 örnekleme az katılıyorum, 13

örnekleme katılıyorum ve 9 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda yedinci sırada yer alan “Müşteriyle yüz yüze temastan önce ön iletişim sağlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örnekleme içinde 11 örnekleme katılıyorum ve 13 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda sekizinci sırada yer alan “Ürün ve hizmetlerin satışı için daha iyi bir yöntemin olması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örnekleme içinde 1 örnekleme az katılıyorum, 17 örnekleme katılıyorum ve 6 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda dokuzuncu sırada yer alan “Müşteri memnuniyetinin sağlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örnekleme içinde 3 örnekleme az katılıyorum, 13 örnekleme katılıyorum ve 8 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda onuncu sırada yer alan “Teknolojik gelişmeleri yakından izleme olanağının sağlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örnekleme içinde 4 örnekleme az katılıyorum, 16 örnekleme katılıyorum ve 6 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda onbirinci sırada yer alan “Personelin eğitimi ve bilgilendirilmesi” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örnekleme içinde 6 örnekleme az katılıyorum, 9 örnekleme katılıyorum ve 9 örnekleme ise tamamen katılıyorum şeklinde işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda onikinci sırada yer alan “Daha doğru ve zamanında kararlar alınması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre;

anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 1 örneklemle az katılıyorum, 8 örneklemle katılıyorum ve 15 örneklemle ise tamamen katılıyorum şekliyle işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda onüçüncü sırada yer alan “Yeni pazarlara erişimin sağlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde, 14 örneklemle katılıyorum ve 10 örneklemle ise tamamen katılıyorum şekliyle işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda ondördüncü sırada yer alan “Karlılığın artması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 7 örneklemle az katılıyorum, 14 örneklemle katılıyorum ve 3 örneklemle ise tamamen katılıyorum şekliyle işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda onbeşinci sırada yer alan “Müşteri sayısının artması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 8 örneklemle az katılıyorum, 12 örneklemle katılıyorum ve 4 örneklemle ise tamamen katılıyorum şekliyle işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

Anket formunda onaltıncı sırada yer alan “Hizmet kalitesinin sağlanması” maddesi ile ilgili olarak, bilişim teknolojilerinden beklenen işletme performansına göre; anketimize cevap verenler arasında 24 örneklem içinde 3 örneklemle az katılıyorum, 14 örneklemle katılıyorum ve 7 örneklemle ise tamamen katılıyorum şekliyle işletme performansına etkisinin seviyesi tespit edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilişim teknolojilerinin sağladığı olduğu faydalar şekil olarak gözükmeyen; iş yapış hızının artması, doğruluk, etkin bilgi paylaşımı gibi yararlar olduğu görülmektedir. Performans çıktıları işletme bütününe ilişkin sonuçları daha iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Bilişim

teknolojilerinin bütün olarak işletme performansına etkilerinin yanında, işlevsel bölümler bazında etkilerini ölçme yolu ile de bölüm bazında performansları değerlendirilebilir.

Bilgi teknolojilerindeki hızlı ilerlemenin modern yönetim bilimlerine uygulanmasının sonucu olarak meydana gelen yönetim bilişim sistemleri, yöneticilerine, ihtiyaç duydukları bilgiyi, doğru yerde ve zamanda güvenli bir şekilde sağlamayı hedeflemektedir. Dünyada ve Türkiye’de hızla yayılan bilişim teknolojisi sistemleri, yönetim bilgi sistemlerinin en fazla kullanılan araçlarından olmuştur.

Bu çalışmada işletmelerin bilişim teknolojilerini kullanımından sağladığı performanslar araştırılmış ve anket ile bu tarzdaki performans sorularına cevap aranmıştır. Çalışmadan çıkan sonuçlara göre sorulan sorular ve karşılığında alınan cevaplara istinaden bilişim teknolojilerinin kullanımında katılıyorum ve tamamen katılıyorum cevapları ağır basmış buda bilişim teknolojilerinin kullanımının önemini daha da belli etmiştir. Çalışma içinde katılıyorum cevabı daha fazla ağır basmaktadır. Sonuç olarak bilişim teknolojileri sistemleri tekstil sektöründe kullanıcı ve potansiyel kullanıcı işletmeler için daha da iyi bir şekilde tanıtılmalıdır. Tekstil sektörünün bilişim teknolojisi sistemlerine bakış açılarının ve sektöre kazandırdıkları ortaya konmalı ve daha da ileri seviyede performans sağlanması için zaman gerekli olup bu konuda akademik ve diğer çalışmaların devam etmesi bilişim teknolojilerinin yararını görmek açısından iyi olacaktır.

KAYNAKÇA

- ADA, Nesrin; (2007). "Örgütsel İletişim ve Yeni Bilgi teknolojileri; Örgütsel İletişim Ağları ", **Ege Üniversitesi Ege Akademik Bakış Dergisi**, S.2, s. 543-551
- AKIN, H. Bahadır; (1998), "Bilişim Teknolojilerinin Evrimi ve Bilişim Teknolojilerinin Çağdaş İşletmelerde Stratejik Yönetim Üzerindeki Etkileri“, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.1, s.239-253
- AKOLAŞ, Arzu; (2004), "Bilişim Sistemleri ve bilişim Teknolojisinin Küreselleşme Olgusu ve Girişimcilik Üzerine Yansımaları", **Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.12, s.29-43

-
- BAYKOÇ, Ö. ve E. ÖZ; (2004), "Tedarikçi Seçimi Problemine Karar Teorisi Destekli Uzman Sistem Yaklaşımı", **Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, S.3, Ankara
- DÖNMEZ, M. Kenan (2007), İşletmelerde Bilişim Teknolojileri ve İşletme Performansı Üzerine Etkileri: Bişekte Seyahat Acenteleri Üzerine Bir Uygulama, Kırgızistan – Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- ELİBOL, Halil; (2005). "Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletmelerin Organizasyon Yapıları Üzerindeki Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, ss. 155-162.
- GÖK, M. Şahin (2005), "ERP Sistemlerinin Firma Performansına Etkileri Üzerine Bir Saha Araştırması", V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 25-27 Kasım 2005, İstanbul.
- GÜLEŞ, H. Kürşat; (2000), "Bilişim Sistemlerinin Toplam Kalite Yönetimindeki Yeri ve Önemi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 1, ss. 103-113.
- ÖK, M. Şahin (2005), "ERP Sistemlerinin Firma Performansına Etkileri Üzerine Bir Saha Araştırması", V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, 25-27 Kasım 2005, İstanbul.
- ÖMÜRBEK, Vesile (2007), Kurumsal Kaynak Planlamasında Muhasebe Bilgi Sisteminin Rolü: Gıda Sektöründe bir Uygulama, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
- TAĞIYEV, Ravil (2005), E-Ticaret ve İnternet Üzerinden Pazarlama, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE TURİZM İLİŞKİSİ

Eda BOZKURT¹
Özlem TOPÇUOĞLU²

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Literatürde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye değişmektedir. Bu ilişki üzerine yapılan ampirik çalışmalarda genellikle regresyon, birim kök ve eş bütünleşme analizleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye için Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli'nden yararlanılmıştır. Test sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemli çift yönlü nedensel ilişkiler tespit edilmiştir. Buna ek olarak dışa açıklığın da ekonomik büyüme üzerinde uzun ve kısa dönem itibarıyla nedensel ilişki içinde olduğu gözlemlenmiştir. Reel döviz kuru değişkeni için buna benzer ilişkiler elde edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, turizm, eşbütünleşme

ECONOMIC GROWTH AND TOURISM RELATIONSHIP IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, the relationship between tourism and economic growth has been investigated for Turkish Economy. In the literature the relationship between tourism and economic growth have been varied from country to country and from region to region. In empirical studies with this relationship is used regression, unit root and cointegration analysis. In this study, Engle-Granger Cointegration Test and Error Correction Model is utilized for Turkey. According to the test results, both short-term and long-term bi-directional causal relationships have been identified between the share export revenues of tourism revenues and economic growth. In addition, it has been observed that open to trade and economic growth was also causal relationship in the long and short-term. Similar relationships isn't obtained for real exchange variable.

Key Words: Economic growth, tourism, cointegration

¹ Öğr. Gör. Atatürk Üniversitesi, İspir Hamza Polat MYO, edabozkurt@atauni.edu.tr

² Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, İspir Hamza Polat MYO, ozlemgunduz@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Seyahat etmek, dinlenmek, eğlenmek, spor yapmak ve kültürlerini genişletmek insanların vazgeçilmez beşeri istekleridir. Bu istek turizm olayının yaratıcı unsurudur. İnsanların çalışma saatlerini azaltarak kendilerine ayırdıkları zamanı arttırmaları, tatillerini yılın belli bir periyodundan çıkararak, yılın muhtelif zamanlarına yayma çabaları ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler, dünyada turizm olayının sürekli gelişeceğini ifade eder (DPT, 2001).

Ekonomik yazında turizm kendine yer edinse de kuramsal modellerin mal ticareti dışında kalan örneğin turizm gibi hizmet olgularıyla ekonomik büyüme arasında nedensel ilişkiler kurumaya başlaması yeni bir hadisedir. Bazı araştırmacılar özellikle uzun vadede turizme dayalı ekonomi modeli üzerine odaklanmaktadır (Kim, vd., 2006:926). Esasında araştırmacıları bu seçime iten sektörün kaydettiği yoğun gelişmedir. Dünya Turizm Örgütü’nün (WTO) verileri bu durumu somutlaştırır niteliktedir. Bu verilere göre, Dünya turizmi 2011 yılında % 4.6 oranında büyümüştür. 1950 yılında 25 milyon olan turist sayısı 2011 yılında 982 milyona ulaşmıştır. 1990 yılında 262 milyar dolar olan turizm gelirleri ise 2011 yılında 1.030 milyar dolara yükselmiştir. (World Tourism Organization, 2011). Turizmin iç dinamiğinden kaynaklanan bu ilerleme ekonominin diğer aktörleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Dünya ekonomisiyle daha fazla entegre olmayı gerektiren turizmin, geleneksel geçimlik tarım sektöründen modern sektörlerle insan hareketi için bir takım imkanlar sunmaktadır. Bu fırsatlar istihdam yaratma, döviz kazancı sağlama, sermaye mallarının ithalatına finansman sağlama, hükümete gelir kaynağı olma, ileri ve geri bağlantılar sağlama, gelir ve istihdam çarpanı etkisi yaratma şeklinde sayılabilir (Değer, 2006:7). Turizmin bu olası etkileri Türkiye ekonomisi için Tablo 1.1 vasıtasıyla gözlemlenebilir. Turizm ihracat gelirlerine pozitif katkıda bulunmaktadır. Turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı %8.8’den %18.3 seviyesine yükselmiştir. Bu yükseliş kendini dış ticaret açığını kapamada da hissettirmiştir. Turizmin dış ticaret açığını kapayıcı etkisi yıllar itibarıyla sürekli yükselmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Turizmin Bazı Makro Ekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi

	1970	1980	1990	2000	2010
Turizmin GSYİH İçindeki Payı	0.5	0.6	2.1	3.8	2.6
Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı	8.8	11.2	24.9	27.5	18.3
Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açığını Kapama Payı	...	6.5	27.7	28.1	34.4

Kaynak: TURSAB, www. tursab.org.tr

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi turizm sektörü önemli bir makro ekonomik değişken olan milli gelire de katma değer yaratmaktadır. Milli gelirdeki artışlar ekonomik büyüme olarak ifade edilir. Literatür çalışmalarında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler üç şekilde araştırılabilir. İlk ikisi turizm odaklı ekonomik büyüme ve ekonomik büyüme odaklı turizmdir. Bu hipotezlerde tek yönlü nedensel ilişkiler üzerine odaklanılır. Turizmin ekonomik büyümeye neden olacağı ya da ekonomik büyümenin turizmi harekete geçirmesi beklenen sonuçlardır. Üçüncü ilişki ise ekonomik büyüme ve turizm arasında birbirini besleyen karşılıklı büyüme sürecinden söz edilir. Yani turizm sektöründeki olası büyüme ekonominin tamamında pozitif etkilere sahiptir. Ya da diğer bir ifadeyle büyüyen bir ekonomide turizm dinamizm kazanır (Chen ve Wei, 2009:813). Ekonomik büyüme ve turizm arasındaki bu hipotezlerin bilimsel olarak doğrulanması kritik önem taşımaktadır. Çünkü bu bilgiler ışığında özel ve kamu kesimi turizm gelirlerini maksimum düzeye ulaştırmak için plan program ve politika düzenlemelerine gidecektir. (Oh, 2005:43).

Bu çalışmada turizmin yukarıda sayılan olası etkilerinden ve gösterdiği gelişmeden yola çıkarak Türkiye ekonomisi üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bu incelemede turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki sonucunda turizm odaklı ekonomik büyüme, ekonomik büyüme odaklı turizm ve karşılıklı büyüme hipotezlerinden hangisinin geçerli olduğu araştırılmıştır.

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın bu kısmında turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştıran literatür incelenmiştir. Turizm ve ekonomik büyüme ilişkilerini araştıran çalışmalarda farklı modeller, ülkeler ve dönemler kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu çalışmaların bir özeti bulunmaktadır.

Tablo 2. Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Model (Değişkenler)	Yöntem	Bulgu(lar)
Zhou , Yanagida, Chakravorty ve Leung (1997)	Havai (1982)	Döviz kuru, dış tasarruflar ve gelirler	Hesaplanabilir Genel Denge Modelleri	Ziyaretçi harcamalarında ortaya çıkan %10'lük bir azalış turizmin yan sanayilerini (otel, ulaşım) üzerinde aynı derecede etkiye bulunmaktadır.
Sugiyarto, Blake ve Sinclair (2003)	Endonezya	Tarife indirimleri, bağımsız politika uygulamaları ve turizm büyümesi	Hesaplanabilir Genel Denge Modelleri	Turizmdeki büyüme küreselleşmenin olumlu yönlerini güçlendirirken, olumsuz yönlerini azaltır.
Aktaş (2005)	Türkiye (1980-2000)	Turizm gelirleri, turist sayısı ve seyahat acenteleri sayısı	İleri doğru değişken seçme tekniği ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Turist sayısı ve seyahat acentelerinin sayısı ile turizm gelirleri arasında doğru yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.
Oh (2005)	Kore (1975-2001)	GSYİH ve turizm gelirleri	Engle –Granger İki Aşamalı Yaklaşım ve VAR Modeli	Uzun dönemde değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.
Bahar (2006)	Türkiye (1963-2004)	Turizm gelirleri ve GSMH	VAR Modeli	Her iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.
DPT Müsteşarlığı (2006)	Teorik inceleme			İstatistiksel ve kavramsal çerçeve
Kim (2006)	Tayvan (1971-2003; 1956-2002)	Turizm gelirleri ve GSYİH	Granger Nedensellik Analizi	Uzun dönemde iki yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Değer (2006)	Türkiye (1980-2005)	Turizm gelirleri, toplam döviz gelirleri, ihracat gelirleri, GSMH'daki değişim oranı	SEK ve Johansen Eşbütünleşme	Kısa vadede turizm gelirlerinin ekonomik büyüme etkisi yokken uzun vadede vardır. İhracat ise pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir.
Özdemir ve Öksüzler (2006)	Türkiye (1963-2003)	GSMH ve reel döviz kuru, turizm gelirleri	Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyüme tek yönlü ilişki saptanmıştır.

Yavuz (2006)	Türkiye (1992:1-2004:4)	GSYİH ve turizm gelirleri	Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto Testleri	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında nedensel ilişki bulunamamıştır.
Demirel, Bozdağ ve İnci (2007)	Türkiye (ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere) (1994:1-2006:4)	Döviz kuru ve gelen turist sayısı	Johansen Eşbütünleşme ve EGARCH	Gelen turist sayısının bir gecikme değerinin gelen turist sayısına etkisinin oldukça yüksek olduğu belirlenmiştir.
Aslan (2008)	Türkiye (1992:1-2007:2)	GSMH, uluslararası turizm gelirleri, reel döviz kuru ve sermaye birikimi	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında uzun dönemde dolaylı ilişkiler görülmüştür.
Çeken (2008)	Teorik inceleme			Turizm sektörü, bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir yere sahiptir.
Çetintaş ve Bektaş (2008)	Türkiye (1964-2006)	GSYİH ve turizm gelirleri	Nedensellik ve ARDL Yöntemi	Kısa dönemde herhangi bir ilişki yokken, uzun dönemde tek yönlü ilişki saptanmıştır.
Jimenez (2008)	İspanya ve İtalya (1990-2004)	Yatırımların GYİH oranı, insani sermaye, hükümet harcamalarının GSYİH oranı, kişi başına düşen turizm harcamaları	Dinamik Panel Veri Analizi	Hem uluslararası hem de yurtiçi turizmin her iki bölgede ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu belirlenmiştir.
Kızılgöl ve Erbaykal (2008)	Türkiye (1992:1-2006:2)	GSYİH ve turizm gelirleri	Toda-Yamamoto	Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Lee ve Chang (2008)	OECD ülkeleri ve dışında kalan Asya (5), Latin Amerika (11) ve Alt Sahra Afrika’sı (16) ülkeleri (1990-2002)	GSYİH, turizm gelirleri ve döviz kuru	Heterojen Panel Eşbütünleşme Analizi	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi OECD dışındaki ülkelerde (özellikle Alt Sahra Afrika’sı) OECD ülkelerinden daha fazladır. OECD ülkelerinde ilişki tek yönlü iken diğer ülkelerde çift yönlüdür.
Lee ve Chien (2008)	Tayvan (1959-2003)	GSYİH, turizm gelişimi ve döviz kuru	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Ekonomik büyüme ve turizm arasında çift yönlü ilişki belirlenmiştir.

Po- Huang (2008)	88 ülke (1. Grup:57, 2.Grup:8 ve 3. Grup:23 ülke) (1995-2005)	Yıllık ortalama ekonomik büyüme ve turizm gelirlerindeki yıllık ortalama büyüme	Eşik Değer Analizi	Hasılanın yüzdesi olarak kabul edilen uluslararası turizm gelirleri belirli bir eşik değerin altında olan ülkelerde turizmin ekonomik büyüme üzerine etkisinin olmadığı görülmüştür.
Chen, Wei (2009)	Tayvan ve Güney Kore (1975:Q1-2007:Q1)	GSYİH, döviz kuru ve turizm gelirleri	EGARCH-Modeli	Tayvan için turizmden ekonomik büyüme doğru tek yönlü bir ilişki, Güney Kore için ise çift yönlü ilişki saptanmıştır.
Katircioğlu (2009)	Türkiye (1960-2006)	GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru	Sınır Testi ve Johansen Eşbütünleşme Testi	Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.
Zortuk (2009)	Türkiye (1990:1-2008:3)	GSYİH, gelen turist sayısı ve döviz kuru	Granger Nedensellik ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Gelen turist sayısı ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Akinboade ve Braimoh (2010)	Güney Afrika (1980-2005)	GSYİH, turizm gelirleri ve döviz kuru	VAR Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinden ekonomik büyüme doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Bahar ve Bozkurt (2010)	Gelişmekte olan 21 ülke (1998)-2005)	Uluslararası turizm gelirlerinin gayri safi milli hâsılaya oranı, toplam sermaye miktarının gayri safi milli hâsılaya oranı ve toplam yurt içi tasarrufların gayri safi milli hâsılaya oranı	GMM-Sistem Dinamik Panel Veri Yöntemi	Turizm gelirlerindeki %1’lik bir artışın uzun dönemde büyüme üzerinde %2.825’lik bir artışa yol açtığı gözlemlenmiştir.
Belloumi (2010)	Tunus (1970-2007)	GSYİH, turizm gelirleri ve döviz kuru	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri	Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerine tek yönlü etkide bulunduğu saptanmıştır.
Hepaktan ve Çınar (2010)	Türkiye (1980-2008)	Net turizm gelirleri,yabancı turist sayısı, büyüme ve dış ödemeler bilançosu	Nedensellik Testleri	Turizm sektörünün dış ticaret üzerindeki etkisi varken büyümede yoktur.
Işık (2010)	Türkiye (1970-200)	Turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi harcamaları	ADF, Eşbütünleşme ve Nedensellik	Turizm gelirleri ve yabancı ziyaretçi harcamaları arasında uzun dönemde karşılıklı nedensellik tespit edilmiştir.

Kreishan (2010)	Ürdün (1970-2009)	Turizm gelirleri ve GSMH	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	Turizm gelirleri ile GSMH arasında uzun dönemde tek yönlü ilişki vardır.
Arslantürk, Balcılar ve Özdemir (2011)	Türkiye (1963-2006)	GSMH ve turizm gelirleri	Granger Nedensellik ve Vektör Hata Doğrulama Modeli	Değişkenler arasındaki nedensel ilişki 1980’lerin başlarında gözlemlenmektedir.
Holzner (2011)	134 ülke (1970-2007)	Kişi başına düşen GSYİH, fiziksel sermaye, insani sermaye, döviz kurunun değişim hızı, mal ve hizmetler üzerindeki vergiler, mamul mal ihracının payı ve turizm gelirleri	Panel Veri Analizi	Yüksek turizm geliri elde eden ülkeler yüksek ekonomik büyüme sağlarken diğer taraftan da yüksek yatırım olanağı elde edeceği görülmüştür.
Schubert, Bida ve Risso (2011)	Antigua ve Barbuda (1970-2008)	Ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve döviz kuru	Eşbütünleşme Analizi	Artan turizm talebinin ekonomik büyüme ve ticaret gibi diğer geleneksel dinamiklerde artışa yol açtığı saptanmıştır.
Tang (2011)	Malezya (1995-2009)	Gelir ve turizm piyasalarının sayısı	Eşbütünleşme Analizi	Bütün turizm piyasalarının ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı katkı sağlayan piyasalar için etkili turizm pazarlamasının hayati önem taşıdığı tespit edilmiştir.
Akkemik (2012)	Türkiye(1996-2002)	Turizm gelirleri, GSMH elastikiyeti, istihdam ve katma değer	Sektörel Sosyal Hesaplamalar	Uluslararası turizmin GSMH elastikiyeti zayıf olmakla beraber katma değer ve istihdam içinde turizm etkisi yetersiz bulunmuştur.
Yamak, Tanrıöver, Güneysu (2012)	Türkiye (1968-2006)	Turizm gelirleri, reel GSMH, tarım, sanayi, hizmet sektörü	Engle-Granger, Johansen Eşbütünleşme Testleri	Turizm gelirleri, sektörler ve GSMH arasında uzun dönemde ilişki bulunamamıştır.

Genel olarak literatür özeti dikkate alındığında teorik beklentiler ışığında turizm sektörü ve ekonomik büyüme arasında farklı düzeyde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Sadece gelişmiş ülkeler için değil gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde de turizm etkileri gözlenmektedir. Özellikle uzun dönemde etkilerin güçlendiği ve ilişkilerin tek yönlü olduğu dikkat çekmektedir.

II. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada 1970–2011 dönemine ait cari dolar fiyatlarıyla yıllık veriler kullanılarak Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi kısa ve uzun dönemde araştırılmıştır. Veriler

gayri safi milli hasıla (Y), turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı (T), dışa açıklığın göstergesi olarak ihracat ve ithalat toplamının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı (A), reel döviz kuru (R) olup Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği TÜRSAB ve Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Değişkenlerin önünde yer alan L ilgili değişkenin logaritmasını, Δ ise birinci farkların alındığını göstermektedir.

Araştırmanın amacına uygun olarak öncelikle sahte regresyon ilişkisinden kurtulmak için değişkenlerin birim kök taşıyıp taşımadıkları araştırılmıştır. Birim kök sınaması için Dickey-Fuller tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Engle-Granger tarafından geliştirilen ko-entegrasyon (eşbütünleşme) testi uygulanmıştır. Olası kısa dönemli nedensellik bulgularının tespiti için Hata Düzeltme Modeli uygulanmıştır. Analizlerde Eviews 5.1 programı kullanılmıştır.

III. UYGULAMA SONUÇLARI

Bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır.(GUJARATI, 2006:) Yani durağanlıkla ifade edilen zaman serilerinin istatistikî özelliklerinin zaman içinde değişmemesidir. Genellikle zaman serilerinin durağan olmadığı görülmektedir. Zaman serileri, trend, konjoktür dalgalanmalar, mevsimsel dalgalanmalar ve arızı hareketler gibi bir takım faktörler içerirler. Bu durum klasik test yöntemlerinin kullanılmasını anlamsız hale getirir. Olası sahte regresyon ilişkisinden kurtulmak için Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilmiş genişletilmiş ADF birim kök testi uygulanmıştır. Test sonuçları tablo 3.’te görülmektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Sınama Sonuçları

Değişkenler	Y		T		A		R	
	Seviye	I. Frk.	Seviye	I. Frk.	Seviye	I. Frk.	Seviye	I. Frk.
Test İstatist.	-0.634	-5.818	-1.333	-6.195	-2.647	-5.781	-2.102	-6.180
Kritik Değerler								
1%	-4.198	-4.205	-4.198	-4.211	-4.198	-4.205	-4.198	-4.205
5%	-3.523	-3.526	-3.523	-3.529	-3.523	-3.526	-3.523	-3.526
10%	-3.192	-3.194	-3.192	-3.196	-3.192	-3.194	-3.192	-3.194

Test sonuçlarına göre değişkenler seviye değerlerinde durağan değildir. Analiz birinci farklar cinsinden tekrarlandığında değişkenlerin aynı dereceden durağan oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum değişkenler arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme testi vasıtasıyla araştırma imkanı vermektedir.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkileri araştırmak amacıyla Engle-Granger tarafından geliştirilen ko-entegrasyon testi uygulanmıştır. Bu yaklaşıma göre, düzeyde durağan olmayan, ancak birinci farkı durağan olan zaman serileri düzey halleri ile modellenilebilmekte ve böylece uzun dönem bilgi kaybı önlenmiş olmaktadır. (Engle ve Granger, 1987:260)

Testin birinci aşamasında aşağıdaki denklemler tahmin edilir, ikinci aşamada ise bu denklemlerden elde edilen hata terimleri için birim kök sınaması yapılır. İkinci aşama sonunda birim kökün varlığı reddediliyorsa yani hata terimleri durağansa değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına karar verilir.

$$X = \beta_0 + \beta_1 Y + \mu_{1,t}$$

$$Y = \alpha_0 + \alpha_1 X + \mu_{2,t}$$

Tablo 4. Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Model	DF-t
$LY=b_0+b_1LT+m_t$	-1.471968 ^c
$LT=b_0+b_1LY+w_t$	-1.655776 ^c
$LY=b_0+b_1LA+z_t$	-1.728886 ^c
$LA=b_0+b_1LY+v_t$	-2.289771 ^b
$LY=b_0+b_1LR+k_t$	-1.075906
$LR=b_0+b_1LY+n_t$	-2.143027 ^b

Not: a,b,c ilgili değişkenin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde MacKinnon tablo kritik değerlerinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.’teki Engle-Granger eş-bütünleşme test sonuçlarına göre turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile gayri safi milli hasılanın ve bu değişkenle dışa açıklığın koentegre oldukları görülmektedir. Fakat reel döviz kurunun gayri safi milli hasıla ile koentegre olmadığı tespit edilmiştir. Koentegre olan değişkenler ise birlikte hareket etmektedirler. Yani uzun dönem ilişkisi söz konusudur. Bu nedenle aynı ikili gruplar için kısa dönem ilişkileri araştırılmıştır.

Kısa dönemli ilişkiler için hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre (Tablo 5.) turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ile gayri safi milli hasıla arasında iki yönlü ilişki bulunmaktadır. Dışa açıklıkla da gayri safi milli hasıla arasında da çiftli yönlü ilişki söz konusu iken döviz kuruyla herhangi bir ilişki söz konusu değildir.

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F Testi	HDP	Karar
$\Delta LY \rightarrow \Delta LT$	0.124434(1)	-0.437000 ^c	Var
$\Delta LT \rightarrow \Delta LY$	2.474543(2)	-0.147270 ^c	Var
$\Delta LY \rightarrow \Delta LA$	1.598490(1)	-1.983193 ^b	Var
$\Delta LA \rightarrow \Delta LY$	3.126233(3)	-1.992620 ^b	Var
$\Delta LY \rightarrow \Delta LR$	1.027873(1)	-0.085069	Yok
$\Delta LR \rightarrow \Delta LY$	1.730241(1)	-2.050730	Yok

F testi açıklayıcı değişken gecikme veya gecikmelerini bir bütün olarak sıfır olduğunu ifade eden boş hipotez için elde edilen F istatistiğini ve HDP ilgili eşbütünleşme denkleminde elde edilen hata terimlerinin bir gecikmesine ait t istatistiğini göstermektedir.

SONUÇ

Hem teorik hem de uygulamalı çalışmalar turizm ve ekonomik büyüme arasında olumsuz ilişkiler olduğu kadar pozitif ilişkilerinde olduğunu göstermektedir. Türkiye özelinde için gerçekleştirilen bu çalışmada turizm ve ekonomik büyüme arasında hem uzun hem de kısa dönemde nedensel ilişkiler tespit edilmiştir. Yani turizm sektöründe meydana gelen bir gelişme ülkenin ekonomik büyüme seyrini pozitif etkilemektedir. Turizm sektöründeki büyüme ekonomik büyüme yaratmaktadır. Diğer bir deyişle mal ve hizmet üretiminde artış olarak ifade edilen gayri safi yurtiçi hasıla artmaktadır. Fakat süreç bununla sınırlı kalmamaktadır. Büyüyen bir ekonomi de turizm gelirlerini artırmaktadır. Yani çalışmanın başında ifade edildiği gibi bu iki değişken arasında karşılıklı büyüme hipotezi geçerlidir. Ayrıca test sonuçları dışa açıklığın gayri safi yurtiçi hasıla da pozitif etkiler yarattığını göstermektedir. Son olarak dışa açık liberal politikaların uygulandığı ve turizm sektörü ile desteklenen bir ekonominin büyüme trendine kavuşacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- AKINBOADE, O. A. and L. A. Braimoh; (2010), “International Tourism and Economic Development in South Africa: A Granger Causality Test”, **International Journal of Tourism Research**,12, pp. 149-163.
- AKKEMİK, K. A.; (2012), “Assessing the Importance of International Tourism for the Turkish Economy: A Social Accounting Matrix Analysis”, **Tourism Management**, 33, pp.709-301.
- ARSLANTÜRK, Y.; Mehmet BALCILAR and Zeynel Abidin ÖZDEMİR; (2011), “Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy”, **Economic Modelling**, 28, pp. 664-671.

-
- AKTAŞ, C.; (2005), “Türkiye’nin Turizm Gelirlerini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemine Belirlenmesi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 6(2), ss.163-164.
- ASLAN, A.; (2008), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz”, **Munich Personal Repec Archive Paper**, 10611, Posted 19.
- BELLOUMI, M.; (2010), “The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia”, **International Journal of Tourism Research**, 12, pp.550-560.
- BAHAR, O.; (2006), “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, **Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi**, 13, ss.137-150.
- BAHAR, O. ve Kurtuluş BOZKURT; (2010), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 21 (2), ss.255-265.
- ÇEKEN, H.; (2008), “Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi**, 10(2), ss.293-306.
- CHEN, C.F. and Song Zan Chiou WEI; (2009), “Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea”, **Tourism Management**, 30, pp.812–818
- ÇETİNTAŞ, H. ve Çetin BEKTAŞ; (2008), “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler”, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 19 (1), ss.1-8.
- ÇİL YAVUZ N.; (2006), “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi : Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(2), ss.162-171.
- DEĞER, M. K.; (2006), “Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi”, **Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 20, ss. 68-86.

-
- DEMİREL, B.; E. G. Bozdağ ve A. G. İnci “Döviz Kurlarındaki Dalgalanmaların Gelen Turist Sayısına Etkisi: Türkiye Örneği”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI; (2001), “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisasyon Komisyon Raporu” 2589-ÖİK:601, Ankara, ss.1-136.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI; (2006), “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Turizm Özel İhtisat Raporu”, Ankara, ss.1-99.
- DICKEY D. A. and W. A. FULLER; (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, **Econometrica**, 49(4).
- ENGLE, R.F. and C.W.J. Granger; (1987), “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55(2), pp.251-276.
- GUJARATI D. N., (2006), Temel Ekonometri, Çeviren: Ü. Şenesen ve G.G. Şenesen, Dördüncü Baskı, İstanbul, pp.706.
- HEPAKTAN C.E. ve Serkan ÇINAR; (2010), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **Celal Bayar Üniversitesi S.B.E.**, 8(2), ss. 135-154.
- HOLZNER, M.; (2011), “Tourism and Economic Development: The Beach Disease?”, **Tourism Management**, 32, pp.922-933.
- JIMENEZ, I. C.; (2008), “Which Type of Tourism Matters to the Regional Economic Growth? The Cases of Spain and Italy”, **International Journal of Tourism Research**, No:10, pp.127-139.
- KATIRCIOĞLU, S.T.; (2009), “Revisiting the tourism-led-growth hypothesis for Turkey using the bounds test and Johansen approach for cointegration”, **Tourism Management**, 30, pp.17-20.
- KIZILGÖL, Ö. ve Erman ERBAYKAL; (2008), “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13(2), ss.351-360.
- KIM, H. J., Ming Hsiang CHEN and SooCheong. Shawn. JANG; (2006), “ Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan”, **Tourism Management**, 27, pp.925-933.

-
- KREISHAN, F. M. M.; (2010), “Tourism and Economic Growth: The Case of Jordan”, *European Journal of Social Sciences*, 15, pp.229-234.
- LEE, C. C. and Chun Ping CHANG; (2008), “Tourism development and economic growth: A closer look at panels”, *Tourism Management*, 29, pp.80-192.
- LEE, C. C. and Mei See CHIEN; (2008), “Structural Breaks, Tourism Development, and Economic Growth: Evidence from Taiwan”, *Mathematics and Computers in Simulation*, 77, pp.358-368.
- IŞIK, C.; (2010), “Yabancı Ziyaretçi Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi (1970 – 2007)”, *Sosyoekonomi*, 2, 100206.
- OH, C.O. (2005), “The Contribution of Tourism Development to Economic Ggrowth in the Korean Economy”, *Tourism Management*, 26, pp.39–44.
- ÖZDEMİR, A. R. ve Oktay ÖKSÜZLER; (2006), “Türkiye’de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), ss.107-126.
- PO, W. C. and Bwo Nung HUANG; (2008), “Tourism Development and Economic Growth – A Nonlinear Approach”, *Physica A*, 387, pp.5535–5542.
- SCHUBERT, S. F.; Juan Gabriel BRADA and Wiston Adrian RISSO; (2011), “The Impacts of International Tourism Demand on Economic Growth of Small Economies Dependent on Tourism”, *Tourism Management*, 32, pp.377-385.
- SUGİYARTO, G.; Adam BLAKE and M. Thea SINCLAIR; (2003), “Tourism and Globalization Economic Impact in Indonesia”, *Annals of Tourism Research*, 30(3), pp.683-701.
- UNITED NATIONS WORLD TOURISM ORGANIZATION; (2011) “UNWTO Annual Report 2011 Edition”, <http://www.unwto.org/facts/menu.html>, Erişim Tarihi: 02.11.2012
- TANG, C. F.; (2011), “Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Malaysia? A View from Disaggregated Tourism Markets”, *International Journal of Tourism Research*, 13, ss.97-101

TÜRKİYE SEYAHAT ACENTELERİ BİRLİĞİ; <http://www//tursab.org.tr/tr/istatistikler>, Erişim Tarihi:02.11.2012

YAMAK N.; Banu TANRIÖVER ve Filiz GÜNEYSU; (2012), “Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme”, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), ss. 205-220.

ZHOU, D.; John F. YANAGIDA, Ujjayant. CHAKRAVORTY and Pingsun LEUNG; (1997), “Estimating Economic Impacts from Tourism”, **Annals of Tourism Research**, 24 (1), ss.76-89.

ZORTUK, M.; (2009), “Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests”, **International Research Journal of Finance and Economics**, 25, pp.232-239

YUNANİSTAN BORÇ KRİZİ VE TÜRK - YUNAN TURİZMİNE¹ ETKİLERİ (2011 YILI İNCELEMESİ)

Engin ÇENBERCİ²

ÖZET

Bu çalışmada Yunanistan borç krizi ve bu krizin 2011 yılı için Türk ve Yunan turizmine olan etkileri incelenmiştir. Yunanistan'ın yaşadığı ekonomik kriz paralelinde, Yunanistan ve Türkiye'yi ziyaret eden ve bu ülkelerden başka ülkeleri ziyarete giden turist sayıları yıllara göre turist bazında karşılaştırılmış ve 2011 yılı için yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda Yunanistan'da yaşanan borç krizinin Türk turizmine olumlu etkileri olduğu ortaya çıkmış ve ülkeyi ziyaret eden turist sayısındaki son üç yıldaki en yüksek artış oranının 2011 yılında gerçekleştiği belirlenmiştir. Ayrıca 2011 yılında her iki ülkenin tatil fiyatlarında yaptığı dämpingler sonucunda azalan tatil ücretleri sebebiyle hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye olan talebin 2010 yılıyla kıyaslandığında yaklaşık aynı oranda artarak her iki ülke ekonomisine olumlu katkı sağladığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Global Ekonomik Kriz, Yunanistan Borç Krizi, Türk-Yunan Turizm Sektörleri

GREECE DEBT CRISIS AND ITS EFFECTS ON TURKISH-GREEK TOURISM (2011 SURVEY)

ABSTRACT

In this study, Greece debt crises and its effects on Turkish and Greek tourism for the year 2011 are examined. In parallel to Greece debt crises, the number of tourists for Turkey and Greece in 2011 are compared with previous years and explained. As a result of the research, Greece debt crises affected Turkey's tourism positively, when we compare the tourist numbers of 2011 with the last three years we understand that highest rate of increase occurred in 2011. In addition to this, in year 2011 the number of tourists visiting both Turkey and Greece increased nearly at the same rate, when we compare with 2010, due to dumping in holiday packages.

Key words: Global Economic Crisis, Greece Debt Crisis, Turkish-Greek Tourism Sectors

¹ Bu çalışmada 2011 yılında Türkiye ve Yunanistan'a giren ve çıkan ziyaretçi sayısı baz alınmıştır.

² Süleyman Demirel Üniversitesi SBE AB Çalışmaları ABD Doktora Öğrencisi , Isparta
E-posta:engincenberci@gmail.com

GİRİŞ

Kriz bir hayatın, periyodun veya bir yaşam döngüsünün içinde meydana gelen bir dönüm noktasıdır. İnsanların, kurumların ve ülkelerin gelecek hakkında endişelerinin ortaya çıktığı zamandır. Toplumun geneline ait harcama ve satın alma gücünün azalması ve işsizliğin artmasıyla ortaya çıkan ve ekonomik değerlerin alışılacağı yaşam koşullarına uygun düşmemesi sonucu bireylerin veya toplumun tümünün, yeni şartlara uyma zorunluluğunun ortaya çıkmasıdır (Kesimli, 2011:26).

Ekonomik krizleri ise, ekonominin karar vericileri olan hane halkı, müteşebbisler ve devletin icraatlarında, iç-dış etkenler nedeni ile meydana gelen anlık ve beklenmedik değişimler olarak ifade edebilmek mümkündür. Yüksek ve sürekli değişken enflasyon, devalüasyon, hükümetlerin marjinal para politikaları, dış ticarete meydana gelen dengesizlikler ve artan iç-dış borç gibi değişkenler ekonomik krizi doğuran etkenlerden başlıcalarıdır (Paksoy ve Çolakoğlu, 2010:344). Krizlerin en önemli özelliği beklenmedik zamanlarda ve aniden meydana gelmesidir ve krizlere karşı öngörülü olunmadığı zaman, krizin onu yaşayanlar için bir felakete dönüşebilmesidir (Kalpaklıoğlu, 2010:139).

Ekonomik krizlerin çevrelerine birçok etkileri mevcuttur. Krizler özellikle büyüme, işsizlik, faiz oranları ve enflasyon üzerinde etkisini gösterir. Üretimin azalması, enflasyonun ve işsizliğin artması ile toplumdaki gelir dağılımının bozulması ve bunların sonucunda ortaya çıkan bireylerin gelirlerinin azalmasını krizden dolayı ortaya çıkan sonuçlar olarak sayabiliriz. Bunlara ilaveten ekonomik krizlerin devletler ve toplumlar üzerindeki etkileri de hiç kuşkusuz çok önemlidir çünkü dünya tarihinde krizler sonucunda kimi zaman hükümetler düşmüş kimi zaman ise krizler sonucunda toplumsal şiddet olayları ortaya çıkmıştır. Krizler öncelikle ilk doğduğu bölgenin ekonomisini etkilemekle beraber, bu bölgeyle ekonomik ilişkileri olan diğer ülkeleri de kısa zamanda etkilemektedir. Krizler sonucunda, krizin meydana geldiği ülkenin ihracatının azalmakta ve bu azalma sonucu uluslararası piyasalarda ortaya çıkan olumsuzluklar krizin hızını daha da artırarak yayılmasına sebep olmaktadır (Gök vd. 2012:1045). Bu sebeple ekonomik krizler karar vericiler tarafından politik istikrarın devamı için önemle ele alınmalı ve daha başlangıcında gerekli kriz karşıtı tedbirler gecikmeden uygulanmalıdır.

Bu çalışmada 2008 küresel ekonomik krizinin ortaya çıkışını ve bu krizin etkisiyle meydana gelen Yunanistan kamu kesimi borç krizinin nedenleri ve sebepleriyle ele alarak, 2011 yılında Yunan ve Türk turizmine olan etkilerini inceledim.

I. 2008 YILI KÜRESEL EKONOMİK KRİZİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

ABD, ekonomisini diriltmek amacıyla kredibilitesi düşük olan vatandaşlarına da mortgage kredisi satarak 2006 yılından başlamak üzere riskli kredi miktarını artırmıştır. Ancak ABD Merkez Bankası da enflasyon artış beklentisine karşı faiz oranlarını artırmaya başlamış, faiz oranlarının artmasıyla beraber az gelirli kredi müşterileri de mortgage taksitlerini ödemekte zorlanmaya başlamışlar ve buna bağlı olarak da mortgage kredilerinin satan firmalar likidite güçlüğü ile karşılaşmışlardır. Gelişen bu likidite darboğazından dolayı da mortgage şirketlerine para yatıran fonlar ve inşaat şirketleri zarar etmeye başlamışlardır. Faizlerin artması sonucunda konut satışları azalmış ve neredeyse durma noktasına gelmiş, konut üreticisi firmaların bazıları inşaatlarının durdurmuş bazıları ise iflas ederek üretim faaliyetlerini sona erdirmiştir. Öncelikle ABD'de ufak inşaat şirketleriyle başlayan kriz tüm dünyaca tanınmış trilyon dolarlık işlemler yapan fonlara kadar büyümüş ve bu hızlı büyüme tüm dünya piyasalarına yayılarak kartopu misali devam etmiştir (Sarı ve Seçilmiş 2010:193-194).

Para piyasalarının krize girmesiyle beraber reel sektöre yapılan kaynak aktarımı sektöre uğramış, artan risklerle beraber meydana gelen belirsizlik ortamı da krizin reel piyasalara olan yayılımını daha da kolay hale getirmiştir. Tüm bu gerçekleşen durumlar karşısında da işsizlik rakamları artarak büyüme oranları azalmış ve reel piyasalar krizden etkilenmiştir (Durgun ve Gövdere, 2011:142). ABD'nin önde gelen bankalarından olan Bear Stearns ise krizden etkilenen finans piyasası aktörlerinden ilki olmuştur. Ocak 2007'de toplam piyasa değeri 20 milyar dolar ve hisse başı değeri 84 dolar olan bankadan iki gün içinde 17 milyar dolar para çekilmesi sonucunda kurtulamayacağı kesinleşmiş ve FED bankanın batışının tüm bankacılık sistemine yayılmasını engellemek için bankaya satılma ya da iflas etme seçeneklerini seçmesi için serbest bırakmıştır, ayrıca bankanın devrinin JP Morgan'a gerçekleştirmediği takdirde yardım etmeyeceğini belirtmiştir. Bunun sonucunda banka toplam 236 milyon ve hisse başı 2 dolar fiyatla JP Morgan'a devredilmiştir (Gençtürk, 2012:7). Böylesine büyük bir bankanın bu

kadar kısa bir sürede değerini kaybetmesi 2008 ekonomik krizinin etkisini ve büyüklüğünü anlamak adına iyi bir örnektir.

II. YUNANİSTAN KAMU KESİMİ BORÇ KRİZİ VE SEBEPLERİ

Yunanistan, üyeliğe başvurduğu tarihlerde zenginler kulübü olarak bahsedilen Avrupa Birliğine üyelik müzakerelerine resmi olarak 1976 yılında başlamış ve aradan 5 yıl geçtikten sonra 1981 yılında Avrupa Birliği üyeliğine hak kazanmıştır. Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyesi olduğu tarihte başbakan olarak Andreas Papandreou oturmaktaydı. O dönemde şu an olduğu Tablode birliğe aday olan ülkelerin katılım öncesi uymak zorunda olduğu Kopenhag kriterleri henüz kabul edilmemişti. Kopenhag kriterleri, 1993 yılında ortaya konulmuş olup; siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatı olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır ve adayların yerine getirmesi gereken temel şartları ortaya koymaktadır. Bu kriterler arasından ekonomik kriterleri incelediğimizde, birlik içinde rekabet edebilme kapasitesine haiz etkin bir pazar ekonomisinin var olmasının şart koşulduğu görülmektedir. Ancak Yunanistan için gerçekleştirilmesi zor olan bu kriter, Yunanistan'ın birliğe girişinden yaklaşık on iki yıl sonra ortaya konulduğundan, normal şartlarda bu kriterleri karşılayamayacak olan Yunanistan üye olduğu için birliğin maddi kaynakları ve yardımlarıyla Kopenhag kriterlerinin sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Yunanistan'ın birliğe üye olduğu 1981 yılında 9 bin dolar olan kişi başına düşen milli gelirinin 2009 yılında 30 bin dolar olmasında da birliğin parasal desteğinin olduğu açıkça hissedilmektedir (Ersoy, 2010) .

Aralık 1991 yılında imzalanarak 1993 yılı başından itibaren yürürlüğe girmiş olan Maastricht antlaşmasında, Euro bölgesine girecek ülkelerin uyup yerine getirmesi gerektiği ekonomi ve para piyasasına ilişkin minimum kriterler belirlenmiştir. Ancak Yunanistan Kopenhag kriterleri yayımlanmadan önce birliğe tam kriterleri sağlamadan üye olduğu gibi, Euro bölgesine katılırken de bütçe açığı rakamlarını eksik göstererek hak etmediği halde Euro birliğine üye olmuştur (Ersoy, 2010). Avrupa Birliği ülkeleri bilinçli veya bilinçsiz olarak Yunanistan'a hem Avrupa Birliği'ne giriş hem de Euro birliğine giriş başvuruları sırasında Türkiye'ye davrandığından çok farklı davranarak her türlü yardımı göstermiştir. Tüm bu

yardımlar sonucunda da Yunanistan 2001 yılında Avrupa Birliği ortak para birimi olan Euro'ya geçmiştir.

Ekonomisi gerekli şartları sağlamadığı halde Euro bölgesine dahil edilen Yunanistan ekonomisinde geçen zaman içinde rekabet azalmış ve bu da beraberinde borçlanmayı getirmiştir. Bununla beraber Maastricht kriterlerine göre bütçe açığının %3'ü geçmemesi gerektiğinden dolayı Yunanistan Avrupa Birliği'ne karşı ekonomik rakamları sürekli olduğundan düşük göstermiştir. Yunanistan gerçek rakamları ortaya koymasa da, doğru rakamları bilen Yunan politikacıları ABD tarafından fitili ateşlenen ekonomik krizin dünyayı etkilemeye başladıktan sonra er geç Yunanistan'ı da etkileyeceğinin farkındaydılar. Her ne kadar dile getirilmekten çekinilse de Yunanistan'daki krizi bir nebze azaltmak için en bilindik yöntemlerden biri olan devalüasyonun işleme sokulması gerekmektedir fakat Yunanistan'ın kullandığı para birimi olan Euro'nun yetkisi Avrupa merkez bankasında olduğundan Yunanistan tek başına paraya müdahale edememektedir. Buna ilaveten Yunanistan'da devalüasyon yapılması için bir yol daha vardır o da Yunanistan'ın geçici olarak Euro bölgesinden çıkarılarak ekonomik istikrara ulaştıktan sonra tekrar birliğe alınmasıdır, bu yöntem Yunanistan krizinden diğer Euro bölgesi ülkelerinin etkilenmesini azaltacaktır ama bu yöntemin getireceği sonuçlar da hem tam olarak öngörülememekte hem de Avrupa Birliği için bir prestij kaybı olabileceği düşünülmektedir (Akhan, 2012).

Yunanistan'da ortaya çıkan ekonomik krizin temel sebebi olan malî disiplin sorununun esas kaynağı ise ülke gelirlerinin Avrupa Birliği ülkeleri ortalamasının çok gerisinde olması ve diğer ülkelere nazaran askeri harcamalarının oldukça fazla olmasıdır ki dünyada silah ithalatı yapan ülkeler arasında ön saflarda yer almaktadır. Buna karşın diğer ülkelere karşı mali disiplin sorunuyla ilgili olarak askeri harcamalardan bahsedilmemiş ve mali disiplin sorununun kaynağı olarak personel giderleri ve sosyal harcamaların fazlalığı olarak belirtilmiştir. Ayrıca ülkede var olan kayıt dışı ekonomi rakamlarının OECD ortalamasından fazla olması da vergi kaçaklarındaki fazlalığı göstermektedir (Dağdelen, 2011:22).

III. KRİZİN YUNAN TURİZMİNE ETKİLERİ VE 2010-2011 YILLARI TURİZM VERİLERİ KARŞILAŞTIRMASI

Ekonomik krizden derin bir Tablode etkilenen Yunanistan, 2011 yılında ülkenin en önemli döviz girdi kaynaklarından biri olan turizm gelirlerini artırmak ve ülkeye döviz girdisi sağlamak için Avrupa çapında yoğun reklam ve tatil kampanyaları düzenleyerek ülkeye turist çekmenin yollarını aramıştır. 2010 yılı ile 2011 yılları verilerini karşılaştırdığımızda da Yunanistan'ın bu konuda başarılı olduğunu görmekteyiz. 2010 ile 2011 yıllarına ait gelen turist sayılarını karşılaştırdığımızda 2011 yılında Yunanistan'ı ziyaret eden turist sayısının bir önceki yıla göre %9.46 arttığını görmekteyiz. (Tablo.1)

Tablo.1 Yıllara göre Yunanistan'ı Ziyaret Eden Turist Sayısı

Yıl	Ziyaretler	% Değişim
2006	15226,24	% 5,82
2007	16165,27	% 6,17
2008	15938,81	% -1,40
2009	14914,54	% -6,43
2010	15007,49	% 0,62
2011	16427,25	% 9,46

Kaynak: Yunanistan Turizm Şirketleri Birliği (Nisan 2012)

Yine aynı yıllara ait ülkeye giren turizm gelirlerini karşılaştırdığımızda ise gelen turist sayısıyla neredeyse aynı oranda turizm gelirin arttığını görmekteyiz. (Tablo.2)

Tablo.2 Yıllara göre Yunanistan'ın Turizm Gelirleri

Uluslar arası turizm Gelirleri (Mil.Euro)	2011	2010	% Değişiklik
Ocak	147,1	147,6	% -0,31
Şubat	140,2	147,1	% -4,68
Mart	179,4	181,9	% -1,40
Nisan	352,8	327,8	% 7,63
Mayıs	873,9	817,6	% 6,88
Haziran	1394,3	1229,4	% 13,41
Temmuz	2207,8	1929,5	% 14,42
Ağustos	2427,9	2232,9	% 8,73
Eylül	1610,3	1489,1	% 8,14
Ekim	854,9	743,5	% 14,99
Kasım	184,7	211,1	% -12,50
Aralık	146,3	153,8	% -4,89
Ocak-Aralık	10519,6	9611,3	% 9,45

Kaynak:Yunanistan Turizm Şirketleri Birliği (Nisan 2012)

2010 ve 2011 yılı Yunanistan turizm verilerini karşılaştırdığımızda veriler arasındaki en ilginç veri ekonomik kriz içindeki Yunan halkının dış ülkelere yaptığı seyahatlerin 2010 yılına göre artış göstermesidir (Tablo.3). Ancak 2011 yılında yurt dışına çıkış yapan Yunan halkının yurt dışına çıkış sebebinin tatil yapmak mı veya çalışmak mı olduğunu bize önümüzdeki günler ve 2012 yılının verileri gösterecektir.

Tablo.3 Yunanistan Vatandaşlarının Dış Ülkelere Yaptığı Ziyaretler

<i>Gidilen Ülke</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>
27 AB Ülkesi	2634,2	2512,8	2516,4	2488,8	2374,5	2353,7	2911,1
Euro Bölgesi Ülkeleri	1598,8	1550,5	1598,7	1560,8	1476,3	1451,1	1697,8
Avusturya	93,5	122,4	105,7	112,7	97,2	123,2	142,9
Fransa	182,9	173,2	186	181,6	161,8	159,3	179
Almanya	366,9	367,2	396,4	353,8	377,1	354,3	457,6
İspanya	93,8	88,7	101,1	101,1	105,6	92,4	127
İtalya	440,8	412,1	430,5	427,6	371,8	352	325,5
GKRY	180,5	135,4	143,4	140,5	153,3	149,9	183,6
Hollanda	95,8	110,4	109,6	106,1	87,7	83,1	119,3
Euro Bölgesi Dışı Ülkeler	1035,4	962,3	917,7	928	898,2	902,6	1213,4
Bulgaristan	489,8	456,2	387,3	397,5	365,9	357,3	636,6
İngiltere	245,5	217,6	210,4	238,5	255,0	231,4	240,8
Polonya	35,4	27,2	35,4	24,3	33,3	39,6	39,8
Çek Cumhuriyeti	95,2	78,1	87,1	64,6	58,3	64,1	94,7
Diğer Ülkeler	1398,4	1191,2	1590,4	1639,5	1840,9	1896,1	2656,5
Mısır	66,3	37,6	46,9	55,2	54,0	59,2	32,3
ABD	67,5	60,5	77,6	87,2	80,9	93,5	95,4
Rusya	35,7	42,7	44,4	60,9	41,3	29,6	50,5
Türkiye	259	188,2	192,5	206,5	223,1	555,8	500,5
TOPLAM	3636,4	3318,1	3519,1	3764,9	3834,9	3799,4	4941,5
Bağımsız yolcular	3175,2	2954,1	3145,7	3337,3	3476,2	3296,3	4447,0
Paket turlar	461,1	364,0	373,4	427,6	358,7	503,0	494,5

Kaynak:Yunanistan Turizm Şirketleri Birliği (Nisan 2012)

IV. TURİZM'İN EKONOMİDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Turizm, bireylerin boş zamanlarını ve harcanılabilir gelirlerinden yaptığı tasarruflarını nasıl kullanılacağına dair ekonomik bir karar vermesiyle başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, dışsattım ve kamu gelirleri gibi ekonomik faktörleri bulunan bir sosyo-ekonomik olgudur. Bir ülkeye başka ülkelerden kişilerin gelerek belirli bir zaman dilimi içerisinde farklı amaçlarla para harcaması gittiği ülkenin sosyal ve ekonomik yapısına pozitif etkilerde bulunmaktadır (Aktaş, 2005:163). Günümüzde her yıl milyonlarca insan turizm adı altında dünyanın farklı bölgelerini ziyaret etmekte ve bu ülkelerin ekonomilerine de katkıda bulunmaktadırlar

Turizm sektörü, dünyada gayrisafi hâsılanın çok önemli bir bölümünü oluşturan ve en hızlı gelişmekte olan sektörlerin başında yer almaktadır. Bireylerin gelirlerindeki artış, gün geçtikçe hızlanan ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki değişim, bireyleri daha önce hiç görmedikleri bölgeleri önce on-line olarak görme daha sonra da oraları gezme imkanı sunmaktadır (Dilber, 2007:205). Bunlara ek olarak turizmi hızla gelişmekte olan bir sektör yapan diğer bir faktör ise bireylerin artan gelirlerine doğru orantılı olarak değişen dinlenme ve eğlenme tercihleridir (Albeni ve Ongun, 2005:94).

Turizmin ekonomik göstergeler üzerindeki konumunu inceleyecek olursak, turizm ödemeler dengesi üzerinde önemli etkileri bulunan faktördür. Bu faktör her ne kadar ödemeler dengesi raporunda hizmetler hesabında gelir ve gider olarak yer alsada biz bunu ihracat ve ithalat olarak da yorumlayabiliriz. Ayrıca sağladığı döviz girdisi sayesinde ödemeler dengesi açığının kapanmasında da etkin rol oynamaktadır. Tüm bu pozitif etkilere ilaveten turizm gelirindeki artışlar aynı zamanda bu sektördeki yatırımı artırdığından dolayı istihdamı da artırıcı etkisi bulunmaktadır (Aktaş, 2005:164). Turizmin unutulmaması gereken bir diğer özelliği ise en hızlı yayılan ve en güvenilir reklam vasıtası olduğudur.

V. 2010-2011 YILLARI TÜRKİYE TURİZM VERİLERİ KARŞILAŞTIRMASI

2011 yılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ödemeler Dengesi Raporunu incelediğimizde Türkiye'nin 2011 yılı net turizm gelirinin 18 milyar dolar olduğunu görüyoruz. 2010 yılı net turizm gelirine baktığımızda ise bu rakamın 16 milyar dolar olduğunu görüyoruz. Her iki veri arasındaki farkı incelediğimizde 2011 yılında 2010 yılına göre yüzde 12,5 artış

görmekteyiz. Her iki yılın turizm giderlerini incelediğimizde ise 2010 yılında 4,8 milyar dolar olan turizm giderimiz 2011 yılında yüzde 4,1 artarak 5 milyar dolar olmuştur. Yani halkımız yurtdışı tatillerinde 200 milyon dolar geçen yıla oranla daha fazla para harcamıştır. Turizm gelirlerini ele alacak olursak 2010 yılında 20,8 milyar dolar turizm geliri 2011 yılında 23 milyar dolara çıkarak yüzde 10,5'lik bir büyüme ortaya çıkmıştır.

Yıllara göre ülkemizi ziyaret eden turist sayılarını incelediğimizde ise (Tablo.4) 2011 yılında toplam 31.456 turist ülkemizi ziyaret etmiştir, bu sayıyı daha önceki yıllara göre karşılaştırdığımızda ise 2000 yılından günümüze gerçekleşen en fazla turist ziyareti 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2010 yılıyla karşılaştırdığımızda ise yüzde 9,8'lik bir artış meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca Ocak ve Şubat 2012 aylarına baktığımızda bu aylara ait verilerin de geçtiğimiz yıl gerçekleşen pozitif ivmeyi devam ettirdiğini görmekteyiz ki özellikle Şubat 2012 yılında gelen turist sayısında 2011 Şubat ayına göre %83'lük bir artış vardır.

Tablo.4 Türkiye'ye Gelen Yabancı ziyaretçilerin Aylara Göre Dağılımı

(Bin kişi)													
YIL	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Toplam
2012	982	1979											
2011	976	1080	1618	2291	3283	3781	4597	4077	3924	3040	1596	1195	31.456
2010	809	953	1414	1744	3147	3500	4358	3719	3486	2840	1491	1166	28.632
2009	752	899	1208	1750	2719	3263	4343	3760	3136	2617	1404	1226	27.077
2008	783	896	1305	1648	2749	3306	4085	3762	2981	2462	1268	1091	26.337
2007	714	787	1100	1521	2288	2774	3624	3384	2799	2153	1177	1019	23.341
2006	667	627	922	1373	1919	2369	3110	2906	2267	1714	1020	927	19.819
2005	699	693	1107	1349	2303	2403	3164	2859	2502	2107	1052	862	21.123
2004	534	608	784	1104	1799	1898	2591	2493	2125	1842	950	789	17.517
2003	364	481	500	669	1146	1511	2131	2275	1874	1658	776	644	14.030
2002	307	426	676	853	1326	1458	1897	1900	1771	1420	663	560	13.257
2001	359	405	547	885	1232	1388	1777	1601	1440	1066	521	398	11.619
2000	334	354	435	721	986	1.079	1.526	1.419	1.369	1.178	602	424	10.427

Kaynak: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı

2010 ve 2011 yıllarında ülkemizi ziyaret eden turistleri geldiği ülkelere göre incelediğimizde ise (Tablo.5) tüm Avrupa ülkelerinden ülkemizi ziyaret eden turist sayılarında toplam 26 ülke arasında İngiltere, İzlanda, Portekiz ve İspanya hariç 22 ülkeden ülkemize gelen turist sayısında artış vardır. Amerika kıtasından gelen turist sayısını incelediğimizde bu kıtada istatistiği çıkarılan toplam 8 ülkeden Kanada hariç 7 ülkeden gelen turist sayılarında artış vardır. Ortadoğu'dan gelen turist sayısını incelediğimizde bu bölgede yer alan 9 ülkeden İsrail ve Ürdün hariç diğer 7 ülkeden gelen turist sayısında artış vardır. Doğu ve Güney Asya ile Pasifik bölgesinde yer alan 12 ülkeden Japonya hariç diğer 11 ülkeden gelen turist sayısında artış vardır. Son olarak Afrika bölgesinden istatistiğe dâhil edilen toplam 6 ülkeden Libya hariç diğer 5 ülkeden ülkemize gelen turist sayısında artış vardır.

Tablo.5 Geldikleri Ünelere Göre Türkiye'yi Ziyaret Eden Turistlerin Dağılımı

BATI AVRUPA							
(X 1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
İNGİLTERE	2.582,05	2.673,61	2.426,70	2.169,9	1.916,0	1.678,6	1.758,1
AVUSTURYA	528,97	500,3	548,1	520,3	472,8	429,7	486,1
BELÇİKA	585,86	543	592,1	596,4	542,7	459,8	503,8
FRANSA	1.140,46	928,38	932,8	885,0	768,1	657,8	701,1
ALMANYA	4.826,32	4.385,26	4.488,40	4.415,5	4.148,2	3.761,0	4.243,6
LÜKSEMBURG	13,29	11,3	9,7	10,8	6,7	5,6	9,6
HOLLANDA	1.222,82	1.073,10	1.127,20	1.141,5	1 053,6	997,5	1.254,2
İSVİÇRE	328,83	271,1	283,1	252,9	229,6	210,1	308,7
İRLANDA	118,62	111,1	117,4	115,3	109,3	88,9	98,3
KUZEY AVRUPA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
DANİMARKA	369,9	314,4	296,1	276,8	265,4	235,8	304,6
FİNLANDİYA	186,6	143,2	136,5	102,8	84,3	78,7	95,7
İZLANDA	6,2	6,5	7,8	9,3	9,1	6,6	3,9

NORVEÇ	375,5	299,4	262,3	250,4	184,4	165,5	161,7
İSVEÇ	571,9	447,3	401,7	404,0	338,1	326,1	405,9
ORTA VE DOĞU AVRUPA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
BULGARİSTAN	1.491,6	1 434	1.406,60	1.255,3	1.239,6	1.177,9	1.621,9
ÇEK. CUM.	223,4	174	164,7	158,8	129,7	94,4	88,7
MACARİSTAN	103,9	91	82,7	95,4	82,7	78,2	78,1
POLONYA	486,3	428	419,5	397,6	276,7	190,7	181,0
ROMANYA	390,2	355	366,7	447,4	390,5	245,9	200,8
BDT	6.695,5	6,075,5	5.480,60	5.713,1	4.825,0	3.755,6	3.431,8
GÜNEY AVRUPA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
ARNAVUTLUK	53,1	50	60	63,1	57,6	50,3	51,3
YUNANİSTAN	702,0	670,3	616,5	572,2	447,9	413,7	584,9
İTALYA	752,2	671,1	634,9	600,2	514,8	402,5	401,8
PORTEKİZ	52,3	53,4	46,9	36,9	30,5	18,1	21,0
İSPANYA	300,1	321,3	376,2	342,1	288,3	234,3	198,4
KKTC	203,3	192	197,4	195,9	190,5	172,6	140,8
KUZAY AMERİKA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
KANADA	53,1	152,6	155,3	147,6	128,5	97,8	81,2
ABD	702,0	642,8	667,2	679,4	646,3	532,4	434,9
GÜNEY AMERİKA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
MEKSİKA	29,6	22,9	21,9	26,9	25,6	20,0	17,8
ARJANTİN	27,1	22,3	20,6	18,5	14,6	11,4	10,3
BREZİLYA	89,4	65,3	53,6	43,6	33,2	24,2	20,1
KOLOMBİYA	9,9	7,1	7,2	6,0	5,0	4,1	3,3

ŞİLİ	12,0	8,2	7,6	8,5	7,1	5,6	5,4
VENEZUELLA	8,6	6,8	9,3	9,6	6,6	4,5	3,2
ORTADOĞU							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
İSRAİL	79,1	109,6	311,6	558,1	511,4	362,4	394,0
BAHREYN	9,7	9,4	9,1	8,0	5,8	4,2	4,2
IRAK	369,0	280,3	285,2	250,1	180,2	122,4	107,9
ÜRDÜN	94,9	96,6	87,7	74,3	61,0	46,4	43,7
KUVEYT	41,6	27,3	26,8	22,0	12,5	11,8	11,1
LÜBNAN	137,1	134,6	71,8	53,9	45,4	36,0	41,1
S. ARABİSTAN	116,7	84,9	66,9	55,6	41,4	38,8	36,3
SURİYE	974,1	899,5	509,7	406,9	332,8	277,8	288,2
B.A.EMİRLİĞİ	35,6	30,48	22,1	19,7	13,0	12,1	8,8
DOĞU ASYA/PASİFİK							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
ÇİN	96,7	77,1	69,3	61,8	68,5	56,3	44,1
JAPONYA	188,3	195,4	147,6	149,7	168,8	125,7	116,9
GÜNEY KORE	149,9	123,3	89,1	119,5	135,0	108,7	91,6
AVUSTURALYA	156,0	131,7	129,6	124,4	109,9	99,5	91,1
YENİ ZELANDA	26,7	24,6	23,9	23,5	21,0	17,8	17,6
FİLİPİNLER	51,6	31,7	35,8	28,2	24,7	21,0	15,1
MALEZYA	36,2	32,5	29,6	26,8	23,8	18,0	19,2
SİNGAPUR	21,0	19	20,5	19,1	17,1	11,5	13,1
GÜNEY ASYA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
BANGLADEŞ	6,2	2,2	3,6	3	2,3	3,1	2,9
HİNDİSTAN	73,7	63,4	55,1	55,8	45,1	35,3	26,5
İRAN	1879,3	1885,1	1383,3	1135	1.058,2	865,9	956,9

PAKİSTAN	26,7	22,5	24	22,5	21,3	14,7	11,7
KUZEY AFRİKA							
(X1000 Kişi)	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
MISIR	79,7	61,6	66,9	57,9	52,9	42,6	43,1
LİBYA	53,6	60,9	64,7	43,7	33,7	31,4	29,4
TUNUS	63,2	57,9	56,7	42,8	41,9	47,9	61,1
SUDAN	7,5	6,6	10,6	8,9	5,9	4,3	2,9
CEZAYİR	84,8	68	91,2	63,9	45,0	38,5	44,8
FAS	68,6	57,5	65,9	44,0	37,7	30,4	24,9
TOPLAM YABANCI	31.456.076	28.632.20	27.077,10	26.336,6	23.341,0	19.819,8	21.122,8

Kaynak: TÜRSAB

SONUÇ

Sonuç olarak 2010 ve 2011 yılları arasındaki turizm istatistiklerinde ve 2011 yılı ödemeler dengesi raporunda açıkça görülmektedir ki 2011 yılında turizm sektörü gelirlerinde ve gelen turist sayılarında 2010 yılına göre ortalama %10'luk bir artış gerçekleşmiştir. Özellikle Avrupa kıtasında yer alan 22 ülkeden gelen turist sayısında artış olmayan dört ülkeyi incelediğimizde İngiltere Euro bölgesi içinde değildir ve Euro bölgesinde mevcut olan krizden etkilenmemiştir ve meydana gelen % 3,5'luk azalmanın normal olduğu değerlendirilmektedir. İzlanda, Avrupa kıtasında yer almasına rağmen AB'ne üye değildir ancak 2008 yılındaki ekonomik krizden en çok etkilenen ülkelerden biridir ve ekonomik krizden etkilenen ülkelerin turizm giderlerinin azalması ise beklenen bir gelişmedir. Portekiz ve İspanya da Euro bölgesinde yer almaktadır ve bölgedeki mali krizden en çok etkilenen ülkelerdendir. İzlanda örneğinde olduğu gibi ekonomik krizden etkilenen ülkelerin turizm giderlerinin azalması beklenen bir durumdur. İncelediğimiz veriler arasında en manidar olan ise içinde bulunduğu ekonomik krize rağmen Yunanistan'dan ülkemize gelen turist sayısının artışıdır (Tablo.5). Ancak aynı verileri veren Yunan kaynaklarında ise 2011 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Yunan vatandaşlarının sayısı bir önceki yıla göre azalmaktadır (Tablo.3).

Hiç şüphesiz ülkemiz 2011 yılı turist sayılarında gerçekleşen ortalama %10'luk artışın temel sebebinin bölgedeki en yakın turizm yönünden rakibimiz Yunanistan'ın içinde bulunduğu ekonomik kriz sebebiyle gerçekleştirdiği dampingler ve buna karşın Türk turizm şirketlerinin de aynı doğrultuda gerçekleştirdiği politikalarıdır. Her iki ülkenin düzenlediği dampingler sonucunda düşen tatil ücretleri hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye olan talebi yaklaşık aynı oranda artırarak her iki ülke ekonomisine de olumlu katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- AKHAN, Elif; (2012), "Yunanistan'daki Ekonomik Krizin Nedenleri ve Genel Gidişatı", www.tasam.org/trTR/Icerik/4641/
yunanistandaki_ekonomik_krizin_nedenleri_ve_genel_gidisati, (31 Mart 2012)
- AKTAŞ, Cengiz; (2005), "Türkiye'nin Turizm Gelirini Etkileyen Değişkenler İçin En Uygun Regresyon Denklemine Belirlenmesi", Doğu Üniversitesi Dergisi, 6(2), s:163-174
- ALBENİ, Mesut ve Utku ONGUN; (2005), "Antalya'nın Türk Turizmi İçerisindeki Yeri ve Krizlerin Antalya Turizmi Üzerindeki Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(2), ss:93-112
- DAĞDELEN, İlhan; (2011), "Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yunanistan'ın Borç Krizi", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 10(2), ss:1-26
- DİLBER, İlkay; (2007), "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi", Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi,14(2), ss:205-220
- DURGUN, Ayşe ve Bekir GÖVDERE; (2011), "2008 Küresel Krizinin Antalya Konaklama İşletmelerine Etkileri Üzerine bir Analiz", Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi,XXX (1), ss:139-159
- ERSOY, Ömer; (2010), "AB'nin Yunan Krizi", <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/977/abnin-yunan-krizi.aspx>, (31 Mart 2012)
- GENÇTÜRK, Tuğçe; (2012), "Küresel Ekonomik Krizin Avrupa Birliği'ne Etkileri", Akademik Analiz Dergisi, Şubat, ss:6-10

-
- GÖK, Ayda; Hakan TUNA; Hulusi BİNBAŞIOĞLU ve Suat KULUŞAKLI; (2012), “2008 Yılında Meydana Gelen Ekonomik Krizin Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye'nin Diğer Akdeniz Çanağı Ülkelerine Göre Durumu”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Küresel Değişim ve Demokratikleşme, 19-20 Nisan, Malatya, ss:1042-1060.
- KALPAKLIOĞLU, Nur; (2010), “Krizlerde En Hassas Sektör Turizmde Etkin Kriz Yönetimi”, Akademik Araştırmalar Dergisi, 44,ss:139-155
- KESİMLİ , İffet; (2011), “Turizm Perspektifinden Politik Krizlerin Ekonomiye Yansımaları”, Electronic Journal of Vocational Colleges, 1(1), Aralık, ss: 25-42.
- PAKSOY, Perihan ve Nurdan ÇOLAKOĞLU; (2010), “Ekonomik Kriz Dönemlerinde Turizm ve Seyahat Endüstrisinin Tutumu”, International Conference on Eurasian Economies, ss:344-350
- SARI, Yaşar ve Cihan SEÇİLMİŞ; (2010), “2008 Yılı Finansal Ekonomik Krizin Türkiye Turizm Sektörüne Yansımaları Üzerine Bir Araştırma”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 5(1), ss:191-204

İŞ HUKUKU KAPSAMINDA TARIMDA ÇALIŞANLAR

¹Ertuğrul GÜREŞCİ

ÖZET

Bu çalışmada, İş Hukukunun yapısı, konusu ve temel özellikleri çerçevesinde tarımda çalışanların durumun genel olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, tarımın ve çalışanlarının özellikleri de dikkate alınarak İş Hukuku ile arasındaki ilişkinin ve özellikle Türkiye’de tarım çalışanlarının önemli bir bölümünün, çıkarılan İş Kanunları kapsamı dışında bırakılmasının nedenleri tartışılmıştır. Bunun için İş Hukuku, tarım ve çalışanları ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalar ile çalışmanın altyapısı oluşturulmuştur. Tarım ve çalışanlarının mevcut İş Hukuku düzenlemeleri içerisinde yer almasının güçlükleri ve söz konusu bu çalışanlar için yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulabileceği sonucu ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: İş Hukuku, İş Kanunu, tarım, tarım çalışanları, tarım işçileri

AGRICULTURE EMPLOYEES IN ENCLOSE OF THE LABOR LAW

ABSTRACT

In this study was aimed to evaluate as general of the position of the agricultural employee as part of the main characters, matter and structure of the Labor Law. In study was argued to the causes at outside of the enclosure of the Labor Laws that is excluded to the important section of the agriculture employees in Turkey, and the relationship between the Labor Law with them as count of the characteristics of the agriculture and its employee. For this, it is composed to the under works of the study with the scientific studies about The Labor Law, agriculture and its employees. It is introduced to result to need protection to the new legal arrangements fort he employees, and to complexity of take place of the agriculture and its employees inside the present The Labors Laws.

Keywords: Labor Law, agriculture, agriculture employee, agriculture workers

¹ Yrd.Doç.Dr., Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırşehir.

GİRİŞ

Hukuk, kelime anlamı ile ‘hak’ kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. İnsanoğlu ilk çağlardan beri, kuvvetin üstünlüğü yerine hakkın üstünlüğünü egemen kılmaya çalışmıştır. Bunun bedelini, tarihin çeşitli dönemlerinde canları ve malları ile ödemişlerdir. İnsanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, toplumsal huzur ve güvenliğin sağlanması çabaları, insanoğlunun en önemli mücadeleleri arasında yer almaktadır (Korkmaz, 2001).

Emeği ile yaşam mücadelesi veren çalışanların, bu mücadeleleri zamanla hukuki bir zemine oturtmuş ve kuralları oluşmaya başlamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi’nden sonra, çalışan ile çalıştıran arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması, ortaya çıkan hak ve adalet taraflar arasındaki mücadeleyi de şekillendirmiştir. Bu mücadele, daha zayıf konumda olan çalışanların lehinde oluşabilecek bir hukuk sisteminin oluşmasına neden olmuştur. Sanayi Devrimi bu yönü ile çalışma hayatında bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir (Adıgüzel ve Yüksel, 2011). İş Hukuku bu mücadelede çalıştıran karşısında çalışanı yani işçiyi koruma, himaye etme esas üzerine kurulmuştur.

İş Hukuku, kısaca işçi ile işveren arasındaki ilişkileri düzenleyen ve bu ilişkilerin adalete uygun bir şekilde gerçekleştirilmesine çalışmaktadır. İş Hukuku, özellikle bir işverene bağlı olarak ve bir hizmet akdine dayanarak çalışanların hukuku olarak ifade edilmektedir. İş Hukuku hizmet akdi, sendikal ilişkileri, toplu iş sözleşmeleri ve iş uyuşmazlığı konularını kapsamaktadır. Bu hukuk dalı, sadece işçi ve işverenler arasındaki ilişkileri değil aynı zamanda bunların devlet ile olan ilişkilerini de kapsamaktadır. İş Hukuku’nun bazı bölümlerinde özel, bazı bölümlerinde ise kamu hukuku ilkeleri hâkimdir (Genç, 2005; Korkmaz, 1999).

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 1950’li yıllarda sonra kentleşme süreci, sanayileşme süreci ile birlikte başlamış ve beraberinde yeni toplumsal düzenlemeleri ortaya çıkarmıştır (Güreşçi, 2010). Gelişen ve yeniden şekillenerek ekonomik ve sosyal olaylar, hukuk alanında da kendisini göstermiştir. Bu yönde çeşitli yasal düzenlemeler ile toplumun düzeni ve güvenliği yönünde bazı adımlar atılmıştır. Bu adımlar, hukuk alanında da kendisini göstermiş ve bir taraftan kendi toplumsal dinamikleri dikkate alınırken bir taraftan da çağdaş dünya normları benimsenmeye ve gelişmeye başlamıştır. Türkiye’de hukuk alanında yapılan çalışmalar,

bireysel özgürlükleri artırırken bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerini ve devlet ile olan ilişkilerini de yeniden şekillendirmiştir.

Türkiye’de İş Hukuku ile ilgili ilk yasal düzenleme, 1936 yılında çıkarılan 3008 Sayılı İş Kanunu ile gerçekleştirilmiş ve sonraki yıllarda bu kanuna ilaveten sendikalar, toplu iş sözleşmeleri, grev ve lokavt alanında da çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Korkmaz ve Güreşçi, 2002). Günümüzde ise geçerli olan ve 2003 tarihinde çıkarılan 4857 Sayılı İş Kanunu yürürlüktedir.

İş Kanunu, çalışan herkesi kapsamına almamaktadır. Bağımlı çalışanlardan olan işçileri, bunların iş ilişkisi içerisinde oldukları işverenleri, işçi-işveren arasındaki ilişkileri ve bunların devlet ile olan ilişkilerini kapsamaktadır. Türkiye’de bağımlı çalışanlar, memurlar ve işçiler olarak nitelendirilmekte ancak İş Kanunu sadece işçiler ile ilgilenmektedir (Korkmaz, 1999).

İşçi-işveren ilişkileri, ekonomiyi oluşturan sanayi, hizmetler ve tarım sektöründe de oluşabilmektedir. Ancak hâlihazırdaki İş Kanunu, tarım işçilerinin önemli bir kısmını kapsamı dışında bırakmıştır. Kanunun 4. Maddesinde, 50’den az işçi çalıştırılan (50 dâhil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerinde ve aile ekonomisi sınırları içinde kalan tarımla ilgili her çeşit yapı işlerini kapsam dışı bırakmıştır (Anonim, 2011a). Bunun çeşitli nedenleri ortaya konulabilir. Ancak tarımsal faaliyetlerin özellikleri iyi anlaşıldığında ve Türkiye’de ki tarımsal işletme kayıtlarındaki yetersizlikler dikkate alındığında, konu daha iyi anlaşılabilir. Türkiye’de sayıları milyonları bulan tarım çalışanlarının, İş Hukuku kapsamında değerlendirilmesi oldukça tartışmalı bir konudur. Bu çalışmada, tarım çalışanlarının İş Hukuku ile olan ilişkilerinin genel bir değerlendirilmesi ve bu yöndeki tartışmalara yardımcı olabilecek bir anlayış esas alınması amaçlanmıştır.

I. ÇALIŞANLAR İLE İLHİLİ HUKUKİ DÜZENLEMLER

Çalışanların emeğine saygı ve çalışması karşılığında ona bir bedel ödenme düşüncesi, çağdaş dünyanın yakaladığı en önemli gelişimlerden birisidir. İnsanların emeğinin sömürülmesi ve onlara eziyet edilmesi düzeni olan köleliğin kaldırılması, söz konusu bu gelişmelerin belki de en önemli olanıdır. 1865 yılında ABD başkanı Abraham Lincoln’un köleliği kaldırması önemli bir adım kabul edilse de bu kişilerin emek sömürülerinin sonraki dönemlerde devam ettiği

bilinmektedir (Alexander, 2011). Hz. Muhammed'in 'İşçinin hakkını alın teri soğumadan veriniz' hadisi, işçi-emek ve bedelinin ödenmesi ile ilgili çok önemli bir düşünce olduğu kabul edilmektedir.

Çalışanın korunması düşüncesi, onun belirli bir ölçüde çalıştırana karşı olan bağımlılığından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Çalışana değer verme, onu koruma ve özellikle emek-ücret ilişkisinin adaletli bir şekilde işlemesi, çeşitli hukuki düzenlemelerde yer almıştır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Anonim, 2011b; Anonim, 2011c; Anonim, 2011d; Anonim, 2011e):

1. Uluslar arası Kaynaklar:

a. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi: 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanmıştır. Bildirgede çalışma ve çalışanlar ile ilgili olarak aşağıdaki yaklaşımlar ileri sürmüştür:

23. Maddesinde;

1. Herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır.

2. Herkesin, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır.

3. Çalışan herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayacak düzeyde, adil ve elverişli ücretlendirilmeye hakkı vardır.

4. Herkesin çıkarını korumak için sendika kurma ya da sendikaya üye olma hakkı vardır.

b. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı: 5 Nisan 1977 yılında Avrupa Parlamentosu'nda kabul edilmiş ve 1992 yılında anlaşma haline dönüştürülmüştür.

5. Maddesi köleliğin ve zorla çalıştırmanın yasaklanması ile ilgilidir.

1. Hiç kimse köle olarak tutulamaz.

2. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz.

3. İnsan kaçakçılığı yasaktır.

c. Uluslar arası Çalışma Örgütü Sözleşmesi (ILO): 1919 yılında anlaşmanın orijinal metni kabul edilmiş sonraki yıllarda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. ILO sözleşmesinde

‘Çalışmaya ilişkin temel haklar ve ilkeler’ başlığı altında çalışanlar ile ilgili yaklaşımlar ortaya konulmuştur.

2. Ulusal Kaynaklar:

a. Anayasa: 1982 tarihli T.C.Anayasasında çalışma ilgili hükümler aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. 18. Madde (Zorla çalıştırılma yasağı ile ilgili)
2. 48. Madde (Çalışma ve sözleşme hürriyeti ile ilgili)
3. 49. Madde (Çalışma hakkı ve ödevi ile ilgili)
4. 50. Madde (Çalışma şartları ve dinlenme hakkı ile ilgili)
5. 51. ve 52. Madde (Sendika kurma hakkı ile ilgili)
6. 53. Madde (Toplu iş sözleşmesi ile ilgili)
7. 54. Madde (Grev ve lokavt hakkı ile ilgili)
8. 55. Madde (Ücrette adaletin sağlanması ile ilgili)

Yukarıda ifade edilen maddelere ilaveten, 1982 Anayasası’nın ikinci kısmında 12, 13, 14, 15. ve 16. Maddeleri’nde temel haklar ve ödevler sıralanmıştır.

2. Ulusal kaynaklar: Bu kaynaklar kanunlar, Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK), tüzükler, yönetmelikler, bilimsel içtihatlar ve yargısal içtihatlar olarak sıralanmaktadır (Korkmaz, 2001).

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın verilerine göre çalışma hayatı ile ilgili olarak Türkiye’de ki mevcut kanunların bazıları aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Anonim, 2011f):

1. 4857 Sayılı İş Kanunu
2. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
3. 5502 Sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu
4. 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu
5. 4904 Türkiye İş Kurumu Kanunu
6. 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu
7. 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu
8. 3146 Sayılı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun

9. 4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu

10. 5953 Sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun

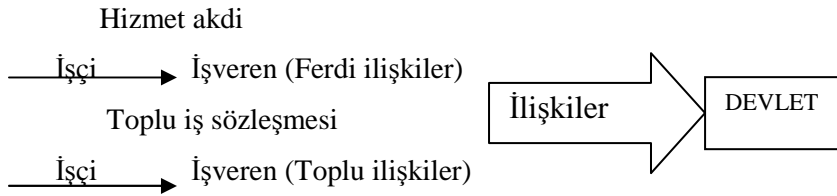
11. 854 Sayılı Deniz İş Kanunu

12. 4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun

Bu kanunların uygulanmasında çeşitli tüzük, yönetmelik, genelge vs. onlarca yasal düzenleme yapılmıştır.

II. İŞ HUKUKUNUN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

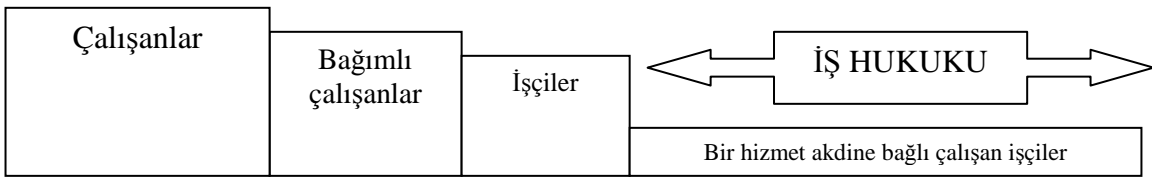
İş Hukuku, bir hizmet akdi ile bir işverene bağlı olarak çalışanların hukuku olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda, İş Hukuku'nun oluşabilmesi için ortada işverenin, işçinin ve hizmet akdinin olması gerekmektedir. İş Hukuku'nda hizmet akdinin oluşturduğu ferdi ilişkiler olduğu kadar, toplu iş sözleşmesi gibi toplu ilişkilerinde düzenlenmesi vardır. İş Hukuku'nda ilişkiler aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

Şekil 1: İş Hukukunda İşçi, İşveren ve Devlet Arasındaki İlişkiler

İnsanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi yönünde, tarih boyunca çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Bu yöntemlerden en etkili olanlarından biriside hukuka başvurmaktır. Benzer şekilde işveren ve işçiler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde de bir hukuka ihtiyaç vardır ki bunun adı İş Hukuku olarak ifade edilmektedir. Hukukta ilişkilerin düzenlenmesinde en etkili yöntemlerden birisi, kanun yapmaktır ki kanunların en temel özellikleri genel ve yazılı olmasıdır (Korkmaz, 1999). İş Hukuku'nun temelini de kanunlar oluşturmakta ve bu yetki T.C. Anayasası'nın 7. ve 87. Maddeleri'nde T.B.M.M' ye verilmiş ve bu yetkisinin devredil emeyeceği vurgulanmıştır (Anonim, 2011e).

Çalışan ile çalıştıran arasındaki ilişkilerin tamamının özel bir hukuk dalında toplanması, ilk bakışta doğru bir yaklaşım olsa da çalışanların ayrı nitelikte olmamaları bu yönde bir engel olarak görülmektedir (Korkmaz, 1999). Bu durum İş Hukuku'nun kapsamını sınırlandırmakta ve sadece bağımlı çalışanlardan olan işçilerin ilişkilerini düzenlemeye yönelik olarak İş Hukuku'nun kapsamını düzenlemektedir. Bu durum aşağıdaki şekilde gibi ifade edilebilir:

Şekil 2: İş Hukuku Kapsamında Çalışanlar.

İş Hukuku kapsamı içerisine, işçilerin işverenle olan bütün ilişkileri girerken işverenlerin sadece faaliyetlerin bir kısmı ile bu hukuk kapsamına girmesi, İş Hukuku'nun faaliyet kapsamını sınırlandırmaktadır.

İş Hukuku'nun oluşmasında bazı kavramların tanımlanması oldukça önemlidir. Bu tanımların doğru yapılması ve kast ettiği anlamın tam olarak tespit edilmesi, İş Hukuku'nun kapsamını ve sınırlarının da ortaya konulmasını sağlayacaktır. 2003 tarihli 4857 Sayılı İş Kanunu'nda bazı kavramlar aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Anonim, 2011g):

Kanunun 2.Maddesindeki tanımlar kısmında;

İşçi; bir iş sözleşmesine dayanarak çalışan gerçek kişi, işveren ise işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişi yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. Yine bu madde de iş ilişkisi; işçi ile işveren arasında kurulan ilişkiyi, işyeri; işveren tarafından mal veya hizmet üretmek amacıyla maddî olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birim olarak tanımlanmıştır.

Dünyada İş Hukuku'nun gelişiminin Sanayi Devrimi ile paralel olduğu söylenebilir. Sanayi Devrimi'nde kitlesel üretiminin iş gücüne dayalı olarak gerçekleştirilmesi, işçiler için yeni hak ve sorumluluklar doğurmuş ve beraberinde yeni sınıfların oluşmasına neden olmuştur (Özkiraz ve Talu, 2008).

1802 yılında, İngiltere’de dokuma sanayisinde çalışan çocukların iş süreleri 12 saat ile sınırlandırılması için çıkarılan kanun, İş Hukuku alanında dünyada atılan ilk adım olarak kabul edilmektedir. Sonraki yıllarda, özellikle 1929 ekonomik buhranının yeni işçi hakları ve hareketlerinin gelişmesine ön ayak olduğu söylenebilir (Özgiraz ve Talu, 2008; Uçar, 2010).

Türkiye’de İş Hukuku’nun tarihi gelişiminin, Sanayi Devrimi’nin gecikmeli etkisinde geliştiğini söylemek doğru olacaktır. Cumhuriyet öncesinde 1865 yılında çıkarılan *Dilaver Paşa Nizamnamesi* ve 1869 yılında çıkarılan *Maden Nizamnamesi*, İş Hukuku’nda atılan ilk adımlar olarak kabul edilmektedir. 1877 yılında hazırlanan *Mecelle’nin*, işçi ile işveren arasındaki ilişkilerinin bir sözleşmeye dayandırılması gereğini ön plana çıkarması bakımından önemlidir. Cumhuriyet sonrasında ise devletin iş hayatına ilk müdahalesi Cumhuriyet döneminde, devletin çalışma yaşamına ilk müdahalesi, 1921 yılında yürürlüğe konulan, ‘*Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun ve Ereğli Havza-i Fahmiye Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun*’ ile birlikte başladığı söylenebilir (Çakmak, 2007).

Türkiye’de İş Hukuku’nun nispeten daha kapsamlı olarak ele alındığı yasal düzenlemeler, çıkarılan iş kanunları ile mümkün olmuştur. Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibidir (Korkmaz ve Güreşçi, 2002).

1. 1936 yılında çıkarılan 3008 Sayılı İş Kanunu,
2. 1967 yılında çıkarılan 931 Sayılı İş Kanunu,
3. 1971 yılında çıkarılan 1475 Sayılı İş Kanunu
4. 2003 yılında çıkarılan ve yürürlükte olan 4857 Sayılı İş Kanunu,

III. TARIMIN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Tarım, insanoğlunun en eski uğraşlarından birisidir. Canlıların beslenebilmeleri için temel gereksinimlerden olan gıda maddelerinin üretiminin tarımsal üretim yoluyla karşılanması, tarımı oldukça önemli kılmaktadır.

Tarım, ekonominin üç ana sektöründen birisidir. Sanayi ve hizmetler sektörüyle arasında, üretim yöntemleri ve faktörleri açısından önemli farklılığı bulunan tarım sektörü, bu farklılıkları ile birlikte oldukça önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir.

Tarımın çeşitli şekillerde tanımı yapılmaktadır. Bu tanımlardan birisini de Karagölge vd (1995) '*tarım, toprağı ve tohumu kullanarak bitkisel ve hayvansal hammaddeleri üretmek ve bizzat üretilen bu maddeleri yarı veya tam mamul haline getirmektir*' şeklinde tanımlamaktadırlar. Türk Dil Kurumu'nun (TDK) tanımında ise tarım '*bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması, ziraat*' şeklinde tanımlanmaktadır (Anonim, 2011h).

Tarımla ilgili olarak ülkemizde, çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu düzenlemelerden 2006 yılında çıkarılan 5488 Sayılı Tarım Kanunu'nun 3. Maddesi'nde ise tarım '*Doğal kaynakları uygun girdilerle birlikte kullanarak yapılan her türlü üretim, yetiştirme, işleme ve pazarlama faaliyetlerini....*' olarak tanımlanmaktadır (Anonim, 2011ı).

Tarımın özellikleri iyi anlaşıldığında tarımın diğer ekonomik sektörlerden ne denli farklı olduğu görülebilecektir. Bu özellikleri beraberinde ekonomik ve sosyal yapısındaki farklılıkları da derinleştirmektedir.

Tarımsal üretimde arzın ve talebin inelastik oluşu, sektörün ekonomik yönünü diğer sektörlerden önemli ölçüde ayırabilmektedir. Bu özelliklerine ilaveten tarımın aşağıdaki özellikleri de sektörü ve söz konusu diğer sektörlerle ilgili düzenlenebilecek yasal düzenlemelerden tarımın ayrı tutulmasına zemin hazırlamaktadır (Karagölge vd, 1995; Arı, 2011).

1. Tarımda doğal şartlara bağıllık çok fazladır,
2. Devamlı bir servet kaynağıdır,
3. Üretim periyodu sınırlıdır,
4. İş bölümü ve uzmanlaşmaya elverişli değildir,
5. İşletmelerde üretilen ürün çeşidi fazladır,
6. Makine kullanımı sınırlıdır,
7. Nüfus başına düşen gelir düşüktür,
8. Ürün maliyetlerinin hesabı çok zordur,
9. Ekonomik dalgalanmaların etkisi fazladır,
10. Piyasa ile ilişkiler zayıftır,
11. Çalışma şartları farklıdır,

Yukarıda ifade edilen özellikler özellikle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde daha belirgindir. Ülkelerin genel ekonomik ve sosyal refah düzeyi arttıkça bu özelliklerinde değişebileceği bir gerçektir. Ancak bu değişimin sınırlı olabileceği de unutulmamalıdır. Gelişmiş ülkelerde, gelişen piyasa ekonomisi ve demokratik kültür ile birlikte tarım işletmelerinin de yapısının değişebileceği bir gerçektir. Bu değişim, tarımın yapısını değiştirebileceği gibi çalışanlarında çalışma şartlarını, haklarını ve sorumluluklarını etkileyecektir.

Tarım, ister geri kalmış, ister gelişmekte isterse gelişmiş ülkelerde olsun bu ülkelerin ekonomilerinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Geri kalmış ülkelerde tarımın özellikleri, gelişmiş ülkelere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların azaltılmasında izlenebilecek tarım politikalarının önemli olduğu da bir gerçektir (Ayyıldız, 1992).

Tarımın genel olarak bir ülke ekonomisindeki yerini ortaya koyan çeşitli kıstaslar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Tarımsal istihdam,
2. Gıda maddelerinin temini,
3. Sanayi sektörüne hammadde temini,
4. Sanayi ürünlerine oluşturduğu talep,
5. Milli gelire yaptığı katkı,
6. Dış ticarete katkısı,
7. Dolaylı katkılar,

Bu kıstaslar ülkeden ülkeye göre değişse de her ülke için önemini korumaya devam etmektedir.

IV. TÜRKİYE'DE TARIM ÇALIŞANLARI VE TARIM İŞÇİLERİ

Genel olarak tarımın ülke ekonomisindeki payının oransal olarak azalması, gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabule dilmektedir (Ayyıldız, 1992). Toplam nüfusun ve çalışan nüfusun ekonomik bir sektördeki payı, o sektörün ekonomik değerini de açıklayabilmektedir. Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun yaklaşık %70'inden fazlası

köylerde ve bunlarında önemli bir kısmı tarımla uğraşmakta idi. Bu nüfus, kentleşme süreci ve kırsal göç ile birlikte giderek azalmaya başlamış ve % 20'ler civarına düşmüştür (Güreşçi, 2010).

Türkiye'de İş Hukuku kapsamında tarım çalışanlarının değerlendirilmesini sınırlandıran bazı faktörler vardır. Bunları, Korkmaz ve Güreşçi (2002) aşağıdaki gibi sıralamışlardır:

1. Tarımın yapısal özelliklerinden kaynaklanan faktörler,
2. Tarımda çalışma şartlarının farklılığından kaynaklanan özellikler,
3. Tarımsal işletmelerin hukuki yapılarından kaynaklanan özellikler,

Yukarıda ifade edilen bu özellikler aynı zamanda tarım çalışanlarının yasal sınırlamalarını da belirlemiş ve düzenlemeler bu çerçevede ele alınmıştır.

Kavramsal olarak Türkiye'de tarım çalışanları için 'işçi' kavramının kullanılması yaygın bir durum değildir. Zaten tarım işçileri ile ilgili olarak ulusal mevzuatta kesin bir tanım da bulunmamaktadır (Görücü ve Akbıyık, 2010). Buna ilaveten söylenilebilir ki nicel olarak tarım işçisinin tanımının yapılmasında da bazı güçlükler bulunmaktadır. Ancak '*tarım işçisi, herhangi bir tarım işinde ücret karşılığında çalışan ve geçimini bu yoldan sağlayan ayrıca çiftçilik yapmayan kişi*' olarak yaygın olarak tanımlanmaktadır (Özbekmezci ve Sahil, 2004).

Tarım çalışanları için hukuki bir altyapı oluşması bakımından tarım çalışanları aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Çiftçiler (Bu kişiler kendi hesabına kendi işletmesini işleyen kişilerdir) Bunlar iki gruba ayrılabilir:
 - a) Küçük aile işletmesine sahip olan köylü tarım işletmeleri,
 - b) Aile bireyleri dışında işçiyi mevsimlik ve sürekli olarak istihdam eden büyük çiftçiler.
2. Tarım işçileri (Bu kişiler başkasına ait olan tarım işletmelerinde ücret karşılığında çalışan işçilerdir. Bunlar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:
 - a) Mevsimlik tarım işçileri
 - b) TİGEM'e bağlı çalışan ve iş kanunlarına bağlı olarak çalışan işçiler,
 - c) Diğerleri (kamuya ait diğer tarımsal birimlerde, ulusal ve uluslar arası ortaklıklarla tarımsal üretim ve işleme faaliyeti yapan işletmelerde çalışanlar)

Görücü ve Akbıyık (2010), tarım işçilerini aşağıdaki gibi sınıflandırılmışlardır:

1. Çalışma sürelerine Göre: Sürekli tarım işçileri, geçici tarım işçileri,
2. Yapılan işin niteliğine göre: uzman işçi, beden işçisi,
3. Cinsiyete Göre: Kadın, Erkek, (bu grup kendi içinde çocuk ve yaşlı olarak ayrıca sınıflandırılmaktadır)
4. Alınan ürete göre: gündelikçi, aylıkçı, mevsimlikçi, yıllıkçı
5. Yaşadıkları yere göre: yerli tarım işçisi (yöresel), gezici tarım işçisi
6. İş alma şekillerine göre: Götürü tarım işçileri, yüzdeci tarım işçileri
7. Uyuşuna göre tarım işçileri: Yerli tarım işçileri, yabancı tarım işçileri şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Türkiye’de tarım çalışanları ile ilgili istatistikî bilgiler, TÜİK ve Tarım Bakanlığına bağlı birimlerden elde edilmektedir. Bu bilgiler, tarımsal kayıt sistemindeki gelişmelere bağlı olarak daha da netleştirilebilecek ve doğru sonuçlar oluşturulabilecektir. Bu bilgilerden bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir (TÜİK, 2012; TİGEM, 2012).

1. Türkiye’de toplam hane halkı sayısı 6 189 351 olup bunların 4 106 983’ü yani yaklaşık %66’sı tarımsal faaliyette bulunmaktadır.
2. Çalışanların tarım sektöründeki payı %23,6’dır.
3. TİGEM bünyesinde çalışanların 2658’i işçi statüsünde olup bu sayının TİGEM çalışanlarına oranı %70.88’dir.

V. TÜRKİYE’DE TARIM ÇALIŞANLARI İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de tarım çalışanları ile ilgili olarak yapılan bazı yasal düzenlemeler aşağıdaki gibi özetlenmiştir:

1963 yılında çıkarılan Sendikalar Kanunu, 1983 yılında çıkarılan 2821 Sayılı Sendikalar Kanunu, 1983 yılında çıkarılan 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ve 2006 yılında çıkarılan 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel sağlık Sigortası Kanunları’nda tarım işçileri dolaylı olsa da yer almıştır. Ancak bu yasalarda tarım işçileri ile ilgili olarak

yapılan düzenlemelerin ortak yönleri aşağıdaki gibidir (Anonim, 2011k; Anonim, 2011l, Anonim, 2011m).

1. Kamuda çalışan tarım işçilerinin kapsam içerisine alınmaları,
2. Tarım işçilerinin sınırlı olarak yer almaları,

Bu yasaların dışında Türkiye’de direk olarak tarım çalışanlarını ilgilendiren yasal düzenlemeler ise aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Anonim, 2011n; Anonim, 2011o, Anonim, 2011ö).

1. 1983 tarihli 2926 Sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu,

2. 1983 tarihli 2925 Sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu,

3. 2001 tarihli 4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikalar Kanunu,

2926 Sayılı Kanunun 2. Maddesinde ‘*Kanunla veya kanunların verdiği yetkiye dayanılarak kurulan sosyal güvenlik kuruluşları kapsamı dışında kalan ve herhangi bir işverene hizmet akdi ile bağlı olmaksızın tarımsal faaliyette bulunan kimselerden,*

a) 22 yaşını doldurmuş erkekler,

b) 22 yaşını doldurmuş aile reisi kadınlar,

Bu Kanuna göre sigortalı Sayılırlar.

(Ek fıkra: 15/4/1987-3350/1 md.)

Ancak, uygulama tarihinde 50 yaşını dolduran kadınlarla 55 yaşını dolduran erkekler istekleri halinde kapsama alınırlar. ‘

Şeklinde bir ifade ile kapsamına aldığı tarım çalışanlarını belirtmiştir. Yine kanunun 3. maddesinde tarımsal faaliyetin tanımı yapılarak, iş kazası ve meslek hastalığı gibi ifadelerle tarım çalışanlarının sigortaları ile ilgili işlemlerine işaret edilmiştir. Kanunda, tarım çalışanlarının sigortalılığının nasıl ve ne şekilde sona ereceği de ayrıca vurgulanmıştır.

2925 Sayılı kanunun 1. Maddesinde ‘*Bu Kanunun amacı, tarım işlerinde hizmet akdiyle süresiz olarak çalışanların bu Kanunda yazılı şartlarla sosyal güvenliğinin sağlanmasıdır.*’ Amacı belirtilmiş, 2. Maddesinde ‘*Sosyal güvenlik kanunları kapsamı dışında olanlarla, bu kanunlara göre malullük, emeklilik (yaşlılık) aylığı, sürekli tam iş göremezlik geliri almayanlardan; süresiz olarak tarım işlerinde hizmet akdiyle çalışanlar istekte bulunmaları*’

ise kanun kapsamı çizilmiştir. Yine söz konusu kanunda, tarım çalışanlarının iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı sigortalanma usul ve şekilleri de tespit edilmiştir.

4688 Sayılı Kanun'da sendika kurabilecek iş kollarının belirlendiği 5. Maddede tarım ve ormancılık hizmetlerinde sendika kurulabilecek iş kolları arasında sayılmıştır. Yasanın geçici 3. Maddesi'nde tarımsal amaçlı sendika kurulabilmesi için üye sayısının alt sınırının 3000 olduğu vurgulanmıştır.

VI. İŞ HUKUKU AÇISINDAN TARIM ÇALIŞANLARI

İş Hukuku açısından tarım çalışanlarının durumu, İş Hukuku'nun yapısı, esasları ve temel özellikleri açısından değerlendirilmesi aşağıdaki gibi özetlenmiştir (Korkmaz, 1999).

1. İş Hukukunun yapısı ve tarım çalışanları: İş Hukuku, her şeyden önce Sanayi Devrimi'nin hukuki sonuçlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle İş Hukuku sanayi sektöründe çalışan işçilerin hukuku olarak ortaya çıkmıştır. Tarım çalışanları, İş Hukuku'nun ortaya çıkışında etkili olan bir kesim olmamıştır.

Hukukun, insanlar arasındaki ilişkilerin adalete uygun olarak yürütülmesini sağlamak gibi bir görevi vardır. Benzer şekilde İş Hukuku da işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin adalete uygun bir şekilde ilerlemesini sağlamakla mükelleftir. Hatta daha zayıf konumda olan işçinin haklarını koruma üzerine kurulu bir hukuki yapısı vardır. Türkiye'de tarımda işveren ve işçi kavramları tam olarak tanımlanamamış ve hukuki sınırları çizilememiştir. Tarımda milyonlarca insan kendi hesabına ve aile işgücünü kullanarak tarımsal faaliyet sürdürmektedir. Özetle;

1. Tarımda işçi-işveren tanımı tam olarak hukuki bir zeminde yapılmamıştır,
2. Tarımda işçi-işveren ilişkisi, hukuki bir yapı doğacak şekilde oluşmamıştır.

Çünkü aile işgücü önemli ölçüde kullanılmakta ve aralarında ücret ve hizmet sözleşmesi gibi hukuki bir ilişki bulunmamaktadır. Bu durum hukuki bir düzenlemeyi de engellemektedir.

İş Hukuku, bir hizmet sözleşmesi ile bir işverene ücret karşılığı çalışan işçilerin haklarının korunması temeli üzerine kurulmuştur. Bu ilişkinin Türk tarımında çalışanlar arasında olmadığı bilinen bir gerçektir. Sadece mevsimlik tarım işçileri, başkasının hesabına ücret karşılığı çalışmakta ancak onların hizmet sözleşmelerinin olmayışı da önemli bir gerçektir. Bütün bunlar düşünüldüğünde Türkiye'de sadece kamuda çalışan tarım işçileri, İş

Hukuku düzenlemeleri kapsamına alınmıştır. Buda çok düşük sayıda bir kitleye tekabül etmekte ve tarım çalışanlarını yansıtmamaktadır.

İş Hukuku'nun temel özellikleri ve tarım çalışanları: İş Hukuku'nun temel özellikleri hukuki ve diğer özellikleri başlığı adı altında toplanmaktadır (Korkmaz, 1999).

İş Hukuku'nda hukuki özelliklerinin sınırlarını ferdi hizmet sözleşmesi ve toplu hizmet sözleşmesi çizmektedir. Oysa Türkiye'de tarım çalışanlarının tamamına yakını için bu ilişkinin olmadığı bir gerçektir. Küçük aile işletmelerinde, ailenin üyeleri arasında böyle bir ilişkinin olması imkânsızdır. Çünkü bu işletmelerde işçi ve işverenin olması söz konusu değildir. Türkiye'de özellikle ürün hasadı döneminde (pamuk, incir, çay, fındık, Antep fıstığı vs. gibi endüstri bitkileri) mevsimlik tarım işçileri yoğun olarak kullanılmaktadır. Ancak bu işçiler içinde kısıtlı hukuki düzenlemelerin olduğu bilinmektedir. İş Hukuku'nun hukuki özelliklerinin tamamının sadece kamuya ait tarım işletmelerinde söz konusu olduğu söylenebilir.

Gerek İş Hukuku gerekse diğer hukuki düzenlemelerin temellini Anayasa oluşturmaktadır. T.C. Anayasası'nın başta 2. Maddesi'nde sosyal devlet ilkesi olmak üzere, 48, 49, 50, 51, 53, 54, ve 55. Maddelerinde çalışma hayatı ile ilgili hükümleri içermektedir. Bütün bu maddelerin hazırlanan İş Kanunlarının temeli olduğu söylenebilir. Tarım çalışanlarının bu maddeler kapsamı dışında düşünülmesi, anayasa ruhu ile ters düşmektedir. Yine BM İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 23. Maddesi ve İLO Sözleşmeleri de çalışanlar için genel bir bakış açısı sergilememiştir. Bu yönüyle de tarım çalışanlarının İş Hukuku kapsamına alınması müstakil bir yasa ile hukuki hak ve sorumluluklarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

SONUÇ

Sanayi Devrimi'nden sonra yoğunlaşan işçi-işveren ilişkisi, kendi aralarında hak ve sorumlulukların doğmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler, çalışma hayatında hukuki düzenlemeleri zorunlu kılmış ve kanunlarla bunun sağlanması amaçlanmıştır.

İş Hukuku genç bir hukuk dalı olmasına rağmen hızla gelişmekte ve daha çok işçiyi himaye etme hukuku haline dönüşmeye başlamıştır. Türkiye'de de 1936 yılında çıkarılan 3008 Sayılı İş Kanunu ile İş Hukuku alanında ilk düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise

gerek AB standartlarında gerekse İş Hukuku'ndaki evrensel gelişmeler dikkate alınmış ve 2003 yılında 4857 sayılı İş Kanunu çıkarılmıştır.

İş Kanunları kapsamında tarım çalışanlarının olmayışı veya sınırlı olarak yer alması, İş Hukuku ile tarım çalışanları arasında sürekli mesafe koymuştur. Sayıları milyonları bulan tarım çalışanlarının bir kenara bırakılarak sadece kamuda çalışan ve sayıları sadece yaklaşık on bini bulan tarım işçilerinin İş Kanunu kapsamına alınması tartışmalı bir konudur.

İş Hukuku düzenlemeleri dışında tarım işçilerinin veya tarım çalışanlarının bırakılmasının tarımsal açıdan bazı teknik gerekçeleri olabilir. Ancak hukuki gerekçeleri ne evrensel hukuka ne de anayasaya uygun olduğunu söylemek oldukça zordur.

KAYNAKÇA

- ALEXENDER, P. (2011). "Amerika'da Zencilerin Başkaldırısı." <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/327/3271.pdf>, Erişim Tarihi: 08.07.2011.
- ADIGÜZEL, O ve YÜKSEL, H; (2011), "Tarihsel Süreçte Çalışma Kavramı ve Bir Kırılma Noktası Olarak Sanayi Devrimi.", Finans Politik&Ekonomik Yorumlar, 48 (553).
- ANONİM., (2011a), 4857 Sayılı İş Kanunu. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=1.5.4857&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>,Erişim Tarihi: 08.07.2011.
- ANONİM., (2011b), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=156:insan-haklari-evrensel-beyannames&catid=37,Erişim Tarihi: 07.07.2011.
- ANONİM., (2011c), Avrupa Temel Haklar Bildirgesi. http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/ab_thb.html, Erişim Tarihi: 07.07.2011.
- ANONİM., (2011d), Uluslar arası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmesi. <http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/ilo.html>, Erişim Tarihi: 07.07.2011.
- ANONİM., (2011f), <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/csgb.portal#>, Erişim Tarihi: 07.07.2011.
- ANONİM., (2011g), 4857 Sayılı İş Kanunu. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=1.5.4857&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>,Erişim Tarihi: 07.07.2011.

-
- ANONİM., (2011h), Türk Dil Kurumu Sözlüğü. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- ANONİM., (2011ı), Tarım Kanunu. <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.5488&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- ANONİM., (2011i), Tarım İstatistikleri .www.tuik.gov.tr., Erişim Tarihi: 04.07.2011.
- ANONİM., (2011j), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Verileri. www.tigem.gov.tr, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- ANONİM., (2011k), Sendikalar Kanunu. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/609.html> Erişim Tarihi: 06.07.2011)
- ANONİM., (2011l), Toplu İş Sözleşmesi Kanunu. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/610.html>, Erişim Tarihi: 06.07.2011.
- ANONİM., (2011m), Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu. http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=44, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- ANONİM., (2011n), Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu. http://www.tarim.gov.tr/Files/Mevzuat/kanun_son/TKB_Kanunlar/TARIMISCILERISOSYALSIGORTALARKANUNU.pdf, Erişim Tarihi: 04.07.2011.
- ANONİM., (2011o), Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu. http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=44, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- ANONİM., (2011ö), Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu. <http://www.marmara.edu.tr/dosya/mevzuat/4688-sayili-kamu-gorevlileri-sendikaları-kanunu.pdf> Erişim Tarihi: 06.07.2011.
- ARI, F.A. (2011). ‘‘Türkiye’deki Tarımın Ekonomideki Yeri ve Güncel Sorunları.’’ http://www.calismatoplum.org/sayi9/aylan_ari.pdf, Erişim Tarihi: 04.07.2011.
- AYYILDIZ, Tayyar., (1992), Tarım Politikası Genel Politikalar ve Türkiye’de Durum, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 850, Erzurum, 197s.
- ÇAKMAK, Diren., (2007), ‘‘Toplumsal Uzlaşma Belgesi: 1936 Tarihli İş Kanunu.’’ , Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 1, s127-169.
- GENÇ, C; (2005), İş Hukuku Genel Bilgiler Bireysel İş Hukuku Toplu İş Hukuku, 3. Baskı, 519s, Trabzon.

-
- GÖRÜCÜ, İbrahim ve AKBIYIK, Nihat; (2010), ‘‘Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunlar ve Çözüm Önerileri.’’, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi, Sayı: 5, 189-219.
- GÜREŞÇİ, Ertuğrul; (2010). ‘‘Türkiye’de Kentten-Köye Göç Olgusu.’’, Doğu Üniversitesi Dergisi, 11(1), s77-86.
- KARAGÖLGE, Cahit, Semiha KIZILOĞLU ve Orhan YAVUZ; (1995), Tarım Ekonomisi Temel İlkeler, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 801, 221s, Erzurum.
- KORKMAZ, Fahrettin; (1999), İş Hukuku, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 208, Erzurum, 158s.
- KORKMAZ, F; (2001), Hukukun Temel Kavramları, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 923, Erzurum, 113s.
- KORKMAZ, Fahrettin ve GÜREŞÇİ, Ertuğrul; (2002), ‘‘Tarımda Çalışanların yasal Durumları ve Uluslararası Boyutlara Göre Değerlendirilmesi’’, Türktarım Dergisi, Sayı: 144, s66-67.
- ÖZBEKMEZCİ, Şule ve SAHİL, Sare; (2004), ‘‘Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi’’, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 19(3), s261-274.
- ÖZKİRAZ, Ahmet ve TALU, Nuray; (2008), ‘‘Sendikaların Doğusu; Türkiye ve Batı Avrupa Ülkeleri Karşılaştırması’’, Sosyal Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, s108-126.
- TİGEM, (2012). İstatistikler. <http://www.tigem.gov.tr/Pages/Istatistik4.aspx>, Erişim Tarihi: 19.10.2012.
- TÜİK, (2012). Toplam Yerleşim Yeri ve Hanehalkı Sayısı ile Tarımsal Faaliyette Bulunan ve Bulunmayan Hanehalkı Sayısı (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=44, Erişim Tarihi: 19.10.2012.
- UÇAR, Zefure; (2010), Türkiye’de Siyasal Dönüşümlerin Işığında Sendikal Hareketlerin Gelişim Dinamikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 246s.

BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK KURAMI İLE İŞ DEĞERLERİ İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

Ethem MERDAN¹

ÖZET

Bu çalışmada, Kırıkkale ilindeki banka çalışanlarının kişilik özellikleri ile iş değerleri arasındaki ilişki beş faktör kişilik kuramı çerçevesinde korelasyon analizi ile incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca cinsiyete göre kişiliğin ve iş değerlerinin farklılık arz edip arzetmediği t-testi ile çalışma kapsamında araştırılmıştır. Bunun yanında eğitim durumlarına göre iş değerlerinin farklılık arz edip etmediği de Anova testi ile araştırılmıştır. Sonuçta kişilikle iş değerleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu gözlemlenmiştir. Yine cinsiyete göre bazı kişilik türlerinin ve işdeğerlerinin farklılık arzettiği çalışmada görülmüştür. Diğer taraftan eğitim durumlarına göre iş değerlerinden finansal koşullar ve çalışma koşulları ile özerklik ve yeteneklerin kullanımının farklılık arzettiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kişilik, Beş Faktör Kişilik Kuramı, Değer, İş Değerleri.

RESEARCH THE RELATIONSHIP BETWEEN 'FIVE FACTOR PERSONALITY THEORY' AND BUSINESS VALUES: A RESEARCH IN BANKING

ABSTRACT

In this study, the relation between personalities of bank employees in Kırıkkale and business is conducted in the frame of 'five factor personality theory' with correlation analysis. Besides, the fact whether or not sexual personality and business values differ is investigated by t-test and similarly whether educational background and business values differ is also investigated by Anova test in the scope of the study. In conclusion, it is observed that there are some significant relations between personality and business value. It is observed in the study that some personality types and business values differ, too. According to educational background it is observed that business values such as financial and working conditions differ from self-determination and usage of abilities.

Key Words: Personality, Five Factor Personality Theory, Value, Business Value.

¹ Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksek Okulu, ethemmerdan@gumushane.edu.tr

GİRİŞ

İyi bir işin sahip olduğu değerler, bireyin hem iş hem de sosyal hayatını etkilemektedir. Bu bağlamda kişinin sahip olduğu kişilik özellikleri, yetenek ve becerileri ile seçilecek işin değerleri arasında uyum olmasına önem vermeleri gerekmektedir. Bu durum bireyin işe ve örgüte bağlılığını, iş tatminini, motivasyonunu, performansını artıracak gibi aksi halde bireyin işine ilgisiz davranmasına, iş değiştirme niyeti içinde olmasına ve sosyal hayatında mutsuz ve isteksiz olmasına yol açabilmektedir. Bu etkiler göz önüne alınarak bireyin iş seçimi konusunda dikkatli olması gerekmektedir. Bu yüzden iş seçmeden önce iş değerlerinin neler olduğu araştırılıp bunların bireyin kişiliğine uyumlu olduğu noktasında sağlam kararlar verilmesi ilerde yaşanacak olumsuz durumların önüne geçecektir.

Kişilik ile iş değerleri konusundaki literatüre baktığımızda Bridges (1989) çalışmasında mesleki değerlerin cinsiyete göre farklılık arzettiğini incelemiş ve kariyer seçiminde bazı iş özelliklerinin bayanlar için erkeklerden daha fazla önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Furnham ve arkadaşları da (2005) İngiltere ve Yunanistan'da kültürlerarası çerçevede yaptıkları çalışmada beş faktör kişilikle iş değerleri (iş ilişkileri, etkileme ve ilerleme, finansal ve iş durumları, özerklik ve deneyimleri kullanma) arasındaki ilişkiyi incelemişler ve aralarında güçlü ilişkiler tespit etmişlerdir. Berings ve arkadaşları (2004) ise girişimci ve sosyal mesleki ilgilerin belirleyicisi olarak iş değerleri ve kişilik özelliklerini regresyon analizine göre incelemeye çalışmıştır. Sonuçta girişimci ilgilerin dışadönüklük kişilik özelliği tarafından, sosyal ilgilerin ise gelişime açık kişilik özelliği tarafından önceden tahmin edildiği görülmüştür. Robinson da (2007) çalışmasında, beş faktör kişilik türleri ile iş değerleri (iş çevresi, saygınlık, heyecan ve güvenlik) arasındaki ilişkiyi incelemiş, nevroitiklik dışında diğer tüm kişilik türleri ile iş değerleri arasında ilişkiye ulaşmışlardır. Duffy ve arkadaşları da (2009) çalışmalarında iş motivasyonunda öne çıkan ilgi, kişilik ve değerlerin mesleki davranışlar üzerindeki etkisini incelemişler ve açıklıkla sanatsal ilgi arasında, dışadönüklükle girişimcilik ve sosyal ilgi arasında anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca kişilik özellikleri ile mesleki ilgilerin iş değerlerini belirlemede anlamlı bir rol oynadığı görülmüştür.

Kubat ve Kuruüzüm (2010) üretim sektöründe çalışanların kişilik özellikleriyle iş değerleri arasındaki ilişkiyi incelemişler ve sonuçta orta düzeyde bir ilişkiye ulaşmışlardır.

Tomrukçu da (2008) yaptığı çalışmasında 5 faktör kişilik özellikleri ile iş değerleri (iş ilişkileri, etkileme ve ilerleme düzeyi, finansal koşullar ve çalışma koşulları, özerklik ve yeteneklerin kullanımı) arasında anlamlı ilişkiler olduğunu tespit etmiştir.

I. BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK KURAMI

Kişilik kavramının geniş kapsamlı bir kavram olması, insan tutum ve davranışları ile ilgili birçok özelliği içinde taşıması nedeniyle birçok tanımı mevcuttur. Mount ve arkadaşlarına (2005: 448-449) göre kişilik, bireylerin zaman içinde kalıcı hale gelen duygusal, davranışsal ve bilişsel yapılarının nedenlerini belirlemede bir araya gelmiş, psikolojik özelliklerinin izlerini taşıyan ve bireylerin kim olduğunu gösteren özellikleridir. Ya da başka bir ifadeyle kişilik, insanların doğuştan getirdikleri fizyolojik, zihinsel ve ruhsal bir takım özelliklerinin, eğitim ve sosyal çevrenin etkisiyle sonradan kazandığı özelliklerle bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan yapının bireyin davranışlarına ve yaşamına yansımadır (Eroğlu, 2009: 202; Eren, 2004: 83).

Kişilikle ilgili birçok tanım yapılmasına rağmen kişiliğin oluşumu konusunda kesin bir teori ortaya konulamamıştır. Bunda bireyin doğuştan gelen birçok özelliği ile sonradan kazandığı özelliklerinin bireylerin yapılarına yansımalarının farklılık göstermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Paul Costa ve Robert McCrae tarafından 1985'te geliştirilen Beş Faktör Kişilik Kuramı bütün kişilik özelliklerini bünyesinde toplayan ve bu özellikleri geniş kapsamlı olarak açıklayan bir kuramdır. Bu noktada Beş Faktör Kişilik Kuramı, evrensel ve eksiksiz bütün kişilik özelliklerinin, gözleme dayalı olarak beş temel boyutta ele alınıp sınıflandırılması olarak tanımlanabilir (McCrae ve Costa, 2006: 227; Demirci vd., 2007: 21). Bu beş temel boyut, dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevroitiklik ve gelişime açıklık olarak ifade edilmektedir (Goldberg, 1992: 26; McCrae ve Costa, 1991: 367): Bu temel boyutların özellikleri aşağıdaki gibi açıklanabilir:

- **Dışa dönüklük (*Extraversion*):** Bireylerin sosyal, girişken, konuşkan, samimi, dürüst, çabuk ilişki kurabilen, cesur, iddialı, enerjik, neşeli, iyimser, eğlenmeyi seven, insan odaklı ve sevgi dolu bir yapıya sahip olmalarını ifade etmektedir (Stevens, 2001: 500; Costa vd., 1986: 641). Bu tür kişiliğe sahip bireylerin iletişim kurarken sıkıntı

yaşamadıkları ve çevrelerindeki kişilerle kısa sürede ve rahat ilişki kurdukları söylenebilir.

- **Uyumluluk / Geçimlilik (Agreeableness):** Kişilerin iyi huylu, ılımlı, işbirlikçi, yardımsever, duygusal, olgun, uyumlu, iyiliksever, başkalarına karşı dikkatli, kendine yetebilen, sempatik, açık sözlü, fedakâr, alçak gönüllü, esnek, yumuşak kalpli, güvenilir, kibar, hoşgörülü, başkalarını seven, samimi, arkadaş canlısı gibi özelliklere sahip olmasıdır (Bono vd., 2002: 318; Somer vd., 2002: 23). Uyumlu bireylerin buldukları ortamın yapısına göre hareket ettikleri, herhangi olumsuz bir durum karşısında ılımlı ve sakin bir şekilde hareket ederek çözüm yoluna gittikleri söylenebilir.
- **Sorumluluk / Öz Denetim (Conscientiousness):** Sorumluluk sahibi bireyler amaca yönelik dürtülerini iyi kontrol edebildikleri gibi ayrıntılara da dikkat etmektedirler. Sorumluluk sahibi bireyler güvenilir, kararlı, titiz, tertipli, organize olmuş, dakik, güçlü, iradeli bir yapıya sahiptirler (Yürür, 2009: 27; Bruck ve Allen, 2003: 460-461). Sorumluluk sahibi bireyler işlerinde verilen sorumluluğu titiz bir şekilde yerine getirmeye çalışırlar ve sorumluluk almaktan kaçınmazlar.
- **Nevrotiklik (Neuroticism):** Bu faktörün tanımlayıcı özellikleri arasında yetersiz, güvensiz, çekingen, endişeli, heyecanlı, kaygılı, kendine güvenmeyen, kötümser ve duygusal gibi kişilik özellikleri yer almaktadır (Costa vd., 1986: 641; Thoms vd., 1996: 352). Bu kişilik özelliğine sahip bireyler sinirli, gergin ve evhamlı oldukları için çoğu zaman stres altına girmektedirler. Bu sebeple bu kişilerin iş yaşamlarında özellikle kendilerine uygun işleri seçmeleri yerinde bir karar olacaktır.
- **Gelişime Açıklık (Openness to Experience):** Gelişime açık bireylerin, hayal gücü geniş, entelektüel, maceracı, zeki, meraklı, yaratıcı, yeniliklere açık gibi özellikler taşıdıkları söylenebilir (Costa vd., 1986: 641; Bono ve diğ., 2002: 320). Ayrıca bu faktörün özellikleri arasında analitik düşünen, bağımsız, açık fikirli olma ile değişikliği sevmeye ve geleneksel olmama da sayılabilir (Somer ve diğ., 2002: 24). Gelişime açık bireyler işlerinde daha başarılı olmak amacıyla kendilerini yenileme, yetenek ve becerilerini geliştirme eğilimindedirler.

Bireyin tüm yaşam biçimini şekillendirecek olan iş seçiminde bireyin ileride herhangi bir sorunla karşılaşmaması için iş hayatına adım atmadan önce işle ilgili özelliklere dikkat etmesi ve araştırması son derece önemlidir. Aksi durumda bireylerin işlerinden tatmin olmadıkları ve bıkkınlık yaşadıkları görülebilmektedir. Çünkü bireyler yaşamları boyunca zamanlarının büyük bir kısmını işle ilgili uğraşlarla ve iş çevresi ile ilişkilerle geçirmektedirler. Bu sebepten ötürü bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri ile çalıştığı işin özellikleri arasında uyum olmasına dikkat etmesi gerekmektedir. Bu uyum bireylerin işlerinde aktif, başarılı, mutlu ve verimli olmalarına yardımcı olacaktır.

II. İŞ DEĞERLERİ

İş hayatına adım atacak olan işgören adayının işe başlamadan önce işin özelliklerini iyi araştırıp bu özellikler ile kendi sahip olduğu kişilik özellikleri, yetkinlik ve becerileri arasındaki uyuma özen göstermelidir. Bu bağlamda kişinin iş seçerken kişilik özelliklerinin ve bir işten elde etmek istediği beklentilerinin karşılığını önceden fark etmesi gerekmektedir. Bu onun uzun yıllar devam edecek olan iş hayatında karşılaşabilecek olumsuz durumların önüne geçmesine yardımcı olacaktır.

Değer kavramı iş hayatında kişiden kişiye değişen bir anlam ifade etmektedir. Bir birey iş yaşamında statüye, yüksek ücrete önem verirken diğer bir birey iş arkadaşlarıyla olan ilişkiye, çalışma koşullarına veya bağımsızlığa önem verebilmektedir. Bu çerçevede değer kavramını ifade edecek olursak, bireyin iş hayatı ve sosyal yaşamına anlam kazandıran idealler ve kişisel yargılar olarak; bireyin seçimlerine, kararlarına, beklentilerine ve davranışlarına yol gösteren inanç ve düşünceleridir (Sığırı, 2007: 50). Buradan hareketle iş değerleri, işte gerçekleştirilecek iş görevlerinin gelişmesi, anlaşılması ve gerçekleştirilecek işle ilgili faaliyetlerin ayarlanmasına ilişkin eleştirel bakış olarak da tanımlanabilir. Yani bir anlamda iş değerleri iş ortamında meydana gelen tutum, davranış, eğilim, kişisel yargı ve durumlarla nesnelere karşılaştırmaya yön veren inançlar bütünüdür (Kuruüzüm vd., 2010: 187). İş değerleri, bireyin iş yerinden kazanmak istediği bir takım sonuçlara verdiği önem ya da bireyin bir işten elde etmek istediği beklentilerine verdiği değer (Sagie vd., 1996: 504) ya da kişinin beklentileri ve davranışları sonucundaki işe olan inançları olarak da ifade edilebilir. Özetle kişinin bir işten ne istediğini

bilmesi olarak tanımlanabilir (Ros vd., 1999: 54). Bu tanımlar çerçevesinde iş değerleri, işle ilgili kurulan ilişkiler, yetenek ve becerilerin kullanılması, finansal ve çalışma koşullarının durumu ve kariyer basamaklarında ilerleme konusundaki inanç, tutum ve değerler olarak da tanımlanabilir.

Kişilik iş değerleri ilişkisini inceleyen çalışmalar mevcut olmakla birlikte, bu çalışmada elde edilecek bulgular bireyin iş seçiminde ve sonrasında iş ve sosyal hayatına dair bir sıkıntı yaşamaması için önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışma kişilik özellikleri ve iş değerleri arasındaki uyumun sağlanması ve buna dikkat edilmesi noktasında kişilik özellikleri ile iş değerleri arasındaki ilişkileri ortaya koyarak bireyin iş seçimi konusunda doğru seçim yapmasını kolaylaştırması açısından da önemlidir.

III. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

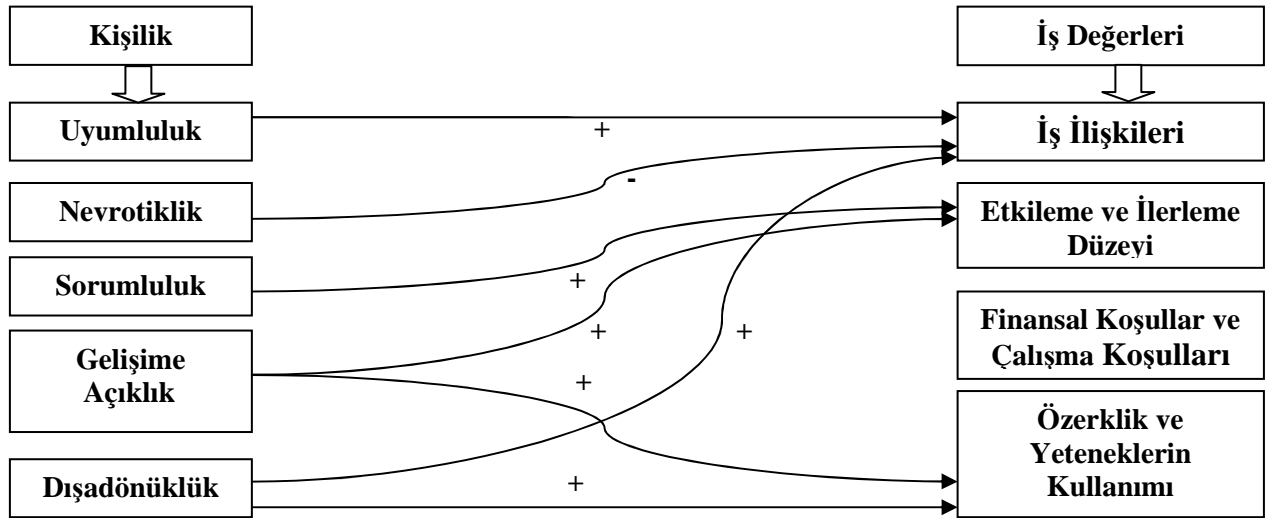
A. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada amaç, kişilik özellikleriyle iş değerleri arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Bu amaçla kişilik boyutları beş faktör kişilik modeli çerçevesinde ele alınmış ve iş değerleri ile bu boyutlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu noktada hangi kişilik özelliklerine sahip bireylerin hangi tür iş değerine önem verdikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece, iş değerlerinde ve başarılı bir iş yaşamında, kişiliğin önemi ve rolü ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın alt amaçları şöyle belirtilebilir;

1. Bireylerin kişilikleriyle iş değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemek suretiyle hangi kişiliğin hangi iş değerine önem verdiğini tespit etmek.
2. Cinsiyete göre kişiliğin ve iş değerlerinin farklılık arz edip etmediğini belirlemek ve bu bağlamda iş değerlerinde cinsiyete göre bu değerlerin önem derecelerini ortaya çıkarmak.
3. Eğitim durumlarına göre de iş değerlerinin farklılık arz edip etmediğini araştırmak ve bu çerçevede iş değerlerinde alınan eğitime göre iş değerlerinin önem derecesini belirlemek.

B. Araştırmanın Modeli

Araştırmaya yol gösterici olması ve hipotezlerin ortaya konulması açısından aşağıdaki model kurulmuştur.

Şekil 1.1. Araştırma Modeli

C. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma modeli çerçevesinde belirlenen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir:

- H1: Uyumlulukla iş ilişkilerine önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
- H2: Nevrotiklik ile iş ilişkilerine önem verme arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
- H3: Sorumluluk ile etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
- H4: Gelişime açıklık ile etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
- H5: Gelişime açıklık ile özerklik ve yeteneklerin kullanımı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.
- H6: Dışa dönüklük ile iş ilişkilerine önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

- H7: Dışa dönüklük ile özerklik ve yeteneklerin kullanımına önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

D. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmada, Kırıkkale il merkezindeki banka çalışanları evren olarak belirlenmiş ve rastsal olarak seçilen 200 banka personeline yönelik anket uygulaması yapılmıştır. Ancak 153 banka personelinden yanıt alınabilmiştir. Bu duruma sebep olarak banka personelinin iş yoğunluğunun yüksek olduğu gerekçesiyle ilgisiz olmalarının etkili olduğu söylenebilir.

E. Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknik

Araştırma da kullanılan anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik değişkenleri içeren 6 soru yer almaktadır. Anketin bu bölümünde cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, aylık gelir ve çalışma yılı sorularına yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise beş faktör kişilik boyutlarını ölçmeye yönelik 50 soru yer almaktadır. Beş faktör kişilik boyutları anketinin oluşturulmasında Girgin'in (2007) çalışmasından yararlanılmıştır. Bu ölçek Goldberg tarafından geliştirilmiştir ve 50 sorudan oluşmaktadır. Çalışmamızda da yine bu 50 soruya yer verilmiştir. Anketin Cronbach Alpha değeri 0.716 olarak bulunmuştur.

Anketin üçüncü bölümünde Tomrukçu'nun (2008) tez çalışmasındaki iş değerleri ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Furnham ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte iş değerlerine ilişkin 36 soru bulunmaktadır. Çalışmamızda bu 36 soruya yer verilmiştir ve Cronbach Alpha değeri 0,971 bulunmuştur.

Anketteki sorular katılımcıların değerlendirmelerine yönelik "Hiç katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum" ve "Tamamen Katılıyorum" seçeneklerinden oluşan beşli likert formatında oluşturulmuştur. Araştırmada uygulanan ankette elde edilen verilerin analizi için "SPSS 16.0" programı kullanılmıştır. Kişilik ile iş değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi, cinsiyete göre kişiliğin ve iş değerlerinin farklılık arz edip arzetmediğini belirlemek için ise t-testi analizleri yapılmıştır. Ayrıca eğitim durumuna

göre iş değerlerinin farklılık arzeditmediğini belirlemek için ise Anova testi uygulanmıştır. Bu analizler sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Ankete katılan banka çalışanlarının demografik özelliklerini gösteren bilgiler Tablo-1 yardımıyla aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Demografik Bulgular

		F (Sıklık)	(%) Yüzde
Cinsiyet	Bayan	59	38,6
	Erkek	94	61,4
	Toplam	153	100,0
Medeni Durum	Evli	74	48,4
	Bekâr	79	51,6
	Toplam	153	100,0
Yaş	18-22	6	3,9
	23-27	40	26,1
	28-32	63	41,2
	33-37	6	3,9
	38 ve üstü	38	24,8
	Toplam	153	100,0
Eğitim Durumu	Lise	39	25,5
	Lisans	108	70,6
	Yüksek Lisans	6	3,9
	Toplam	153	100,0
Aylık Gelir	750 TL VE DAHA AZ	9	5,9
	751-1500	78	51,0
	1501-2250	36	23,5
	2251-3000	26	17,0
	3000 TL DEN DAHA ÇOK	4	2,6
	Toplam	153	100,0
Çalışma Yılı	0-3	40	26,1
	4-7	58	37,9
	8-11	29	19,0
	12-15	18	11,8
	16 ve üstü	8	5,2
	Toplam	153	100,0

Tablo 1’de katılımcılarla ilgili demografik bulgulara bakıldığında katılımcıların cinsiyet dağılımlarının % 38,6’sını bayanlar (59 kişi), % 61,4’ünü erkekler (94 kişi) oluşturmaktadır. Katılımcıların medeni durum dağılımları incelendiğinde %48.4’ü evli (74 kişi), % 51,6’sı (79 kişi) bekârdır. Katılımcıların yaş durumlarına bakıldığında ise % 3,9’si (6 kişi) 18-22 yaş grubunda, %26.1’i (40 kişi) 23-27 yaş grubunda, % 41.2’si (63 kişi) 28-32 yaş grubunda, %3.9’u (6 kişi) 33-37 yaş grubunda ve % 24.8’i (38 kişi) 38 ve üstü yaş grubunda yer almaktadır. Katılımcıların eğitim durumları değerlendirildiğinde % 25.5’i (39 kişi) lise, % 70,6’sı (108 kişi) lisans, %3.9’u (6 kişi) yüksek lisans eğitimi almıştır. Aylık gelir durumları incelendiğinde % 5.9’u (9 kişi) 750 TL ve daha az, % 51.0’i (78 kişi) 751-1500 arası, % 23.5’i (36 kişi) 1501-2250 arası, %17.0’si (26 kişi) 2251-3000 arası, % 2.6’sı (4 kişi) 3000 TL den daha çok aylık gelire sahiptir. Katılımcıların buldukları iş kolunda ne kadar yıldır çalıştıklarına bakılacak olursa % 26.1’i (40 kişi) 0-3 yıl arası, % 37.9’i (58 kişi) 4-7 yıl arası, % 19.0’u (29 kişi) 8-11 yıl arası, %11.8’i (18 kişi) 12-15 yıl arası, % 5.2’si (8 kişi) 16 ve üstü yıl bulunduğu iş kolunda çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Beş Faktör Kişilik t-Testi Analiz Sonuçları

	Cinsiyet	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Sig
UYUMLULUK	Bayan	51	-,081384291	,023
	Erkek	58	-,010260850	
NEVROTİKLİK	Bayan	51	-,092935770	,002
	Erkek	58	-,013139014	
SORUMLULUK	Bayan	51	,08206080	,000
	Erkek	58	,02867891	
GELİŞİME AÇIKLIK	Bayan	51	-,096628917	,000
	Erkek	58	-,013659204	
DIŞADÖNÜKLÜK	Bayan	51	-,011319921	,091
	Erkek	58	-,065752231	

* Ortalama farklılığı 0.95 güven aralığında anlamlıdır.

Bireylerin cinsiyetlerine göre kişiliklerinin farklılık arz edip etmediğini gösteren tablo-2 incelendiğinde ise cinsiyete göre sadece dışa dönüklük dışında diğer kişilik türlerinin (uyumluluk, nevrotiklik, sorumluluk, gelişime açıklık) farklılık arz ettiğini gözlemlemekteyiz. Bu bağlamda ortalamalara bakıldığında erkeklerin bayanlardan daha uyumlu oldukları, yine erkeklerin bayanlara göre nevrotik, gelişime açık oldukları söylenebilir. Diğer taraftan ortalamalara bakıldığında bayanların erkeklerden daha fazla sorumluluk kişilik özelliğine sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre İş Değerleri t-testi Analiz Sonuçları

	Cinsiyet	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Sig
İş İlişkileri	Bayan	32	,0486250	,040
	Erkek	94	,0435638	
Etkileme ve İlerleme Düzeyi	Bayan	53	,0410755	,607
	Erkek	94	,0347872	
Finansal Koşullar ve Çalışma Koşulları	Bayan	53	,0507170	,000
	Erkek	94	,0430957	
Özerklik ve Yeteneklerin Kullanımı	Bayan	53	,0176875	,005
	Erkek	94	,0141702	

Bireylerin cinsiyetlerine göre iş değerlerinin farklılık arz edip etmediğini gösteren tablo 3 incelendiğinde ise cinsiyete göre sadece etkileme ve ilerleme düzeyi dışında iş ilişkilerinin, finansal koşullar ve çalışma koşullarının, özerklik ve yeteneklerin kullanımının farklılık arzettiğini gözlemleyebiliriz. Bu bağlamda ortalamalara bakıldığında bayanların erkeklerden iş ilişkilerine, finansal koşullar ve çalışma koşullarına, özerklik ve yeteneklerin kullanımına daha fazla önem verdikleri söylenebilir.

Tablo 4: Eğitim Durumuna Göre İş Değerleri Anova Testi Sonuçları

		Ortalama
İş İlişkileri	Lise	45,3333
	Lisans	44,6049
	Yüksek Lisans	45,0000
	Toplam	44,8492
Sig ,710		
Etkileme ve İlerleme Düzeyi	Lise	36,5385
	Lisans	37,3725
	Yüksek Lisans	35,0000
	Toplam	37,0544
Sig ,435		
Finansal Koşullar ve Çalışma Koşulları	Lise	43,4615
	Lisans	46,8627
	Yüksek Lisans	44,0000
	Toplam	45,8435
Sig ,018		
Özerklik ve Yeteneklerin Kullanımı	Lise	13,6923
	Lisans	15,7284
	Yüksek Lisans	15,0000
	Toplam	15,0635
Sig ,010		

Tablo 4'e göre eğitim durumuna göre iş değerlerinden iş ilişkileri ile etkilme ve ilerleme düzeyi farklılık arz etmemektedir. Diğer taraftan eğitim durumuna göre finansal koşullar ve çalışma koşullarının farklılık arz ettiği gözlenmektedir. Eğitim durumu ortalamalarına bakıldığında ise finansal koşullar ve çalışma koşullarına önem vermede lisans eğitimi alanların ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca yine eğitim durumuna göre özerklik ve yeteneklerin kullanımı da farklılık arz etmektedir. Buna göre eğitim durumu ortalamalarına bakıldığında özerklik ve yeteneklerin kullanımına önem vermede lisans eğitimi alanların ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir.

**Tablo 5: Kişilik Türleri ile İş Değerleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon
Analizi Sonuçları**

		İş İlişkileri	Etkileme ve İlerleme Düzeyi	Finansal Koşullar ve Çalışma Koşulları	Özerklik ve Yeteneklerin Kullanımı
Uyumluluk	Pearson Correlation	-,347**	-,320**	-,139	,022
	Sig. (2-tailed)	,001	,001	,149	,837
Nevrotiklik	Pearson Correlation	-,390**	-,341**	-,571**	-,421**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
Sorumluluk	Pearson Correlation	,297**	,291**	,441**	-,077
	Sig. (2-tailed)	,005	,002	,000	,477
Gelişime Açıklık	Pearson Correlation	,234*	-,291**	-,443**	-,306**
	Sig. (2-tailed)	,028	,002	,000	,004
Dışa Dönüklük	Pearson Correlation	,786**	,572**	,782**	,762**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Kişilik türleri ile kariyer seçimi arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analizi sonuçları tablo 5’de görüldüğü gibidir. Bu tabloya göre uyumluluk ile finansal koşullar ve çalışma koşulları ile özerklik ve yeteneklerin kullanımına önem verme arasında ilişki olmadığı görülmektedir. Ancak uyumlulukla iş ilişkilerine önem verme arasında negatif yönlü anlamlı bir

ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda H1 hipotezi reddedilmektedir. Ayrıca uyumluluk ile etkileme ve ilerleme düzeyi arasında da negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Nevrotiklik ile iş ilişkilerine önem verme arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre H2 hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca nevrotiklik ile etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme, finansal koşullar ve çalışma koşulları ile özerklik ve yeteneklerin kullanımına önem verme arasında da negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu gözlemlenmektedir.

Sorumluluk ile etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Buradan hareketle H3 hipotezi kabul edilmektedir. Diğer taraftan sorumlulukla iş ilişkilerine önem verme ile finansal koşullar ve çalışma koşullarına önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir.

Gelişime açıklık ile etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu doğrultuda H4 hipotezi reddedilmektedir. Bunun dışında yine gelişime açıklık ile özerklik ve yeteneklerin kullanımı arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Bu bağlamda H5 hipotezi de reddedilmektedir. Ayrıca gelişime açıklık ile iş ilişkilerine önem verme arasında pozitif yönlü, gelişime açıklık ile finansal koşullar ve çalışma koşulları arasında negatif ilişkiler olduğu gözlemlenmektedir.

Dışa dönüklükle iş ilişkilerine önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülmektedir. Buradan yola çıkarak H6 hipotezi kabul edilmektedir. Ayrıca dışa dönüklükle özerklik ve yeteneklerin kullanımına önem verme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede H7 hipotezide kabul edilmektedir. Yine dışa dönüklükle etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme ile finansal koşullar ve çalışma koşulları arasında da pozitif yönlü ilişkiler olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma Kırıkkale ilindeki banka çalışanlarının kişilik özellikleri ile iş değerleri arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik olarak yapılmıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamındaki demografik bilgilerde araştırmanın örnekleminde erkeklerin ağırlıkta olduğu ve katılımcıların

yarıdan fazlasının bekâr olduğu görülmektedir. Yaş durumlarına bakıldığında katılımcıların büyük bir kısmını 28-32 yaş grubunun oluşturduğu, eğitim durumları değerlendirildiğinde lisans eğitimi alanların ağırlıkta olduğu, aylık gelir durumuna bakıldığında 751-1500 TL ücret alanların ve 4-7 yıl arası çalışanların çoğunlukta olduğu gözlemlenmektedir.

Cinsiyete göre kişilik boyutlarından sadece dışadönüklük dışında diğer tüm boyutların farklılık arz ettiği görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında erkeklerin bayanlardan daha uyumlu, nevrotik ve gelişime açık oldukları söylenebilir. Diğer taraftan bayanlarında erkeklerden sorumluluk kişilik özelliğinde ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir.

Cinsiyete göre iş değerleri boyutlarından ise etkileme ve ilerleme düzeyi dışındaki diğer boyutlar farklılık arzettiğini gözlemleyebiliriz. Ortalamalar incelendiğinde bayanların erkeklerden iş ilişkilerine, finansal koşullar ve çalışma koşulları ile özerklik ve yeteneklerin kullanımına daha fazla önem verdikleri söylenebilir.

Eğitim durumuna göre iş değerlerinin farklılık arzedip arzetmediği incelendiğinde finansal koşullar ve çalışma koşulları ile özerklik ve yeteneklerin kullanımının farklılık arzettiği ve lisans eğitimi alanların her iki boyutta ortalamalarının yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada beş faktör kişiliğin alt boyutları olan “uyumluluk”, “nevrotiklik”, “sorumluluk”, “gelişime açıklık” ve “dışa dönüklük” ile iş değerlerinin alt boyutları olan “iş ilişkileri”, “etkileme ve ilerleme düzeyi”, “özerklik ve yeteneklerin kullanımı”, “finansal koşullar ve çalışma koşulları” arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

Kişilikle kariyer seçimi arasındaki ilişkilere bakıldığında uyumlulukla iş ilişkilerine önem verme ile etkileme ve ilerleme düzeyine önem verme arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu noktada ilişki istatistiksel olarak anlamlı gözüksede teori çerçevesinde farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Oysaki uyumlu bireylerin hem iş ilişkilerinde olsun hem de etkileme ve ilerleme düzeylerinde yani görevlerinde terfi etmelerinde olsun başarılı olmaları beklenmektedir. Bu noktada beklenenin tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Nevrotiklikle tüm iş değerleri boyutları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle nevrotiklik arttıkça iş ilişkilerine, etkileme ve ilerleme düzeyine, özerklik ve yeteneklerin kullanımına, finansal koşullar ve çalışma koşullarına verilen önemin azaldığını söylemek mümkündür. Burada nevrotik bireylerin aşırı derecede gergin,

endişeli, stresli, kaygılı, kötümser ve güvensiz olmalarının etkili olduğu söylenebilir. Bunun da bireyin bağımsızlığa ve özerkliğe önem vermemesine, bitkin olmasına, iş ilişkilerini önemsememesiyle sonuçlandığı söylenebilir.

Sorumlulukla özerklik ve yeteneklerin kullanımı dışında diğer iş değerleri boyutları ile pozitif yönlü anlamlı ilişkiler vardır. Yani sorumluluk arttıkça iş ilişkilerine, etkileme ve ilerleme düzeyi ile finansal koşullar ve çalışma koşullarına verilen önem artmaktadır. Bunda sorumluluk sahibi bireylerin kararlı, güvenilir, işlerinde tertipli ve düzenli olmak istemelerinin etkisinin olduğu söylenebilir. Buradan hareketle sorumlu bireylerin iş arkadaşlarına ve örgüt içindeki ilişkilere, terfi ve başarıya, eğitim faaliyetlerine, kendini geliştirmeye, çalışma koşullarının ve ücretin iyi olmasına, işinde yetenek ve becerileri kullanmaya imkân sağlanmasına önem verdikleri sonucuna varılmaktadır.

Gelişime açıklıkla iş ilişkilerine önem verme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Yani gelişime açıklık arttıkça iş ilişkilerine verilen önemde artmaktadır. Bunda bireylerin entelektüel ve değişikliklere açık olmalarının etkisinin olduğu söylenebilir. Gelişime açık bireylerin topluma katkı sağlamaya, işte değer vermeye, iş arkadaşları ile olan ilişkilere önem verdikleri sonucuna ulaşılabilir. Yine gelişime açıklıkla etkileme ve ilerleme düzeyi, özerklik ve yeteneklerin kullanımı, finansal koşullar ve çalışma koşulları arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler görülmektedir. Bu bağlamda gelişime açıklığa verilen önem arttıkça bireylerin etkileme ve ilerleme düzeylerinin, özerklik ve yeteneklerin kullanımının, finansal koşullar ve çalışma koşullarına verdikleri önemin azaldığı gibi bir sonucun ortaya çıktığı görülmektedir. Halbuki gelişime açık bireylerin özellikle ve özellikle etkileme ve ilerleme düzeyleri ile özerklik ve yeteneklerin kullanımının artması gerekmektedir. İstatiksel açıdan bulunan ilişkiler bir anlam ifade etsede bu sonuç beklenenin tersi bir sonuçtur.

Dışa dönüklükle de tüm iş değerleri boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu noktada dışa dönük bireylerin iş ilişkilerine, işte değer vermeye, topluma katkı sağlamaya, terfi ve başarıya, becerilerine ve bilgisine saygı gösterilmesine, çalışma koşullarına ve ücret durumuna, bağımsız ve özerk davranmaya önem verdikleri sonucuna ulaşılabilir.

Günümüzde iş seçimi yaparken iş değerleri konusunda genellikle ücret ve ün sahibi olma gibi maddi iş değerlerine daha fazla önem verilmektedir. Bu noktada iş ortamındaki saygınlık, bağımsızlık, iş arkadaşları ile ilişkiler ve takdir edilme beklentisi gibi manevi değerler bireyin işinden tatmin olmasında ve motivasyonunun artmasında daha fazla rol oynamaktadır. Çünkü aşırı derecede maddi imkânlarla önem verilmesi ve manevi imkânların göz ardı edilmesi bireyin iş hayatında mutsuz ve verimsiz olmasına sebep olacaktır. Bu sebepten ötürü bu manevi iş değerlerinin ön planda tutulması birey açısından önemlidir. Bu çalışma ile bireylerin bir işten bekledikleri değerlerin neler olduğu ve bunlardan hangilerinin kişilik ile ilişkisi olduğu belirlenerek iş seçimi yapmadan önce ileriye görmeleri konusunda bireylere yararlı bilgiler sağlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma ile iş değerleri konusunda bireylerin iş seçimi yapmadan önce seçecekleri işlerin değerlerinin yani özelliklerinin neler olabileceğinin ortaya konulması ve kendi beklentilerini karşılayabilecek düzeyde olup olmadığının fark edilmesi ve ayrıca işin özellikleri ile kişilik arasındaki uyumun sağlanması konusunda bireylerin yararlanmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- BERINGS, Dries; Filip De FRUYT ve Rene´ BOUWEN; (2004), “Work Values and Personality Traits as Predictors of Enterprising and Social Vocational Interests”, *Personality and Individual Differences*, 36, 349–364.
- BONO, Joyce E.; Terry L. BOLES, Timothy A. JUDGE, Kristy J. LAUVER; (2002), “The Role of Personality in Task and Relationship Conflict”. *Journal of Personality*, 70(3), 1311-1344.
- BRIDGES, Judith S.; (1989), “Sex Differences in Occupational Values”, *Sex Roles*, Vol. 20. Nos. 3/4, 205-211.
- BRUCK, Carly S. ve Tammy D. ALLEN; (2003), “The Relationship Between Big Five Personality Traits, Negative Affectivity, Type A Behavior, and Work–Family Conflict”. *Journal of Vocational Behavior*, 63, 457–472.

-
- COSTA, Paul T.; Catherine M. BUSCH, Alan B. ZONDERMAN, Robert R. McCRAE; (1986), “Correlations of Mmpi Factor Scales With Measures Of The Five Factor Model of Personality”. **Journal Of Personality Assessment**, 50 (4), 640-650.
- DEMİRCİ, M. Kemal; Derya E. ÖZLER, Birsen GİRGİN; (2007), “Beş Faktör Kişilik Modelinin İşyerinde Duygusal Tacize (Mobbing) Etkileri–Hastane İşletmelerinde Bir Uygulama”. **Journal of Azerbaijani Studies**, Vol. 10, 13-39.
- DUFFY, Ryan. D.; Nicole J. BORGES ve Paul J. Hartung; (2009), “Personality, Vocational Interests, and Work Values of Medical Students”, **Journal of Career Assessment**, Volume 17, Number 2, 189-200.
- EREN, Erol; (2004), **Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi**. Genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- EROĞLU, Feyzullah; (2009), **Davranış Bilimleri**. 9. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- FURNHAM, Adrian; K.V. PETRIDES, Ioannis TSAOUSIS, Konstantinos PAPPAS, Debi GARROD; (2005), “A Cross-Cultural Investigation Into the Relationships Between Personality Traits and Work Value”, **The Journal of Psychology**, 139 (1), 5-32.
- GİRGİN, Birsen; (2007), **Beş Faktör Kişilik Modelinin İşyerinde Duygusal Tacize (Mobbing) Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- GOLDBERG, Lewis R., “Possible Questionnaire Format for Administering the 50-Item Set of IPIP Big-Five Factor Markers” http://ipip.ori.org/New_IPIP-50-item-scale.htm (Erişim Tarihi: 08.03.2011).
- GOLDBERG, Lewis R.; (1992), “The Development of Markers for the Big-Five Factor Structure”. **Psychological Assessment**, Vol. 4, No. 1, 26-42.
- KUBAT, Umut; Ayşe KURUÜZÜM; (2010), “İş Değerleri ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bir Yapısal Denklem Modelleme Yaklaşımı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.15, S.3, 487-505.
- KURUÜZÜM, Ayşe; Sezgin IRMAK ve Emre İpekçi ÇETİN; (2010), “İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Bilig**, Sayı 53, 183-198.

-
- MCCRAE, Robert R. ve Paul T. Costa; (1991) “Test and Assessment The NEO Personality Inventory: Using the Five-Factor Model in Counseling”. *Journal of Counseling & Development*, Vol.69, 367-392.
- MCCRAE, Robert R. ve Paul T. Costa; (2006), “A Five-Factor Theory Perspective on Traits and Culture”. *Psychologie Française*, 51, 227-244.
- MOUNT, Michael K., Murray R. BARRICK, Steve M. SCULLEN, James ROUNDS; (2005), “Higher-Order Dimensions of the Big Five Personality Traits and the Big Six Vocational Interest Types”, *Personnel Psychology*, 58, 447–478.
- ROBINSON, Carrie H.; (2007), *Examination of the Relationship of Work Values to the “Big-Five” Personality Traits and Measures of Individualism and Collectivism*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio State University.
- ROS, Maria; Shalom H. SCHWARTZ ve Shoshana SURKISS; (1999), “Basic Individual Values, Work Values, and the Meaning of Work”, *Applied Psychology: an International Review*, 48 (I), 49-71.
- SAGIE, Abraham; Dov ELIZUR ve Meni KOSLOWSKY; (1996), “Work Values: A Theoretical Overview and a Model of Their Effects”, *Journal of Organizational Behavior*, 17, 503-514.
- SIĞRI, Ünsal; (2007), “Kamu ve Özel Sektördeki Kişisel ve Örgütsel Değerlerin Uyumlaştırılması Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 18, 49-62.
- SOMER, Oya; Mediha KORKMAZ ve Arkun TATAR; (2002), “Beş Faktör Kişilik Envanteri’nin Geliştirilmesi–I: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması”. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17 (49), 21–33.
- STEVENS, Charles. D. ve Ronald A. ASH; (2001), “Selecting Employees for Fit: Personality and Preferred Managerial Style”. *Journal of Managerial Issues*, Vol. 13, Number 4, 500-517.

-
- THOMS, Peg; Keirsten S. MOORE ve Kimberly S. SCOTT; (1996), “The Relationship Between Self-Efficacy for Participating in Self-Managed Work Groups and the Big Five Personality Dimensions”. *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 17, No. 4, 349-362.
- TOMRUKÇU, Bahar; (2008), *Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile İş Değerleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- YÜRÜR, Senay; (2009); “Yöneticilerin Çatışma Yönetim Tarzları ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Analizine Yönelik Bir Araştırma”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı: 1, 23-42.

YAPILANDIRMACI SINIF ÖĞRENME ORTAMI ALGISI

Fadime MENGİ¹

Sinan SCHREGLMAN²

ÖZET

Betimsel nitelikteki bu çalışmanın amacı Adana il merkezindeki bir ilköğretim okulunda okuyan 5.,6.,7. ve 8. sınıf öğrencilerinin yapılandırmacı öğrenme ortamı ile ilgili görüşlerini saptamaktır. Veri toplama aracı olarak Taylor, Fraser ve Fisher (1993) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlanma çalışması Güzel ve Alkan (2005) tarafından gerçekleştirilen Yapılandırmacı Öğrenme Ortam Ölçeği kullanılmıştır. Toplanan veriler SPSS 15,0 bilgisayar programı vasıtasıyla analiz edilmiş ve cinsiyet, sınıf ve yaş değişkeni ile öğrencilerin ölçek maddelerine verdikleri cevapların boyut bazında aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre sınıf ortamının yapılandırmacı bir anlayışa sahip olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Betimsel Araştırma, Yapılandırmacılık, Yapılandırmacı Öğrenme Ortamı Ölçeği

CONSTRUCTIVIST CLASS LEARNING ENVIRONMENT PERCEPTION

ABSTRACT

The aim of this descriptive research is to determine opinion of students who study in 5th, 6th, 7th and 8th class of primary school in Adana city center about constructivist learning environment. Constructivist Learning Environment Scale that was improved by Taylor, Fraser and Fisher (1993) and was transcribed to Turkish by Guzel and Alkan (2005) was used as data collection tool. Collected data was analyzed by SPSS 15, 0 computer program and arithmetic mean and standard deviation of gender, class and age variables and answers that students gave to scale materials were given. According to research results, it can be said that classroom environment has a constructivist perspective.

Key Words: Descriptive Research, Constructivism, the Constructivist Learning Environment Survey

¹ Uzman Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, fadimemengi@hotmail.com

² Öğr.Gör., Sütçü İmam Üniversitesi, Enformatik Bölümü, sinansch@gmail.com

GİRİŞ

Dünyada değişen eğitim paradigmaları doğrultusunda, ülkemiz de son yıllarda hem kendi ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerini hem de dünyanın evrensel değerlerini dikkate alarak, eğitim alanında reform niteliği taşıyan çalışmalar yapmış ve yeni düzenlemeleri uygulamaya geçirmiştir (Demirel, 2002; Güven, 2008). Bu düzenlemeler sonucunda, 2005–2006 akademik yılında yapılandırmacı yaklaşımı temel alan yeni ilköğretim programı uygulamaya konulmuştur. Böylelikle, yapılandırmacı yaklaşım benimsenerek öğrenci öğretim sürecinin merkezine alınmış ve sınıfta pasif alıcı konumundan bilgiyi kendi yapılandıran konumuna getirilmiştir (MEB, 2005).

Yapılandırmacılık aslında bir eğitim kuramı olarak ortaya çıkmamış, bilme ve bilgiye ilişkin bir kuram olarak doğmuştur. Ancak günümüzde, bireyin zihninin işleyişini açıklamadaki gücü ve modern dünyada benimsenip öne çıkarılan değerlerle uyumunu sayesinde aile sağaltımından eğitime birçok alanda benimsenen bir teori haline gelmiştir. Bu teorinin özü; bilginin, bireyin zihninde ve bireysel özelliklerine göre anlamlandırıldığı, yapılandırıldığıdır. (Açıkgöz, 2003; 60)

Yapılandırmacı öğretim uygulamaları öğrenenlerin yeni bilgiyi içselleştirmelerine veya transfer etmelerine yardımcı olur (Holloway, 1999). Bodner'e (1986) göre yapılandırmacı model, etkileyici bir bilgi yaklaşımıdır. Bilgi ancak, işlerlik kazanırsa ve amaçların gerçekleşmesine yardımcı olursa yararlıdır. Bilginin bir amaç olarak değil, bir problemin çözümünde araç olarak edinilmesi sağlanmalıdır (MEB, 2005).

Yapılandırmacı öğrenme, öğrencilerin aktif şekilde bilgiyi oluşturması, yorumlaması ve önbilgilerine göre yeniden organize etmesi inancı üzerine temellenmiştir. Bu akıcı zihinsel dönüşümler, öğrencilerin eğitim yaşantıları ile mevcut bilgiler, kültürel ve sosyal durumları bağdaştığında oluşmaktadır. Durumsal öğrenme, gerçek yaşamla iç içe öğrenme vardır. Bu durumda fikirler oluşmakta ve diğer etkiler anlamaya yardımcı olmaktadır. Böylece öğrenci aktif olmaktadır ve bilgi bireysel oluşumlara bağlı olarak büyümektedir (Yanpar, 2006). Yapılandırmacılık öğrencinin nasıl öğrendiğini açıklar, öğretimin nasıl yapılacağını açıklamaz (Açıkgöz, 2004, 66). Yapılandırmacı yaklaşımın temelinde, bilginin ya da anlamın dış dünyada bireyden bağımsız olarak var olmadığı, edilgen olarak dışarıdan bireyin zihnine aktarılmadığı,

tersine etkin biçimde birey tarafından zihinde yapılandırıldığı görüşü yer alır (Cunnigham, 1991; Duffy ve Jonassen, 1991; Akt. Deryakulu, 2002, 61). Fakat bunun için uygun koşulları sağlamak oldukça önemlidir.

Erdem ve Demirel (2002)'e göre yapılandırmacı öğrenme ortamının temel ögesi öğrenendir. Öğrenenler, yaşam boyu kullanacakları bilgilerini demokratik bir sınıf ortamında günlük yaşam problemlerinin karmaşıklığını çözerek oluştururlar. Öğrenme içeriği ile etkileşimde bulunarak bütünüün parçalarını yorumlar, parçalardan anlamlı bilgiyi oluştururlar. Önemli olan öğrenenlerin derinlemesine araştırma ve soruşturma yaparak bilgiyi özümsemeleridir. Kısa zamanda çok bilgi yüklemesinin yapılması yerine az bilginin derinlemesine çalışılması önemlidir. Öğrenenlerin verimli olmaları ve zihinsel becerilerini kullanabilmeleri öğretmenlerin uygun öğrenme ortamlarını sağlamasına, bireysel farklılıkları dikkate alarak öğrenen ihtiyaçlarını karşılamasına, gerekli öğrenme materyallerini sağlamasına bağlıdır.

Yapılandırmacıya dayalı olarak hazırlanan öğretim programlarının uygulandığı ülkemizde öğrenme ortamlarının da bu yaklaşıma uygun olup olmadığını belirlemeye yönelik çalışmalar yenidir. Birçok çalışma da doğrudan öğrenme ortamına yönelik olarak değil de öğretim programlarının öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Özgan ve Turan, 2010; Kalender, 2006; Yapıcı ve Leblebiciler, 2007; Arslan ve Demirel, 2007; Ekinci, 2007). Öğretim ortamlarının yapılandırmacıya uygun olarak düzenlenip düzenlenmediğini doğrudan ortaya koyabilmek amacıyla yapılan çalışmalar da yer alıp onlar da bulguları genellikle yönetici ve öğretmen görüşlerine göre elde edilmiştir (Yılmaz, 2006; Arslan, Orhan ve Kırbaş, 2010; Dünder, 2008; Dönmez, 2008). Bunların yanında öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda da yapılandırmacı ortamı değerlendirmeye çalışan çalışmalara rastlanmıştır (Gökçe, 2012; Arslan, 2010; Çelik-Şen ve Şahin-Taşkın, 2010; Ersoy, 2005).

Literatürde yer alan yapılandırmacı ortam araştırmalarının ortaöğretim ve daha çok üniversite düzeyinde yoğunlaştığı (Akar & Yıldırım, 2004, Banet & Ayuso, 2003; Gürol, 2002; Maypole & Davies, 2001; Pugalee, 2001; Sheehy, 2002; Simpson, 2001) bu araştırmaların da yapılandırmacı öğrenme ortamının düzenlenmesine ve etkisine yönelik olduğu ortaya çıkmıştır.

Ayrıca ilköğretim düzeyinde (Yanpar Şahin, 2001; Dinçer, 2003; Özerbaş,2007; Akyol ve Fer,2010; Özgen ve Alkan,2012) yeteri kadar uygulanmadığı göze çarpmaktadır. Özel, Yılmaz, Beyaz, Özer ve Şenocak (2009)'ın ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin fen ve teknoloji dersi bağlamında sınıf içi öğrenme ortamlarını araştırdıkları çalışmalarında, 5., 6. ve 7. Sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersindeki sınıf içi öğrenme ortamları hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. Yine aynı paralelde Acat, Karadağ ve Kaplan (2012), kırsal bölgelerde fen ve teknoloji öğrenme ortamlarını yapılandırmacılık kapsamında incelemiştir. Fakat 2005-2006 eğitim öğretim yılından bu yana uygulanan yapılandırmacılık temelli eğitiminin gerekliliği olan yapılandırmacı sınıf ortamının genellikle tek ders kapsamında incelendiği görülmüş, okuldaki öğrenme ortamı bağlamında genel olarak araştırıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Richardson (1997), yapılandırmacılığın henüz tam olarak tanımlanamadığını ve yeterli gelişmenin sağlanamadığını, bu durumun, okullarda yapılandırmacılığa uygun öğrenme ortamlarının yeterince kullanılmamasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Altı yıldır uygulanan ve tüm dersleri kapsayan yapılandırmacılık temelli eğitimin bu ortamı sağlama durumunun genel okul ortamı olarak araştırılmasının, derslerdeki öğrenme ortamı hakkında daha bütüncül bir anlayış sağlayacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin görüşleri bağlamında; sınıf içi öğrenme ortamlarının yapılandırmacı öğrenme ortamıyla uyuma düzeyini belirlemektir.

I.YÖNTEM

Sınıf içi öğrenme ortamlarının yapılandırmacı anlayışa uygun olma durumlarının incelendiği bu araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışma olarak desenlenmiştir. Tarama modelleri geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. (Karasar, 2004: 77).

A.Örneklem

Araştırma örnekleme amaçlı örnekleme yöntemlerinden kritik durum örneklemesiyle seçilen alt sosyoekonomik düzeye sahip öğrencileri bulunan okullar arasından seçkisiz olarak

belirlenen iki okulda bulunan öğrencilerden 5.,6.,7.,8. sınıfa mensup toplam 227 öğrenciden oluşturulmuştur. Kritik durum örnekleme “bu, burada oluyorsa, başka benzer durumlarda kesinlikle olur” şeklinde bir yargının varlığı ve yokluğudur (Yıldırım ve Şimşek, 2008;110). Çalışma için alt sosyoekonomik düzey seçilerek bu bölgelerde yapılandırmacı öğrenme ortamının işlerlik durumu genelleme açısından önemli görülmektedir. Bu bölgede varlığının ortaya çıkması durumunda tüm okullar için programın uygulandığı evrendeki durumu hakkında daha net yorumlar yapılabilir.

B. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak Taylor, Fraser ve Fisher (1993) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlanma çalışması Güzel ve Alkan (2005) tarafından gerçekleştirilen Yapılandırmacı Öğrenme Ortam Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu pek çok ülkede yapılan çalışmalarla ortaya konulmasına rağmen (Aldridge, Fraser & Taylor, 2000), Türkçe formuna ait geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılması gereği duyulmuştur. Bu amaçla, ölçek, 300 öğrenciye uygulanmış ve yeteri derecede geçerlilik ve güvenilirliğe sahip olduğu ortaya konmuştur (Bukova-Güzel ve Alkan 2005). Buna göre ölçek maddelerine ait faktör öz değerleri 0.41 ile 0.73 arasında değişmiş olup, güvenilirlik katsayısı 0.89 (Croanbach alpha) olarak hesaplanmıştır (Bukova-Güzel ve Alkan 2005). Bu çalışmamızda ise güvenilirlik katsayısı 0.88 olarak hesaplanmıştır (Croanbach alpha). Likert tipi bu ölçekteki maddelere verilebilecek cevaplar hemen hemen her zaman (5), sıklıkla (4), bazen (3), nadiren (2), hiçbir zaman (1) seçeneklerinden birisi olabilmektedir. Toplam 30 maddeden oluşan bu ölçek, her biri altı maddeden ibaret beş alt boyuta sahiptir. Bu boyutlar ve içerikleri sırasıyla şöyledir:

- Bilimsel Bilgi-Günlük Yaşam ilişkisi: Öğrenme sürecinin günlük yaşamla ilişkilendirilmesi ve bilimsel bilginin gelişimi için anlamlı bir unsur olarak günlük yaşam deneyimlerinin kullanımı.
- Bilimin Doğası: Bilimin doğası ve bilimsel bilginin yapısını deneyimleme.
- Eleştirel Ses: Öğrencilerin, öğrenmelerine engel teşkil eden herhangi bir durum hakkındaki düşüncelerini rahatça ifade etmeleri için oluşturulmuş ortamlar.

-
- Ortak Yönetim: Öğrenme hedeflerinin açık bir şekilde ifade edilmesini, öğrenme aktivitelerinin tasarım ve uygulanmasını, değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesini içeren öğrenme ortamının yönetimini öğrencilerin öğretmenle paylaşması.
 - Öğrenciler Aras Etkileşim: Öğrencilerin düşüncelerini diğer öğrencilerle paylaşması ve savunması, diğer öğrencilerin fikirlerini dikkatle dinlemesi ve bunlar hakkındaki düşüncelerini yansıtması için verilen fırsatlar.

C.Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler 2011-2012 eğitim öğretim yılının bahar yarısında Adana ili sınırlarında bulunan bir ilköğretim okulda gerekli izinler alındıktan sonra toplanmıştır. Veri toplama süreci sonucunda elde edilen verilerin çözümlenmesinde, betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Bulgular bölümünde verilere ait frekans değerleri, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

II. BULGULAR

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş değişkenine ilişkin bilgileri Tablo1’de verilmiştir.

Tablo1: Araştırmaya Katılan Kişilerin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	f	%
11 yaşında	29,00	12,78
12 yaşında	62,00	27,31
13 yaşında	48,00	21,15
14 yaşında	53,00	23,35
15 yaşında	35,00	15,42
Toplam	227,00	100,00

Tablo1’e göre araştırmaya katılan kişilerin %12,78’i 11 yaşında, %27,31’i 12 yaşında, %21,15’i 13 yaşında, %23,35’i 14 yaşında, %15,42’si ise 15 yaşındadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine ilişkin bilgileri ise Tablo2’de verilmiştir.

Tablo2: Araştırmaya Katılan Kişilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

	f	%
Kız	94,00	41,41
Erkek	133,00	58,59
Toplam	227,00	100,00

Tablo2'ye göre araştırmaya katılan kişilerin %41,41'i kız öğrencilerden, %58,59'u ise erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin okudukları sınıflarının dağılımı ise Tablo3'te verilmiştir.

Tablo3: Araştırmaya Katılan Kişilerin Okudukları Sınıf Değişkenine Göre Dağılımı

	f	%
5.sınıf	45,00	19,82
6.sınıf	58,00	25,55
7.sınıf	53,00	23,35
8.sınıf	71,00	31,28
Toplam	227,00	100,00

Tablo3'e göre araştırmaya katılan kişilerin %19,82'si 5.sınıf, %25,55'i 6.sınıf, %23,35'i 7.sınıf, %31,28'i ise 8.sınıf öğrencisidir. Aşağıda araştırmada kullanılan ölçeğin beş boyutuna ait maddeler ve bu maddelere ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri araştırmanın amacına uygun bir şekilde verilmiştir. Aşağıda Tablo4'te "Bilimsel Bilgi-Günlük Yaşam İlişkisi" boyutuna ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo4: Bilimsel Bilgi-Günlük Yaşam İlişkisi Boyutuna İlişkin Değerler

	X	Ss
Bilimin günlük yaşamın nasıl bir parçası olduğunu öğreniyorum.	4,23	1,07
Okul dışındaki günlük yaşamı daha iyi öğreniyorum.	4,08	1,16
Her yeni konu günlük yaşamın içinden seçilmiş problemlerle başlar.	4,00	1,02
Günlük yaşamla ilgili birtakım şeyler öğreniyorum.	3,87	1,12
Günlük yaşamla ilgili ilginç şeyler öğreniyorum.	3,45	1,33
Öğrendiğim şeyler günlük yaşamımda hiçbir işime yaramaz.	2,26	1,37

Tablo4'e göre öğrencilerin bilimsel bilgi-günlük yaşam ilişkisi alt boyutu ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 4,23 ile 2,26 arasındadır. Aşağıda Tablo5'te "Bilimin Doğası" alt boyutuna ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo5: Bilimin Doğası Boyutuna İlişkin Değerler

	X	Ss
Bilimin zamanla değiştiğini öğreniyorum.	4,26	1,23
Bilimin toplumların değer ve fikirlerinden etkilendiğini öğreniyorum.	4,09	1,16
Modern bilimin eski zamanlardaki bilimden farklı olduğunu öğreniyorum.	3,97	1,28
Farklı kültürlerdeki insanlar tarafından kullanılan farklı bilimler hakkında bilgi edinirim.	3,67	1,14
Bilimin sorunlara kusursuz çözümler getiremeyeceğini öğreniyorum.	3,40	1,39
Bilimin teori üretme işi olduğunu öğreniyorum.	3,34	1,36

Tablo5'e göre öğrencilerin bilimin doğası alt boyutu ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 4,26 ile 3,34 arasındadır. Aşağıda Tablo6'da "Eleştirel Ses" alt boyutuna ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo6: Eleştirel Ses Boyutuna İlişkin Değerler

	X	Ss
Fikrimi ifade etmek benim için sorun değildir.	3,72	1,44
Kendi doğrularımı açıkça ifade etmek benim için sorun değildir.	3,59	1,47
Örenmemi engelleyen herhangi bir şey hakkında şikâyetçi olmak benim için sorun değildir.	3,34	1,56
Kafa karıştırıcı öğretim aktiviteleri hakkında şikâyetçi olmak benim için sorun değildir.	3,15	1,58
Öğretmene "Bunu niçin öğrenmek zorundayım?" sorusunu sormak benim için sorun değildir.	2,74	1,60
Öğretmenin öğretim tarzını sorgulamak benim için sorun değildir.	2,61	1,62

Tablo6'ya göre öğrencilerin eleştirel ses alt boyutu ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 3,72 ile 2,61 arasındadır. Aşağıda Tablo7'de "Ortak Yönetim" alt boyutuna ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo7: Ortak Yönetim Boyutuna İlişkin Değerler

	X	Ss
Öğretmene hangi aktivitelerin benim için daha faydalı olacağına karar vermesine yardım ederim.	3,29	1,66
Öğretmene öğrenmemi değerlendirmesine yardım ederim.	3,23	1,56
Öğretmene hangi aktiviteleri yapacağıma karar vermesine yardım ederim.	3,12	1,54
Öğretmene öğreneceğim şeyleri planlamasına yardım ederim.	3,02	1,62
Öğretmene nasıl iyi öğrendiğime karar vermesine yardım ederim.	3,01	1,64
Öğretmene öğrenme aktivitelerinde ne kadar zaman harcayacağıma karar vermesine yardım ederim.	2,93	1,57

Tablo7'ye göre öğrencilerin ortak yönetim alt boyutu ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 3,29 ile 2,93 arasındadır. Aşağıda Tablo8'de ise “Öğrenciler Arası Etkileşim” alt boyutuna ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo8: Öğrenciler Arası Etkileşim Boyutuna İlişkin Değerler

	X	Ss
Sınıftaki diğer öğrencilerle öğrendiklerimi paylaşıyorum.	3,89	1,11
Sınıftaki diğer öğrencilerle problemlerin nasıl çözüleceği hakkında konuşurum.	3,64	1,32
Diğer öğrenciler düşüncelerini benimle paylaşır.	3,59	1,30
Sınıftaki diğer öğrencilere hitap etme şansı bulurum.	3,52	1,31
Diğer öğrencilerden düşüncelerini açıklamalarını isterim.	3,48	1,30
Diğer öğrenciler benden düşüncelerimi açıklamamı ister.	3,41	1,17

Tablo8'e göre öğrencilerin öğrenciler arası etkileşim ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 3,89 ile 3,41 arasında olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Araştırma sonuçlarına göre, öğrencilerin “Bilimsel Bilgi-Günlük Yaşam İlişkisi” ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 4,23 ile 2,26 arasında olduğu görülmektedir. Genel olarak bu durum öğrencilerin bilimsel bilgiyi günlük hayatlarıyla ilişkilendirdikleri konusunda sıkıntı yaşamadıkları ve olumlu görüş bildirdikleri anlamına gelmektedir. Bu alt boyuta ait en yüksek puan ortalamalı maddelere bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır ki

öğrenciler bilimin günlük yaşamın nasıl bir parçası olduğunu öğrenmekte ve öğrenilen her bilgi parçasının günlük hayattaki seçilmiş problemlerden başladığını bildirmişlerdir. Aynı zamanda bu bilgiler ile bir takım şeyler öğrendiklerini kabul etmekte ve bu durumu ilgi çekici buldukları anlaşılmaktadır. En düşük alan maddeye bakıldığında ise öğrencilerin okulda öğrendikleri bilgilerin günlük hayatta kullandıkları ve yararlı olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin “Bilimin Doğası Boyutu” ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 4,26 ile 3,34 arasında olduğu görülmektedir. Genel olarak bu durumun öğrencilerin bilimin doğasına ilişkin görüşlerinin olumlu olduğu anlamına gelmektedir. Bu alt boyuta ait en yüksek puan ortalamalı maddelere bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır ki öğrenciler bilimin doğası olan değişimin ve gelişimin gerçekleştiğini inanmakta, bilimin çeşitli değer ve fikirlerden etkilendiğini görmektedirler.

Öğrencilerin “Eleştirel Ses” alt boyutu ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 3,72 ile 2,61 arasında olduğu görülmektedir. Bu alt boyutun ortalama aritmetik puan ortalaması ise 3,16’ya denk gelmektedir ki bu durum eleştirel ses alt boyutuna göre öğrencilerin neredeyse kararsız kalarak tereddüt ettikleri sonucunu işaret etmektedir(likert ölçek: 3puan(kararsızım)). En çok öğretmenin öğretme tarzını sorgulama konusunda endişe duydukları, öğrendikleri bilgilerin işe yarayacağını bildikleri fakat tam olarak nerede kullanacaklarını bilmedikleri ve bunu öğretmene sormaya ve sorgulamaya çekindikleri, kafa karıştırıcı öğrenme aktiviteleri hakkında şikâyetçi olmayı pek tercih etmedikleri görülmüştür. Bu durumun öğrencilerin çevrelerini eleştirmekte yetersiz olduğu sonucunu göstermektedir.

Öğrencilerin ortak yönetim ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 3,29 ile 2,93 arasında olduğu görülmektedir. Bu alt boyutun ortalama aritmetik puan ortalaması ise 3,11’e denk gelmektedir ki bu durum ortak yönetim alt boyutuna göre öğrencilerin öğretimin değerlendirilmesi ve planlaması, hangi aktivitelerinin yapılacağı ve ne kadar zaman harcanacağı konularında öğretmeni asiste etme konusunda kararsız kaldıkları sonucunu işaret etmektedir(likert ölçek: 3puan(kararsızım)).

Öğrencilerin öğrenciler arası etkileşim ile ilgili maddelerin aritmetik ortalama değerleri 3,89 ile 3,41 arasında olduğu görülmektedir. Genel olarak bu durumun öğrencilerin birbiriyle aralarındaki etkileşime önem gösterdikleri, sınıftaki öğrendiklerini diğer öğrenci arkadaşlarıyla

paylaştıkları, mevcut problemlerin nasıl çözüleceği hakkında birbirlerine görüş bildirdikleri, sınıftaki diğer öğrencilere hitap etme şansı buldukları ve aynı şekilde diğer öğrencilerin de kendilerine aynı şekilde davrandıkları sonucunu işaret etmektedir.

Genel olarak ölçeğin alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında sınıf ortamının yapılandırmacı bir anlayışa sahip olduğu istatistiksel olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerin bilimin nasıl oluştuğunu ve günlük yaşamın nasıl bir parçası olduğunu ifade etmiş, öğrendikleri bilgileri günlük hayatta kullandıkları sonucuna ulaşılmış, böylelikle bilimin doğasını daha iyi kavradıklarını ifade etmişlerdir. Fakat bu bilgiyi sınıfta öğrenirken öğretmene çeşitli konularda eleştiri getiremedikleri görülmüş, sorgulama-itiraz etme eylemlerinde endişe ettiklerini belirtmişler ve şikâyetçi bir tarzı benimsemedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum eğitim ve öğretimin demokratik yollarla yapıldığı konusunda şüpheye götürecektir ki öğrencilerin öğretmene eğitim konusunda sınıfta rahat davranamamalarının sebebi öğretmenin, okul yöneticilerinin veya başka hesaba katılmayan değişkenlerin yüzünden olabilir. Öğretmene bu tarz bir yaklaşım olsa da öğrencilerin kendi aralarına paylaşımcı ruhu taşıdıklarını ve iletişime önem verdiklerini görmek sevindirici olmakla birlikte yapılandırmacı öğrenme sınıf ortamının olmazsa olmazlarından olduğu bu araştırma ile birlikte çeşitli araştırmalar ile de ortaya çıkmıştır(Erdem ve Demirel, 2002; Akar & Yıldırım, 2004, Banet & Ayuso, 2003; Gürol, 2002; Maypole & Davies, 2001; Pugalee, 2001; Sheehy, 2002; Simpson, 2001).

ÖNERİLER

- Öğrencilerin bilimsel bilgiyi günlük hayatlarıyla ilişkilendirmelerini güçlendirilecek ve bilimin doğasını anlamayı kolaylaştırabilecek çalışmalara ve etkinliklere eğitim programında daha fazla yer verilebilir.
- Öğrencilerin demokratik sınıf ortamını neden algılamadıkları ve neden öğretmenleri çeşitli konularda eleştirmeyerek sessiz kalmayı tercih ettikleri araştırılabilir.
- Öğrencilerin ders öğretmenini daha fazla asiste ederek öğretme sürecine daha iyi adapte olmaları sağlanabilir.

- Yapılandırmacı öğrenme sınıf ortamı anlayışını geliştiren aktivitelere daha fazla yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- ACAT, B., KARADAĞ, E., KAPLAN, M. (2012). Kırsal bölgelerde fen ve teknoloji dersi öğrenme ortamları: yapılandırmacı öğrenme açısından bir değerlendirme çalışması, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 106-119
- AÇIKGÖZ, Ü. (2003). *Aktif Öğrenme*, 2. Baskı, İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- AÇIKGÖZ, Ü. (2004). *Aktif Öğrenme*, İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- AKYOL, S., FER, S. (2010). Sosyal yapılandırmacı öğrenme ortamı tasarımının öğrenenlerin akademik başarılarına ve öğrenmenin kalıcılığına etkisi nedir? *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*
- ALDRIDGE, J. M., FRASER, B. J., & TAYLOR, P.C. (2000). Constructivist learning environments in crossnational study in Taiwan and Australia. *International Journal of Science Education*, 22, 37-55
- AKAR, H., ve YILDIRIM, A. (2004). Yapılandırmacı öğretim etkinliklerinin sınıf yönetimi dersi'nde kullanılması: Bir eylem araştırması. 18 Haziran 2012 tarihinde <http://www.erg.sabanciuniv.edu/iok2004/> adresinden indirilmiştir.
- ARSLAN, A., ORHAN, S. ve KIRBAŞ, A. (2010). Türkçe dersinde yapılandırmacı yaklaşımın uygulanmasına ilişkin yönetici görüşleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 85-100
- ARSLAN, A. ve DEMİREL, Ö. (2007). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersi yeni öğretim programının değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 39/175
- BANET, E., & AYUSO, G.E. (2003). Teaching of biological inheritance and evolution of living beings in secondary school. *International Journal of Science Education*, 25, 373-407
- BODNER, G. M. (1986). Constructivism: a theory of knowledge. *Journal of Chemical Education*, 63 (10), 873-878

-
- BUKOVA-GÜZEL, E. VE ALKAN, H. (2005). Yeniden yapılandırılan ilköğretim programı pilot uygulamasının değerlendirilmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 385-420
- ÇELİK-ŞEN, Y., ŞAHİN-TAŞKIN, Ç. (2010). Yeni ilköğretim programının getirdiği değişiklikler: Sınıf öğretmenlerinin düşünceleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 26-51
- DEMİREL, Ö. (2002). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*, Ankara: PegemA Yayıncılık
- DERYAKULU, D.(2002). *Yapıcı Öğrenme(Sınıfta Demokrasi)*. A,Şimşek(Editör), (53-74), Ankara: Eğitim Sen Yayınları
- DİNÇER, M. (2003). Yedinci sınıf fen bilgisi kuvvet konusu ile ilgili yapısalcı öğretim tasarımının öğrencilerin başarıları, kavram yanlışları, kavram kalıcılığı ve öğrenme sürecine bakış açıları üzerindeki etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
- DÖNMEZ, İ. (2008). İlköğretim fen ve teknoloji dersi öğrenme ortamlarının öğrenci merkezli eğitim açısından değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
- DÜNDAR, Ş. (2008). İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğrenme ortamlarının yapılandırmacı özellikler bakımından değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* Marmara Üniversitesi, İstanbul
- EKİNCİ, A. (2007). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Yapılandırmacı Yaklaşım Bağlamında Değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
- ERDEM E. ve DEMİREL, Ö. (2002). Program geliştirmede yapılandırmacılık yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23,81-87
- ERSOY, A. (2005). İlköğretim bilgisayar dersindeki sınıf yerleşim düzeni ve öğretmen rolünün yapılandırmacı öğrenmeye göre değerlendirilmesi, *The Turkish Journal of Educational Technology (TOJET)*, 4 (4), 170-181

-
- GÖKÇE, E. (2012). Öğretmen adaylarının sınıf ortamında yapılandırmacılık yaklaşımına uygun çalışmalar gerçekleştirilmesine ilişkin gözlemleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 111-127
- GÜROL, M. (2002). Aktif öğrenmeyi temel alan oluşturmacı öğrenme tasarımının uygulanması ve başarıya etkisi. 18.06.2012 tarihinde <http://www.manas.kg/pdf/sbdf7/Gurol.pdf> adresinden indirilmiştir
- HOLLOWAY, J. H. (1999). Caution: Constructivism ahead. *Educational Leadership*, 57 (3), 85-86
- KALENDER, A. (2006). Sınıf Öğretmenlerinin yapılandırmacılık temelli yeni matematik programının uygulanması sürecinde karşılaştığı sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerileri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
- KARASAR, N.(2004), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayınları
- MAYPOLE, J., & DAVIES, T.G. (2001). Students' Perceptions of Constructivist Learning in a Community College American History II Survey Course. *Community College Review*, 29, 54-79
- MEB, (2005), *İlköğretim 1-5. sınıf programları tanıtım el kitabı*, Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi, Ankara
- OSBORNE, J.W., & COSTELLO, A.B. (2004). Sample size and subject to item ratio in principal components analysis. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 9, 11-23
- ÖZERBAŞ, M., A. (2007). Yapılandırmacı öğrenme ortamının öğrencilerin akademik başarılarına ve kalıcılığa etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(4), 609-635
- ÖZGAN, H. VE TURAN, E. (2010). Yapılandırmacı yaklaşımın uygulanmasında karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik öğretmenlerin yöneticilerden beklentileri, 9. *Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu*, Elazığ, 2010, s. 724-729
- ÖZGEN, K., ALKAN, H. (2012). Yapılandırmacı öğrenme ortamında öğrenme stillerine uygun geliştirilen etkinliklere yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 239-258

-
- ÖZEL, H., YILMAZ, G., BEYAZ, İ., ÖZER, S., VE ŞENOCAK, E. (2009). İlköğretim okulları sınıf içi öğrenme ortamları üzerine bir araştırma. *İlköğretim Online*, 8(2), 493-498
- GÜVEN, S. (2008). Sınıf Öğretmenlerinin yeni ilköğretim ders programlarının uygulanmasına ilişkin görüşleri, *Milli Eğitim Dergisi*, 177, 224–236
- PERKINS, D. (1999). The Many Faces of Constructivism, *Educational Leadership*, 57(3), 6–11
- PUGALEE, D.K. (2001). Algebra for all: The role of technology and constructivism in an algebra course for at-risk students. *Preventing School Failure*, 45, 171-176
- RICHARDSON, V. (1997). *Constructivist teaching and teacher education: Theory and practice*. Richardson, V. (Ed.), 3-14. London: The Falmer Press
- SHEEHY M. (2002). Illuminating constructivism: Structure, discourse, and subjectivity in a middle school classroom. *Reading Research Quarterly*, 37, 278-304
- SIMPSON, G. (2001). Learner characteristics, learning environments and constructivist epistemologies. *Australian Science Teachers Journal*, 47, 17-23
- TAYLOR, P., FRASER, B. J. & FISHER, D.L. (1997). Monitoring constructivist classroom learning environments. *International Journal of Educational Research*, 27, 293-302
- YAPICI, M. VE LEBLEBİCİER, N. (2007). Öğretmenlerin yeni ilköğretim programına ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 6(3), 480-490
- YANPAR, T. (2006). *Etkili ve anlamlı öğrenme için kuramsal yaklaşımlar ve yapılandırmacılık*. (Edt: C. Öztürk), (86-107), Ankara: PegemA Yayınları
- YANPAR ŞAHİN, T. (2001). Oluşturmacı yaklaşımın Sosyal Bilgiler dersinde bilişsel ve duyuşsal öğrenmeye etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 1, 463-482
- YILMAZ B.(2006). Beşinci sınıf öğretmenlerinin fen ve teknoloji dersinde yapılandırmacı öğrenme ortamı düzenleme becerileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul

TCMB'NİN FİNANSAL İSTİKRAR ARAÇLARI VE ÇIKIŞ STRATEJİSİ OLARAK UYGULAMALARI

Funda ÇONDUR*

Mehmet BÖLÜKBAŞ**

ÖZET

2008 yılında başlayan ve pek çok ülkede etkisini gösteren finansal kriz ülkelerin reel ve finansal piyasalarında kırılganlıklara yol açmıştır. Bu kırılganlıkları gidermek ve finansal istikrarı sağlamak amacıyla ülkelerin merkez bankaları bazı önlemler almışlardır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da kriz sürecinde finansal istikrarı sağlamak için bir dizi önlemler almıştır. Bu çalışmada kriz sürecinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın uyguladığı finansal istikrar araçları ve bu araçların krizden çıkış stratejisi olarak ne şekilde kullanıldıkları incelenmiştir. Kullanılan bu araçlar finansal istikrarı sağlamaya yönelik olup bu araçların başarılı bir şekilde uygulandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Finansal İstikrar, Çıkış Stratejisi, TCMB

FINANCIAL STABILITY TOOLS OF CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND APPLICATIONS AS EXIT STRATEGY FROM THE CRISIS

ABSTRACT

The financial crisis starting in 2008 and showing its effect in many countries have led to fragilities in real and financial markets of countries. Central banks of countries have taken some measures to resolve these fragilities and to ensure financial stability. Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) has also taken a series of measures during the crisis to ensure financial stability. In this study indicated that financial stability tools implemented by CBRT during the crisis and how used of these tools as exit strategy from the crisis. These tools are intended to ensure financial stability and can be said that implemented successfully.

Key Words: Financial Stability, Exit Strategy, CBRT

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF İktisat Bölümü, fcondur@adu.edu.tr

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, mbolukbas927@gmail.com

GİRİŞ

ABD'deki mortgage kredilerinden kaynaklanan ve türev piyasaları da etkileyerek küresel bir boyut kazanan 2008 finansal krizi, hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin finansal piyasalarını etkilemiştir. Bu süreçte daha çok gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında aksaklıklar yaşanmış, gelişmekte olan ülkelere bir kısmı da kriz öncesi sürdürdüğü finansal istikrar hedefi doğrultusunda krizden daha az etkilenmiştir. Türkiye de 2001 krizi sonrasında bankacılık sisteminde getirmiş olduğu denetim ve düzenlemeler ve krizlerden edindiği deneyimler ile küresel krizden daha az etkilenen ülkeler grubundadır. Yüce'ye (2009) göre, 2001 krizi sonrasında, Türk Bankacılık Sektörü ciddi bir yeniden yapılanma döneminden geçmiştir. Bu dönemde hayata geçirilen, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, düzenleyici ve denetleyici çerçevenin sağlamlaştırılması, sektörün sermaye tabanının güçlendirilmesi, problemlili bankaların sistemden çeşitli yöntemlerle uzaklaştırılması gibi yapısal değişiklikler, sektörü olası krizlere karşı başışıklık kazanmış bir duruma getirmiştir. Ancak yine de krizin etkilerini önlemek ve daha sağlam bir finansal yapı oluşturmak amacıyla kriz ve kriz sonrası dönemde, diğer pek çok ülkede gibi Türkiye'de de finansal piyasalar için bir takım ilave önlemler alınmıştır.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin kriz ve kriz sonrası dönemde finansal istikrarı sağlamak için kullandığı araçlara ve bu araçların çıkış stratejisi olarak uygulamalarına değinilmiştir. Çalışmada öncelikle TCMB ve finansal istikrar ilişkisi açıklanarak TCMB'nin finansal istikrarı sağlamadaki rolü ele alınmıştır. Daha sonra finansal istikrar araçlarına ve bu araçların krizden çıkış sürecinde çıkış stratejisi olarak nasıl uygulandıklarına değinilmiştir. Buna bağlı olarak konu ile ilgili sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

I. TCMB VE FİNANSAL İSTİKRAR

Finansal sistemin içinde bankaların bankası olarak tanımlanan merkez bankaları finansal istikrar için ilk akla gelen kuruluş olarak görülmektedir. Merkez bankalarının finansal istikrarla bütünleşmesi öncelikle kağıt paranın basımıyla ilgilidir. Bununla beraber banka mevduatlarının para stokları içinde görülmesi ve önemli bir paya sahip olmaya başlaması ile

merkez bankalarının finansal istikrarla bağlantısı daha da güçlenmiştir. Merkez bankası Avrupa'da 19. yüzyılda benimsenirken, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde bu süreç daha uzun sürmüş ve 1913'de Amerikan Merkez Bankası (FED)'nin kurulmasıyla süreç başlamıştır (Özcan, 2006: 15). Gerçek anlamda merkez bankacılığı ise 18. yüzyılda üç önemli fonksiyonu içerecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bu üç önemli fonksiyon; (i) devletin bankası olmak, (ii) banknot ihraç tekeline sahip olmak, (iii) likiditenin son mercii fonksiyonuna sahip olmak olarak sıralanabilir. Bu çerçevede, gerçek anlamda ilk merkez bankası 1694 yılında kurulan İngiltere Merkez Bankası (Bank of England)'dır (Önder, 2005; 10).

Merkez bankalarının fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamak ve korumak gibi iki temel fonksiyonu bulunmaktadır. Her ne kadar günümüzde merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlamak ve bunu sürdürmek fonksiyonu ön plana çıksa da finansal istikrarın sağlanması da fiyat istikrarının sağlanması kadar önemli bir konudur. Çünkü finansal sistemde meydana gelebilecek herhangi bir istikrarsızlık reel ekonomiye yansımakta ve dolayısıyla ekonominin genelinde önemli sorunları beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan merkez bankalarının finansal istikrar sağlama fonksiyonu da önem kazanmıştır.

Finansal istikrarın sağlanması amacı, finansal sistemin ve bunun en temel unsuru olan bankacılık sektörünün oldukça iyi değerlendirilmesini ve analiz edilmesini gerektirmektedir. Merkez bankalarının elinde bulunan makro düzeydeki finansal araçlar ve para politikası, finansal istikrarın sağlanması amacına yönelik katkılar sağlamakla birlikte, gözetim ve denetim alanındaki politika ve uygulamaların da finansal istikrar açısından oldukça önemli etkilere sahiptir (Afşar ve Afşar, 2010: 69).

2007 ortalarında ABD konut piyasasında başlayan sorunlar giderek büyümüş ve gelişmiş ekonomilerden gelişmekte olan ülkelere de sirayet ederek küresel bir boyut kazanmıştır. Krizin nedenleri olarak, likidite bolluğu ve bunun sonucunda verilen özensiz krediler, aşırı menkul kıymetleştirme, saydamlık eksikliği, derecelendirme kuruluşlarının etkinliğindeki yetersizlik ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müdahalede gecikmesi olarak sıralanabilir (Alantar, 2008: 1). 2008 finansal krizinin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri de gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının fiyat istikrarına odaklanmaları ve finansal istikrarı göz önünde bulundurmamaları olarak görülmektedir. Örneğin FED'in 2003-2007

dönemi uyguladığı para politikası enflasyonu düşük seviyelerde tutabilmiştir. Ancak varlık fiyatları ve borçlanmanın artmasıyla birlikte finansal istikrar sağlanamamış ve ekonominin genelinde kırılganlıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum Türkiye'de biraz daha farklıdır; 2000-2001 krizi sonrasında uygulanan para ve maliye politikalarının etkinliği, Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK)'nun istikrarlı politikaları ile finansal piyasalarda bozulmaların ortaya çıkması engellenmiştir. Bu açıdan bakıldığında finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülmesinin de fiyat istikrarının sağlanması kadar önemli olduğu görülmektedir.

TCMB, finansal istikrar amaçlarını şu şekilde özetlemektedir (Yılmaz, 2010: 11);

- Borçluluk Oranları: Daha çok öz kaynak kullanımı, daha etkili borçlanma,
- Borçlanma Vadeleri: Yurtiçi ve yurt dışı borçlanma ile mevduatın vadesinin uzatılması,
- Döviz Pozisyonları: Kamu ve özel sektörün döviz pozisyonunun güçlendirilmesi,
- Risk Yönetim Süreçleri ve Yöntemi: Vadeli işlem ve opsiyon borsası gibi araçlarla kur

riski yönetiminin etkinleştirilmesi.

Finansal istikrarın sağlanmasında bilanço bozuklukları olarak adlandırılan; açık döviz pozisyonu, vade uyumsuzluğu, sorunlu krediler, yetersiz sermaye ve kaldıraç oranına ve likidite yetmezliği sorununa dikkat edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır (Özatay, 2011: 284).

II. FİNANSAL İSTİKRAR ARAÇLARI VE ÇIKIŞ STRATEJİSİ

Küresel finansal krizin Türkiye üzerinde etkilerini göstermesine paralel olarak Türk Finans sistemi olumsuz sinyaller vermeye başlamış özellikle dış kredi bağlantılarında yaşanan daralma neticesinde banka kredilerinde kriz öncesi döneme göre bir azalmanın ve sorunlu kredilerde bir artışın gerçekleştiği gözlenmiştir. Küresel krizin olumsuz etkilerini azaltmak amacı ile politika yapıcılar ve diğer baskı grupları finansal kesiminde özellikle ticari ve sınaî faaliyetleri canlandıracak nitelikte kredilerin hızla devreye sokulmasını talep etmişlerdir (Selçuk, 2010: 1).

Bu bağlamda TCMB yukarıda sayılan finansal istikrar amaçlarına ulaşmak için zorunlu karşılık oranları, likidite yönetimi, sermaye ve likidite yeterlilik oranları, bankaların likidite

yeterlilik oranları gibi finansal istikrar araçlarını kullanmaktadır. Faiz düzenlenmeleri de finansal istikrar araçları arasında sayılabilir. Ancak faiz düzenlenmeleri daha çok fiyat istikrarının sağlanması için öncelikli araç olarak kullanılmaktadır.

Merkez bankası para politikası uygulamalarında hedefini belirledikten sonra bu amaca ulaşmada sahip olduğu araçlar ve bunları uygulama yollarını saptamak durumundadır. Merkez bankasının para politikasının uygulamasında sahip olduğu araçlar likidite ve faiz araçlarıdır. Likidite araçlarının kısa vadeli olması beklenmektedir. Çünkü merkez bankaları, bilançolarının aktiflerini kontrol edebilmeli, gerektiği anda tasfiye edebilmelidir. Faiz araçlarına gelince iki konu önemli olmaktadır; merkez bankası kendi aktiflerine uyguladığı faiz oranlarını serbestçe belirlemelidir. Ayrıca merkez bankası piyasadaki kısa vadeli faiz oranlarını da yönlendirebilmelidir (Erçel, 1996). Bu çalışmada finansal istikrar araçlarının 2008 finansal krizi için TCMB tarafından hangilerinin ne oranda çıkış stratejisi olarak kullanıldığı araştırılmaktadır.

Bu amaca uygun olarak 2008 finansal krizinde uygulanan finansal istikrar araçlarına, bunların uygulanma şekillerine ve uygulanma önceliğine yer verilmiştir. Ayrıca bu finansal istikrar araçlarının kullanımındaki değişikliklerin finansal piyasalar üzerine etkileri ortaya konulmuştur.

A. Zorunlu Karşılık Oranları Uygulaması

Enflasyon hedeflemesi rejimi çerçevesine merkez bankalarının temel amacı fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmektir. Bu amaca hizmet etmek üzere merkez bankaları klasik Taylor (1993) kuralına paralel olarak politika faiz oranını temel araç olarak kullanmaktadırlar. Taylor kuralı, nominal faiz oranının, gerçekleşen enflasyonun hedeflenen değerinden sapması ile üretim açığının bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan finansal istikrar açısından önem taşıyan kredi büyümesi, varlık fiyatları ve cari açık gibi faktörler için de faiz oranları temel belirleyicidir (TCMB, 2010).

Ancak finansal istikrarının sağlanmasında faiz oranı her zaman etkin bir araç olmayabilmektedir. Bu noktada zorunlu karşılık oranları uygulaması finansal istikrarı sağlamada kullanılacak etkin bir araç olarak değerlendirilebilir. Zorunlu karşılık oranları

uygulanması bankaların sahip oldukları ve kredi olarak kullandırabilecekleri rezervlerinin belli bir oranının merkez bankasında tutulmasını ifade eder.

Bankaların ödünç verilebilir fonlarını etkilemek için kullanılan zorunlu karşılık oranları, merkez bankasınca belirlenmektedir. Zorunlu karşılık oranları başlangıçta mevduatların korunması amacıyla düşünülmüş, ancak yaşanan süreç içinde bu araç para politikasının etkin bir aracı konumuna gelmiştir (Afşar ve Afşar, 2010: 318). Bu uygulamada amaç merkez bankasının yurtiçi para arzı yönetimi ve likidite kontrolü konusunda söz sahibi olmasını sağlamaktır. Aynı zamanda bankaların kredilendirilebilir fonlarına da merkez bankasının müdahale etmesini sağlayan zorunlu karşılık oranları uygulaması, hem fiyat istikrarını hem de finansal istikrarı sağlayıcı bir araç olarak kullanılabilir. Piyasaların durumuna göre TL ve döviz'e uygulanacak zorunlu karşılık oranları merkez bankası tarafından gerekli görüldüğünde azaltılıp artırılabilir.

Türkiye'de, 2001 krizi öncesinde zorunlu karşılıklara faiz ödenmiyordu. 2001 sonrası uygulanan programın en önemli önceliği bankacılık sektörünün yeniden yapılanması ve kredi açabilir hale gelmesini sağlamaktı. Bu amaçla Ağustos 2001 tarihinden itibaren Türk parası mevduat için TCMB'de tutulan zorunlu karşılıklara faiz ödenmesine karar verilmiştir (Gündüz, 2010). Ancak, TCMB'nin 2010'da aldığı karar ile zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı sıfırlanmıştır. Zorunlu karşılık oranı uygulamasının likidite ve maliyet etkisi olmak üzere iki tür etkisi bulunmaktadır. Likidite kanalı; zorunlu karşılık oranlarındaki değişimin bankaların kısa vadeli Merkez Bankası kaynaklarına ihtiyaçlarını değiştirmek suretiyle kredi verme davranışlarını etkilemesi yoluyla çalışmaktadır. Maliyet kanalı ise Merkez Bankasının zorunlu karşılık oranlarını değiştirerek bankaların kredi ve mevduat faizleri arasındaki farkı etkilemesi yoluyla çalışmaktadır. Likidite etkisi zorunlu karşılık oranı uygulamasının söz konusu olduğu durumlarda gerçekleşirken, maliyet etkisi ise zorunlu karşılıklara faiz ödenmesi durumunda daha az etkindir (TCMB, 2011).

Zorunlu karşılık oranlarını diğer ülke merkez bankaları da özellikle küresel kriz dönemi ve öncesinde bir para politikası aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin Çin Merkez Bankası zorunlu karşılık oranlarını enflasyonla mücadelede kullanmış ve zorunlu karşılık oranlarında 2007 yılında 10 defa, 2010'un başından beri ise 11 defa değişikliğe gitmiştir. ABD'de likidite

rasyosu olarak da adlandırılan zorunlu karşılık oranları 2006'dan beri mevduat işlemleri için % 10 iken, vadeli mevduat ve diğer işlemler için % 0'dır. İngiltere'de ise durum biraz daha farklıdır; zorunlu karşılık tutmanın herhangi bir alt limiti bulunmamakla birlikte, bu işlem gönüllülük esasına dayanmaktadır. Teorik olarak bu durum İngiltere'de bankaların sıfır karşılık ayırdığı, dolayısıyla kredi olarak verilen para miktarının çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim 2010 itibariyle bu oran ortalama % 43.1 civarındadır. Diğer ülkelere bakıldığında da yine zorunlu karşılık oranları bir para politikası aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin 2008'de Letonya'da zorunlu karşılık oranları % 7'den % 3'e indirilirken, 2010 yılının başlarında % 15.5 olan Çin Merkez Bankası zorunlu karşılık oranları Haziran 2011 itibariyle % 21.5 düzeyindedir (Yeşin, 2011: 4).

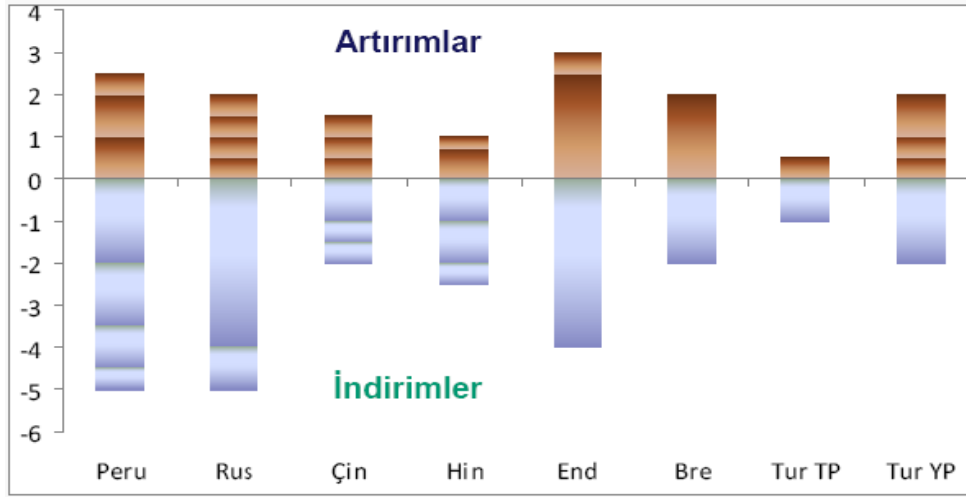
2008 finansal kriz döneminde de finansal istikrarı sağlamak için çıkış stratejisi olarak alınan önlemlerden birisi zorunlu karşılık oranlarıdır. TCMB, Aralık 2008'de yabancı para zorunlu karşılık oranını iki puan, Ekim 2009'da ise Türk parası zorunlu karşılık oranı bir puan indirmiştir. İlgili dönemde zorunlu karşılık oranlarının gerek TL gerekse döviz hesaplarında belli oranda azaltılması likiditenin artırılması açısından önem taşımaktadır.

Türk lirası zorunlu karşılık oranları, 23.03.2011 tarihinde;

- Vadesiz, ihbarlı mevduatlar ve özel cari hesaplar için %12'den %15'e,
- Bir aya kadar vadeli mevduatlar/katılma hesapları (bir ay dahil) için %10'dan %15'e,
- Üç aya kadar vadeli mevduatlar/katılma hesapları ve özel fon havuzları (üç ay dâhil) için %9'dan %13'e,
- Altı aya kadar vadeli mevduatlar/katılma hesapları ve özel fon havuzları için (altı ay dâhil) %7'den %9'a,
- Mevduat/katılım fonu dışındaki diğer yükümlülükler için %9'dan %13'e yükseltilmiş,
- Bir yıla kadar vadeli mevduatlar/katılma hesapları için %6,
- Bir yıl ve bir yıldan uzun vadeli mevduatlar/katılma hesapları ile birikimli mevduatlar/katılma hesapları için %5 olarak sabit tutulmuştur.

- Yabancı para zorunlu karşılık oranı, 23.09.2010 tarihinde bir puan artırılarak %10'dan %11'e yükseltilmiştir.

Zorunlu karşılık oranlarının artırılması finansal kırılganlığı azaltırken bankaların mevcut yükümlülüklerini arttırdığı için likidite sıkışıklığına neden olmuştur. Makro-finansal riskleri azaltıcı bir politika aracı olarak da kullanılan zorunlu karşılık oranları kriz süreci ve sonrasında yoğun olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı gelişmekte olan ülkeler çıkış stratejisi kapsamında zorunlu karşılık oranlarını kriz öncesi seviyesiyle aynı düzeye getirmişlerdir. Çin ve Brezilya ise zorunlu karşılık oranlarını kriz öncesi seviyesinin de üstüne çıkarmıştır.

Şekil 1: Seçilmiş Ülkelerin Kriz ve Krizden Çıkış Dönemlerinde Zorunlu Karşılık Oranlarındaki Değişim (Puan)

Kaynak: Durmuş Yılmaz, TBB Sunumu, TCMB, 2010.

Şekil 1'de, seçilmiş ülkelerin kriz ve krizden çıkış dönemlerinde zorunlu karşılık oranlarındaki değişim verilmiştir. Şekil 1'den de görüldüğü üzere zorunlu karşılık oranlarındaki en yüksek artışı gerçekleştiren ülke Endonezya iken, en düşük artışı TCMB, Türk parası için olan zorunlu karşılık oranları üzerinde yapmıştır. Türkiye'nin 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizi sonralarında denetim ve gözetime ilişkin başarılı uygulamaları 2008 finansal krizinin başlangıç döneminde zorunlu karşılık oranlarını çok yüksek oranda artırmasını gerektirmemiştir.

Türkiye'yi Hindistan, Çin ve Rusya takip etmiştir. Diğer yandan yine kriz ve kriz sonrası dönemde Peru ve Rusya zorunlu karşılık oranlarında en çok indirimi gerçekleştiren ülkeler iken, en düşük indirimi sağlayan yine TCMB'dir ve bu indirim Türk parası için olan zorunlu karşılık oranları üzerinde yapılmıştır. Zorunlu karşılık uygulamasında indirim oranlarına bakıldığında Türkiye'yi sırasıyla Brezilya, Çin ve Hindistan takip etmektedir.

Şekil 2: Kriz Sonrası Dönemde Türkiye'de Zorunlu Karşılık Oranları (%) (2009-2011)

Kaynak: Durmuş Yılmaz, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası Sunumu, 2011

Şekil 2, finansal kriz sonrası dönemde Türkiye'de zorunlu karşılık oranlarını göstermektedir. Şekilden de anlaşılacağı üzere 2009'un son dönemlerinde zorunlu karşılık oranlarında indirim yapılmıştır. Ancak Ekim 2010 ve ilerleyen dönemlerde zorunlu karşılık oranlarında artırım yapılmıştır. Nitekim TCMB'nin 23.03.2011 tarihli basın duyurusunda da açıklandığı üzere TL zorunlu karşılık oranları vadesiz, ihbarlı mevduatlar ve özel cari hesaplar için %12'den %15'e, yabancı para zorunlu karşılık oranları ise %10'dan %11'e artırılmıştır.

B. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Likidite Yönetimi

Merkez bankaları açısından likidite, bankacılık sisteminde bulunan toplam rezervleri ifade etmektedir. Bu rezervlerin içerisinde dolaşımdaki banknotlar, cari hesaplar ve hazine hesapları bulunmaktadır. Her bankanın rezervlerinin toplamı piyasa likiditesini oluşturmakta bu da merkez bankalarının yönetmekle sorumlu olduğu likiditeyi ifade etmektedir.

Merkez bankası yükümlülükleri ve bankacılık sistemi toplam rezervi arasında bire bir ve ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Merkez bankası yükümlülüklerinin artması bankacılık sistemi rezervlerinde azalışa neden olmakta ve piyasa likiditesinde daralma meydana gelmekte, merkez bankası yükümlülüklerinin azalması ise bankacılık sistemi rezervlerinde artışa neden olmakta ve piyasa likiditesinde genişleme meydana gelmektedir (Güler, 2009). Merkez bankası likidite yönetimi; bankacılık sisteminin likidite ihtiyacını değerlendirerek bir takım araçlar ve kurallar eşliğinde merkez bankasının nihai hedefleri olan fiyat istikrarını ve finansal istikrarını sağlamada kullandığı politika aracı olan kısa vadeli faiz oranlarını kontrol altında tutmak, açık piyasa işlemleri aracılığı ile likidite açığı durumunda likidite sağlamak ve likidite fazlası durumunda ise fazla likiditeyi sterilize etmek şeklinde tanımlanabilir.

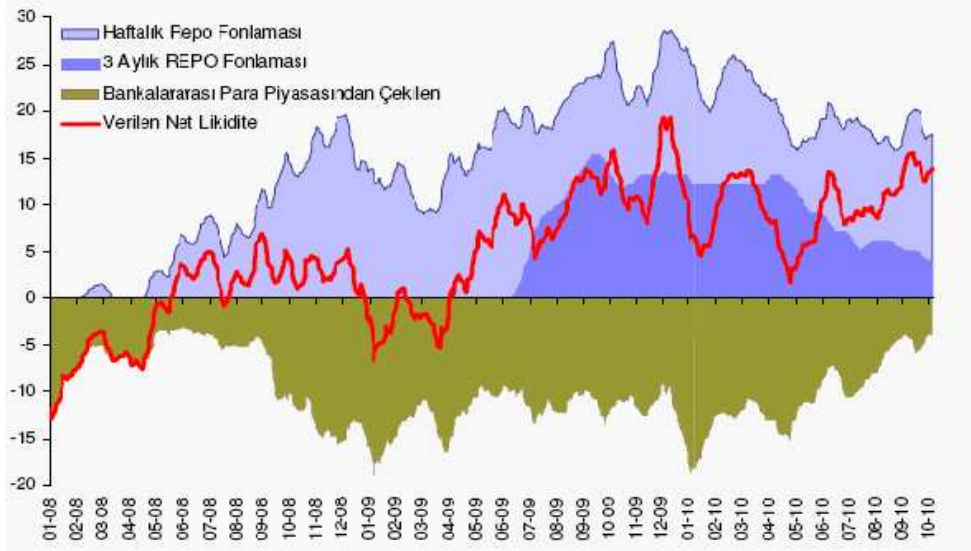
Merkez bankası likidite yönetimini sağlamak için piyasa koşullarına göre çeşitli araçlar kullanmaktadır. Bu araçlar şu şekilde sıralanmaktadır (TCMB, 2010):

- Döviz alımları
- Haftalık ve üç aylık repo ihaleleri
- Koridor sistemi

a) Döviz alımları; Merkez bankasının döviz müdahalelerinden biri olan döviz alımları piyasadan döviz alımlarını ifade etmektedir. TCMB finansal piyasalarda gerginliğin arttığı dönemlerde döviz alım uygulamasını durdurmuştur. Örneğin 2008 Ekiminde döviz alımlarına son vermiş, 2009 Ağustosunda yeniden başlamıştır (Özatay, 2011: 446).

b) Haftalık ve üç aylık repo ihaleleri; Repo ihaleleri de döviz müdahaleleri gibi bir likidite yönetim aracıdır. Likidite açığının gerçekleşmesi durumunda uygulanabilecek araçlardan biri olan repo ihaleleri daha çok geçici likidite sıkışıklığını gidermek için düzenlenir.

c) Koridor sistemi: Bu sistem ile TL piyasası işlemlerinde vadelerin uzamasını teşvik etmek amacıyla, gecelik piyasa faizlerinin politika faizinden her iki yönde de konjonktürün gerektirdiği ölçüde sapmasına geçici olarak izin verilmektedir.

Şekil 3: TL Likiditesi (Ocak 2008-Ekim 2010, milyar TL)

Kaynak: Durmuş Yılmaz, TÜSİAD – CEO Forumu, 2010.

Şekil 3'de, finansal kriz ve krizden çıkış dönemindeki TL likiditesi verilmiştir. Şekil 3'de TCMB'nin likidite yönetimi kapsamında sunulan net likidite 2008 yılının ilk aylarında negatif değerler taşırken Haziran 2008'den itibaren bu değerlerde artış sözkonusu olmuştur. Bu durum, Ocak 2009'a kadar devam etmiş ve 2009'un ilk aylarında da yine verilen net likidite negatif seviyelere gerilemiştir. 2009 yılının ilk aylarından sonraki dönemden günümüze uzanan süreçte ise piyasaya verilen net likidite değişken bir seyir izlemiştir. Krizden çıkış dönemi olarak adlandırılabilir olan 2009'un ortalarında ise hem haftalık, hem de üç aylık repo fonlamasında artışlar gözlemlenmektedir.

C. Bankaların Sermaye ve Likidite Yeterlilik Oranları

Bankaların sermaye yeterliliği, bankaların karşı karşıya kaldıkları ya da kalabilecekleri bir takım riskleri ve bu risklerden doğabilecek zararları ortaya koymaktadır. Sermaye

yeterliliğine ilişkin riskleri önlemek, ortaya çıkabilecek riskin yabancı kaynakları etkilemeden karşılanmasını sağlayacak şekilde bankaların özkaynağa sahip olmaları gerektirmektedir.

Sermaye yeterliliğine yönelik yapılan ilk çalışmalar Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) tarafından 1974 yılında Basel Komitesi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Daha sonra 1988 yılında 12 ülkenin İsviçre'nin Basel kentinde bir araya gelmesiyle ülkelerin bankacılık sistemindeki asgari sermaye şartını tek düze bir hale getirmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca risk ağırlıklı asgari sermaye yeterliliği konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Türkiye'de de bankacılık sektöründe bu konuda düzenlemeler yapılmıştır. Uygulamaya ise 1995 yılının ilk aylarında geçilmiştir. Türkiye'de sermaye yeterliliği %8 olarak uygulanmaktadır. Ancak Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK), 16.11.06 tarih ve 2026 sayılı Kurul kararıyla hedef sermaye yeterliliğini %12 olarak tespit etmiştir (TCMB, 2010).

2008 yılında yaşanan ve dünyadaki etkilerinin devam etmekte olduğu finansal kriz sürecinde Türkiye'de BDDK'nın %12 olarak uyguladığı sermaye yeterliliği rasyosu 2008 yılı için %18 iken 2009'da bu oran %20,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Finansal piyasalardaki kırılma riskine karşılık bankaların likiditesini sıkıştırmakla birlikte daha temkinli bir tutum içerisinde olunmuştur.

Şekil 4: Seçilmiş Rasyolar (%)

Rasyolar (%)	005	006	007	008	009	010(*)
Yıllar						
Likidite		5	4	3	4	4
Göstergesi	1,8	0,3	7	4,4	3	1,8
Sermaye		2	1	1	2	1
Yeterlilik Rasyosu	3,7	2,2	8,9	8	0,6	9,3

Kaynak: BDDK, Finansal Piyasalar Raporu, Eylül 2010, (*) Eylül 2010 İtibariyle

Şekil 4'te finansal piyasalardaki durumu gösteren rasyolara yer verilmiştir. Yıllar itibariyle likidite göstergesi incelendiğinde bir azalış görülmektedir. Ancak 2008 yılına

gelindiğinde bu azalışın oranı daha da artmaktadır. Bankaların öz kaynaklarının, risklerine göre ağırlık verilmiş varlıklara bölümü sermaye yeterlilik rasyosu olarak tanımlanmaktadır. Sermaye yeterlilik rasyosu Türkiye’de bankacılık sektörünün krize hazırlıklı ve bankacılık sektörünün olası şoklara karşı güçlü bir sermaye yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü sermaye yeterliliği rasyosu 2008 yılı sonu itibari ile resmi oranların üzerinde bir değerden %18’den krizin etkin olduğu 2009 yılında %20,6 seviyesine yükseltilmiştir.

Yaşanan küresel krizden çıkarılan dersler paralelinde, Basel Komitesi uluslararası bankalar için küresel likidite oranları geliştirmeye çalışmaktadır. Oranların amacı likidite riski gözetiminin küresel boyutta uyumu ve sağlamlığının güçlendirilmesidir. Küresel likidite oranları olarak iki oranın getirilmesi planlanmaktadır. İlk olarak, Likidite Karşılama Oranına (LCR) göre bankalar, belirlenen bir likidite stresi senaryosu dâhilinde, 30 günlük bir dönemde ortaya çıkabilecek likidite ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde, likiditesi yüksek serbest varlık bulundurmaya zorundadır. Bu orana göre akışkan varlıkların 30 gün içinde gerçekleşecek net nakit çıkışlarına oranının %100 ve üzeri olması gerekmektedir (TCMB, 2010).

BDDK tarafından 1 Kasım 2006 tarihinde yayımlanan Bankaların Likidite Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine ilişkin yönetmelik ile toplam ve yabancı para likidite yeterlilik oranları belirlenmiş, bankaların varlıklarının yükümlülüklerini karşılaması ve sürdürülmesi düzenlenilmiştir. Bu yönetmeliğe göre “toplam likidite yeterlilik oranı”; Türk parası ve yabancı para cinsinden varlıkların, Türk parası ve yabancı para cinsinden yükümlülüklerle oranını ifade etmektedir. “Yabancı para likidite yeterlilik oranı” ise, yabancı para cinsinden varlıkların, yabancı para cinsinden yükümlülüklerle oranını ifade etmektedir. Söz konusu yönetmeliğe göre toplam likidite yeterlilik oranının %100’den, yabancı para likidite oranının ise %80’den aşağı olmaması öngörülmüştür. Bu şekilde belirlenen bankaların sermaye ve likidite yeterlilik oranları, finansal istikrarı sağlayıcı araçlardır. BDDK gerektiğinde bu oranlarda değişikliğe giderek finansal istikrar sağlamaktadır.

III. FİNANSAL İSTİKRAR ARAÇLARININ ÇIKIŞ STRATEJİSİ OLARAK UYGULAMALARI

2008 yılından itibaren küresel ekonomi 1929 yılında başlayan Büyük Buhan'dan sonraki en derin krizini yaşamıştır. Ancak merkez bankalarının eşgüdümlü bir şekilde aldığı oldukça cesur, kararlı ve etkili önlemler, krizin yıkıcı etkilerini büyük ölçüde hafifletmiş ve krizden çıkış sürecini kısaltmıştır. Kriz döneminde, özellikle gelişmiş ülke merkez bankaları piyasalara olağanüstü düzeylerde likidite sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerin merkez bankaları bilançolarının bozulmasını göze alarak, her türlü para politikası aracını cesur bir şekilde kullanmışlardır. Kriz sürecinde uygulanan mali destek programları sonucunda bütçe açıkları da çok yüksek boyutlara ulaşmıştır. Ancak, alışılmadık ölçüde daraltıcı para politikaları ile genişletici maliye politikalarının gereğinden fazla uzun sürdürülmesi, ekonomilerde bir yandan yeni dengesizlikleri beraberinde getirirken diğer yandan kontrol edilmesi oldukça maliyetli olabilecek enflasyon risklerini arttırmaktadır (TCMB, 2010).

Finansal kriz sürecinde ülkelerin merkez bankaları içinde bulunduğu koşulları göz önünde bulundurarak “çıkış stratejisi” oluşturmuşlardır. Krizin yol açtığı finansal ve reel piyasalardaki bozulmalar önlenmeye çalışılmıştır. Daha önceki kriz deneyimlerinin katkıları ve bankacılık sektöründeki denetim etkinliği sayesinde Türkiye, küresel krize hazırlıklı yakalanmıştır. Dolayısıyla TCMB'nin ek önlemler alma gereği azalmıştır. Bu yönüyle TCMB'nin çıkış stratejisi diğer merkez bankalarına göre daha sade ve kolaydır.

TCMB'nin para politikası çıkış stratejilerini kamuoyuna duyurduğu 14 Nisan 2010 tarihli basın duyurusunda TCMB'nin almış olduğu tedbirler ve çıkış stratejisi iki başlık altında toplanmıştır. Bunlar; döviz piyasalarına yönelik önlemler ve çıkış stratejisi ile Türk Lirası piyasalarına yönelik önlemler ve çıkış stratejisidir.

A. Döviz Piyasalarına Yönelik Önlemler ve Çıkış Stratejisi

- 16 Ekim 2008 tarihinden itibaren döviz alım ihalelerine ara verilmiştir,
- Ekim 2008 döneminde düzenlenen döviz satım ihaleleri ile 100 milyon ABD doları satılmıştır.

- Ekim 2008'de Merkez Bankası nezdindeki döviz depo aracılık faaliyetlerine yeniden başlanmış ve bankaların döviz depo piyasalarındaki işlem yapabilme limitleri kademeli olarak artırılmıştır.

- 5 Aralık 2008 tarihinde %11 olan yabancı para zorunlu karşılık oranında iki puan indirim yapılarak bankacılık sistemine yaklaşık 2,5 milyar ABD doları ilave döviz likiditesi sağlanmıştır.

- 10 Mart 2009 tarihinden itibaren döviz piyasasının canlanması için döviz satım ihalelerine tekrar başlanılmıştır.

Döviz piyasalarına yönelik olarak alınan bu önlemler ve çıkış stratejisi kriz ve krizden çıkış dönemlerinde piyasa koşulları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Krizin hafiflediği dönemlerde alınan önlemlerin bir kısmından vazgeçilirken bir kısmı ise halen yürürlüktedir.

B. Türk Lirası Piyasalarına Yönelik Önlemler ve Çıkış Stratejisi

- Ekim ve Kasım 2008 aylarında Merkez Bankası borç alma ve borç verme faiz oranları aralığını 3,5 puandan 2,5 puana düşürmüştür.

- Ekim 2008'den itibaren para piyasalarındaki olası tedirginlikleri azaltmak ve gecelik faiz oranlarındaki oynaklığı tamamen ortadan kaldırmak amacıyla, piyasaların ihtiyacından daha fazla fonlama yapılmıştır.

- 19 Haziran 2009'da piyasadaki net likidite açığının artması ve likidite açığının kalıcı olma ihtimalinin yükselmesi üzerine kredi mekanizmasının etkin işleyişini desteklemek amacıyla üç ay vadeli repo ihalelerine başlanılmıştır.

- 16 Ekim 2009'da piyasadaki likidite açığının kalıcılığının netleşmeye başlaması üzerine, kredi mekanizmasının desteklenmesi amacıyla Türk Lirası zorunlu karşılık oranı, %6'dan %5'e indirilmiştir.

- Kasım 2008'den itibaren enflasyonda öngörülen hızlı düşüşü engellemek amacıyla politika faiz oranlarında hızlı indirimlere gidilmiş ve Merkez Bankası borçlanma faiz oranı %16,75'ten %6,50'ye düşürülmüştür.

Bu önlemlerin dışında ayrıca TCMB, 23 Aralık 2009'dan itibaren ikincil piyasadan Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) alımına başlanılmıştır. DİBS alımları kriz dönemine denk gelmiş ancak krizle doğrudan ilgisi olmayan bir uygulamadır.

Görüldüğü üzere, TCMB tarafından finansal krizin yaratmış olduğu kırılganlıkları önlemek ve finansal piyasalarda istikrarı sağlamak üzere hem döviz piyasalarına hem de Türk lirası piyasalarına yönelik bir takım önlemler alınmıştır. Alınan bu önlemler yukarıda sayılan finansal istikrar araçlarının uygulamada nasıl ve ne amaçla alındığı göstermektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

2008 finansal krizinin olumsuz etkilerini gidermek amacıyla TCMB da diğer merkez bankaları gibi bir takım önlemler almıştır. Ancak TCMB diğer merkez bankalardan farklı olarak daha sade ve kolay anlaşılır önlemlere yer vermiştir. Bunun nedeni Türkiye'nin 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinden edindiği deneyimlerdir. Finansal piyasalara getirilen denetimler ile 2008 yılında yaşanan finansal krize hazırlıklı olarak yakalanmıştır.

TCMB'nin finansal istikrar için kullanılacak araçları öncelik sırasına göre; zorunlu karşılıklar, TL likidite yönetimi ve kısa vadeli faiz oranları olarak sıralanmaktadır. TCMB finansal krizin etkilerini gidermek için söz konusu dönemde finansal istikrar araçlarını yukarıda belirtilen öncelik sırasına göre belirleyerek krizden çıkış stratejisi olarak önceliği zorunlu karşılıklar uygulamasına vermiştir. Bu çerçevede, krizin başlangıç yılı olarak verilen 2008 yılında ve takip eden 2009 yılında TCMB, Aralık 2008'de yabancı para zorunlu karşılık oranını 2 puan, Ekim 2009'da ise Türk parası zorunlu karşılık oranı 1 puan indirmiştir. İlgili dönemde Türkiye zorunlu karşılık oranı uygulaması açısından Brezilya, Peru, Endonezya, Çin, Hindistan gibi ülkelere kıyasla özellikle TL yükümlülükleri için daha az artırım yapmıştır. Ayrıca zorunlu karşılık oranlarında yapılan indirimlere bakıldığında ise Türkiye diğer ülkelere göre daha az bir indirimde bulunmuştur. Zorunlu karşılık oranı uygulamalarına ilişkin kriz sürecinde ve kriz sonrasında gerekli görülmesi üzerine TL ve yabancı para yükümlülükleri için artırımlar ve indirimler söz konusu olmuştur. Zorunlu karşılık oranı zorunlu karşılığa tabi Türk lirası yükümlülükleri için %6, yabancı para yükümlülükleri için ise %11 olarak uygulanmaktadır.

TCMB, bir diğer finansal istikrarı sağlama aracı olan likidite yönetimi konusunda da yine gerekli önlemleri almıştır. Nitekim krizin kendini gösterdiği Ekim 2008 döneminde döviz alım ihalelerine ara verilmiş ve yine aynı dönemde düzenlenen döviz satım ihaleleri ile 100 milyon ABD doları satılmıştır. TCMB hem TL likidite yönetiminde hem de faiz oranlarında değişiklikler yapmıştır. 2009'un başlarında da döviz piyasasının canlanması için döviz satım ihalelerine yeniden başlanılmıştır.

TCMB'nin finansal istikrarı sağlamak için kullandığı araçlardan biri de faiz oranlarındaki ayarlamalardır. Ekim ve Kasım 2008 döneminde Merkez Bankası borç alma ve borç verme faiz oranları aralığını 3,5 puandan 2,5 puana düşürmüştür. Ayrıca 19 Haziran 2009'da piyasadaki net likidite açığının artması ve likidite açığının kalıcı olma ihtimalinin yükselmesi üzerine kredi mekanizmasının etkin işleyişini desteklemek amacıyla üç ay vadeli repo ihalelerine başlanılmıştır. Diğer yandan Kasım 2008'den itibaren politika faiz oranlarında hızlı indirimlere gidilmiş ve Merkez Bankası borçlanma faiz oranı %16,75'ten %6,50'ye düşürülmüştür.

TCMB zorunlu karşılıklarla ilgili yapmış olduğu uygulamalarda gerek bankacılık sektöründe likidite yönetimini en iyi şekilde yürütmeye çalışmaktadır. Zorunlu karşılıklarla ilgili yapılan uygulamalarda reel sektörde ortaya çıkan değişimler de göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda TCMB'nin krizden çıkış sürecinde finansal istikrar araçlarını finansal istikrarı sağlamaya yönelik olarak kullanmıştır. Özellikle ABD ve Avrupa Birliği'nde finansal piyasaların kriz döneminde olumsuz etkilendiği dikkate alındığında, bu ülkelere kıyasla Türkiye'de finansal piyasalarının sağlamlığının bu finansal istikrar araçları ve bu araçların kullanımındaki etkinlik ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda TCMB'nin çıkış stratejisi olarak kullandığı finansal istikrar araçlarının etkin bir şekilde uygulandığı da söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- AFŞAR, Muharrem ve Aslı AFŞAR; (2010), *Finansal Ekonomi*, 1. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ALANTAR, Doğan; (2008), “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Maliye Finans Yazıları**, Sayı 81, ss.1-10.
- Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK); (2009) “Finansal Piyasalar Raporları”, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/8890eylulfpr2.12.09_33docx.pdf, Erişim Tarihi: 27.12.2010
- ERÇEL, Gazi; (1996), “Türkiye’de Para Politikası Uygulamaları ve Etkileri”, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/1996/kitap6.html>. Erişim Tarihi: 25.12.2010
- GÜLER, Halil; (2009), “Likidite Yönetimi Çerçevesinde Dolaşımdaki Para Hacminin Modellenmesi ve Likidite Tahmini”, <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/halilguler.pdf>. Erişim Tarihi: 25.12.2010
- GÜNDÜZ, N. Yiğit; (2010), “TCMB’nin 23 Eylül 2010 Tarihinde Zorunlu Karşılıklara İlişkin Almış Olduğu Kararlar ve Olası Sonuçları”, <http://www.sgb.gov.tr/esad/Yaynlar/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar/SGB%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20RaporuTCMB%27nin%20Zorunlu%20Kar%C5%9F%C4%B1l%C4%B1klara%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Alm%C4%B1%C5%9F%20Oldu%C4%9Fu%20Kararlar%20ve%20Olas%C4%B1%20Sonu%C3%A7lar.pdf>. Erişim Tarihi: 21.12.2010
- ÖNDER, Timur (2005), Para Politikası; Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulamaları, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- ÖZATAY, Fatih; (2011), Parasal İktisat Kuram ve Politika, 1. Basım, Edil Yayınevi, Ankara.
- ÖZCAN, Serkan (2006), Para Politikası Tercihleri ile Finansal İstikrar Arasındaki İlişki, Enflasyon Hedeflemesi Politikasında Finansal İstikrar ve Türkiye Analizi, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- SELÇUK, Bora; (2010), “Küresel Krizin Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 2(2), ss. 21-27.
- TCMB; (2011), TCMB Enflasyon Raporu 2011-1, <http://www.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 29.04.2011

-
- TCMB; (2010), TCMB Finansal İstikrar Raporu (FİR),
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/finist/Fir_TamMetin11.pdf Erişim Tarihi: 05.03.2011
- TCMB; (2010), TCMB Para Politikası Çıkış Stratejisine İlişkin Basın Duyurusu,
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2010/DUY2010-19.pdf>. Erişim Tarihi: 05.03.2011
- YEŞİN, Pınar; (2011), “Central Banking and the Money Supply”,
<http://www.pinaryesin.com/VLSpring12/lecture6.pdf> Erişim Tarihi: 06.03.2011
- YILMAZ, Durmuş; “ASKON Değerlendirme Toplantısı”,
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2011/Baskan_ASKON.pdf. Erişim Tarihi:
28.04.2011
- YILMAZ, Durmuş; “Konya Sanayi Odası Sunumu”,
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2010/Baskan_Konya.pdf. Erişim Tarihi: 04.03.2011
- YILMAZ, Durmuş; “Türk Bankalar Birliği Sunumu”.
http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2010/Baskan_TBB_2010.pdf. Erişim Tarihi: 11.12.2010
- YILMAZ, Durmuş; “TÜSİAD – CEO Forumu”,
http://www.tusiad.org/__rsc/shared/file/Baskan-Durmus-Yilmaz-TUSIADSunumu-TR00.pdf. Erişim Tarihi: 11.12.2010
- YÜCE, C. Burcu; (2009), “Küresel Finansal Kriz ve Türk Bankacılık Sektörü”, **Boğaziçi Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Lenders Dergisi**, 10, ss.32-34.

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE KİRLİLİK İZİNLERİ PİYASALARI VE ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE BU PİYASALARIN ETKİNLİĞİ¹

Hasan Çebi BAL²

ÖZET

İngilizce literatürde “tradable permits” olarak ifade edilen kavram, Türkçeye kirlilik izinleri piyasası, alınıp satılabilir izinler gibi farklı kelimelerle tercüme edilmiştir. Çevre politikası aracını ifade etmek için kullanılan “emission trading” ifadesi ise Türkçeye, emisyon ticareti veya salım ticareti olarak çevrilmiştir. Çevre sorunlarının çözümü için oluşturulan kirlilik izinleri piyasaları, sorunların çözümü için kullanılan ekonomik ve mali araçlardan birisidir. Kirlilik izinleri piyasası, önceden belirlenen optimal seviyedeki kirlilik miktarının, farklı yöntemlere göre kirleten firmalara dağıtılması ve bu kirletme izinlerinin alınıp satılabildiği bir piyasanın ortaya çıkmasının sağlanması olarak ifade edilebilir. Amerika Birleşik Devletleri’nde hava kirliliğine yol açan gazların azaltılması için uygulanan emisyon ticareti, bu piyasaların dünyadaki ilkleri arasında yer almaktadır. Dünyada çevre sorunlarıyla mücadele aracı olarak en gelişmiş piyasa örneği, Avrupa Birliği Emisyon Kredi Ticaret Sistemi (AB EKTS)’dir. Türkiye’de ve bazı ülkelerde ise gönüllü karbon piyasaları bulunmaktadır. Bu makalede, en gelişmiş piyasa olması nedeniyle, Avrupa Birliği Emisyon Kredi Ticaret Sistemi (AB EKTS) uygulamasının çevre sorunlarının çözümünde etkin olup olmadığının bir değerlendirmesi yapılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Kirlilik İzinleri Piyasaları, Emisyon Ticareti, Çevre Sorunlarının Çözümü, Avrupa Birliği Emisyon Kredi Ticaret Sistemi (AB EKTS).*

¹ Bu makale, yazarın 2012 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Sorunlarıyla Mücadele Aracı Olarak Kirlilik İzinleri Piyasasının Etkinliği” başlıklı Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’nda hazırlanmış olduğu doktora tezinden türetilmiştir. Bununla birlikte makalede bazı değişiklikler de yapılmıştır.

² Öğr.Gör.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, idari@superonline.com

POLLUTION PERMIT MARKETS IN THE WORLD AND IN TURKEY AND THE EFFECTIVENESS OF THESE MARKETS IN THE SOLUTION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS

ABSTRACT

In English the term which is used to express “tradable permits” is translated into Turkish in different statements like “kirlilik izinleri piyasası” (pollution permit markets) or “alınıp satılabilir izinler” (commodity permits). The term “emission trading” that is used to state environmental politic tool is translated into Turkish as emisyon ticareti or salım ticareti. Pollution permit markets, established to solve environmental problems, are of the economic and financial instruments. Pollution permit markets can be expressed as to distribute the pollution to polluting firms in optimal levels according to various methods and to provide the establishment of a market where there is an availability of buying and selling of pollution permits. The emission trading in the USA that is used to reduce the gases which cause pollution is one of the first in this market. As an instrument to struggle with environmental problems the most developed market sample in the world is the EU Emission Credit Trading System (EU ECTS). In Turkey and some other countries though, there are voluntary carbon markets. In this article an evaluation has been made to check if EU Emission Credit Trading System – as it is the most developed market – is effective or not in means of a solution to environmental problems.

Key Words: *Pollution Permit Markets, Emission Trading, Solution of Environmental Problems, The European Union Emission Credit Trading System.*

GİRİŞ

İngilizce literatürde “tradable permits” şeklinde ifade edilen kavram, Türkçeye farklı kelimelerle tercüme edilmiştir. Kirlilik izinleri piyasası, ticareti yapılabilir permiler, alınıp satılabilir permiler, alınıp satılabilir izinler, ticareti yapılabilir izinler, bu kavramların başında gelmektedir. Yine, aynı çevre politikası aracını ifade etmek için kullanılan “emission trading” ifadesi, Türkçeye, emisyon ticareti veya salım ticareti olarak çevrilmiştir. Bu çalışmada, “tradable permits” ile “emission trading” kavramları birbirinin yerine kullanılacaktır.

Gönüllü karbon piyasaları ve zorunlu karbon piyasaları, karbon salımının azaltılması ve dolayısıyla çevre sorunlarına piyasa merkezli çözümler üretilmesi amacıyla çeşitli ülkelerde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Pek çok ülkede gönüllü karbon piyasası oluşturulmuştur. Ancak adından da anlaşılacağı gibi, firmaların bu piyasalara katılım zorunluluğu yoktur.

Amerika Birleşik Devletlerinde hava kirliliğini önlemek amacıyla gaz salımını azaltmayı hedefleyen emisyon ticareti, bu piyasa türünün dünyadaki ilkleri arasında sayılabilir.

Zorunlu karbon piyasasının en gelişmiş ve bu anlamda dünyadaki en büyük karbon piyasası ise Avrupa Birliği Emisyon Kredi Ticaret Sistemi (AB EKTS)’dir.

Kirlilik izinleri piyasasında izin (permi) alım satımı şu çerçevede olmaktadır; emisyon salımı yapan bir sektörde toplam yıllık emisyon salımı örneğin 250 bin ton olduğunda, politika yapıcı bunu %40 indirerek 150 bin ton/yıl seviyesine düşürmek istemektedir. Bu sektördeki bir firmanın salımının ise 10 bin ton/yıl olduğunu varsayalım. Firmaya %40 indirimle, 6 bin ton/yıl permi tahsis edilmektedir. Bu firmanın üç seçeneği bulunmaktadır. Birinci seçenekte, firma emisyon salımını 6 bin ton/yıl seviyesine indirecek çalışmaları yapacaktır. İkinci seçenekte, firma emisyon salımını 6 bin ton/yıl seviyesinden daha aşağıya çekerek, fazla emisyonlarını piyasaya satacaktır. Üçüncü seçenekte ise firma emisyonlarını düşüremiyorsa piyasadan fazla permi satın alacaktır (Field, 1994: 246).

Bu makalede esas olarak, bir kirlilik izinleri piyasası olan Avrupa Birliği Emisyon Kredi Ticaret Sistemi’nin etkin olup olmadığı değerlendirilecektir.

I. KİRLİLİK İZİNLERİ PİYASASI

Kirlilik izinleri piyasası, önceden belirlenmiş optimal bir kirlilik miktarının, kirletenler arasında değişik yöntemler çerçevesinde dağıtılması ve daha sonra bu kirletme izinlerinin alınıp satılabildiği bir piyasanın ortaya çıkması olarak ifade edilebilir (Saruç ve Karakaya, 2008: 198). Bu tanımı daha ayrıntılı olarak ifade etmek gerekirse, şunlar söylenebilir:

(a) Yalıtılmış kirlilik: Başta insan sağlığı olmak üzere çevreyi tehdit eden kirlilik kaynakları çeşitlilik bakımından oldukça fazladır. Örneğin, sokakta yürüyen insanlar, bir taraftan egzoz gazına maruz kalmakta, diğer taraftan evlerin bacalarından çıkan dumanlardan etkilenmektedirler. Bu insanlar ayrıca gürültü ve ortamda var olan manyetik alan kirliliği gibi başka kirlilik kaynaklarından da zarar görmektedirler. Şu halde kirlilik izinleri piyasası oluşturulmak istenen alanda, her ne kadar zor olsa da, diğer kirlilik kaynaklarından yalıtılabilecek bir kirlilik kaynağının var olduğu kabul edilmektedir (Şahin, 2007: 45).

(b) Optimal kirlilik miktarı: Kirlilik izinleri piyasası oluşturulmak istenen kirlilik kaynağının, optimal miktarının tespit edilebileceği varsayılmaktadır. Çünkü kirletebilmeyi ifade eden izinler, bu optimal miktardan hareketle belirlenmektedir. Ancak düzenleyici birimler açısından en önemli sorun, optimal kirlilik miktarının belirlenmesidir (Pandey ve Bhardwaj, 2004: 110). Çoğu zaman belirlenen bu optimum miktarlar, daha sonra tartışmasız bilimsel gerçeklikler gibi de algılanabilmektedir. AB EKTS çerçevesinde her bir AB üyesi ülkesinin, Kyoto Protokolü’nün ilk dönemi (2008-2012) için emisyon miktarını ortalama %8 oranında düşürme yükümlülüğü altına girmesi ve AB üyesi ülkeler arasındaki emisyon ticaretinin bu oran üzerinden kurgulanması, süreci takip edenlerde sanki optimum kirlilik miktarının bu oran olduğu izlenimini uyandırabilmektedir. Bu nedenle, kirlilik izinleri piyasası oluşturulan her bir durum için belirlenen kirlilik miktarının optimumu yansıtmayı yansıtmadığı dikkatle incelenmelidir. Çünkü bazen bu oranlar olması gerektiği gibi bir optimum düzeyi değil, bir pazarlık sonucu oluşan uzlaşma düzeyini ifade etmektedir (Connelly ve Smith, 1999: 187).

(c) Kirlilik izinlerinin dağıtılabileceği: Sadece toplam kirlilik miktarının değil aynı zamanda kirletici kaynakların bu toplam miktara katkısının da ölçülebileceği kabul edilmektedir. Bu önemlidir zira optimal kirlilik miktarının tespit edilmesi ancak bu miktarın kirletici kaynaklara bölünememesi, sadece tek bir kaynaktan kirliliğin yayıldığı durumlarda bir

sorun teşkil etmeyebilir. Ancak genellikle bir kirlilik türü, birden çok kaynağın bulunduğu anlamına gelir. Bu nedenle, kirlilik izinleri piyasasının işleyişi bakımından, tek bir kaynaktan yayılan ve dağınık olmayacak şekilde salınan kirliliklerle ilgili bir piyasanın oluşturulması çok daha kolaydır (Pandey ve Bhardwaj, 2004: 110).

(ç) Kirlilik izinlerinin alınıp satılmasını mümkün kılan hukuksal bir sistemin bulunması: Bu çevre politikasının kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi, herhangi bir şekilde dağıtılan kirletme izninin, daha sonra piyasada alınıp satılabilmesinin mümkün olmasına bağlıdır. Böyle bir piyasa, ancak iyi işleyen bir hukuk sisteminin güvencesi altında işleyebilir. Örneğin, kirletici kaynaklardan birinin, diğerleri aleyhine haksız rekabete yol açacak işlemlere girebildiği, hukuk sistemi içinde rekabeti güvence altına alacak rekabet kurulu gibi bir otoritenin bulunmadığı veya piyasanın işleyişini imkânsız hale getirenleri cezalandıracak etkili bir yaptırım sisteminin yokluğu, kirletme izinleri piyasasının işleyişini zorlaştıracak /imkânsızlaştıracaktır.

Piyasa ekonomisine yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, büyük firmaların küçük firmaları yutması doğrultusunda bir eğilimin piyasalarda hâkim olduğu düşüncesidir. Bu düşünceden hareketle, çok sayıda ülkede rekabet, kamusal bir otorite tarafından düzenlenmektedir. Aynı sürecin, kirlilik izinleri piyasalarında da olması muhtemeldir. Örneğin, kirlilik izinleri piyasası öncesi kirlilik düzeyi oldukça yüksek olan ve bir piyasa oluştuğunda da –daha önceki kirlilik düzeyine göre bir dağıtım yapıldığı için- çok sayıda kirletme iznini elinde bulunduran bir firma, sektördeki hâkimiyetini rekabeti zedeleyecek şekilde kullanarak, piyasanın hâkimi durumuna gelebilir. Bu durumda hem kirlilik izinleri piyasası öncesi çevreyi kirletmiş hem de kirlilik izinleri piyasasında işlerini yoluna koymuş bir firma olacak, bu da –doğal olarak- eleştirilecektir. Bu nedenle, piyasaların serbest rekabet anlayışına uygun bir şekilde işleyişini güvence altına alan bir hukuk sisteminin ve buna bağlı oluşturulan kurumların oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir.

II. KİRLİLİK İZİNLERİ PİYASASI TÜRLERİ

Esas itibarıyla iki tür kirlilik izinleri piyasasından söz etmek mümkündür. Birinci tür piyasada, herhangi bir sektörde faaliyette bulunan şirketlerle ilgili olarak belirli bir temel

düzey/alt sınır belirlenir. Şirketler, kendisine yapılacak salım tahsisini düşürmeye çalışırlar. Salım miktarını belirlenen temel düzeyin altına indirebilen şirketler, kredi elde etmiş olacaktırlar. Ancak bu sistemde elde edilecek kredinin verilir-verilmeyeceğini, düzenleyici bir kurumun denetlemesi ve denetim sonunda bir sertifikalandırmaya gitmesi gerekmektedir (Saruç ve Karakaya, 2007: 200). Bu sisteme kredi ticareti sistemi denilmektedir. Şirketlerin bu sistemdeki temel motivasyonu, sahip oldukları sertifika miktarını artırmak yönünde olacaktır. Bu da şirketlerin çevreyi daha az kirlüten teknikleri bulmasına veya çevreyi daha az kirlilecek şekilde var olan teknikleri yeniden tasarlamasına bağlıdır.

Bir diğer sistem de tahsisat ticareti (*allowance trading*) olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemde önce bir üst sınır belirlenmekte ve daha sonra düzenlemeye konu olan sektördeki şirketlere kirlileme izinleri dağıtılmaktadır. Üst sınırı aşmayan ve elinde kirlileme izni bulunan şirketler, bu izinlerini başkalarına satabilmekte, bu satış doğal olarak piyasa koşullarında olmaktadır. Kirlileme izni alacak olan firmaların, piyasa koşullarında fiyatı yükselmesi beklenen bu izinleri almak yerine, faaliyetlerini yeniden daha az kirlilecek şekilde düzenleyecekleri varsayılmaktadır. Bir üst sınır konulması ve daha sonra ticari faaliyet yapılmasından dolayı bu sisteme sınırlandırma ve ticaret (*cap-and-trade*) de denilmektedir (Saruç ve Karakaya, 2007: 200). Bu sistemde şirketlerin temel hedefi, belirlenen üst sınırı aşmamak ve dolayısıyla piyasadan kirlileme izni almak zorunda kalmamak yönünde olacaktır.

Her iki sistemde de ortak olan bir sorun vardır: Kabul edilebilir bir kirlilik sınırı belirlemek. Kirliliğe, birincisinde olması gereken bir alt sınır, ikincisinde de olması gereken bir üst sınır belirlenmesi gerekmektedir. Bu sınırın nasıl belirleneceği oldukça tartışmaya açık bir konudur. Kirlilik izinleri piyasasının oluşturulduğu her yerde, firmanın çok sayıda paydaşının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla belirlenen sınırlar ister istemez bir uzlaşmayı yansıtmaktadır. Küresel veya bölgesel düzeye geçildiğinde, uzlaşmacı karar alma ihtimali azalmaktadır. Çünkü optimum düzeyi zorla kabul ettirecek bir otorite yoktur. Ulusal düzeyde de bir optimum düzeyi sektörün paydaşlarına zorla kabul ettirmek, sanıldığı kadar kolay değildir. Özellikle demokratik rejimlerde hükümetler, oylarını etkileyecek konuları dikkate almak durumunda kalmakta ve eğer optimum düzey, hükümet için ciddi bir oy kaybına yol açacaksa, optimumdan vazgeçebilmektedirler (Şahin, 2009: 6).

İkinci sistemde bir başka sorun daha vardır: Önceden karar verilmiş bu üst sınıra göre belirlenmiş kirlilik izinleri ilgili sektörde faaliyet gösteren şirketler arasında nasıl tahsis edilecektir? Bu tahsisat, üç şekilde yapılabilmektedir. Birincisi, şirketlere, başta geçmişteki kirlilik düzeyleri olmak üzere birtakım ölçütler çerçevesinde düzenleyici kurul tarafından bir dağıtımın yapılmasıdır. İkincisi, kirlilik izinlerinin bir açık artırma sonucunda en yüksek fiyatı veren şirketlere verilmesidir. Bu yöntemde, yönetim, kirlilik izinlerinin dağıtımından bir gelir de elde etmiş olacaktır. Son bir yöntem de bu ikisinin karması bir yöntemi takip etmektedir. Kirlilik izinlerinin bir kısmının yönetim tarafından tahsis edilmesi, bir kısmının da ihale usulüyle şirketlere satılmasıdır (Saruç ve Karakaya, 2007: 201).

Her yöntemin, kendi içinde avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin birinci yöntem, kirlilik izinleri piyasası öncesi çevreyi kirletmiş olanları ödüllendirecek bir sistemdir. Ancak uygulanmasının kolay olması ve işlem maliyetlerini azaltması nedenleriyle, genellikle kirlilik izinlerinin tahsisinde ilk akla gelen yöntem olmaktadır.

İkinci yöntem, yönetimin gelir elde etmesi ve sisteme girecek olanların mali durumlarını da dikkate alması bakımından avantajları bulunan bir sistemdir. Bu yöntemde yönetim, ihaleden elde ettiği gelirleri çevre için kullanmayabilir. Yine ihale esnasında oluşan fiyatların yüksek olması nedeniyle başka türlü faaliyetlerine devam edecek olan bir firma, piyasadan çekilmek zorunda kalır. Bunlar da ikinci yöntemin dezavantajları arasında sayılabilir.

Kirlilik izinleri sistemlerini bir başka şekilde daha sınıflandırmak mümkündür. Bazen kirlilik izinleri, sadece belirli bir şirket içinde uygulama alanı bulabilir. Ancak bunun olabilmesi için birbiriyle bağlantılı, oldukça geniş şirketlerin bulunması gerekir. İkinci türden kirlilik izinleri piyasası da farklı şirketlerin faaliyette bulunduğu belirli bir coğrafi alanda kurulabilir (Pandey ve Bhardwaj, 2004: 108). Bu ikinci tür piyasada, piyasanın hangi şirketleri kapsadığı, bir başka ifadeyle sınırlarının belirlenmesi oldukça önemlidir.

III. KİRLİLİK İZİNLERİ PİYASASI UYGULAMALARI

İlk kirlilik izinleri piyasası uygulamasına, ABD’de, Kaliforniya eyaletinde rastlanmaktadır. 1990 yılında çok dar bir alanda uygulama alanı bulabilmiş olan kirlilik izinleri piyasası, daha sonraki gelişmeler açısından bir laboratuvar işlevi de görmüştür (Böhringer ve

Rosendahl, 2009: 182). Ülke olarak Danimarka, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde değişik şekillerde kirlilik izinleri piyasaları oluşturulmuştur (Sovacool, 2011: 576-582).

Kirlilik izinleri piyasası, uluslararası alanda ABD’nin etkisiyle kendine bir yer bulmuştur. ABD, iklim değişiklikleri çerçevesinde gündeme gelen piyasa merkezli çözümlerden kirlilik izinleri piyasasının da Kyoto Protokolünün uygulama araçları içinde yer almasında ısrarcı olmuştur (Engels, Knoll ve Huth, 2008: 287). Bu Protokol çerçevesinde, AB bünyesinde 2005 yılında bir karbon piyasası kurulmuştur. Bu piyasanın deneme dönemi (2005-2007) geride kalmıştır. Dolayısıyla uluslararası düzeydeki ilk kirlilik izinleri piyasası örneğinin nasıl işleyebileceğine ilişkin artık bilgi sahibi olunduğu söylenebilir. Her geçen gün bu alandaki tecrübe ve bilgi birikimi daha da artmaktadır.

A. Dünyada Kirlilik İzinleri Piyasaları

ABD’de hava kirliliğine neden olan gazların azaltılması için uygulanan emisyon ticareti, bu uygulamaların dünyadaki ilkleri arasında yer almaktadır (İzzet, 2010: 88).

ABD’de eyaletler kendi içerisinde emisyon ticaretine yönelirken, aynı zamanda eyaletler arasında da bu piyasanın oluşmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır (EcoSystem MarketPlace, 2008: 21). Waxman – Markey yasa taslağı kongreye sunulmuş olup, federal düzeyde bir kirlilik izinleri piyasası hedeflenmektedir. ABD emisyon salımının %85’inin bu piyasaya dahil edilmesi planlanmaktadır (Tracking the U.S. Congress, 2009).

ABD’de emisyon ticareti için ortaya çıkan piyasa uygulamaları; Bölgesel Sera Gazı Girişimi, Kaliforniya İklim Girişimi, Şikago İklim Borsası ve Batı İklim Girişimidir (İzzet, 2010: 89).

Japonya Kyoto protokolü ile taahhüt ettiği emisyon azaltımını gerçekleştirmek için hazırladığı Keidanren Gönüllü Eylem Planı ile Japonya Emisyon Ticareti Sistemini kurmuştur. Bu sistem ile emisyonlarını piyasa yoluyla düşürmüş bulunmaktadır (EcoSystem MarketPlace, 2008: 19).

Birleşik Krallığı (UK) oluşturan İngiltere, Kuzey İrlanda, Galler ve İskoçya, emisyon ticaretini Avrupa’da ilk uygulayan ülkelerdir. Aynı şekilde Kanada, Norveç ve Avustralya’da da emisyon ticareti uygulanmaya başlamıştır (Freestone ve Streck, 2005: 455-511).

B. Türkiye’de Kirlilik İzinleri Piyasaları

Türkiye Kyoto Protokolünü imzalayan ülkeler arasında yer almakta, ancak Protokolün Ek-I Listesinde yer almasına rağmen Ek-B listesinde yer almamaktaydı. Bu nedenle sera gazı azaltım yükümlülüğü olmayan Türkiye, 2012 yılı sonuna kadar Kyoto Protokolü esneklik mekanizmalarından (karbon alıcı- yatırımcı olarak) yararlanamamaktadır.

2006 yılından itibaren Kyoto Protokolü’nü imzalamayan ve dolayısıyla sera gazı azaltım yükümlülüğü olmayan ülkelerde yaygınlaşmaya başlayan gönüllü karbon ticareti, Türkiye’de de uygulanmaya başlamıştır.

Türkiye’de gönüllü karbon ticaretindeki projelerin çoğunluğu enerjiye ilişkindir. Türkiye’de ilk sera gazı azaltım projesi olan ve Futurecamp GmbH danışman şirketince hazırlanan 30 Megawatt gücündeki Bandırma Rüzgar Enerjisi Santrali (BARES), yıllık karbon salımını 72.000 ton CO_{2e} azaltmış bulunmaktadır (Taşdan, 2009: 7).

Bu projeden sonra Türkiye piyasasındaki enerji yatırımlarının gönüllü karbon piyasasından yararlanması için hazırlanan proje sayıları artmıştır. İlk hazırlanan 11 proje ile, yıllık toplam sera gazı salımında sağlanan azalma, 896.322 ton CO_{2e} düzeyine ulaşmıştır (Taşdan, 2009: 7). Türkiye’de gönüllü kirlilik izinleri piyasalarında 2010 yılında işlem gören projelerin profili Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Ülkemizde Gönüllü Karbon Piyasalarında İşlem Gören Projelerin Profili (2009)

Kayıt altına alınan VCM (Voluntary Carbon Markets - Gönüllü Karbon Piyasaları) Projelerinin sayısı (kamuya açık kayıtlarla sınırlıdır)	108
Emisyon azaltımı (Proje kapsamında)	8 milyon ton CO ₂ eşdeğeri
Piyanın tahmini yıllık hacmi (Türkiye’nin 2009 yılındaki VER değerlerine göre)	81,6 milyon ABD Doları
Toplam kurulu kapasite (MW)	2.796,9
Proje türleri	HES’ler (%50) Rüzgar (%42) Atık depolama (%5) Jeotermal (%3)

Kaynak: UNDP, 2010.

2006 ve 2010 yılları arasında resmi kayıtlara göre gönüllü kirlilik izinleri piyasasına dahil olan projeler Tablo 2’de görülmektedir. Toplam proje sayısı 77, toplam kurulu güç ise 2.235 Megawatttır. Bu projeler dolayısıyla emisyon salımında sağlanan azalma ise 6,5 Milyon Ton/Yıl seviyesini aşmış durumdadır.

Tablo 2. Türkiye’de Gönüllü Emisyon Ticaretinden Faydalanmak Amacıyla Uygulanan Projeler (2006 -2010)

Uygulanan Projeler (2006 -2010) Santral Türü	Proje Sayısı	Kurulu Güç (MW)	Yıllık Emisyon Azaltımı (ton CO ₂ eşdeğer /yıl)
Rüzgar	39	1.668	3.738.046
HES	31	520	1.039.577
Jeotermal	2	17	75.750
Biyogaz	5	30	1.659.611
TOPLAM	77	2.235	6.512.984

Kaynak: ARI, 2010, 108.

Türkiye’de gönüllü karbon ticareti ile 2012 sonrası süreç için hazırlık yapılmakta, başta yenilenebilir enerji projeleri olmak üzere diğer pek çok proje için de finans kaynağının yaratılması amaçlanmaktadır.

IV. AVRUPA BİRLİĞİ ETS PİYASASINDAKİ FİNANSMANIN BOYUTU

En büyük karbon piyasası olan Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi (AB ETS) içerisinde karbon piyasalarındaki izinlerin toplam değeri 2005 yılında 11 milyar dolar iken, 2010 yılında 141,9 milyar dolara yükselmiştir.

Karbon izinlerin türlerine göre ayrıntılı veriler Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3: AB ETS Karbon Piyasasının Gelişim Değerleri (Milyar \$), 2004–2010

	AB ETS İzinler	Diğer İzinler	Birincil CDM	İkincil CDM	Diğer	Toplam
2005	7.9	0.1	2.6	0.2	0.3	11.0
2006	24.4	0.3	5.8	0.4	0.3	31.2
2007	49.1	0.3	7.4	5.5	0.8	63.0
2008	100.5	1.0	6.5	26.3	0.8	135.1
2009	118.5	4.3	2.7	17.5	0.7	143.7
2010	119.8	1.1	1.5	18.3	1.2	141.9

Kaynak: LINACRE, KOSOY ve diğerleri, 2010, 9.

V. KÜRESEL EMİSYON TİCARETİNİN GELECEĞİ

AB EKTS bazı açılardan revize edildiğinde, küresel çapta bir karbon piyasasının oluşumuna katkıda bulunabilir. Ancak bunun için en azından, (a) kurallara uygun ve doğru şekilde hazırlanacak emisyon raporları ve karbon kredisi dağıtım bildirimleri yapılmalıdır, (b) üye ülkelerin ve işletmelerinin daha iyi denetlenmesi sağlanmalıdır, (c) programın kapsamına diğer sera etkisi yaratan gazlar da dâhil edilmelidir ve (ç) hem daha önce dışarıda tutulan karbondioksit salan endüstriler hem de sisteme yeni dâhil edilecek gazları salan endüstriler de karbon piyasasına dâhil edilmelidir. Eğer bunlar dikkate alınırsa, AB EKTS hem AB için belirlenmiş Kyoto Protokolü hedefinin belirlenmesine hem de küresel bir karbon piyasasının oluşumunda önemli bir rol üstlenebilir (Pamukçu, 2007: 29). Yeni dönem özellikle emisyon ticareti hacminin genişlemesi bakımından olumlu sinyaller vermekte, bu da önümüzdeki dönemin daha verimli bir emisyon piyasasının oluşacağını bir belirtisi olarak görülmektedir (Bredin ve Muckley, 2011: 361).

Nitekim iyimser olarak bakıldığında; AB EKTS’nin ABD’nin kuzeydoğusunda aralarında New York eyaletinin de bulunduğu dokuz eyalet tarafından kurulmakta olan karbon piyasası ile Kaliforniya eyaletinde kurulması amaçlanan emisyon ticaretinin plânlayıcılarına ilham verdiği görülmektedir. Yine 2006 yılında Avustralya başbakanı tarafından küresel çapta bir karbon piyasası kurulması teklif edilmiştir. Bu gelişmeler, AB EKTS’nin göz ardı edilemeyecek önemde bir örnek olduğunu göstermektedir. Son zamanlarda G-8 liderleri ile ekonomileri hızla gelişmekte olan Çin, Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika gibi devletlerin temsilcileri de AB EKTS’ne ilgi göstermeye başlamışlardır. AB bünyesindeki bir karbon piyasasında elde edilecek başarılar, uzun vadede ulusal veya bölgesel çaptaki diğer karbon piyasalarını da kapsayan, küresel çaptaki bir karbon piyasasına giden yolun başlangıcı olabilir. AB EKTS tecrübesi, emisyon ticareti sistemi çalışmalarına yeni başlayanlar için bir laboratuvar işlevi görebilir.

Uluslararası sistemde henüz bir ulus devlet sınırları içinde olduğu gibi tek bir otoritenin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle uluslararası düzeyde alınan kararların uygulanması, ulus devletin inisiyatifine kalmaktadır. AB EKTS benzeri karbon piyasalarının başarısı, her şeyden önce ulus devletlerin bunu ne kadar önemsediklerine bağlı olacaktır. Eğer AB, ikinci dönemde yapacağını söylediği uygulamaları yapabilir, üye ülkeler üzerindeki denetimini artırır ve karbon kredisi miktarını kontrol altında tutabilirse, içinde bulunduğumuz dönem AB EKTS’nin daha etkin olduğu bir dönem olabilir. Ancak ulus devletlerin doğasına ilişkin mevcut deneyimler, bunun oldukça zor olacağını göstermektedir. Son dönemde AB içinde yaşanan ekonomik krizlerin ülkelerin ve genel olarak AB üzerindeki etkisi dikkate alındığında; her bir AB üyesi ülkenin, AB EKTS yönünden farklı beklentiler içinde olacağı ileri sürülebilir.

Sürdürülebilir kalkınma, bir ekonomik sistem değişikliği talebini içermemekte, sadece çevreci bir anlayışla kapitalist sistemi ilerletmeyi hedeflemektedir. Buna rağmen AB EKTS’nin yine de bir kazanım olarak görülmesi gerektiği söylenebilir. Daha temel bir dönüşümü beklemek yerine, küçük kazanımlar adına, AB EKTS’nde neler yapılabileceği üzerinde durmak gerekebilir. Bu çerçevede, AB EKTS’nin öngörülen ekonomik ve çevresel amaçlarına ulaşmasını sağlamak için şu uyarılar dikkate alınmalıdır (Pamukçu, 2007: 39):

“(a) Programın ilk uygulama safhasında (2005-2007) ortaya çıkan aksaklıkları göz ardı etmeden verimliliği ve etkinliği artırma yoluna gitmek,

(b) Üye ülkelerin ve işletmelerin uyumlarını üst düzeye çıkartarak çifte standartların önüne geçmeye çalışmak,

(c) Karbon salım kotalarının, karbon piyasasındaki işlemlerin izlenmesi, kayda geçirilmesi, denetlenmesi ve onaylanmasını, herhangi bir soru işaretine yer bırakmadan, gerektirdiği biçimde yerine getirmek,

(ç) Programın kapsamını daha fazla sera gazını ve endüstriyel kolları içine alacak şekilde genişletmek. “

Ayrıca, tarımın da dâhil edildiği bir emisyon ticareti sisteminin, hem sera gazlarının azaltılmasında oldukça ucuz bir seçenek olduğu ve AB için net getiri sağlayacağı (Brandt ve Svendsen, 2011: 1121-1122) göz önünde bulundurulduğunda, tarım sektörünün de sisteme dâhil edilmesi gerektiği söylenebilir. Tarım sektörünün sisteme dâhil edilmesinde bazı güçlükler yaşanacağı, örneğin, sera gazı salımına yol açan kaynakların oldukça dağınık oldukları ve bu nedenle salımların hangi kaynaktan çıktığına ilişkin belirsizliğin var olduğu ileri sürülse de, tarım sektörünün bir proje mantığıyla ele alınması ve sorun olarak görülen konuların önceden düzenleyici kamusal örgüt tarafından belirgin hale getirilmesi durumunda; tarımın da dâhil olduğu bir emisyon ticareti söz konusu olabilecektir (Brandt ve Svendsen, 2011: 1126).

AB EKTS’nin en önemli eksikliklerinden birinin aşırı tahsis ile bedava tahsis olduğu göz önünde bulundurulduğunda; bundan sonraki aşamalarda tahsislerin bir bedel karşılığında yapılmasına dikkat edilmesi gerektiği söylenebilir. Bu bedel birincisi vergilendirme, ikincisi de ihale usulü şeklinde olabilir. Ancak bir çalışmada, birinci seçeneğin sistemin verimliliği üzerinde daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, vergilendirme, üretim maliyetlerini etkilemekte, zaten zorluklarla piyasada tutunmaya çalışan firmaların piyasadan çekilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla vergilendirme, kimin üretime devam edeceğine de karar vermeye yardımcı olacak araç olma özelliğini taşımaktadır (Baldursson ve Sturluson, 2011: 26).

Eğer bu çalışmanın bulguları doğruysa, tahsisin bir vergilendirme ile birlikte yapılması gerekeceği ileri sürülebilir. Çünkü bir vergilendirme, maliyetlerin doğrudan artışı anlamına

gelir. Oysa ihale dolaylı maliyet artışına neden olmaktadır. Ayrıca ne kadar iyi tasarlanırsa tasarlansın, ücretler maliyetleri artırarak firma davranışlarını etkilemektedir. Bu etki başka faktörlerle birlikte oluşacağından, vergilendirme ile firma davranışları arasındaki ilişki, dış etkilerden yahtılmış bir neden sonuç ilişkisi şeklinde algılanmamalıdır (Baldursson ve Sturluson, 2011: 40).

Sistemde göz ardı edilmemesi gereken bir diğer önemli nokta da, elde edilen emisyon kredilerinin birbirine kolayca çevrilebilir olmasıdır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin de dâhil edileceği bir sistemde, farklı yükümlülükleri yerine getiren bir firmanın her bir faaliyetten elde ettiği emisyon kredisinin, toplam sahip olunan emisyon kredilerinin hesabında nasıl kullanılacağı net bir şekilde belirlenmiş olmalıdır (Klepper, 2011: 11). Örneğin bir çalışmada, AB ile Çin arasında karşılıklı olarak emisyon kredisi ticareti anlaşması yapmanın, AB’nin Kyoto Protokolü’ne uymaktan kaynaklanan yükümlülüklerini ciddi bir biçimde azaltacağı ileri sürülmektedir (Eyckmans ve Hagem, 2011: 247). Ancak böyle bir anlaşma, ilginç bir şekilde, ABD’nin baştan beri savunduğu, Çin ve Hindistan gibi ülkeler de sisteme dâhil edilmeli görüşünün teyit edilmesi anlamına da gelecektir. Dolayısıyla, AB, buna yanaşmakta çekingen davranabilir.

Bunların yanı sıra, sistem hakkında sürekli geri beslemelerin yapılması, sistemin içinde yer alan aktörlerin davranışları hakkındaki araştırmalara ağırlık verilmesi, tahsislerin yapılmasında adalet ilkesi de dikkate alınarak tahsis yapılması ve her aşamada emisyon ticareti ile diğer muhtemel seçenekler arasında sürekli olarak bir karşılaştırma yapılması gerekmektedir (Bailey, 2010: 150).

Belirsizliklerin çok fazla olduğu bir sistemin geleceği hakkında konuşmak zordur. Örneğin emisyon ticaretine dâhil olan enerji sektöründeki her bir enerji üreticisinin genel olarak görünümü, emisyon azaltma kapasitesi, uluslararası rekabet koşulları ve emisyon kredi tahsis fiyatlarını etkileme kapasitesi bile birbirinden oldukça farklıdır. Özetle emisyon piyasası, çok sayıda aktörün yer aldığı oldukça karmaşık bir piyasadır (Bailey, 2010: 149). Piyasanın bu özelliği, piyasaya yatırım yapmak isteyenleri bu isteklerinden vazgeçiren önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir. Doğal olarak şirketler; yatırımlarını daha az belirsizlik bulunan

sektörlere kaydırmaktadırlar (Sandoff ve Schaad, 2009: 3968). AB EKTS üzerine bundan sonra yapılacak çalışmalarda sistemin bu özelliğinin daha çok dikkate alınması gerekmektedir.

Emisyon piyasaları aynı zamanda siyasi bir pazarlık sürecini de içermektedir. Bu karmaşıklığı artıran bir diğer faktör de bu pazarlık sürecidir (Bailey, 2010: 149). Her hükümet, çok sayıda talebi dengelemek ve siyasi kararlarını buna göre vermek için çaba harcamaktadır. Bu nedenle emisyon ticaretinde büyük ilerlemeler kaydetmenin zorlukları ortadadır. Aslında bu sorun, uluslararası düzeydeki pek çok sorunun çözümünde karşılaşılan genel bir sorundur. Ulaşılan karar, genellikle olması gereken değil, uzlaşılan çerçeve üzerine kurulan bir karar olmaktadır.

Yukarıda belirtilen eksikliklerin giderildiği bir piyasa olarak AB EKTS, emisyon kredilerinin hem ilk dağıtımında firmaların büyük bedeller ödediği hem de emisyon ticareti esnasında firmaların oldukça yüksek fiyatlarla emisyon kredisi bulabildiği bir piyasa olacaktır (Rogge, Schneider ve Hoffmann, 2011: 514). Böyle bir piyasa, firmaların yeni araştırmalara yönelmesini sağlayacaktır. Araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular, önce deneme üretimi olarak, daha sonra da seri olarak üretilecektir. Firmalar bu yeniliği oluşturma sürecine girecek ve uzun dönemde firmalar, örgütsel olarak bu yeniliklere uygun hale geleceklerdir. Bu süreçte firmalar; kendi iç şartlarından, içinde faaliyet yürüttüğü piyasa şartlarından ve içinde yer aldığı ülkenin siyasî şartlarından etkilenecektir (Rogge, Schneider ve Hoffmann, 2011: 514). Firmaların örgütsel değişimi ise oldukça karmaşık etkileşim süreci sonucunda gerçekleşmiş olacaktır. Bu değerlendirme, doğal olarak uygulamadan elde edilen sonuçlarla birlikte anlam kazanacaktır.

VI. EMİSYON TİCARETİNİN ELEŞTİRİSİ

Sürdürülebilir kalkınma, “görünmez el”in aksaklıklarını gidermede devletin etkin olması düşüncesine dayanır. Bedavacılık ve mahkûmlar açmazı gibi tartışmalarda olduğu gibi, aksi durumda sağlıklı bir çevre şeklindeki (küresel) kamusal malın üretimi mümkün olamayacaktır. Ayrıca devlet müdahalesi olmaksızın küresel ikliminin korunması da sağlanamayacaktır.

Kirlilik izinleri piyasası, herhangi bir piyasadaki kirliliğin herhangi bir sistem dâhilinde kirleticiler arasında bir kirletme iznini içerecek şekilde dağıtılmasıdır. Bu çevre politikası aracı, özellikle, zaten kirliliğin kaynağı olduğu kabul edilen piyasadaki, neden olduğu kirliliği çözmeyi beklemesi açısından eleştirilmektedir. Ancak eleştirilere rağmen kirlilik izinleri piyasasının, ilk başta ulusal düzeyde uygulama alanı bulduğu, buralardaki tecrübelerden de etkilenecek daha sonra uluslararası alana taşındığı ve AB üyesi ülkeleri arasında bir karbon piyasasının oluşturulduğu görülmektedir. Bütün eleştirilere rağmen, önümüzdeki dönemde hem sürdürülebilir kalkınma kavramının hem de kirlilik izinleri piyasasının önemini koruyacağını öngörebiliriz.

Kirlilik istenen bir sonuç değildir. İstenmeyen bir sonucu bir piyasa oluşturarak çözmek, olumlu karşılanmamaktadır. Bu nedenle, kirlilik izinleri piyasasına, piyasayı reddetmeden çevre sorunlarını çözmek isteyenler açısından bile tepki gösterilebilmektedir. Her konunun metalaşmasına yol açan piyasanın, kendi neden olduğu sorunları da gidermek için yeni bir meta daha oluşturduğu ileri sürülebilmektedir. Gerçekten, kirlilik, genellikle piyasa faaliyetlerinin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Önce bir soruna yol açmak, sonra da bu sorunun çözümünü yine sorunun kaynağı olan nedene bırakmak, ussal olmamaktadır.

Bu eleştiriye karşı, kirlilik izinleri piyasasının, saf anlamda bir piyasa olmadığı söylenebilir. Gerçekten, kirlilik izinleri piyasası, piyasanın oluşumu aşamasında (olması gereken kirlilik alt sınırı veya üst sınırı tespiti ile kirlilik izinlerinin dağıtılması) devletin aktif olarak rol aldığı, piyasa bir kez oluştuğundan sonra da devletin (veya bir düzenleyici kurulun) gözetim ve denetim işini yapmaya devam ettiği bir çevre politikası aracıdır. Bu nedenle, kirlilik izinleri piyasasına yöneltilebilecek en haklı eleştiri, ilke olarak kalkınmaya karşı olanlar tarafından yapılan eleştiriler ile piyasa kavramına itiraz edenler tarafından yapılan eleştiriler olacaktır.

Kirlilik izinleri piyasasında genellikle maliyetin etkin olduğu kabul edilmektedir. Ancak bunun mümkün olabilmesi için sadece bir kirlilik izinleri piyasasının kurulması yeterli olamamakta, aynı zamanda bu piyasanın işleyişini belirleyen düzenlemelerin de (hukuki çerçevenin de) değişmesi gerekmektedir. Bu değişikliğin yapılmaması durumunda kendilerine dar gelecek bir çerçeve içinde (hukuki çerçevede) faaliyetlerini sürdürecek olan firmaların,

maliyetlerini azaltmalarının mümkün olamayacağı, tam aksine, ek maliyetler yüklenmek durumunda kalabileceği belirtilmektedir (Pandey ve Bhardwaj, 2004: 119). Çevrenin karmaşık bir olgu olduğu, küresel iklim değişikliğinin henüz tam olarak anlaşılammış bir çevre sorunu olarak değerlendirildiği dikkate alındığında; küresel iklim değişikliği sorununun çözümü için uygulamaya konan kirlilik izinleri piyasasının teorik kurgusundaki gibi oldukça etkin ve verimli işleyen bir piyasa olacağı beklentisi, sadece bir beklenti olarak kalabilir.

Emisyon ticareti, özellikle piyasa karşıtı olanlar tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmektedir. Emisyon ticaretinin, iddia edilen aksine bazı sorunları olduğu ileri sürülmektedir. Bu sorunlar dört başlık altında ele alınmaktadır: (a) Emisyon ticareti sisteminin tasarımına ilişkin sorunlar, (b) emisyon ticaretinin işlem maliyetlerinin yüksekliği, (c) emisyon ticaretine konu olan kredilerin fiyatlarındaki oynaklık ve (ç) emisyon ticaretinin çevresel bozulmaya yol açması (Sovacool, 2011: 576).

Teorik kurgusundaki kusursuzluğunun aksine emisyon ticareti pratikte pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bunların başında sistemin kurgulanmasındaki sorunlar gelmektedir. Örneğin, bugüne kadar çevreyi kirletmiş olan firmaların bu kirlilik miktarlarını dikkate alarak yapılan bir emisyon kredi dağıtım sistemi, özellikle sosyal adaletçi bir bakış açısının onaylayacağı bir sistem olamaz. Çünkü yeni sistem de, zaten hep alt gelir gruplarının aleyhine büyüme kaydetmiş olan firmaların daha da fazla büyümesine imkân sağlar. Bunun sosyal adalet anlayışıyla bağdaştırılması mümkün değildir.

Sistemin kurgulanmasında karşılaşılan bir başka sorun da baz alınan kirlilik miktarıdır. Örneğin, hem İDÇS’nde hem de Kyoto Protokolü’nde niçin 1990 yılının baz alındığı cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Aynı şekilde, Kyoto Protokolü’nde niçin 1990 yılına göre sera gazı emisyonlarında yaklaşık %5’lik bir indirimle gidilmesi öngörülmüştür? Bu oran, %6 olamaz mıydı? Bu soruların sayısını artırmak mümkündür.

Emisyon ticareti sistemi, AB gibi oldukça geniş ve bir o kadar da farklı bir coğrafyada yürürlükte. Emisyon kredilerinin alınıp satılmasının mümkün olduğu bir borsa oluşmuştur, ancak yine de farklı ülkelerdeki farklı teknolojileri kullanan farklı sektörlerdeki emisyon kredilerini esas alarak bir ticaret yapmanın ek maliyetleri söz konusudur. Bu nedenle AB EKTS ile ilgili yapılacak değerlendirmelere işlem maliyetleri de dâhil edilmelidir.

Sistemin farklı ülkelerde, farklı sektörlerde ve farklı teknolojileri kullanan firmalar arasında ticareti esas alıyor olması nedeniyle, fiyatlar, sisteme dâhil olan her bir ülkedeki ekonomik şartlardan kolayca etkilenmektedir. Fiyatların bu şekilde etkilenmesi, emisyon kredilerinin fiyatlarındaki artışlara ve azalışlara neden olmaktadır.

Özellikle ilk dağıtımdaki sorunlar nedeniyle, firmaların emisyon kredileri yoluyla çevre dostu teknolojilere yatırım yapmaları mümkün olmayacaktır. Çünkü emisyon kredilerinin fiyatlarının düşük olması, çevreyi kirletmek durumunda kalan firmalar için caydırıcı bir etki yapmayacaktır. Aksine bu firmalar, çevreye zarar veren faaliyetlerine devam edeceklerdir. Daha da kötüsü, önceleri ekonomik kalkınma uğruna katlanılan çevresel bozulmalar, bu kez çevrenin korunmasını amaçlayan bir politik tercihle birlikte yaşanmış olacaktır. Piyasada satın alabileceği emisyon kredisi bulan bir firma, çevreyi kirletmeye devam edecektir.

AB EKTS, tasarımıdaki yetersizlikler nedeniyle örneğin, yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru bir yönelime yol açmamış, kamuoyunda (yani tüketicilerde/denklem talepleri tarafında) enerji tasarruflarını zorlayacak bir baskının oluşumuna yeterli ölçüde katkıda bulunmamıştır (Rogge, Schneider ve Hoffmann, 2011: 521).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrupa Birliği Emisyon Kredi Ticareti Sistemi (AB EKTS), bugüne kadar olan en kapsamlı kirlilik izinleri piyasası olma özelliğini taşımaktadır. Ancak 2005-2007 arasındaki deneme dönemi, sistemden beklenen pek çok yararın elde edilemediğini göstermiştir.

Elde edilen bulgulardan yola çıkılarak şu sonuca ulaşılmıştır: Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre sorunlarıyla mücadele aracı olarak bir kirlilik izinleri piyasası olan AB EKTS etkin değildir.

Aşağıda belirtilen üç nedenden dolayı, kirlilik izinleri piyasası etkin olamamaktadır;

1. Küresel sermaye stoğu ve çevresel değerlerin sürekli azaldığı bilinmektedir. Nüfus artışı, sanayileşme-ekonomik büyüme ve kentleşme, çevre sorunlarına neden olmaktadır. Ayrıca şirketlerin klâsik anlayışla hâlâ kârlarını maksimize etmeyi öncelikli amaç olarak görmeleri de, çevre sorunlarına olumsuz etkide bulunmaktadır.

2. Biyolojik ve fiziksel sistemler kendilerini yeni şartlara uyarlayabilecek ölçüde esnek olamamaktadır. Dinç olmak bir yana, biyolojik ve fiziksel sistemler her geçen gün daha da zayıflamaktadır.

3. Sosyal ve kültürel sistemler önceki istikrarını korumakta zorlanmakta, başta kuzey-güney eşitsizliği olmak üzere, daha önce oluşan sorunlar daha da büyümektedir.

AB’nin üçüncü dönem için belirlediği hedefler, gerçekleştirilmesi imkânsız hedefler olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji kullanımı içindeki payının %20’ye çıkarılması hedefi, oldukça maliyetli bir yoldur. Üstelik bu süreçte AB, merkezîyetçi bir anlayışla sorunu aşmayı deneyeceğini, yerelleşmeye karşı olduğunu ifade etmektedir. Ulus devlet ve milliyetçilik gibi unsurları tamamen göz ardı eden bu çözüm önerisinin günümüz gerçekleriyle bağdaşmadığı açıktır.

Diğer bir konu da, bu sistemin başarısının diğer ulusların takınacağı tavra bağlı olmasıdır. Nitekim ABD; Çin ve Hindistan gibi büyük bir nüfusa ve ekonomiye sahip olan ülkelerin kirlilik izinleri piyasasının dışında kalmaları halinde, bu sistemde bulunamayacağını ifade etmiştir. Daha sonra da bu gerekçesini de bir kenara bırakarak, sistemden tamamen çıkmıştır. Ancak her yıl oldukça yüksek oranlarda büyüyen Çin ve Hindistan gibi ülkelerin, AB EKTS sistemiyle sağlanacak emisyon miktarlarındaki azalışı anlamsız hale getireceği açıktır. Oysa Montreal Protokolü’nde sistemin dışındakileri cezalandırıcı bir takım düzenlemeler yer almaktaydı. Bu tür düzenlemelerin yer almadığı bir Kyoto Protokolü’nün etkin sonuçlar üretmesini beklemek, iyimserlik olacaktır.

Ayrıca emisyon ticareti gibi piyasa merkezli bir politikanın başarısında ABD’nin yer alması, belirleyici bir öneme sahiptir. ABD, dünyadaki emisyonların yaklaşık %25’inin sorumlusudur ve ekonomisindeki ufak bir kırılma dünya ekonomisini derinden etkilemektedir. Bu olgu ABD’nin dünyayı kurtarma misyonuna sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Burada önemli olan, sadece ABD’nin dünya ekonomisindeki yeri ve dolayısıyla dünyanın yıllık toplam emisyon salımındaki etkisinin oranıdır. Nitekim çok sayıda ancak emisyon salım miktarı çok düşük olan ülkelerin sisteme dâhil edilmesi yerine, az sayıda ancak emisyon salım miktarı çok yüksek olan ülkelerin sisteme dâhil edilmesi, emisyon ticaretinin

etkinliğini artıracaktır. Bu nedenle emisyon ticareti çerçevesinde ABD, Çin, Hindistan gibi ülkelerin tartışma konusu yapılması anlamlı olmaktadır.

Kirlilik izinleri piyasasına yöneltilen eleştirilerden birisi de, piyasadaki alınıp satılabilen izinlerin (permilerin) fiyatının nasıl belirleneceği sorunudur. Fiyatın belirlenmesinde gerçek durum, AB EKTS’nin öngördüğünden daha farklıdır. Piyasanın işleyebilmesi için fiyatın oluşması gerekir. Fiyat neye göre oluşacaktır sorusunun cevabı oldukça karmaşıktır. AB EKTS sistemi dışında, karbon fiyatının belirlenmesinde başka yollar da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi karbonun sosyal maliyeti (social cost of carbon) yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda maliyet, atmosferde bir ton karbonun yayılımının yol açtığı zarar olarak hesaplanmaktadır.

Ulaştığımız sonuçların, “genel olarak çevre sorunlarının kaynağı görülen piyasayı, aynı zamanda sorunun çözüm yeri” olarak gören çabaları yeniden gözden geçirmede önemli bir işlev göreceği umulmaktadır. Çünkü AB EKTS, belki bir yönüyle sistemin doğru kurgulanmamasından dolayı etkin sonuçlar üretememiştir. Ancak bu sonuç, piyasa dinamikleriyle işleyen sistemlerin doğasını göz ardı etmemize yol açmamalıdır. Piyasa, eninde sonunda kâr peşinle koşan aktörlerin oyun alanıdır. Çevre, bu aktörler için ancak ikincil bir konu olabilir. Kirlilik izinleri piyasasının ülkeler arasındaki kurgulanışında gelişmiş ülkeler - az gelişmiş ülkeler ayrımı şeklindeki adaletsizlikler, ülke içindeki kurgulanışındaki daha önce çevreyi kirleten firmalar - daha önce çevreyi kirletmeyen firmalar gibi ayrımların ahlaki olarak savunulabilir bir başlangıç noktası olamayacağı ifade edilmektedir. Çevreye düşman bir ekonomik sistemin, çevreye düşmanca tavırlar içinde faaliyetlerini sürdüren aktörleri eliyle çevreyi koruma isteği, ancak AB EKTS politikasının vereceği sonuçları verebilirdi.

AB EKTS’nin en başarılı olduğu alan hiç şüphe yok ki AB’nin, emisyonların azaltımı ve gelecek için bir şeylerin yapılması konusunda lider olmak istediğini dünyaya göstermesidir. AB’ye üye olmak isteyen bir ülke olarak Türkiye, AB etkisiyle çevreye karşı daha duyarlı bir politik çerçeve oluşturabilir. Ayrıca ABD karşısında bir denge unsuru olarak AB, küresel iklim değişikliği konusunda olmasa da, başka alanlarda birtakım iyileşmelerin sağlanmasına katkıda bulunabilir. Aksi takdirde Dünyanın geleceğinin, dünyayı bir pazar ve kendisini de patron olarak gören bir ülkenin insafına bırakıldığı anlamına gelecektir.

Emisyon ticareti, küresel iklim değişikliğine yol açan sera gazlarıyla mücadelede tek çare olarak takdim edilmektedir. Oysa sera gazlarıyla mücadelede başka seçenekler de vardır. Rüzgâr tribünleri, güneş ve dalga enerjisi, biyo-yakıtlar, enerji verimliliği önlemleri ve tarımdaki yeni teknikler bu seçeneklere örnek verilebilir. Emisyon ticaretinin, sera gazlarıyla mücadelede en azından tek seçenek olarak görülmemesi önemlidir.

AB EKTS’de düzenlemeler gelişmiş ülke lehinedir ve etkin değildir. Düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Ayrıca çevrenin korunması sorunların önlenmesi için, emir kontrol araçları ve ekonomik mali araçlar uygulanmalıdır. Uygulamalar ulus üstü ve yaptırım gücü olan bir organizasyon yardımıyla sürekli kontrol edilmelidir.

Çevreye saygılı olmayan üreten ülkeler avantajlı duruma geldiğinden, küresel önlem alınmalıdır. Bu konuda kısıtlamalar ve yasaklamalar getirilmelidir.

Uluslararası platformlarda ve ülkelerin eğitim sistemlerinde, çevre sorunlarının dünyanın felaketine yol açmakta olduğu anlatılmalı ve bu çevre konusunda duyarlı toplumsal bir yapı oluşturulmalıdır.

Vahşi kapitalizmin sunduğu üretim ve tüketim biçimleri yerine, daha insancıl ve çevreye duyarlı yöntemler geliştirilmelidir. Çevre piyasaların insafına terkedilemeyecek kadar önemlidir ve yapılacak hataların telafisi çoğu zaman imkânsızdır.

Çok büyük firmalar yerine daha küçük, yerel, kontrol edilebilir ve çevreye duyarlı firmalar teşvik edilmelidir.

Köklü çözümler önerilememesi ve uygulamaya koyulamaması nedeniyle, alınan şu andaki bütün (eksik) önlemlere rağmen çevre, önceki sorunsuz durumuna döndürülemede, sorunlar sadece bir süre daha ötelenmektedir. Mevcut ulusal ve uluslararası kapitalist yapı ile yaşanılmaz hale gelmeye başlayan dünyanın çevre sorunlarının çözümünün kolay olmadığı, çok çaba gerektirdiği de bir gerçektir.

KAYNAKÇA

ARI, İzzet; (2010), **İklim Değişikliği İle Mücadelede Emisyon Ticareti ve Türkiye Uygulaması**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

-
- BAILEY, Ian; (2010), “The EU Emissions Trading Scheme”, **Climate Change**, Cilt: 1 (Ocak-Şubat), s. 144-153.
- BALDURSSON, Fridrik M., STURLUSON, Jon; (2011), “Fees and the Efficiency of Tradable Permit Systems: An Experimental Approach”, **Environmental Resource Economics**, Cilt: 48, s. 25-41.
- BÖHRINGER, Christoph, ROSENDAHL, Knut; (2009), “Strategic Partitioning of Emission Allowances under the EU Emission Trading Scheme”, **Resource and Energy Economics**, Sayı: 31, s. 182-197.
- BRANDT, U. Steiner, SVENDSEN, Gert Tinggaard; (2011), “A Project-based system for including farmers in the EU ETS”, **Journal of Environmental Management**, Cilt: 92, sayı:2 s. 1121-1127.
- BREDIN, Don, MUCKLEY, Cal; (2011), “An Emerging Equilibrium in the EU Emissions Trading Scheme”, **Energy Economics**, Cilt: 33, s. 353-362.
- CONNELLY, James ve SMITH, Graham; (1999), **Politics and the Environment**, Londra: Routledge.
- EcoSystem MarketPlace; (2008), **New Carbon Finance, Forging A Frontier: State of Voluntary Carbon Markets-2008**, (15.12.2011), http://www.ecosystemmarketplace.com/pages/dynamic/resources.library.page.php?page_id=6954§ion=our_publications&eod=1.
- ENGELS, Anita, KNOLL, Lisa, HUTH, Martin; (2008), “Preparing for the ‘Real’ Market: National Patterns of Institutional Learning and Company Behaviour in the European Emissions Trading Scheme (EU ETS)”, **European Environment**, Sayı: 18, s. 276-297.
- EYCKMANS, Johan, HAGEM, Cathrine; (2011), “The European Union’s Potential for Strategic Emissions Trading through Permit Sales Contracts”, **Resource and Energy Economics**, Cilt: 33, Sayı: 1, s. 247-267.
- FIELD, Barry; (1994), **Environmental Economics**, 1. Baskı, ABD: Mc Graw-Hill Yayınları.
- FREESTONE, David, STRECK, Charlotte; (2005), **Legal Aspects of Implementing the Kyoto Protocol Mechanisms**, Oxford: Oxford University Press.

-
- KLEPPER, Gernot; (2011), “The future of the European Emission Trading System and the Clean Development Mechanism in a post-Kyoto World”, **Energy Economics**, <http://ideas.repec.org/a/eee/eneeco/v33y2011i4p687-698.html> (24.05.2011).
- LINACRE, Nicholas, KOSSOY, Alexandre ve diğerleri; (2011), State and Trends of the Carbon Market 2011, **World Bank**, ABD: World Bank.
- PAMUKÇU, Konuralp; (2007), “Küresel Emisyon Ticareti Sistemi İçin Bir Model: Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Programı”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 37, s. 17-42.
- PANDEY, Rita, BHARDWAJ, Geetesh; (2004), “Comparing the Cost Effectiveness of Market-based Policy Instruments versus Regulation: The Case of Emission Trading in an Integrated Steel Plant in India”, **Environment and Development Economics**, Sayı: 9, s. 107-122.
- ROGGE, S. Karoline, SCHNEIDER, Malte, HOFFMANN, Volker; (2011), “The Innovation Impact of the EU Emission Trading System – Findings of Company Case Studies in the German Sector”, **Ecological Economics**, Cilt: 70, s. 513-523.
- SANDOFF, Anders, SCHAAD, Gabriela; (2009), “Does EU ETS Lead to Emission Reductions through Trade? The Case of the Swedish Emissions Trading Sector Participants”, **Energy Policy**, Sayı: 37, s. 3967-3977.
- SARUÇ, Naci T., KARAKAYA, Etem; (2008), “Emisyon Ticareti ve Karbon Piyasası”, **Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü**, (Ed.) Etem KARAKAYA, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 197-224.
- SOVACOOOL, Benjamin K.; (2011), “The Policy Challenges of Tradable Credits: A Critical Review of Eight Markets”, **Energy Policy**, Cilt: 39, Sayı:2, s. 575-585.
- ŞAHİN, Yusuf; (2007), “Buzul Çağından Kızılca Kıyamete”, **Çerçeve**, Yıl: 15, Sayı: 42, s. 42-45.
- ŞAHİN, Yusuf; (2009), “**Küresel İklim Krizi**”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara (Yayımlanmamış Konferans Metni).

TAŞDAN, FARIZ; (2009), “Kyoto Protokolü Finansal Destek Mekanizmaları Çerçevesinde Türkiye’de Gönüllü Salım Ticareti”, **1. Ulusal Enerji Verimliliği Forumu**, İstanbul 15–16 Ocak 2009.

TRACKING THE U.S. CONGRESS; (2009), “**H.R. 2454: American Clean Energy and Security Act of 2009**”, (10.11.2011), <http://www.govtrack.us/congress/bills/111/hr2454/text>

UNDP; (2010), **İklim Değişikliği ile Mücadele için Kapasitelerin Artırılması Projesi**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Ankara: Temmuz 2010.

OTEL İŞLETMELERİ VE SEYAHAT ACENTALARI İLİŞKİSİNDE BAĞLILIK DÜZEYİ ANALİZİ: ALANYA BÖLGESİ OTEL İŞLETMELERİNDE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Hulusi DOĞAN¹

Oğuz NEBİOĞLU²

Neşe ÇAKIR³

İlknur DOĞAN⁴

ÖZET

Bu çalışmanın amacı oteller ve seyahat acentaları arasındaki bağlılık ve güven ilişkisini Alanya Bölgesinde bulunmakta olan 3, 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde yapılan ampirik bir çalışmayla ortaya koymaktır. Araştırmada otel önbüro yöneticilerine uygulanan demografik özellikler ve araştırma değişkenlerinin ölçümünü içeren bir anket kullanılmıştır. 220 otele dağıtılan anketlerden 92'si görü dönmüş ve bu anlamda anketlerin geri dönüş oranı % 41.82 olarak gerçekleşmiştir. Anketlerde 11'i demografik 18'i araştırma değişkenlerini ölçmek üzere toplam 29 soru bulunmaktadır. Araştırma değişkenlerine ilişkin soruların cevaplandırılmasında 5'li Likert ölçeği (1-tamamen katılıyorum, 5-tamamen katılmıyorum) kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 16 istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırma değişkenlerinin kendi içinde gruplandırılmasında faktör analizi, ölçeğin güvenilirlik analizinde ise Cronbach Alpha testi kullanılmıştır. Araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon ilişkisinin analizinde de pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Ayrıca araştırmadaki bağımlı değişken olan "bağlılık düzeyi" ile bağımsız değişkenler olan "iletişim", "koordinasyon" ve "güven" değişkenleri arasındaki ilişki regresyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan regresyon analizi "iletişim", "koordinasyon", ve "güven" bağımsız değişkenlerinin "bağlılık" bağımlı değişkeni üzerinde % 28 oranında etkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler:Seyahat Acentaları, Otel İşletmeleri, Güven, Bağlılık.

¹ Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, (hulusidogan@gmail.com)

² Öğr. Gör. Akdeniz Üniversitesi, ALTSO Meslek Yüksekokulu, (oguznebioglu@akdeniz.edu.tr)

³ Öğr. Gör. Dr. Akdeniz Üniversitesi, ALTSO Meslek Yüksekokulu, (nesecakir@akdeniz.edu.tr)

⁴ Öğr. Gör. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu, (idogan09@gmail.com)

LOYALTY LEVEL ANALYSIS IN THE RELATIONS OF HOTEL COMPANIES AND TRAVEL AGENCIES: AN EMPRICAL RESEARCH IN HOTEL COMPANIES OF ALANYA REGION

ABSTRACT

The aim of this study is to explore the confidence and loyalty relationship between hotels and travel agencies with an applied research in 3-stars, 4-stars and 5-stars hotels situated in Alanya region. Hotel front office managers were handed a demographic and a field survey questionnaire designed for this study. A total of 92 completed questionnaires were returned, representing a response rate of 41.82%. Demographic survey part of the questionnaire was composed of 11 variables and 18 variables existed on the second part of the questionnaire to measure the perceptions of managers for research issue. The instrument consisted of these 18 items answered on a five-point Likert scale anchored by the terms “strongly agree” (1) and “strongly disagree” (5).SPSS pc + version 16.0 was used for statistical analysis. A factor analysis “varimax rotation” was used to condense the number of items and focus on the underlying structures in the descriptive and inferential analyses. The internal consistency was tested by Cronbach’s alpha, and the Pearson correlation coefficient was used to calculate the correlation between the factors. And also, regression analysis was used because it provided estimates of net effects and explanatory power. The adjusted explained variance (the adjusted R^2) was used in this research to measure explanatory power. The research findings indicated that 28% of the variance in dependent variable (loyalty) was explained by “communication”, “coordination” and “confidence” independent variables.

Keywords:Travel Agencies, Hotel Companies, Confidence, Loyalty.

GİRİŞ

İşletmeler toplumun temel parçalarından birisi olması itibariyle, topluma karşı olan görev ve sorumlulukları da günümüzde çok daha fazla artmış ve önem arz eder hale gelmiştir. Her geçen gün keskinleşen rekabetle birlikte, toplumun her kesimiyle yaşanan yoğun iletişim ve artan beklentiler dizisi işletmeleri karar ve politikalarında tüm çıkar çevrelerini (paydaşları) dikkate almaya ve hatta onlara zamanında, tam ve doğru bilgiler vermeye zorunlu kılar hale getirmiştir (Ertuğrul, 2008: 199-206). Öyle ki işletmenin elde ettiği başarılı sonuçtan (kardan) hissedarlar daha fazla kar payı, müşteriler daha kaliteli ve ucuz ürün, devlet daha fazla vergi, personel ve sendikalar daha fazla ücret ve imkanlar, satıcılar daha fazla hammadde satışı, bankalar daha fazla kredi verme ve faiz geliri elde etme, yerel yönetimler yerel çevreye daha fazla yatırım ve katkı, kamuoyu da “sosyal sorumluluğu yüksek” ve “etik kurallara uyan” bir işletme beklemeye başlamıştır (Koçel, 2003: 465). Bu durum işletmeleri sadece kendi iç çıkarlarına odaklı bir yönetim anlayışından, işletmenin faaliyetlerinden etkilenen ve faaliyetlerini etkileyen tüm kişi ve kurumlara odaklı, etkin bir iletişim ve paylaşım zincirine dayalı bir “kurumsal yönetim” anlayışına yöneltmiştir (Özalp vd., 2008: 69-72; Koçel, 2003: 464-467). Özellikle sürdürülebilir rekabet avantajı yaratımında paydaşlarla olan yakın, etkin ve güvenilir ilişkiler ağının önemi bugün çok daha net olarak algılanabilmektedir (Ryan, 2002: 17-23; Saarinen, 2006: 1121-1130; Sautter and Leisen, 1999: 312-315; Butler, 1999: 7-14; Gültekin ve Küçük, 2004: 335-337) .

Turizm otel işletmeleri, hükümet, turizm müdürlükleri, yerel halk, ticari birlikler, restoranlar, üniversiteler, sponsorlar, havaalanları, seyahat işletmeleri, medya, turistler, seyahat acentaları, hediyelik eşya satıcıları, rekreasyon işletmeleri, kültür ve sanat merkezleri gibi farklı birim, birey ve kuruluşlar ile çok sayıda paydaşı bünyesinde bulunduran bir sektör olarak dikkat çekmektedir (Dönmez, 2008: 95). Bu kadar fazla paydaş ile yoğun, sıkı ve güvene dayalı bir iletişim ve ilişkiler ağı oluşturabilmenin sıradan bir “yönetim” becerisinden öte tam anlamıyla bir “yönetişim” sanatı gerektirdiği açıktır (Çakıcı ve Çetinsöz, 2009: 1442; Ertuğrul, 2008: 199-206; Garcia and Medina, 1999: 102-122). Bu bağlamda otel işletmelerinin kilit paydaşlarından bir tanesi olan seyahat acentaları ile ne derece etkin ve sağlam bir ilişkiler zinciri oluşturabildikleri önemlidir (Byrd, 2007: 6-13; Angelo and Cipollina, 2010: 17-23;

Hacıfendioğlu, 2005: 69-75). Özellikle otel işletmeleri ile turistler arasında aracılık gibi oldukça hassas bir fonksiyonu üstlenmeleri itibariyle seyahat acentalarıyla kurulacak ilişkiler ağının rolü işletmeler için önemini her zaman koruyacak niteliktedir (Garcia and Medina, 1999: 102-122; Alan, 2003: 453-460). Seyahat acentalarıyla iyi ilişkiler zincirinin temelinde de kaliteli bir iletişimin olduğu bilinmektedir. Nitekim kaliteli bir iletişim ve etkin bir koordinasyon, daha güvenilir bir ilişkiler ağının oluşumuna, dolayısıyla otel işletmeleriyle seyahat acentaları arasında da daha yüksek bir bağlılık düzeyinin oluşumuna zemin hazırlayabilecektir (Dönmez, 2008: 91-112; Ertuğrul, 2008: 199-206; Garcia and Medina, 1999: 102-122; Özalp vd., 2008: 69-72; Çakıcı ve Çetinsöz, 2009: 1442). Bu bağlamda araştırmada test edilecek olan hipotezler şunlardır:

H1: İletişim düzeyi seyahat acentalarına duyulan güveni etkilemektedir.

H2: Koordinasyon düzeyi seyahat acentalarına duyulan güveni etkilemektedir.

H3: İletişim düzeyi seyahat acentalarına duyulan bağlılığı etkilemektedir.

H4: Koordinasyon düzeyi seyahat acentalarına duyulan bağlılığı etkilemektedir.

H5: Güven düzeyi seyahat acentalarına duyulan bağlılığı etkilemektedir.

I. ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın temel amacı otel işletmeleri önbüro yöneticilerinin çalışmakta oldukları seyahat acentalarıyla aralarındaki “iletişim”, “koordinasyon”, “bağlılık” ve “güven” düzeylerine ilişkin algılamalarını belirlemektir. Bir başka ifadeyle otellerle seyahat acentaları arasındaki “iletişim”, “koordinasyon”, “bağlılık” ve “güven” düzeyinin ölçümü araştırmanın genel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca araştırma yapılan otelin türü (yerli, yabancı vb), yıldız sayısı, seyahat acentasıyla olan çalışma süresi gibi değişkenlerin “iletişim” “koordinasyon”, “bağlılık” ve “güven” düzeylerinde bir farklılık oluşturup oluşturmadığı araştırmanın ana konuları arasında yer almaktadır.

Diğer yandan “iletişim”, “koordinasyon”, “bağlılık” ve “güven” değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir korelasyon ilişkisinin olup olmadığı, “iletişim”,

“koordinasyon”, ve “güven”e bağlı olarak “bağlılık” düzeyinin ne derece bir değişkenlik gösterdiği (bir regresyon ilişkisinin olup olmadığı) araştırmanın diğer temel amaçları arasında yer almaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda Alanya Bölgesi’nde yer alan üç, dört ve beş yıldızlı oteller araştırma kapsamına alınmış ve araştırma 2012 yılı Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında gerçekleştirilmiştir. Anketler 220 otele elden dağıtılmış ve bu anketlerin 92’si teslim alınırken, anketlerin geri dönüş oranı % 41.82 olarak gerçekleşmiştir.

B. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Toplam 29 sorudan oluşan anket formundaki soruların 11’i demografik özellikleri, diğer 18 soru ise otel önbüro yöneticilerinin çalışmakta oldukları seyahat acentalarıyla aralarındaki iletişim, koordinasyon, güven ve bağlılık düzeylerine ilişkin algılamalarını ölçmektedir. Bu değişkenleri ölçen sorular Dönmez (2008: 91-112) tarafından ilgili literatürün taranması ile geliştirilen paydaş teorisi ölçeğinden alınmıştır. Anket sorularının cevaplandırılmasında 5’li Likert ölçeği (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Araştırmada “iletişim kalitesi” dört, “koordinasyon” ve “bağlılık” düzeyi üçer ve “güven” düzeyi yedi soru ile ölçülürken, ayrıca her bir değişken ve faktör grubuna ilişkin güvenilirlik testi de yapılmıştır.

Tablo 1. Araştırma Değişkenlerine Ait Faktör Grupları ve Güvenirlik (Cronbach Alfa) Değerleri

	<i>Değişken Sayısı</i>	<i>Ortalama</i>	<i>SS</i>	<i>Varyans</i>	<i>Cronbach Alpha Değeri</i>
İletişim Kalitesi	3	3,97	1,86	3,473	,778
Koordinasyon	3	3,95	1,87	3,521	,824
Güven	6	3,60	1,45	11,961	,739
Bağlılık	3	3,83	1,90	3,612	,706

Tablo 1’de görüldüğü üzere yapılan güvenilirlik testi sonuçlarına göre 1. faktör grubu olan “iletişim kalitesi”ne ait ölçeğin geçerlik (Cronbach alfa katsayısı) değeri 0,778’dir. ikinci faktör grubu olan “koordinasyon düzeyi”ne ait geçerlik (Cronbach alfa katsayısı) değeri ise 0,824’dür. Üçüncü faktör grubunun (güven düzeyi) geçerlik (Cronbach alfa katsayısı) değeri 0,739 ve son faktör grubu olan “bağlılık düzeyi”ne ait geçerlik (Cronbach alfa katsayısı) değeri de 0,706’dır. Literatürde geçerlik değerlerinin;

“ $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ölçek güvenilir değil,

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ölçek düşük güvenilirlikte,

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ölçek oldukça güvenilir,

$0,80 \leq \alpha < 1,00$ ölçek yüksek derecede güvenilir” (Özdamar, 2004: 633; Ural ve Kılıç, 2005: 185; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 186; Ergün, 1995: 173) olarak kabul görüp değerlendirildiği göz önüne alındığında Tablo 1’e yansıyan değerler bağlamında araştırmada kullanılan faktör gruplarının oldukça yüksek geçerlik düzeylerine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmada otel önbüro yöneticilerinin faktör gruplarına ilişkin algılama ve değerlendirmeleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklar olup olmadığının test edilmesi amacıyla da varyans (anova) analizi kullanılmıştır. Ayrıca araştırmadaki değişkenler arasında ilişki ya da bağımlılık olup olmadığının belirlenmesinde korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS/PC+16,0 paket programı aracılığı ile değerlendirilmiştir.

B. Araştırma Bulguları ve Yorum

Araştırmaya katılan otel işletmelerinin özelliklerine bakıldığında (Tablo 2), otel işletmelerinin tamamının seyahat acentalarıyla çalışmakta olduğu görülmektedir. Bu seyahat acentalarının otel işletmelerinin temel paydaşlarından bir tanesi olduğu gerçeğini bir kez daha net olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca otel işletmelerinin yaklaşık % 57’sinin 10 yıldan daha fazla bir süredir seyahat acentalarıyla çalıştığı belirlenmiştir. Otel işletmelerinin % 75’inin 5 yıldan daha fazla süredir seyahat acentalarıyla çalışıyor

olması da, seyahat acentalarının otel işletmelerinin temel paydaşlarından biri olduğu gerçeğinin doğrular bir başka bulgu olarak Tablo 1'e yansımaktadır.

Çalışılan acenta sayısına bakıldığında otel işletmelerinin %42,4'ünün 1 ila 10 arasında seyahat acentasını tercih ettiği, 11-20 arasında seyahat acentasını tercih edenlerin oranının %33,7, 21-30 arasında tercihi olanların da % 14,1 oranında oldukları belirlenmiştir. 30'dan daha fazla sayıda seyahat acentalarıyla çalışan otel işletmelerinin oranı da %14,1'dir. Genel olarak otel işletmelerinin çalıştığı seyahat acentaları sayısının 1-20 arasına sıkıştığı (%76,1) görülmektedir.

Araştırmaya katılan otel işletmelerinin yıldız sayısına bakıldığında % 44,6 ile 4 yıldızlı işletmelerin ilk sırada yer aldığı ve bu otelleri sırasıyla %30,4 ile 3 yıldızlı ve %25 ile 5 yıldızlı otellerin izlediği görülmektedir. Otel işletmelerinin %63'ünün yerli ya da yabancı bir zincire dahil olmadığı, %29,3'ünün yerli zincir, %7,7'sinin de bir uluslararası zincir üyesi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca otel işletmelerinin %40,2 sinin 1991-2000 yılları arasında hizmete açıldığı görülmektedir. 1981-1990 yılları arasında hizmete açılanların oranı %22,8 iken, 2001 sonrası hizmete açılanların oranı da %27,2'dir. Otel işletmelerinin yaklaşık % 90'ının ülke turizmindeki gelişime bağlı olarak 1980 sonrası hizmete açıldığı dikkat çekici bir bulgu olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Otel İşletmelerinin Özellikleri

<i>Özellik</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Özellik</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
Seyahat Acentaları ile Çalışma Durumu			Yıldız Sayısı		
Çalışıyor	92	100,0	3 yıldız	28	30,4
Çalışmıyor	0	0,0	4 yıldız	41	44,6
Toplam	92	100,0	5 yıldız	23	25,0
			Toplam	92	100,0
Seyahat Acentaları ile Çalışma Süresi			Otel Türü		
1 yıldan az	5	5,4	Bağımsız	58	63,0
1-5 yıl arası	18	19,6	Yerli Zincir	27	29,3
6-10 yıl arası	17	18,5	Uluslar arası Zincir	7	7,7
10 yıldan fazla	52	56,5	Toplam	92	100,0
Toplam	92	100,0			
Çalışılan Seyahat Acentası Sayısı			Otelin Hizmet Açıldığı Dönem		
1-10	39	42,4	1980 ve öncesi	9	9,8
11-20	31	33,7	1981-1990	21	22,8
21-30	9	9,8	1991-2000	37	40,2
31 ve üzeri	13	14,1	2001 ve sonrası	25	27,2
Toplam	92	100,0	Toplam	92	100,0

Diğer yandan Tablo 3’de görüleceği üzere araştırmaya dahil olan otel işletmeleri önbüro yöneticilerinin %76,1’i erkeklerden, %23,9’u kadınlardan oluşmaktadır. Yöneticilerin yaş dağılımına bakıldığında ise yaklaşık %70’inin 31-40 yaş diliminde yer aldığı görülmektedir. 41-50 yaş arasında olanların %11,9, 30 yaş altında olanların oranı da %14,1’dir. 50 yaş üzerinde olanların oranı ise sadece %4,4’dür. Önbüro yöneticilerinin yaklaşık %70’inin 31-40 yaş arasında olması, %95’inin ise 50 yaş ve daha altında olması dikkat çekici bir bulgu niteliği taşımaktadır.

Önbüro yöneticilerinin %58,7’si üniversite mezunudur. Bunu %38 ile lise mezunları izlemektedir. İlköğretim mezunu olan yöneticilerin oranı ise sadece %1,1’dir. Önbüro yöneticilerinin %96,7’sinin lise ya da üniversite mezunu olması bu yönetici grubunun oldukça eğitilmiş bir kitle olduğunu gözler önüne sermektedir. Mesleki deneyim açısından değerlendirildiğinde 11 yıl ve üzerinde deneyim sahibi olanların %72,9 ile ağırlıkta olduğu

görülmektedir. Meslekte 6-10 yıl arasında deneyim sahibi olanların oranı da %22,8'dir. 1-5 yıl arasında deneyim sahibi olanların oranı ise %4,3'dür. Ayrıca yöneticilik deneyimi açısından %38 ile 6-10 yıl arasında deneyimi olanların ilk sırada yer aldığı ve onları sırasıyla %31,5 ile 1-5 yıl ve %30,5 ile 11 yıl ve üzeri deneyimi olan yöneticilerin izlediği belirlenmiştir.

Tablo 3: Önbüro Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

<i>Özellik</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>	<i>Özellik</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
<i>Cinsiyet</i>			<i>Yöneticilik Deneyimi</i>		
Erkek	70	76,1	1-5 yıl	29	31,5
Kadın	22	23,9	6-10 yıl	35	38,0
Toplam	92	100,0	11 yıl ve üzeri	28	30,5
			Toplam	92	100,0
<i>Yaş</i>			<i>Sektör Deneyimi</i>		
30 ve altı	13	14,1	1-5 yıl	4	4,3
31-40	64	69,6	6-10 yıl	21	22,8
41-50	11	11,9	11 yıl ve üzeri	67	72,9
51 ve üzeri	4	4,4	Toplam	92	100,0
Toplam	92	100,0			
<i>Eğitim Düzeyi</i>					
İlköğretim	1	1,1			
Lise	35	38,0			
Üniversite	54	58,7			
Yüksek Lisans & Doktora	2	2,2			
Toplam	92	100,0			

Araştırmaya ait değişken grupları arasındaki yüksek korelasyon ilişkisi de çarpıcıdır. “İletişim” değişkeni ile “güven” değişkeni arasında (0,344) 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu Tablo 4’de görülmektedir. Bu aynı zamanda H1 (iletişim düzeyi seyahat acentalarına duyulan güveni etkilemektedir) hipotezinin kabulü anlamına gelmektedir. “Koordinasyon” ve “güven” değişkenleri arasındaki (0,354) pozitif yönlü korelasyon ilişkisi de H2 (koordinasyon düzeyi seyahat acentalarına duyulan güveni etkilemektedir) hipotezinin kabulünü göstermektedir.

Tablo 4: Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyon İlişkisi

		İletişim	Koordinasyon	Güven	Bağlılık
İletişim	(Pearson Correlation)	1	,674**	,344**	,415**
	Sig. (2-tailed)		,000	,001	,000
	N		92	92	92
Koordinasyon	(Pearson Correlation)	,674**	1	,354**	,482**
	Sig. (2-tailed)	,000		,001	,000
	N	92		92	92
Güven	(Pearson Correlation)	,344**	,354**	1	,412**
	Sig. (2-tailed)	,001	,001		,000
	N	92	92		92
Bağlılık	(Pearson Correlation)	,415**	,482**	,412**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	
	N	92	92	92	

Özellikle “bağlılık” değişkeni ile “iletişim”, “koordinasyon” ve “güven” değişkenleri arasındaki yüksek korelasyon ilişkisi araştırmanın amacı açısından büyük önem arz etmektedir. “Bağlılık” ile “iletişim (0,415), “bağlılık” ile “koordinasyon” (0,482), “bağlılık” ile “güven” (0,412) arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu Tablo 4’de görülmektedir. Bu değerler H3 (İletişim düzeyi seyahat acentalarına duyulan bağlılığı etkilemektedir), H4 (koordinasyon düzeyi seyahat acentalarına duyulan bağlılığı etkilemektedir) ve H5 (güven düzeyi seyahat acentalarına duyulan bağlılığı etkilemektedir) hipotezlerinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Tablo 5: Araştırma Değişkenlerine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	B	Bağımlı Değişken	
		Bağlılık	p
İletişim	,116	,935	,353
Koordinasyon	,317	2,563	,012
Güven	,289	2,735	,008
F		12,960	
R ²		,306	
Dzlt R ²		,283	

Tablo 5'te "bağlılık" bağımlı değişkeni ile "iletişim", "koordinasyon" ve "güven" bağımsız değişkenleri arasındaki regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Buna göre "iletişim", "koordinasyon" ve "güven" algılamaları yöneticilerin seyahat acentalarına olan "bağlılık" algılamaları üzerinde %28 oranında etkili olmaktadır. "Bağlılık" değişkeni üzerinde en etkili olan bağımsız değişken koordinasyon (0,317) iken, daha sonra sırasıyla "güven" (0,289) ve "iletişim" (0,116) değişkenleri gelmektedir. Ayrıca yapılan Varyans (Anova) analizi testleri önbüro yöneticilerinin "iletişim", "koordinasyon", "güven" ve "bağlılık" değişkenlerine ilişkin algılamalarının demografik değişkenlere bağlı olarak istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmadan çıkarılacak sonuçlar,

- Otel işletmelerinin %75 gibi çok büyük bir çoğunluğunu 5 yıldan daha fazla bir süredir seyahat acentalarıyla çalıştığı,
- Çalışılan seyahat acentası sayısının 10 ila 20 arasında yoğunlaştığı,
- 30'dan daha fazla sayıda seyahat acentalarıyla çalışan otel işletmeleri oranının %14,1 olduğu,
- Ancak otel işletmelerinin tamamının seyahat acentalarıyla çalışmakta olduğu ve bunun seyahat acentalarının otel işletmelerinin temel paydaşlarından biri olduğu gerçeğini bir kez daha doğruladığı,
- Otel işletmelerinin %63'ünün yerli ya da yabancı bir zincire dahil olmadığı,
- Otel işletmelerinin yaklaşık %90'ının ülke turizmindeki gelişime bağlı olarak 1980 sonrası hizmete açıldığı,
- Otel işletmeleri önbüro yöneticilerinin büyük bir çoğunluğunun erkek olduğu (%76)

- Önbüro yöneticilerinin büyük bir çoğunluğunu (%70) 31-40 yaş dilimi arasında olan gençlerin oluşturduğu,
 - 50 yaş üzerinde olan yöneticilerin oranının bile sadece %4' lerde kaldığı,
 - Önbüro yöneticilerinin oldukça eğitimli bir kesim olduğu (%58,7 üniversite, %38 lise mezunu)
 - Önbüro yöneticilerinin %73'ünün 10 yıldan daha fazla bir mesleki deneyim süresine sahip olduğu,
 - Ancak önbüro yöneticilerinin yöneticilik deneyimlerinin oldukça sınırlı kaldığı (%70'inin 10 yıldan daha az bir yöneticilik deneyimine sahip olduğu),
 - Önbüro yöneticilerinin seyahat acentalarıyla olan "iletişim", "koordinasyon", "güven" ve "bağlılık" algılamaların genel anlamda yüksek olduğu",
 - Etkin bir "iletişim", ve "koordinasyon" ortamının seyahat acentalarına duyulan güven düzeyini olumlu etkilediği,
 - Önbüro yöneticilerinin seyahat acentalarıyla ilgili olumlu "iletişim", "koordinasyon", ve "güven" algılamalarının "bağlılık" algılamalarını da olumlu yönde etkilediği,
 - Otel işletmeleri ile seyahat acentaları arasındaki "iletişim", "koordinasyon" ve "güven" düzeyinin artırılmasının, aralarındaki "bağlılık" düzeyine de olumlu yönde yansıtacağı şeklinde sıralanabilir.
- Araştırmadan çıkarılacak önerileri ise,
 - Otel işletmeleri ile seyahat işletmeleri arasındaki güven ortamının artırılması,
 - Otel işletmeleri ile seyahat acentaları arasındaki güven ortamının oluşumunda iletişim ve koordinasyonun kilit belirleyicilerden olduğu,
 - Otel işletmeleri ile seyahat acentaları arasındaki iletişim ve koordinasyonun artırılmasının güven ortamına ve aynı zamanda bağlılık düzeyinin gelişimine katkı yapacağını bilmesi,
 - Araştırmanın Alanya Bölgesi otelleri ile sınırlı olduğunun gözden kaçırılmaması gerektiği,

• Araştırma sonuçlarının teyidi, kıyaslanabilmesi ve geliştirilebilmesi bağlamında benzer çalışmaların diğer bölge ve yörelerde yinelenmesi gereğinin bilinmesi şeklinde sıralamak olanaklıdır.

KAYNAKÇA

- ALAN, Ching-biu (2003), “Disintermediation of Travel Agents in The Hotel Industry”, **Hospitality Management**, Vol. 22: 453-460.
- BUTLER, W. Richard (1999), “Sustainable tourism: A state of the art review”, **Tourism Geographies**, Vol. 1, No. 1: 7-25.
- BYRD, T. Erick (2007), “Stakeholders in sustainable tourism development and their roles: applying stakeholders theory to sustainable tourism development”, **Tourism Review**, Vol. 62, No. 2: 6-13.
- ÇAKICI, Celil ve ÇETİNSÖZ, B. Cevdet, “Otel İşletmelerinde Tedarikçi Seçimi ve Değerlemesi Üzerine Bir Araştırma”, **10. Ulusal Turizm Kongresi**, 21-24 Ekim, Mersin: 1435-1444.
- DÖNMEZ, Dilek (2008), “Paydaş Teorisi Çerçevesinde Otel İşletmelerinin Seyahat Acentaları ile İlişkileri ve Otel İşletmelerinin Performansı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma”, **Yönetim**, Y. 19, S. 61: 91-112.
- ERGÜN, Mustafa (1995), **Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları, Ocak Yayınları**, Ankara.
- ERTUĞRUL, Fatmanur (2008), “Paydaş Teorisi ve İşletmelerin Paydaşları ile İlişkilerin Yönetimi”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 31: 199-223.
- GARCIA, F. Juan; MEDINA, M. Diego (1999), “The Relationships Between Hotel Companies and Travel Agents: An Emprical Assesment of the United States Market”, **The Service Industries Journal**, Vol. 19, No. 4: 102-122.
- GÜLTEKİN, Nihat; KÜÇÜK, Ferit (2004), “Kurum İmajı Açısından Paydaş Memnuniyeti”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 19, S.1: 335-347.
- HACİEFENDİOĞLU, Şenol (2005), “İlişki Pazarlaması ve Turizm Sektöründe Bir Saha Araştırması”, **Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 9, S. 1: 69-93.

-
- ÖZDAMAR Kazım (2004) , **Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi**, Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- KOÇEL, Tamer (2003), **İşletme Yöneticiliği**, Beta Ya., 9. Bası, İstanbul.
- ÖZALP, İnan, TONUS, H. Zümrüt; SARIKAYA, Muammer (2008), “İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamaları Üzerine Bir Araştırma”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 1: 69-84.
- PRESENZA, Angela; CIPOLLINA, Maria (2010), “Analysing tourism stakeholders Networks”, **Tourism Review**, Vol. 65, No. 4: 17-30.
- RYAN, Chris (2002), “Equity, management, power sharing and sustainability- issues of the new tourism”, **Tourism Management**, Vol. 23: 17-26.
- SAARINEN, Jarkko (2006), “Traditions of Sustainability in Tourism Studies”, **Annals of Tourism Research**, Vol. 33, No. 4: 1121-1140.
- SAUTTER, T. Elise; LEISEN, Birgit (1999), “Managing Stakeholders: A Tourism Planning Model”, **Annals of Tourism Research**, Vol. 26, No. 2: 312-328.
- URAL, Ayhan; KILIÇ, İbrahim (2005), **Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- YAZICIOĞLU, Yahşi; ERDOĞAN, Samiye (2004), **SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Detay Yayıncılık, Ankara.

İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE ÖLÜM ANLAYIŞI VE DEFİN YÖNTEMLERİ

Dr. İbrahim ONAY¹

ÖZET

Biz bu çalışmamızda İslamiyet öncesi Türklerde ölüm anlayışı ve ölen insanları defnetmekte kullandıkları yöntemleri açıklamaya çalıştık. Türkler insanı hayatta tutan nesnenin ruh olduğuna inanmaktaydılar. Bu ruhlar birden fazla olup “tın” ve “süne” terimleri ile ifade edilmekteydi. Türkler ölümün bir gerçek ve bu dünya hayatının geçici olduğunu düşünüyorlardı. Orhun kitabelerinde zamanı Tanrı yaşar İnsanoğlu hep ölmek için türemiş tarifi bu anlayışın en güzel ifade edilmiştir. Türk telakkisinde ölüm bir son değil yeni bir hayata başlangıç olarak düşünülmekteydi. Türkler İslam olduktan sonra da ölüm hakkındaki düşüncelerini çok zorluğa uğramadan değiştirmişlerdi. Türkler cennet ve cehennem anlayışı yerine bu dünyadakine benzer bir hayatın varlığına inanmaktaydılar. Bu yüzden hastalıktan ölmek yerine savaşlarda ölmeği tercih etmekteydiler. Dünyaya bağlanmak ve düşmanla karşılaşmaktan kormamak için atlarını son hızla sürmekteydiler. Ölümü kabul etmekle birlikte öldürmekten gurur duymamaktaydılar. Şamanist inanç sistemlerinde gördüğümüz üzere Şamanın öteki alemlere yaptığı yolculuklarda çadırın ve çadır direğinin oynadığı mühim rol cenaze ve defin işlemleri sırasında da görülmekteydi. Türkler Hun ve Göktürk döneminin belli periyodlarında ölümlerini yaktıktan sonra toprağa defnetme adetini uygulamışlardı. Cenaze ve defin işlemleri arasında uzun bir zaman geçmesi Türklerin ölülelerini mumyalamasıyla sonuçlanmaktaydı. Gerek iklimsel gerekse kozmik ve dinsel gerekçelerle cenaze ve defin işlemleri arasında uzun bir zaman farkı vardı.

Anahtar Kelimeler: Ruh, Cennet, Cehennem, Mumyalama

¹ Dr. İbrahim Onay, Sağlık Bakanlığı Personeli, ibrahimonay06@hotmail.com

UNDERSTANDING OF DEATH IN PRE –ISLAM TURKS AND APPLIED BURIAL METHODS

ABSTRACT

This study of ours in Pre-Islam Turks we tried to explain the sense of death and the methods used in burying the dead people. Turks believed that the entity that keeps the human alive was the soul. These souls were more than one and were expressed with terms of “tın” and “süne.” The Turks considered that the death was a reality and that this earthly life was transient. In Orkhon inscriptions the description of “The God experiences the time but the human beings are always descended to die” is the finest definition of this understanding. From the Turkish viewpoint the death was not an end but was considered as a new start to life. After the Turks had chosen the Islam as a religion, they changed their views on death rather easily. The Turks believed in the presence of a similar life in this world rather than the understanding of hell and heaven. Thus, they preferred dying at wars rather than dying of diseases. They rode their horses very fast to cling to the life and not to fear from confronting the enemy. Although they accepted the death, they never took pride in killing others. As we observed in shamanist belief systems, the important role played by the tent and the tent pole during the Shaman’s travels to other worlds was also seen during funeral and burial procedures. The Turks applied the burial tradition in certain periods of Hun and Gokturk eras after they had burnt their dead people. As there was a long period of time between the funeral and burial procedures, the Turks mummified their dead people. There was a long period of time between the funeral and burial procedures due to climatic, cosmic, and religious reasons.

Key Words: Soul, Heaven, Hell, Mummification

GİRİŞ

İnsanoğlunun var olduğundan beri üzerinde düşündüğü konulardan birisi ölümdür. İnsanı yaşatan varlığın ne olduğu, ölümden sonra ikinci bir hayatın var olup olmadığı ve bu ikinci hayatın özellikleri daima insanoğlunun zihnini meşgul etmiştir. Bu hususlar dini hayatın da esaslı bir bölümünü işgal ederler. Türkler İslam dinini kabul etmeden evvel gayet kompleks bir dini yapıya sahiptiler. Konuyla ilgili araştırmacılar Türklerin tarihin erken bir döneminde en geç Hun çağında tek tanrılı bir dini yapıya sahip olduğunu belirtirler. Temelinde Gök Tanrı inancına dayanan bu dini yapının içinde bir takım Şamanist uygulama ve ritüellerde kendisine yer bulmuştur. Bu dini yapı içinde ölümün ifade ettiği anlam ve değer bizim için önemlidir. Çünkü ölümün insan zihninde ve içinde yaşadığı toplulukta ifade ettiği anlam, bu dünya hayatının şekillenmesinde de etken bir unsur olarak karşımıza çıkar. En basit ifade şekliyle ölümün bir son olduğu ve ikinci bir hayatın var olduğuna inanmayan bir toplulukta, bireylerin yalnızca bu dünya ile meşgul olması ve ölümden korkması gayet doğaldır.

Gündelik hayatlarla ilgili meselelerden tutun da büyük siyasi olaylara kadar insanları belirli amaçlar doğrultusunda çalışmaya teşvik eden ve cesaret veren düşünce şekli, ikinci bir hayatın var olduğuna dair olan inanıştan beslenmektedir. Bu şekilde insanlar bu dünyada yaptıkları faydalı işlerin mükafatını ikinci bir hayatta alacaklarına inanmaktaydılar. İkinci bir hayatın var olduğuna dair olan inanış defin yöntemlerinin de gerekçesidir. Türk toplumunda Kurgan kültürünün ortaya çıkması, İnsanların mumyalanması, tabutla defnedilmeleri, yada gündelik hayatta lüzüm duyulan malzemelerin yanlarına konması gibi bütün bu uygulamaların amaçlarını anlayabilmek için Türklerin ölüm hakkındaki tasavvurlarını bilmemiz gerekir.

I. TÜRKLERDE ÖLÜM İLE İLGİLİ TASAVVURLAR

A. Türklerde Ruhun Varlığı İnancı

Her insan topluluğu gibi Türkler de bilinen en erken dönemlerden itibaren ölüm hakkında düşünmüşlerdir. Onların ölüm hakkındaki bu tasavvurları ve düşünceleri sadece inanç dünyasının bir unsuru olarak kalmamış, bu dünya hayatının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu durum gerek cenaze gerekse defin işlemleri sırasında uyguladıkları ritüellerden anlaşılabilir. Türkler ölümü, ruhun bedeni terketmesi olarak tasavvur etmekteydiler. Bu

ruhun özel adı Türk kültür çevresinde Tın: Ruh, can (İbn mühenna, 1988: 73) anlamlarında kullanılmaktaydı. Nitekim Kaşgarlı'da ölümü tariff ederken “Anıng tını kesildi”= onun soluğu kesildi, ruhu çıktı” demektedir. (Kaşgarlı Mahmud, 2006, c.I: 339) Türk tasavvurunda “Tın” ın yanında ikinci bir ruhun varlığı bilinmektedir. Çünkü “Tın” sadece insanlarda değil büyüme kabiliyeti bulunan bütün canlılarda var olduğuna inanılan bir unsurdu. Bizim anladığımız manada var olan ve öbür dünyada rolü olan can “Süne” adıyla adlandırılmaktaydı. (Anohin, S.89: 395)

B. Ölümün Kabul Edilmesi

Türkler yaşamları gereği ölümle sıkça karşılaşmışlar ve çeşitli ölümler görmüşlerdir. Bu nedenle ölümü kabul etmiş ve ondan korkmamışlardır. Türkler, İslam olmadan evvel de bu dünyanın fani ve geçici bir hayat olduğunu tasavvur etmekteydiler. Bu nedenle İslama geçişten sonra da dünyanın faniliğini beyan ettiler. Göktürk döneminde küçük kardeşi Kül Tigin'in vefatından sonra Bilge Kağan'ın şu sözleri ölüm hakkındaki bu düşüncelerin en güzel ifadesidir. “Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsan oğlu hep ölmek için türemiş.”(Ergin, 2006: 27) Bu anlayış ve düşünce şekli İslamın kabulünden sonra ki ilk dönemde de pek değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Nitekim Kaşgarlı zamanı anlatarak diyor ki: “Doğan kimse ebedi olarak yaşamadı, dünyanın yıldızı, güneşi, daima doğar, yıpranmaz”. (Kaşgarlı Mahmud, 2006, c.III: 378-379) Dede Korkut ise; “Anlar dahı bu dünyaya geldi geçti; kervan gibi kondu göçdü. Anları dahı ecel aldı, yer gizledi. Fani dünya kime kaldı. Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya” derken (Gökyay, 1973: 15) Edip Ahmet Yükneki de eserinde; Bu dünyanın, konup göçmek için bir kervan saray olduğunu belirtir. (Yükneki, 2006: 54)

Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu bilen Türklerin, seçme şansları olduğunda ani ölümü tercih ettiklerini yada biraz daha da açarsak ani ölümler içinde özel bir durum oluşturan savaşta ölümü tercih ettiklerini söyleyebiliriz. (Roux, 1999: 70) Çin kaynakları Gök-Türklerin savaşta ölmeğe değer verdiklerini, hastalığa yakalanıp ölmekten utandıklarını naklederler. Ayrıca Gök-Türklerin adet ve geleneklerinin Hunlarla aynı olduğunu da belirtmeleri Hun'ların da ölüme aynı bakış açısıyla baktıklarını gösterir. (Tsay, 2006: 64) IX. Yüzyılda yaşamış Arap tarihçi ve yazar Cahiz'a göre de; “Türk, atına yolundan sapmamayı, saptığı zaman hızla

koşmayı öğretmiştir. Türk böyle yaparak, kafasına doğacak zararlı fikirlerden, hayatı sevmek ve düşmanla karşılaşmak korkusu nedeniyle azmini kırmak gibi bir hataya düşmekten ümidini kesmek istemiştir”. (Cahiz, 1988: 66)

Ölümü kabul eden Türkler, öldürmekten dolayı da gurur duymamışlardır. Barthold’un ifadeleriyle “Orhun abidelerinde “Türkler”in kötü günlerinde kanlarının sular gibi aktığından söz ediliyor. Fakat zafer günlerinde diğer kavimlerin dökülen kanından bahsedilmiyor. Halbuki bunlar meşhur Asur hükümdarının abidelerinde övünülerek anlatılır.” (Barthold, 2006: 10)

C. Ruhun Bedenden Çıkması

Ölüm halinde ruhun nereye gittiğine dair ilk yazılı beyanlar Orhun abidelerinde geçen şu ifadelerdir. “Bunca yazıyı yazan Kül-Yigin’in yeğeni Yollug Tigin yazdım. Değerli oğlunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi”...(Ergin, 2006: 31) Bu ifadelerden herkesin mi yoksa sadece beylerin mi ruhunun kuş gibi uçtuğu tam olarak anlaşılamaktadır. Nitekim Göktürk ve Uygur yazıtlarında son derece önemli kişiler söz konusu olduğu durumlarda bu ifadeler geçer (Schmidt, 1966: 76 ; Roux 2001: 268) Örneğin Orhun yazıtlarında devlet ricalinden birinin ölümü tasvir edilirken ölmez ruhu “Şunkar kuşu” yani şahin kuşu ruhiyle birleştiği ifade edilmektedir. (Caferoğlu, 1970: 172) Ayrıca Gök-Türk ve Uygur kağan sülalesinin bir tasvirinde, efsanevi bir kuş alın üzerinde temsil edilmiştir. Baş üstünde tasvir edilen kuş, heraldik veya kozmik bir timsal olabileceği gibi, ruh remzi olarak da tasvir edilmiştir. Türkler’de daha geç devirde ak sungur, bey ruhu timsali idi. (Esin, 1978: 92-93)

Sadece önemli kişiler söz konusu olduğunda kullanılmışsa bile zamanla daha geniş bir alanda anlam kazandığı söylenebilir. Bilindiği gibi, Batı Türklerinde, hatta islamiyeti kabulden sonra “öldü” yerine “şunkar boldu” yani “şahin oldu” deyimini kullanılıyordu. (Barthold, 2006: 13) Böylece Türkler ölümü nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp gitmesi şeklinde tasavvur ediyorlar, böylece bazen “öldü” yerine “uçtu” diyorlardı. (Kafesoğlu, 1972: 24) Ayrıca “uçmak” kelimesini, tarihi anlayışa ve inanca uygun olarak, cennet kavramı yerinde kullanmaya başlamışlardı. (Turan 1946: 459) Bu yüzden Dede Korkut, dualarında: “Ağ sakallı baban yeri uçmağ olsun” demektedir. (Gökyay, 1973: 15) Ruhun kuş şeklinde uçtuğu tasavvuru Şamanist

topluluklarda hala mevcuttur. Altay Türk'leri de ölüm halinde ruhun bir kuş şeklinde uçup gittiğini tasavvur ederler. (Buluç, 1968: 330)

D. Yaşam ve Ölüm Arasındaki Benzerlik (Kurganlar ve Çadır)

Yaşam ve ölüm arasında pek fark gözetmeyen Türkler, ölümden sonraki hayatında bu dünya hayatına benzediğini tahayyül etmekteydiler. Bu nedenle ortaya çıkan Kurganlar, bozkırlardaki göçebe hayat tarzında belli hiyerarşik düzen içerisinde önem taşıyan kişilerin mezarlarıydı. (Tarhan, 2002: 598) Cenazelerini kurganlara defneden topluluklardan biri de İskitlerdir. İskitlerde cenaze törenini anlatan Herodotos; “Tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler” demektedir. (Herodotos, 2006: 323) Herodotun “en yüksek tümseği” naklinden yola çıkarsak tipik bir Kurgan formu aklımıza gelmektedir. Zira kelime anlamı olarak Kurgan'ın farklı anlamları mevcuttur. Bu kelimenin mezar, gömüt, mezar tümseği olabileceği gibi, sur, şehrin etrafını çeviren kemer olarak da anlam kazandığı ifade edilmektedir. (Durmuş 2007: 120) Esas olarak Kurganlar, Bozkır kültürünün ayrılmaz parçası olan çadırlarının ölümler için hazırlanmış benzerleridir. (Tarhan, 2002: 598) Bu nedenle Türklerde hakan çadırı olan otağ'ın Çin dilindeki karşılığı da, kurganlara benzer biçimde mevki, yer, toprağın içindeki mağara, tümsek ve tepelik anlamlarına gelmektedir. (Lattimore, 1941: 524)

Kurgan'ın iki farklı anlamı mevcuttur. Birincisinde, ölmüş olan kişinin korunduğu yerdir. İkincisinde ise, yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu, şehri koruyan savunma sistemidir. Her ikisinde de bir koruyuculuk söz konusudur. (Durmuş, 2007: 120) Onun bu koruyuculuğu çadırın koruyuculuğuna denk düşmektedir. Bu nedenle kurgan ve çadır Türk tasavvurunda aynı amaca hizmet etmekteydi. Bozkır topluluklarından olan ve Türklükleri konusunda kuvvetli deliller bulunan İskitlerin mezarları da çadırlarına benzemektedir. Böylece vücudu çadır mezarın içinde yeniden doğacaktır düşüncesi mevcuttu. (Minns, 1970: 202) Göktürk dönemine ait cenaze merasimlerinde tahtadan yapılmış büyük çadırlar ve kubbeli çadır formları kullanılmıştır. (Esin, 1982: 151) Çadır formu Selçuklu kümbetleri ve Osmanlı Türbelerinde de şeklini muhafaza etmiştir. Kazakistan'da ve Kırgızistan'da bugün mezarların hala çadır formunu muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. (Ünver ve Günay 2003: 109)

Yaşam ve ölüm arasındaki bu bağı nedeniyle çadırlar, cenaze merasimlerinin de başlangıç noktasıydı. Hunlarda, Göktürklerde, ve Mogollarda saptandığı üzere ölünün canlıyken içinde oturduğu yerin cenaze çadırı olarak düzenlenmesi veya bunun yerini alan geçici bir inşaatın yapılması söz konusu olmaktadır. (Roux, 2001: 280) Göktürklerde cenaze merasimleri kubbeli çadırların etrafında yapılırdı ve onun yakılmasıyla devam ederdi. (Esin 1982: 151) Çin kaynaklarının belirttiğine göre; Gök-Türk'lerde biri ölünce, cesedi çadıra konuluyordu. Ölen kimsenin çocukları, çocuklarının çocukları, kadın erkek bütün akrabalarının her biri birer koyun ve atı kesip kurban olarak çadırın önüne koyuyorlardı. (Tsay, 2006: 22) Bulgarlar da da bir adam öldüğü gün erkeler gelip şahsın kubbeli çadırının önüne gelip ağlaşıyorlardı. Ayrıca ölenin çadırının kapısı üzerine bir bayrak dikilirdi. (İbn Fazlan, 1995: 67)

II. TÜRKLERDE ÖLÜYÜ DEFNETMEDE KULLANILAN YÖNTEMLER

A. Ölüyü Tabutla Gömme ve Ölüyü Takip Geleneği

Türk topluluklarında görülen ruhun ölümsüzlüğü ve ikinci bir hayatın var olduğuna dair inanış, ölen insanları öbür dünyada ihtiyaç duyacağı malzemeler ve hizmetlilerle defnetme geleneğini doğurmuştur. Herodotos'un naklettiğine göre; İskitler de Kralın cenaze töreninde mezarın içinde boş kalan yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtar, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulurdu. (gümüş ve bakır kullanmazlar) (Herodotos, 2006: 323) Hun toplumunda da, ölüyü takip yani yakınların ölü ile birlikte gömülmesi adetinin mevcudiyetini bilmekteyiz. (Eberhard, 1996: 94) Çin kroniklerine göre Hun döneminde ölü ile beraber öldürülenler yüz, hatta yüzden fazla olurdu. (İnan, 2006: 177) Bizans kaynaklarından anlaşıldığına göre, Göktürk Hakan'larının kabri yanında, bazen düşmanların Türk elinde kalan tutsak başbuğları öldürülmüş. Barthold'a göre bu adetin amacı; diğer şamanist kavimlerde olduğu gibi, öldürülmüş adamın kıyamet gününde kendisini öldüren veya adına öldürülmüş olduğu kimseye hizmet edeceğine dair olan inançtı. (Barthold, 2006: 12)

Türk topluluklarında ikinci bir hayatın var olduğuna duyulan inanç ölülerin bir takım malzemelerle defnedilmesi geleneğini doğurmuştu. İskitler, öbür dünyadaki sosyal düzenin de bu dünyadakinden farklı olmadığını düşünüyorlardı. Bu yüzden orada bu dünyadaki gibi kral, savaşçı, ve hizmetkar olarak kalması amacıyla yanına fazla öte beri konuluyordu. (Grakov,

2006: 173) Çin kroniklerine göre “Hunlar ölülerini tabut içine korlardı. Bu tabut iki katlı olup iç ve dış tabutlardı. Bu tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlerdi. (İnan, 2006: 177) Ayrıca Hun topluluklarında ölen kişiyle birlikte malının mezara gömülmesi adetinin mevcut olduğunu Çin kaynakları bize bildirmektedir. (Eberhard, 1996: 94) Hunlarda özellikle hanedan üyeleri için yapılan kurganlar genellikle iki odalı olmaktadır. Odalardan birine ölenin ahşap sanduka içine cesedi, diğerine de atları ve şahsi eşyaları yerleştirilmekteydi. (Koca, 2003: 174)

B. Ölülere Yakma Geleneği

Türk topluluklarında tabutla defnetme ve mumyalama adetinin yanında çok yaygın olmamakla birlikte, ölülerin yakılması uygulaması da mevcuttu. Çin kaynakları Hun topluluklarında yalnız ufak izleri görünen ölüyü yakma adetinin olduğunu bildirmektedir. (Eberhard, 1996: 94) Avrupa Hun’larında da aynı adetin mevcudiyetini biliyoruz. Ögel bu adetin Mazdeizm mezhebinin kuvvetli tesiri altında olan Alan’larla temas neticesinde gerçekleşmiş olabileceğini belirtir. (Ögel, 2003: 92)

Gök-Türk döneminde de bu uygulamalar mevcuttur. Anladığımızı nazaran bu uygulama yabancı dinlerin etkisiyle ve özellikle Budizmin tesiri sonucu ortaya çıkmıştır. Kaynakların bildirdiğine göre Gök-Türk’lerde naaş bütün servet ve atıyla birlikte yakılır, külü sonradan mezara konulurdu. (Eberhard 1996: 86) Çin kaynakları Şapolyo’nun 582 yılında Çin’e yaptığı seferde: Çeupan mahallinde, Türklerle Çinliler arasında arkası kesilmeden üç gün (ve gece) savaşların yapıldığını bildiriyorlar. Türklerin savaş sahasından çekilmelerinden önce ölülerini yaktıkları haber veriliyor. (Kurat, 1952: 18) M.S. 630 senesinde, Gök-Türk’lerin ölülerini yakma yerine tekrar gömmeye başlamaları üzerine, Çin imparatoru çok içerlemiş ve kendisine gelen Türk elçisine şöyle söylemişti: “Artık ölülerinizi yakmıyor ve yalnızca gömüyorsunuz.” (Ögel, 1971, c.2: 157) 634 Yılında Göktürk Hakani, İl Kağan ölümünden sonra Türkler kendi adet ve töreleri uyarınca, onun naşını Pa Suyu’nun doğusunda ateşe verdiler. (Liü Hsü, 2004: 22) Daha sonra da toprağa defnettiler. (Jen-Tang, 1968: 104)

C. Ölülerini Mumyalama Geleneği

Türk kültüründe, ölüm ve defin işlemleri farklı tarihlerde gerçekleşmekteydi. Türklükleri konusunda kuvvetli deliller bulunan İskitlerde, herhangi birisi öldüğü zaman, ölü en yakınları tarafından bir arabaya konulmakta ve öbür yakınlarına götürülerek dolaştırılmaktadır. Kırk gün boyunca ölüer böylece birinden öbürüne gezdirildikten sonra gömülmektedir. (Durmuş, 2007: 118) Ölülerin kırk gün dolaştırılma geleneği İslamiyet'ten sonra sadece ve sadece Türkler arasında var olan Hz.Muhammed için Süleyman çelebi tarafından kaleme alınan "Mevlid" in kırkıncı gün okutulması ile halen yaşatılmaktadır. (Tarhan, 2002: 599) Anlaşılan Türklerde 40 sayısı özel bir yere sahipti ve tarihi kaynaklardan anladığımızı göre, 40 sayısı ölüm ile yeniden yaşam arasında bağlantı kuran bir süreyi işaret etmekteydi. Çin kaynakları 40 günlük bir süreden bahsetmemekle birlikte cenaze ve defin törenleri arasında belli bir sürenin geçtiğine işaret ederler. Onların belirttiğine göre; Gök-Türklerde eğer biri, ilkbahar ya da yaz ayında ölmüşse, çimenlerle ağaçlardaki yapraklar sararıncaya kadar bekleniyordu. Şayet sonbahar ya da kış aylarında ölmüş ise, bitkilerin tohumlanması ve açma mevsiminin gelmesi gerekiyordu. (Tsay, 2006: 22 ; Rudenko, 1970: 279) Altaylıların inanışında da 40 sayısı ölümle ilgiliydi. Buna göre; Ölüm anında ruh yani süne vücuttan ayrıldığı gibi şeffaf buhar olur ve buna sünezinin üzümü yahut sadece üzüt denirdi. Süne ile aldağı bir müddet çadır veya ev etrafında, akrabalarının muhitinde dolaşırlardı. Çocuk sünesi yedi, büyüklerin sünesi kırk gün ev etrafında böyle dolaşır. Kırk gün sonra mütevaffa'nın akrabaları "ruhlar bayramı" (üzüt paryam) yaparlardı. Bu bayram için hayvan kesilir ve umumi sofrada yenilirdi. (Anohin, 1945: 396)

Anladığımız kadarıyla 40 gün ruhun öbür aleme gemesi için gereken süreyi işaret etmekteydi. Bu öneminden ötürü olsa gerek 40 sayısı Uygurca Oğuz Kağan destanında da vurgulanmaktadır. Eksik olmasına rağmen Uygurca Oğuz Kağan destanında, Oğuz doğduktan kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar, at sürüleri güder, ata biner, avlanır. (W.Bang ve Rahmeti, 1936: 11) Yani oğuz hayata tam anlamıyla 40 günde uyum sağlar ve yetişkin gibi davranır.

Türk kültüründe var olan bu inanış, yani ölüm tarihi ile defin tarihi arasındaki zamanın uzunluğu, Türkleri çok eski devirlerden itibaren ölülerini, özellikle bekleme süresi içerisinde güvenle muhafaza düşüncesi, başka bir çok toplumlarda görüldüğü üzere mumyalamaya götürmüştür. (Ünver ve Günay 2003: 110) Çünkü mumyalama işlemi cesedin bozulma

tehlikelerini ortadan kaldıran tek yöntemdir; ateş etleri yakabildiği gibi kemikleri de yakabilirdi. Kemirici hayvanlar da kemikleri kırabilirdi. Ancak bu karmaşık yöntem yalnızca dünyadaki hayatında güç sahibi insanlar için kullanılıyordu. Bunun amacı onların öteki dünyada da güçlü kişiler olmalarını sağlamaktı. (Durmuş, 2007: 123) İskitlerden bahseden Herodotos, mumyalama işleminin ne şekilde yapıldığını tafsilatlı biçimde anlatır. Onun naklettiğine göre İskitler; “Kralları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir, dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler: Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir.”(Herodotos, 2006: 322-323)

Türklerde cesedi mumyalama geleneği Hun toplumunda da mevcuttur. Pek çok Hun kurganından çıkartılan cesetler mumyalanmış vaziyetteydi. Mumyalanmış ceset ahşap bir sandukaya konmakta, yüzü de doğuya çevrilmekteydi. (Koca, 2003: 174) Türklerde tıpkı Mısırlılar gibi ölen insanın sosyal pozisyonuna göre farklı mumyalama metotları kullanmışlardır. Pazırık Kurganlarında mumyalama işinin gayet iyi bilindiği ve yaygın olduğu anlaşılmaktadır. (Pazırık no: 2) Erkek üzerinde mumyalama operasyonu yapılmıştır. (Rudenko, 1970: 282-283) Pazırık’da Ölülerin derisi “T” şeklinde açılmış ve sonrada dikilmişti. Adalelerin çıkarılmış olması pek muhtemeldir. (Ögel, 2003: 68) Noin –Ulada’ ki kurganlarda ve Yenisey kurganlarının başında gelen Oglaktı kurganında da (Minusinsk in 60 km. kuzeyinde) ölüleri mumyalama tarzı benzerlik gösterir. (Ögel, 2003: 87) 1993’de Güney Sibirya’da, Altaylar’da bulunan Ukok kurganında da mumyalanmış cengaver İskit hatunu bulunmaktaydı (Tarhan, 2002: 598) Muhtemelen Bilge Kağan, Kül-Tigin, Tonyukuk gibi Gök-Türk büyüklerinin ölümleri ile gömülme merasimlerinin farklı tarihlerde yapılmış olması, cesetlerin tahnit edilip mumyalanması işlemini de beraberinde getirmiştir. (Ünver ve Günay 2003: 110)

Anadolu Selçuklularında II.Kılıçarslan, I.Keyhüsrev, II.Süleyman Şah, III.Kılıçarslan ve daha bir çokları mumyalanmıştır. (Durmuş, 2002: 624) İlk Osmanlılarda da hanedan mensupları ile bazı büyük devlet adamlarının da İslam ananesinde olmadığı halde mumyalanmak suretiyle defnedilmeleri eski Türk anane ve müesseselerinin devamını gösterir. (Turan, 2002: 852)

SONUÇ

Türkler insanı yaşatan gücün ruh olduğuna inamışlardır. Bu ruh “tın” ve “süne” kavramlarıyla ifade edilmekteydi. Kişinin ölümü ise bu ruhun bedeni terk etmesi şeklinde algılanmaktaydı. Kişi öldükten sonra ruh vasıtasıyla varlığını devam ettirmekteydi. Ölümün bir gerçek olduğunu kabul eden Türkler ölmekten kormuyor ve öldürmekten de gurur duymuyordu. İslamiyeti kabülden önce de Türkler ikinci bir hayatın var olduğuna inanmaktaydılar. Fakat bu ikinci hayat telakkisi içerisinde cennet ve cehennem kavramları yer almamaktaydı. İnsan ruhunun bir kuş şeklinde olduğu ve ölüm halinde bedeni terkettiği düşüncesi mevcuttu. Bu nedenle Türkler ölmek yerine uçmak ifadesini kullanıyorlardı. İslamiyetin kabulünden sonra ise uçmak sözcüğü cennet kavramının karşılığı haline gelmişti.

Türkler var olan diğer hayatın bu dünyadaki yaşamdan farklı olmadığını düşünüyorlardı. İnsanlar bu dünyada sahip oldukları şeylerin öbür dünyada da aynen devam edeceğini düşünmekteydiler. Bu yüzden genellikle kudretli kişiler söz konusu olduğunda yapılan kurgan mezarlar tıpkı çadırlara benzemekteydi. Ölen kişi ikinci hayatına da çadır içinde devam edecek düşüncesi mevcuttu. İskitler döneminde daha sık görülen ve daha sonra nadiren rastlanan özellikle yönetici sınıfına mensup kişiler söz konusu olduğunda uygulanan “ölüyü takip” yani öbür dünyada ona hizmet etmesi için bir takım insanların ve hayvanların da öldürülmesi söz konusuydu. İskit döneminde ölen Kralın yanında aşçısı, karısı, yada düşmanlarından bir kısmının birlikte defnedilmeleri bu anlayışın en net biçimde gösterilmesidir.

KAYNAKÇA

- ANOİN, A.V., (1945) “**Altay Şamanlığına Ait Maddeler**”, Ülkü Dergisi. Sayı 89 s. 395-405.
- BANG.W., ve G.R.Rahmeti. (1936) **Oğuz Kağan Destanı**, İÜEF.Türk Dili seimeri, İstanbul.
- BARTHOLD,V. V. (2006) **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yay.Haz.Kazım Yaşar Koprman, İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BULUÇ, Sadettin, (1968) “**Şamanlık**”, İslam Ansiklopedisi, C. XI.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1070) “**Türklerde Av Kültü ve Müessesesi**”, VII.Türk Tarih Kongresi s.169-175

-
- CAHİZ, Ebu Osman” Amr B.Bahr El, (1998) **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler’in Faziletleri**, Çev. Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2.Baskı, Ankara.
- DURMUŞ, İlhami, (2002) **“İskitlerin Kimliği”** Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt IV., s. 620-625.
- DURMUŞ, İlhami, (2007) **İskitler**, Analiz Yayınları, İstanbul.
- EBERHARD, Wolfram, (1996) **Çin’in Şimal Komşuları**, çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara.
- ELİADE, Mircea, (2003) **Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi**, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, (2006) **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, 37. Baskı, İstanbul.
- ESİN, Emel, (1978) **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi Ve İslama Giriş**, İstanbul.
- ESİN, Emel, (1982) **“Bengü Taş The Rock”**, Napoli, Studia Turcologica, Memeorice Alexii Bombacı Dıcata.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (1973) **Dedem Korkutun Kitabı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul.
- GRAKOV, B.N, (2006) **İskitler**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- İBN FAZLAN, (1995) **Seyahatname**, çev: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınları, İstanbul.
- HERODOTOS, (2006) **Tarih**, Çev. Müntekim Ökmen, T.İş Ban. Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- İBN MÜHENNA, (1988) **İbn Mühenna Lüğati**, çev: Abdullah Battal, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNAN, Abdülkadir, (2006) **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TürkTarih KurumuYayınları, 6. Baskı, Ankara.
- JEN TANG, Chang, (1968) **T’ang Devrindeki (618-745) Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Taipei.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1972) **“Eski Türk Dini”** Ülkü Dergisi, Sayı 3, s. 1-34
- KAŞGARLI Mahmud, (2006) **Divanü Lugat-İt-Türk, I, II, III, IV**. Cilt. Çev:Besim Atalay, Türk Dil KurumuYayınları, Ankara
- KOCA, Salim, (2003) **Türk Kültürünün Temelleri**, II.Cilt, Odes Kültür Yayınları, Ankara

-
- LATTIMORE, Owen, (1941) **Inner Asian Frontiers of China**
- LİÜ HSÜ, Chiu, (2006) **T'ang Shu" Eski Tang Tarihi"**, Haz. İsenbike Toğan-Gülmar Kara – Cahide Baysal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MİNNS, E. H. (1970) **"The Scythian and Northern Nomads"**, Cambridge Ancient History, s. 187-204.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1971) **Türk Kültürünün Gelişme Çağları 1, 2**, MEB Yay. İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2003) **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- ROUX, Jean Paul, **Altay Türklerinde Ölüm**, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul, (2001) **Türklerin Ve Moğolların Eski Dini**, Çev.Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- RUDENKO, Sergei, (1970) **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horse**, California Press, Berkeley.
- SCHMİDT, P.W., (1966) **"Tukue'lerin Dini"**, İÜEF.TDED, Cilt XIV, s.63-80.
- TARHAN, M. Taner, (2002) **"Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler "** Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C.1,s.597-607.
- TSAI, Liu Mau, (2006) **Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri**, Çev. Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Osman, (1946) **"Türkler Ve İslamiyet"**, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 4, s.457-485.
- TURAN, Osman, **"Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi"** Türkler ans.C.2, s.845 -855.
- ÜNVER Günay – GÜNGÖR H., (2003) **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- YÜKNEKİ, Edip Ahmet B.Mahmud, (2006) **Atebetü-l Hakayık**, Haz.Reşid Rahmeti Arat, TDK .Yay. 3. Baskı, Ankara.

DÜZCE YÖRESİ ŞEHİR TARİHİ ÇALIŞMALARI ÜSKÜBÜ (KONURALP) VE AKÇAKOCA ÖRNEĞİ (KİTAP TANITIMI)

İsmail KATGI¹

Ülkemizde 20. yüzyıl ortalarına kadar, Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalar özellikle siyasi ve askeri tarih ile sınırlı kalmış, sosyal ve kültürel yapı, teşkilat, hukuk, siyasi düşünce ve iktisat tarihi üzerine yapılan en ciddi çalışmalar 1940'lerden itibaren yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Modern Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün teşvik ve destekleri ile başlayan ilmi çalışmalar, Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ile önemli bir ivme kazanmıştır. Bundan sonra gerek bu kurum bünyesinde gerekse üniversitelerin bünyesindeki fakülte, enstitü ve araştırma merkezlerindeki yapılan çalışmalar ile önemli bir mesafe alınmıştır. Bu cümleden olarak özellikle son dönemlerde, Osmanlı Tarihinin yukarıda belirtilen alanlarına da tarihçilerin ilgisi artmış, yayın sayısında oldukça ciddi bir artış görülmüştür. Yapılan bu çalışmalar ile Osmanlı tarihinin karanlık sayfaları da aralanmaya çalışılmıştır.

Burada şehir tarihçiliği de hak ettiği ilgiyi görmüştür. Bilhassa arşiv belgelerinin kaynak değeri bakımından oldukça önemli olması, Osmanlı şehirlerinin iktisadi ve içtimai yapılarına dair eserler vücuda getirilmesine de olanak sağlamıştır. Özellikle üniversiteler bünyesinde yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmaları, şehir tarihçiliği açısından önemli mesafe alınmasını sağlamış ve bu çalışmalar ile Osmanlı şehirlerinin genel yapısı ve özellikleri ortaya konulmuştur. Bu çalışmalar aynı zamanda Osmanlı idari yapısı, hukuk, din, toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşam hakkında fikir edinmemize de olanak sağlamaktadır.

¹ e-posta: ismailhistorian@mynet.com

Tanıtımını yaptığımız bu iki çalışma da şehir tarihçiliği çalışmalarının son örneklerindedir. Ağırlıklı olarak şehir tarihi üzerine çalışan Zeynel Özlü'nün Düzce vilayeti sınırları içerisinde yer alan Konuralp (Üskübü)² ve Akçakoca³ şehirleri üzerine yaptığı iki çalışma ile Düzce⁴ ve yöresinin tarihi geçmişine ışık tutmakta ve bölgenin ekonomik ve sosyokültürel yapısına dair değerli bilgiler vermektedir.

Zeynel Özlü'nün *Batı Karadeniz'de Antik Bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium/Üskübü (Konuralp)* adlı eseri Üskübü (Konuralp) hakkında yazılmış çalışmalar içerisinde en yeni ve kapsamlısıdır. Çalışma başta arşiv vesikaları olmak üzere pek çok araştırma ve incelemenin de kullanılmış olması açısından bilimsel bir çalışma olma özelliği de taşımaktadır.

Eser giriş ve altı bölüm halinde olmak üzere Üskübü şehrinin idari, sosyal ve ekonomik, adli, kültürel yapısı ve aile hayatını incelemektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi çalışmanın temel kaynakları arşiv belgeleridir. Yazar giriş bölümünde üzerinde çalıştığı arşiv vesikalarından şer'iyeye (kadı) sicilleri, vakfiyeler, esas defterleri, salnameler, hurufat defterleri ve temettuat defterleri hakkında bilgiler vermiştir.

Birinci bölümde Üskübü'nün ilk çağlardan Osmanlı hakimiyetine geçmesine kadar kısa bir tarihçesi verilmiştir. Üskübü Orhan Bey dönemi gazilerinden Konur Alp tarafından fethedildiği için bugün Konuralp ismiyle anılmaktadır. Üskübü Osmanlı hakimiyetine girmesinden itibaren çeşitli idari düzenlemelere şahit olmuştur. Aynı bölümde şehirdeki ayanlık idaresi ve başlıca ayan ailelerinden bahsedilmiştir. Bunlar içinden özellikle de Topçuoğlu Mehmed Ağa'nın önemli bir yere sahip olduğu çalışmanın tümünden anlaşılmaktadır. Tanzimat sonrası idari düzenlemelerin Üskübü'ye etkisi üzerinde de durularak şehirde kaza müdürlüğünün tesisi, görev almış müdürlerin seçimi ve maaşları ile bazı kaza müdürlerinden bahsedilmiştir. Bunlar içinde özellikle de İbrahim Ağa ve serveti üzerinde durulmuştur. Buna müteakiben belediye idaresinin kuruluşuna temas edilmiş ve 1955'ten itibaren görev yapan

² Bkz. *Batı Karadeniz'de Antik Bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium/Üskübü (Konuralp)*, Düzce Üniversitesi Araştırma Yayınları, İstanbul, 2009, xxxvı + 468 s.

³ Bkz. *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Karadeniz'de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca*, Yeditepe yay., İstanbul, 2008, xxxvıı+338 s.

⁴ Zeynel Özlü aynı zamanda Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında *Tanzimat Döneminde Bir Batı Karadeniz Kenti: Düzce (Sosyo-Ekonomik Analiz)* başlığı altında bir çalışmanın da sahibidir.

belediye başkanlarının listesi verilmiştir. Aynı yerde diğer alt idari görevliler, muhtarlık, kaza mukayyidliği ve ziraat müdürlüğünden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Üskübü'nün sosyal durumu incelenmiştir. Üskübü'nün demografik yapısı incelenmiş ve avarız ve temettuat kayıtlarına göre şehrin nüfusu belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre 18. yüzyıl başlarında 300 kadar olan nüfusun 126 yıl sonra 5300'e kadar yükseldiği belirlenmiştir. 19. yüzyıl nüfusu ise salname kayıtlarına göre belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun dışında cizye defterlerine göre şehirdeki gayrimüslim nüfus sayısı da belirlenmiştir. Aynı bölümde şehirde yaşayan Kıpti, kazancı ve elekçiler ile bunların servetleri, yetimler ve bunlara ait malların işletilmesine dair belgelerde geçen kayıtlar da tablolar halinde verilmiştir. Daha sonra şehirde görev yapan zaptiye neferleri, askerler ve savaşlarda şehit düşen askerlerin aileleri, doktor ve cerrahlar, menzil ve derbent hizmeti yapanlar ve göçmenlerden bahsedilmiştir.

Aynı bölümün başka bir alt ayrımında Türk şehirlerinin karakteristik bir unsuru olması açısından önemli bir yere sahip olan vakıflar ve işleyişi incelenmiştir. Burada vakıfların, bir şehrin kuruluş ve gelişimindeki rolünün altı çizilmiş ve Üskübü şehrinde tespit edilmiş başlıca cami, mescit, zaviyeden oluşan 80 kadar vakıf hakkında bilgi verilmiştir. Bu camilerde görev yapan imam, müezzin ve kayyımlar ile gelirlerinden bahsedilmiştir. Buna müteakiben Üskübü şehrindeki ilmi hayat, eğitim kurumları (mektep ve medreseler) ve burada görev yapan muallim, müderrisler vb. hakkında bilgi verilmiştir. Aynı yerde Üskübü'de bulunan ve Osmanlı şehirlerinin en önemli unsurlarından hamam, çeşme ve köprü gibi yapılardan bahsedilmiş; bunlara ait vakıflara dair arşiv kayıtları tablolar halinde verilmiştir. Aynı bölümde incelenen son husus şehirde ölüm felsefesi ve bunun mezar taşlarına yansımalarıdır. Bölgede yaşayan halkın ölüme bakış açıları ve bunun mezar taşlarındaki yankısı örneklerle incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Üskübü'nün ekonomik durumu incelenmiştir. Bu bölümde ailelerin servet dağılımı ve varlıklı aileleri, gelir kaynaklarının niteliksel ve niceliksel durumu tablolarla desteklenmek suretiyle incelenmiştir. Buna göre en yoğun ekonomik faaliyetin mesleki işletmelerden oluşmakta olduğu ve fakat tarımsal faaliyetlerinde önemli bir yer tuttuğu da kaydedilmiştir. Bunlar dışında toplam gelirin hane başına düşen ortalaması ile

fakirlik ve zenginlik olguları incelenmiştir. Müellif temettuat kayıtlarına göre Üskübü halkının genel olarak orta halli bir gelir düzeyine sahip olduğu kanısına varmıştır.

Temettuat kayıtlarından bölgede zirai faaliyetlerin yapıldığı topraklardan ve arazinin kullanım oranı ve işletim biçimlerinden bahsedilmiştir. Yazar burada devletin tarımsal üretim kapasitesinin artırılması yolundaki teşviklerine işaret etmektedir. Şehirde ağırlıklı olarak tahıl tarımının yapıldığı çoğunluğu küçük ve orta ölçekli işletmelerin mevcut olduğu ve genel olarak nadas usulü tarımın yapıldığı da verilen bilgiler arasındadır. Üskübü’de yapılan diğer bir ekonomik faaliyet ise tütün yetiştiriciliğidir ki bunda da genel olarak küçük işletmecilik hakimdir. Ayrıca önemli bir çeltik üretim alanı olan Üskübü’de pirinç yetiştiriciliği de önemli bir yer tutmaktadır. Bu arada kayıtlara işaretle kentte sebze-meyve yetiştiriciliğinin gelişmediği ve bu yöndeki ihtiyacın çevre bölgelerden karşılandığı da ifade edilmiştir. Son olarak kentte yapılan hayvancılık (büyük ve küçükbaş hayvancılık ve arıcılık) üzerinde durulmuş ve hayvancılığın ekonomik faaliyetler içerisinde son sırada olduğu kaydedilmiştir. Hayvancılığa bağlı olarak süt endüstrisinin kısmen faal olduğu ve kendi kendine yeter bir durum arz ettiği de belirtilmiştir. Hayvancılıkla ilgili olarak tarla sürümü, şehir içi taşıma ve nakliye aracı olarak kullanılan hayvanlara değinilmiş ve son olarak hayvanların fiyatları incelenmiştir.

Yazar kent merkezi esas alınarak ortaya koyduğu bu verileri ayrı bir şekilde kır bazında da değerlendirmiş ve kent ve kır arasında karşılaştırmalı analizlerde bulunmuştur. Buna göre ekonomik faaliyetler açısından kırsal alanı kentten ayıran başlıca unsurlar, kırsal alanda keten üretiminin olması ve sebze-meyvecilik ve hayvancılığın kırsal alanda daha gelişmiş olduğudur.

Aynı bölümün diğer bir alt ayrımında sanayi ve mesleki örgütlenme hususu irdelenmiştir. Gerek kır ve gerekse kentsel yaşamda belirlenen meslek türleri; dokuma ve deri, gıda vb. başlıklar altında incelenmiş, değirmen, pirinç dergi, metalurji (madencilik), ulaşım, ormancılık, hizmet sektörü vb. pek çok sektördeki üretim faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bu başlık altında son olarak vergiler ve oranları ile bunların tahsili incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Üskübü’de kültür hayatı incelenmiştir. Halkın giyim-kuşama, kumaş çeşitleri ve aksesuarlar ile kent ve kırsal kesimdeki konut tipleri ve konutların iç ve dış düzenlemelerinden bahsedilmiştir. Konutların aydınlatılması ve ısıtılması ile Türk kültürünün vazgeçilmez bir unsuru olarak mutfak ve yemek kültürüne dair bilgiler verilmiştir.

Aynı yerde mutfakta kullanılan eşyalar ile yatak takımları ile konutların iç mekan düzenlemelerinden de bahsedilmiştir. Buna müteakiben silahlar ve zirai aletler gibi gündelik yaşamda bugün bile kullanılan pek çok malzemeden bahsedilmiştir.

Beşinci bölüm adli teşkilata ayrılmıştır. Osmanlı adli teşkilatı denilince akla ilk olarak merkezde kadıaskerler-şeyhülislam ve divan-ı hümayun, taşra da ise kadı ve mahkeme gelmektedir. Kadı ve mahkeme Osmanlı şehirlerinin karakteristik öğelerindendir. Nitekim belgelerden her vatandaşın dilekçe verme ve mahkemeye başvurma hakkının olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerden mahkemenin işleyişine dair önemli bilgiler elde etmek de mümkündür. Nitekim davanın daha hızlı ve sağlıklı işlemesi açısından “şuhüdü’l hal” ve “muslihun” müesseselerinin işleyişi, modern hukuk sisteminin henüz gelişmediği Orta ve Yeniçağlarda önemli bir sorun çözücü rol üstlenmiştir. Bu bölümde mahkeme türleri örneklerle verilmiştir.

Son bölümde Üskübü’de aile hayatı incelenmiştir. Evlenme-boşanma oguları ile Üskübü’de yaşayan aileler, kişi ve aile isimleri bu bölümün başlıca konularıdır. Burada dikkati çeken husus Üskübü’de evlilik ve boşanma durumlarından günümüzdene benzer uygulamaların varlığıdır. Mesela günümüzde olduğu gibi o dönemde de kadınlar evlenme ve boşanma konusunda iradelerini her zaman göstermişlerdir. Bu tür olaylarda şahitlerin rolü ve devletin boşanmadan ziyade evlilik müessesesinin devamı hususundaki gayreti dikkati çekmektedir. Günümüzde de olduğu gibi boşanma olaylarında sevgi ve saygı kaybı ya da geçimsizlik büyük bir rol oynamaktadır. Yine boşanma sonrası yaşanan eşya ya da (nafaka) çekişmeleri de dün ile bugün arasında ciddi bir zihniyet değişiminin olmadığını göstermektedir. bütün bu bilgiler çalışmanın bütününde olduğu gibi tablolar halinde düzenlenmiştir.

Yazar son olarak çalışmanın genel bir değerlendirmesini yapmıştır.

Tanıtımını yaptığımız bu çalışma daha önce de ifade edildiği gibi şehir tarihi çalışmalarına bir katkı düşüncesinin ürünü olup bundan sonraki çalışmalara özellikle de Üskübü ve yöresine dair yapılacak çalışmalara önemli bir referans kaynağı olacaktır.

Şehir tarihi üzerine yapılan bilimsel çalışmaların bir ürünü olarak değerlendirilebilecek olan ve tahlil ve tanıtımını yaptığımız bir başka eser ise *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Karadeniz’de Bir Kıyı Kenti: Akçakoca*’dır. Bu eser bu yöndeki çalışmalarıyla ön plana çıkan Doç. Dr. Zeynel Özlü’nün çeşitli kurum ve kuruluşların desteğiyle yürüttüğü bir projenin yayımlanmış halidir. Eser Akçakoca şehri üzerine yapılmış az sayıdaki çalışmadan en bilimsel ve kapsamlısı olarak kabul edilmektedir. Yazar eserini ağırlıklı olarak arşiv belgelerine dayandırmışsa da çeşitli araştırma ve incelemeler ile tarihi sayılabilecek kaynaklardan da istifade etmiştir. Çalışma giriş ve iki bölüm halinde incelenmiş ve sonuç olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Arşiv verileri tablolar halinde ilgili konunun tamamlayıcısı olarak metin içinde verilmiş ve bu tabloların listesi çalışmanın başına eklenmiştir. Çalışmada kullanılan kaynaklar ve bazı belgelerden örnekler ile indeks çalışması da çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde Anadolu Türk şehirlerinin tarihsel gelişimi ile temettuat defterlerinden bahsedilmiştir. Kent tarihçiliğinin genel olarak Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısı bakımından önemli bir yere sahip olduğunun ifade edildiği bu bölümde, Osmanlı kentlerinin Türk-İslam kentlerinin karakteristiğini yansıttığına işaret edilmiştir. Bu açıdan stratejik öneminden dolayı pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu’nun şehirleşme gelişimi oldukça önemlidir. Anadolu şehirlerinde istilalar nedeniyle zengin bir kültürel sentez oluşmuşsa da aynı istilalar nedeniyle bu kültürel zenginlik yok edilmekten kurtulamamıştır. Türkler ise özellikle Malazgirt zaferinden sonra kitleler halinde Anadolu’yu vatan tutmak amacıyla gelmelerinden sonra, yeni girdikleri İslâm dininin tesiriyle zenginleştirdikleri şehir ve şehirli kültürlerini Anadolu’ya taşımışlardır. Selçuklular idaresindeki Sivas ve Konya gibi, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı kentleri, sünnî İslâmîlığın bütün cihazlarına bürünerek Müslüman kentleri, Müslüman hayatının ve kültürünün merkezi olmuşlardır.

Türk şehrinin tarihsel gelişimi ve siyasi, askeri, kültürel ve coğrafi şartların şehirlerin biçimlenmesindeki önemli rolü olduğu düşüncesinden sonra Osmanlı kentinin tanımlanması hususundaki tartışmalara değinen yazar, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Osmanlı şehirlerinin geçirdiği evrime temas etmiş; bu aşamada Orta Avrupa kentleri ile İslâm kentleri arasında karşılaştırmalı analizlerde bulunmuştur. Buna müteakiben Akçakoca şehrinin konumuna

değnilmiştir. Akçakoca'nın dönüşümünde ziraata dayalı ekonomik faaliyetlerin mi yoksa sanayi ve ticaretin mi belirleyici olduğu sorunsalı çalışmanın ana veçhesini oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde temettuat defterlerinin içeriği ve Akçakoca temettuat defterlerinden bahsetmiştir. Burada Osmanlı devleti için ikinci önemli sayısal verileri içeren temettuat sayımlarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlandığı belirtilerek temettü vergisinin önemine işaret edilmiştir. Aynı bölümün ikinci kısmında Akçakoca temettuat defterlerinin özellikleri ve bunların bulunduğu yerleşim yerlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın ana kısmı olarak ikinci bölümde Akçakoca şehrinin idari, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur. İlk olarak eski çağlardan itibaren hangi medeniyetlere ev sahipliği yapan ve ismini Kocaeli'ni fetheden Akça Koca Bey'den alan Akçakoca'nın, Osmanlı devleti hakimiyetine girmesinden itibaren nasıl bir idari düzenlemeyle karşı karşıya kaldığı incelenmiştir. Burada ayanlık düzeninden ve Akçakoca'daki ayanlarından Sarhoş Osman lakaplı birinden bahsedilmiştir. Tanzimat'ı müteakiben idari alandaki yeniliklerden Akçakoca'nın da payını aldığı ve kaza müdürlüğü olarak düzenlendiği belirtilmiş ve görev yapan kaza ve nahiyeye müdürlerinden bahsedilmiştir. Bunların yörenin önde gelen ailelerine mensup oldukları ve servet bakımından hayli zengin oldukları ifade edilmiştir. Görev alan müdürler ile diğer görevliler tablolar halinde eklenmiştir. Aynı bölümde 19. yüzyılın ikinci yarısında Akçakoca'da belediye idaresinin tesis olunduğu belirtilerek bu teşkilatın başında bulunan reis ve üyelerin tabloları da verilmiştir. Buna müteakiben muhtarlık idaresinin teşekkülü ve Akçakoca'da görev yapan muhtarlar ile bunların diğer meslekleri ve servetleri irdelenmiştir. Daha sonra imam-hatip ve müezzinler ile bunların şehir idaresindeki rollerinden bahsedilmiş; Akçakoca'da görev yapan imam-hatip ve müezzinlerin servetleri, diğer kazan kapıları ve devlete ödedikleri vergiler incelenmiştir. Bunlar dışında tarikat erkanı, kaza mukayyidleri ve zaptiye neferleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Aynı bölümün ikinci alt ayrımında Akçakoca'nın sosyal durumu incelenmiş olup özellikle de Tanzimat sonrası süreç göz önüne alınarak Osmanlı şehirlerinde görülen yapısal değişim ve dönüşümlerden Akçakoca'nın da etkilendiği ifade edilmiştir. Burada kentin sosyal dokusu açısından nüfus yapısı önemli bir hususiyet arz etmektedir. Akçakoca'nın kır ve kent nüfusu itibarıyla birbirine yakın bir orana sahip olduğunu ifade eden yazar, temettuat defterleri,

avarız defterleri ve salnamelere göre Akçakoca'nın demografik yapısına dair analizlerde bulunmuştur. Mesela 18. yüzyıl başlarından 125 yıl kadar sonra bile Akçakoca'nın nüfusunda ciddi bir artış olmadığı tespiti hayli ilginçtir. 19. yüzyılın ikinci yarısında nüfuzun iki binin üzerine çıktığı yüzyılın son yıllarında beş bin ve 20. yüzyıl başlarında ise on bin civarında tespit edildiği belirtilmiştir. Nüfus sayısı dışında kent ve kırsal alandaki nüfusun niteliği; eğitim kurumlarındaki öğrenci ve öğretmenler ile yevmiyeci ve hizmetkarlar, dilenciler, göçmenler ile bunların karşılaştıkları sorunlar irdelenmiş ve son olarak Akçakoca'da yer alan mezar taşlarından hareketle ölüm felsefesinden bahsedilmiştir. Yazar büyük bir kısmı tahrip olan mezar taşlarının tarihi değerine işaretleyerek bunların koruma altına alınması temennisinde bulduktan sonra Akçakoca mezar taşlarının fiziki, edebi, dinsel ve dilbilimsel özellikleri üzerinde durmuştur.

İkinci bölümün diğer bir alt ayrımı Akçakoca şehrinin ekonomik durumuna ayrılmıştır. Temettuat defterleri esas alınarak yapılan analizlerde Akçakoca kır ve kent yaşamındaki ekonomik faaliyetler, ailelerin gelir kaynakları ve servet dağılımı ortaya konulmuş ve Akçakoca halkının genel olarak orta halli bir ekonomik güce sahip olduğu kanısına varılmıştır. Servet dağılımı ve kentteki varlıklı ailelerin isimleri tablolar halinde verilmiştir. Gelirin hane başına dağılımı ile alt ve orta gelir sahiplerinin de incelendiği bu bölümde fakirlik ve zenginlik olgusunun sosyolojik boyutuna da temas edilmiştir. Yazar gelir kaynakları açısından Akçakoca'nın tarım ve hayvancılık faaliyetinin oldukça düşük seviyelerde kaldığını ve imalat sektörünün özellikle de gemicilik ve yan sektörlerinin gelişme gösterdiğini belirtmiştir. Akçakoca'nın orman zenginliği de bunu destekler niteliktedir. Kentte kuru tarım dışında sebze ve meyveciliğin de yapıldığı ve devletin genel olarak zirai üretimi teşvik ettiği belirtilmektedir. Genel olarak arazinin ormanlarla kaplı olması ve iklim şartları nadas usulü tarımı gerektirmiş; buna paralel olarak tahıl üretimi düşük seviye de kalmıştır.

Aynı bölümde tarım arazilerinin işletilme biçimlerine de yer verilmiş ve halkın genel olarak geçimlik bir üretim modelini tercih ettiği; dolayısıyla büyük üretim işletmelerinin olmadığı ifade edilmiştir. Hatta mevcut üretimim şehrin ihtiyacını karşılamadığı için çevre köy ve nahiyelerden ürün alınmak zorunda kalındığı da belirtilmiştir. hububat tarımının geri kaldığı Akçakoca'da bahçecilik usulünün ön plana çıktığı da ayrı bir hususiyettir. Tarımsal işletmelerin

dönüm ve hasılatları tablolar halinde gösterilmiştir. Burada başka bir üretim tarzı olarak kestane ağacı üretimine dair bazı veriler verilmiş ve bunun da daha ziyade geçimlik olduğu belirtilmiştir.

Diğer bir ekonomik faaliyet olarak hayvancılıktan da bahsedilmiş ve belgeler ışığında kent merkezinde sınırlı oranda büyükbaş hayvanın olmasına karşın küçükbaş hayvanın hemen hemen hiç olmadığı kaydedilmiştir. Büyükbaş hayvancığa bağlı olarak süt ve süt endüstrisinin kısmen de olsa mevcut olduğu da vurgulanmıştır. Bunlar dışında kısmen toprak sürümü, şehir içi ulaşım ve nakliye aracı olarak çeşitli hayvan türlerinin varlığına da temas edilmiştir. Son olarak arıcılık yapan aileler ve özellikle de kestane balı üretimine dair veriler tablolar halinde gösterilmiştir.

Çalışmanın don alt ayırımında Akçakoca'daki sanayi ve mesleki örgütlenme hususu incelenmiştir. Osmanlı sanayisi ve dünyadaki endüstriyel gelişmelerin etkisi hususundaki kısa bir analizden sonra Akçakoca'nın küçük ölçekli ve daha ziyade geleneksel sınaî faaliyetleri devam ettirdiği ifade edilmiş ve kent ve kırsaldaki meslek çeşitlerinden bahsedilmiştir. Burada Akçakoca'nın genel Osmanlı kentlerini yansıtmakla birlikte kendine özgü şartların mesleki yaşamda belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Mesela deniz kıyısında olması ve geniş ormanlara sahip olması buna dair özelliklerdir. Aynı kısımda ekonomik yaşamın en önemli unsuru olarak vergi konusu incelenmiş ve Akçakoca'daki vergiler tür, isim, oran ve miktarları ile vergi toplanmasındaki usulsüzlükler üzerinde durulmuştur. Çalışma yazarın genel bir değerlendirmesi ile tamamlanmıştır.

Tanıtımını yaptığımız bu çalışma Akçakoca üzerine yapılmış sınırlı sayıdaki çalışmalar içerisinde en bilimsel ve kapsamlı olanıdır. Bu eserin, şehir tarihçiliğine önemli bir katkı sağlayacak olması dışında, bu yöndeki çalışmalara da örnek teşkil edeceği kuvvetle muhtemeldir.

ORTA ÇAĞ İKTİSAT ZİHNİYETİNİN KAZANÇ MAKSATLI TİCARET ETKİNLİĞİNE KARŞI TUTUMU

Kürşat Haldun AKALIN*

ÖZET

Orta Çağ kilisesinin ekonomik düşünürleri, tek bir sesle, ticareti, ruhu tehlikeye atan endişe verici bir uğraşı olarak kınamışlardır. Orta Çağ Avrupasının ekonomik düşünürlerinin tamamı, kazanç arzusu olmasaydı ticaret yapma gereksiniminin olmayacağı, bencillik ve tamahkarlık duyguları da olmasaydı kâr etme tutkusunun da olmayacağı görüşü içindeydiler. Açgözlülük ve para hırsı ticaretin tamamı için zorunlu bir temel olduğu için, ticaret günahla yoğrulmuştu. Kilise babaları, ticarete bir kimsenin kazancını daima diğerinin bu alışverişte uğradığı zararı üzerine kurdukları için, ticaretin beraberinde getirdiği yalan ile sahtekarlıklara kendini kaptırarak ayartılması nedeniyle, parayla yapılan her alış veriş çok tehlikeli bir uğraşı olarak görmüşlerdir. Kilise babalarının temel ekonomik öğretileri, bir tüccarın alış fiyatının çok üzerindeki bir bedelle bir ürünü satmamaları, ancak o ürünü çok küçük bir kâr ekleyip satabilecekleri bir fiyatla satın almalarıdır. Bu tanımlamanın önemi, şayet satıcının sunduğu hizmetler yoluyla malların niteliklerinde bir gelişme sağlanırsa veya daha değerli bir hale getirilirse, alış fiyatının üzerinde yapılan satışın da alışın da adaletsiz olmayacağı fikrinden gelmektedir. Böylesine bir geliştirme, daima işgücünün kullanılması ya da malın bir yerden başka bir yere taşınması gibi farklı tarzlarda gerçekleştirilebileceği için, karşılığı ücretle alınan bir uğraşı olarak da adlandırılabilir. Bu nedenle, kilise hukuku açısından ticaretin özü, malların bir kazanç uğruna alınmasına meydan vermeyecek yükseklikte fakat değişmeyen bir fiyattan satılmasının sağlanılmasını gerektirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Tamahkarlık, Tüccar, Orta Çağ Ekonomik Düşüncesi

THE MEDIEVAL ECONOMIC TEACHING AGAINST TO THE MANNER OF THE TRADE ACTIVITY AIM WITH PURSUIT OF GAIN

ABSTRACT

The Medieval economic thinkers of the church had with one voice condemned trade as being an occupation fraught with danger to the soul. All of them argued that there would be no need of trade if there were no desire for gain, and that there would be no ambition for gain if man were not avaricious feelings. Trade was sinful because avarice was the necessary basis of all trade. The fathers of church thought that one man's gain in trading must always be another's loss; and that, in any event, trade was a dangerous occupation since it offered so many temptations to fraud to the merchant. Their main economic teaching that, not every one that sells at a higher price than he bought is a trader, but only he who buys that he may sell at a profit. The importance of this definition, if the goods have been in any way improved or rendered more valuable by the services of the seller, in this sense neither buying nor selling with higher price unjust. Such improvement was always reckoned as the result of employing labour of one kind or another by transporting, and therefore entitled to remuneration. So the essence of trade in the canonic sense was selling the commodities unchanged at a higher price than that at which it had been bought for the sake of gain.

Key Words: Trade, Avarice, Merchant, Medieval Economic Thought

* Dr. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, haldunakalin@oku.edu.tr

GİRİŞ

Orta çağın kilise hukukçuları ve ilahiyatçıları, tüccarın eylemini, satmak için aldığı bir malı kullanıcısına aktaran bir işçinin çabası gibi görmüş olduklarından; ticari kazancı masrafı aşan fiyattan arta kalan bir bakiye olarak değil de, işçinin ücreti gibi bir maliyet faktörü olarak görmüşlerdir. Böylece, ticari kazancı, tüccarın bu emeğinin de hesaba katıldığı adil fiyat içerisindeki işgücünün bir karşılığı olarak sınırlandırmışlardır. Tüccarın, üreticisinden alarak kullanıcısına kadar giden bu taşıma çabasının karşılığını aşan her istemi, adil fiyatı aşan haksız kazanç olarak gördüklerinden, günahkarlık şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu nedenle, belirlenen adil fiyat sınırlarında ürün fiyatının sabit tutulmasına, büyük önem vermişlerdir. Bir ürünün fiyatının belirlenmesinde objektiflik ilkesinin ağır bastığı orta çağ zihniyetinde, fiyatın meşruiyeti adil fiyat olmasından kaynaklandığı için; ticarete karşı tutumları da özellikle alış ve satışlarda adil fiyatın uygulanmasını zorunlu kıldığı kadar, işgücüne verdikleri önemi de dikkate almayı gerektirir. Orta çağı bir bütün olarak irdelediğimizde, ticarete karşı besledikleri hoşnutsuzlukları kavrayabilmek için, Hıristiyan öğretisinin emeğin saygınlığına verilen önemi gereği şekilde değerlendirmek lazımdır.

Temel prensip, Yunan ve Roma'da olduğu gibi, işle ilgili uğraşının saygınlığını alçaltmadan ve onurunu hakir görmeden, el hünerleri ile yapılan işin, Tanrı'ya hizmette en soylu hallerden biri olduğunun kabul edilmesiyle ilgilidir. El emeğinin bu ölçüde kutsallaştırılmasının ekonomik sahada gösterdiği devrim derecesindeki tesiri, Hıristiyanlığın tek eşli aile hayatına verdiği önemle insan ilişkilerini etkilemesindeki evliliği kutsal kılmasıyla, neredeyse eş değerde olmuştur. Ayrıca, *“toprağa geri dönünceye kadar, alınınun teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın ve toprağa geri döneceksin; erken kalkmak, geç yatmak, rahat hayattan kaçma gerektir; yorgunluk ekmeğini yemek sizin için boştur, çünkü böylece sevgilisine uyku verir; parasını vermeksizin kimseden ekmek yemedik, fakat birinize ağırlık olmamak için gece gündüz emek ve zahmetle işlemekteydik; bir kimse işlemek istemezse, yemek de yemesin diye öğüt verdik”* (Ullmann 1969; 22-23), ifadelerinde olduğu gibi, Hıristiyanlığın emekle ilgili öğretisi, Eski ve Yeni Ahit'in her ikisinde de yer alan çalışmayla ilgili emirlerine dayanmaktadır. Kaldı ki, İsa'nın kendisi çalışan bir insan örneğini taşımaktadır.

İncil, fakirler arasında vaaz edilmiş, Paul kendisini havarilik görevine adanmış sırada dahi mütevazı işine devam etmiştir.

Tefecilerin alışkın oldukları gibi emek saf etmeksizin yaşamak istemenin insanın doğasına aykırı olduğuna inanılmış; çalışmaksızın yaşamaya, en az tefeciliğe karşı çıkıldığı kadar eleştiriye uğramıştır. Emeğiyle geçinmek, kutsal kılınmıştır. *“Yalnızca emeğimiz sayesinde Tanrımızı hakkıyla övebilir ve hayranlık duyabiliriz. Kuş nasıl uçmak için yaratılmışsa, insan da emeğiyle geçinmek için doğmuştur. Bundan dolayı, çalışmadan yaşamayı düşünen bir kimse, kendi insanlık doğasına aykırı bir eğilim içine giriyor demektir.”* (O’Brien 1967; 136) Bu nedenle sabrı telkin etmek gayesiyle, manastır sistemi içinde kazanç gayesi taşımayan el işlerine inananlar özendirilmiştir. Her türden el emeğinin hünerli kılınarak çalışmanın sürekli gerçekleştiği manastır örneğinde; bu gibi gündelik çalışmaların, kilise örgütünün idaresiyle olduğu kadar en yüksek düzeydeki zihinsel uygulamaların peşinden gidilmesine aykırı düştüğü düşüncesine kapılmamıştır. *“El işleri, her şeyin kurallara bağlandığı genel düzenleme içinde, ruhban sınıfından olmayan kimselere emeğin kutsallığı en güçlü bir şekilde telkin edilmiştir. Kurulan manastırların sonuçları dikkatle irdelendiğinde, çalışma üzerindeki sıkı tesirlerinin apaçık bir şekilde ekonomik olduğunu, derhal fark edilir. Manastırlardan oluşan bu topluluklar, her birini birer Hıristiyan endüstri kolonisi olarak düşünüldüğünde, el işleri en iyi bir şekilde kavranılabilir. Bu arada, manastırların, bir emirle değil de, halkın kendi ihtiyaçları doğrultusunda oluştuğu ve biçimlendirildiği, hiç unutmamalıdır.”* (O’Brien 1967; 139)

I. ORTA ÇAĞ İKTİSAT ZİHNİYETİNİN FELSEFİ VE DİNİ TEMELLERİ

Tıpkı K.Marx gibi bütün çeşitleriyle özel mülkiyeti reddetmesiyle ve ortak kullanımı yararlı görerek servet biriktirmeye karşı çıkmasıyla Platon’un (M.Ö. 427-347), komünizmin ilk savunucularından biri olmasının yanında; mutlak iyi olarak gördüğü tanrıyı her tür kötülükten arındırdığı için bu dünyanın dışında ruhsal-ışık ide diyarına atmasıyla ve adaleti de eşitlik üzerine kurmasıyla faiz karşıtı tüm vahiy dinlerinin öncülüğünü yapmış olması, son derece ilginçtir. *‘Bundan dolayı, bizim, değişimin bir sembolü olarak bir paraya ve bir pazara gereksinimimiz olacaktır’* (Platon 59) ifadesiyle ‘Devlet’ isimli eserinde, Platon’un, mal

değişiminin gerçekleşebilmesi için parayı gerekli olan bir sembol olarak görmesi; ‘Yasalar’ isimli eserinde de, ölçülemez ve eşitlenemez sanılan malların, para sayesinde ölçülebilir ve birbirleriyle eşitlenebilir hale geldiği görüşünü öne sürerek, parayı malların değişiminde bir aracı olarak görerek değer ölçüsü konumuna yükseltmesi son derecede anlamlıdır. Parayı sembolik bir aracı olarak gören ve mal değişimini de eşitlik temeli üzerine kuran Platon’dan aldığı ilhamla, eşitlik olmadan değişim ve ortak bir ölçüyle ölçülebilirlik olmadan da değişimde eşitlik sağlanamaz ifadesiyle değişimi (ya da ticareti) parasal olarak formüle eden Aristoteles (M.Ö. 384-322); adaletin karşılıklı olarak eşitlik temeli üzerine kurulu olduğunu açıkladığı ‘Ahlak’ isimli eserinde, değişimde malları birbirine kıyaslanabilir ve eşit kılan ortak bir ölçüye göre değerlendirilmesi zorunluluğunun paranın icat edilmesine neden olduğunu yazmıştır.

Paranın malların değişimindeki bu sembol olan ve aralarında değer eşitliğini sağlayan işlevlerinin yanında, Platon’un pek üzerinde durmadığı; şimdi olmasa da gelecekteki bir zamanda gerekli olduğu anda kullanılabilme imkanını veren bir tür ihtiyat güdüsüyle saklanılan paranın değer stoku işlevinin Aristo tarafından fark edilmesi, paranın ticaretteki zorunluluğunun öne çıkartılmasıdır. O zamanın koşulları altında oldukça yeni sayılan bu görüşlere rağmen, paranın fonksiyonlarının daha çok eldeki paranın bu gün ya da yarın tüketim mallarına harcanmasıyla sınırlı kaldığını söylersek, her halde ekonomik bir gerçeği fazla abartmış sayılmayız. Antik dönem şair ile filozoflarının para (ya da altın ile gümüş) hakkında yazıp söylediklerine şöyle bir bakacak olursak, hemen hepsinin, parayı insana ve topluma zararlı bulduğu sonucuna varırız. Antik çağın filozofları ve şairleri, altın ile gümüşü insan için zararlı bulmuşlardır, çünkü para yardımlaşma duygusunu yok etmiş, bencilliği ve tamahkarlığı insana hakim kılmıştır. Kişilerdeki para tutkusunu toplum için de zararlı bulmuşlardır, çünkü bencillik ile açgözlülüğü adaleti yıkan tehlikeli duygular olarak görmüşlerdir. Paraya yönelttikleri tüm bu duygusal (bencillik, tamahkarlık vs..) suçlamalara rağmen, malların değişimindeki aracılık işlevini artık kesinlikle yadsıyamaz hale gelmiştir. “*Para bir kez bulununca gelişme hızlı oldu ve malların zorunlu değiş tokuşu olarak başlayan bu süreç; ticaret, yani para kazanmanın öteki çeşidi haline geldi. Gerçekten, para kazanmanın ve ticaretin amacı böyle bir yığın meydana getirmek olduğu için, servet çoğu kez bir para yığınının ibaret sayılır.*” (Aristoteles 2002; 21)

Yine de, para kazanma emeli, paradan para kazanma eğilimine yöneliktir; para parayı doğurmadığı için bu yol zararlı ve sakıncalarla doludur. “*Para kazanma, iki çeşittir. Biri zorunlu ve kabul edilecek niteliktedir, öteki ticari olanı değiş tokuşa dayanır ve buna haklı olarak kınamayla bakılabilir, çünkü doğadan değil insanların birbiriyle alışverişlerinden çıkmaktadır. Faizcilikten de pek çok nefret edilir ve bu nefret tamamıyla haklıdır, çünkü faiz paradan doğan paradır.*” (Aristoteles 2002; 23) Paradan para kazanmak nasıl ticaretin en kötü veya en haksız bir türüyse, bir malı aldığı fiyatın üzerinde satmak da o denli kötüdür ve adalete aykırıdır. Tüm his ile yeteneklerin para kazanma üzerinde yoğunluk kazanarak mülk edinme galesiyle ticari uğraşında bulunmayı zararlı gördüğü içindir ki, kişisel ihtiyaç tatmini ve mutlak eşitlik üzerine kurulan trampayı paralı ticarete kıyasla daha yararlı bulan Aristoteles, para kazanma tutkusunda sınırın olmadığından şikayet etmektedir. İhtiyaç tatmini için (kullanmak maksadıyla) değil de değişim (yani para kazanmak) maksadıyla yapılan alışverişlerde, tüm ilgi para kazanma üzerinde odaklaşmakta ve para sınırsız olarak istenilmektedir. Bu nedenle, ticaret yoluyla dahi olsa para kazanma gayesi gütmek, asla doğal değildir, insana ve topluma zararlıdır. Para, Platon’un belirlediği görevle sınırlı kalmalı, yani değişimin bir aracı olarak para sembol ya da değişimi gizleyen örtü olmaktan daha ileri gitmemelidir. Buna rağmen Aristoteles, yurt içi alışverişleri madeni parayla sınırlayan Platon’un aksine, paranın herkes tarafından kabul edilen bir değişim aracı olması niteliği üzerinde önemle durmuştur. Paranın değer ölçüsü ve alışverişlerde eşitliği sağlayan bir araç olması nedeniyle, parayı mal değişiminde oldukça yararlı ve gerekli bulan Aristoteles; yaşamın maksatlarına paranın çok kolay uyum sağladığı, paranın ticari eşya karakterinin ya da değer ölçüsünün çok kolay zihinlerde kaldığı, değişimde eşitliğin ancak paranın kullanılmasıyla sağlanabileceği özellikleri üzerinde durmuştur. “*Başlangıçta bunların tutarı, büyüklük ve ağırlıklarıyla saptanıyordu; fakat giderek bu maden parçaları damgalandı. Böylelikle her keresinde tartma ve ölçme gereğinden kurtulundu, çünkü vurulan damga, değerinin tutarını gösteriyordu.*” (Aristoteles 2002; 21)

Paranın insan ruhu üzerinde zararlı olduğu, kişinin erdemli ve mutlu bir insan olarak yaşamasının önünde en ciddi engel haline geldiği tarzında Yunanlı filozoflar tarafından öne sürülen bütün fikirler, Roma’da da kabul görmüş ve ısrarla savunulmuştur. “*Özellikle de Aristoteles’in görüşlerinin tesirinde kalmış Romalı Pliny, ticarete yüksek fiyat üzerinde*

durmuş, hangi sebeple olursa olsun alış fiyatındaki makul sınırı aşan her yüksek fiyatı, çalışmadan sağlanan kazanç kapsamında görerek tefecilik ile bir tutmuştur. Aristotelesçi bir yaklaşımla, para parayı doğuramaz yargısı içinde ödemelerde eşitlik üzerinde duran Pliny, paradan para kazanmak olarak gördüğü tefeciliği, değişimde para kullanılmasının neden olduğu tamahkarlığın ve bencilliğin bir kaynağı olmakla itham etmiştir. Alış fiyatını aşan her fazla fiyatın tefecilik olarak gören ve tefeciliği de birey ile topluma zarar veren tamahkarlık hastalığının bir uzantısı olarak görme geleneğine, antik Roma çağında, Plutarch da katılmış, paraya karşı beslenen tutkulara bir son vermek ümidiyle ve kişilerde zapt olunamayan bencillik ve açgözlülük çabalarına son vermek maksadıyla, mal değişiminde taşınması ve saklanması bir hayli sorun olan demir para kullanılmasını dahi teklif etmiştir. Tefecilik ile ticaret arasında bir bağ kurması bakımından Romalı hukukçu Paulus, bencillik ve açgözlülük ihtirasından arınmış insan ruhu için trampanın yararlarını açıklamaya varana kadar ileri gitmiş, malların yine mallarla değiştirilmesindeki esas maksadın ihtiyaç tatmini olduğunu belirterek servet birikiminin para ile mümkün olabileceğini savunmuştur.” (Hunt 2004; 189) Antik dönemdeki trampaya geri dönüşün olanaklı olmayacağını farkında olan Paulus, Aristoteles’in trampayla ilgili öne sürdüğü görüşlerini kendi açıklamalarıyla yeniden dile getirmiş, paranın değişimde aracılık etme işlevinden başka bir fonksiyona (servet biriktirme, saklama, ihtiyat) sahip olmaması gerektiğinde ısrar etmiştir. Zira Paulus’a göre, tamahkarlığa ve menfaatperestliğe yol açan, paranın değişime aracılık etme işlevi değildir, paranın saklanması ve servet biriktirilmesinde kullanılması özelliğidir. (Hunt 2004; 190)

Trampa ekonomisine geri dönüş olmayacağı için, malların değişimde eşitliği ve ölçülebilirliği sağlayan paranın bu aracılık işlevinden asla vazgeçilemeyeceğinin bilincinde olan Romalı Paulus’un, paranın bir ödülü olarak da görünen servet arttırıcı etkisini yok etmek istemesini, zamanının pek çok hukukçusu, asla gerçekleşmeyecek bir ideal olarak nitelendirilerek eleştirmişlerdir. Çünkü pek az alışveriş borçlanma olmaksızın peşin olarak gerçekleştiği gibi; ödemelerde karşılaşılan aksaklıklar ve borçlanmada uğranılan menfaat kayıpları, ister istemez, parayı elinde tutan kimseleri önlemler almaya zorlamaktadır. “*Altının her zaman itibarlı bir ödeme aracı olarak kabul görmesi, saklama ve biriktirme kolaylığının yanında değerini koruması hatta istisnai durumlar dışında durduğu yerde değerine değer*

katması, orta çağ ve öncesi dönemlerde kişiler tarafından ısrarla talep edilmesinin nedenlerini oluşturmaktadır. Daha o günlerde bile, para değerinin en az mal fiyatları kadar önem verildiği gerçeğini dikkate alarak, para değerindeki değişmeler borçlanmalarda olduğu kadar alışverişlerde de çok önemli bir etken haline gelmiştir. Zira Orta Çağ öncesi dönemde bile, alışverişlerde satın alma gücü olarak kendisini gösteren para, borçlanmalarda da ödeme gücü olarak ortaya çıkmakta; bir tarafta, alışverişlerde ürün değerini ölçülebilir veya eşitlenebilir kılan, diğer tarafta borçlanmalarda da ödemelerdeki eşitliği aksaklığın temeli haline gelmektedir.” (Hunt 2004; 192) Ürünün değerinin değişmediği ve paranın satın alma gücünde azalma olmadığı sürece, vadeli alış ile verişlerde fiyat artışına gitmemek veya borçlanmalarda fazla ödemeyi şart koşturmak adalet ile ahlaklılığın temel koşulu olarak öne sürülmüştür.

II. ORTA ÇAĞ EKONOMİSİNDE TRAMPA TEMELİNDEKİ VEYA SINIRLARINDAKİ PARALI TİCARET

Kuruluşu kadar çöküşü de bir süreci gerektiren Roma imparatorluğu yaklaşık altı asırlık bir dönemden sonra, pek çoklarına göre Hıristiyanlığın tesirleriyle son bulmuş, zihinsel durgunluk ya da ruhun istikameti altında dünyevi yoksunluk olarak nitelendirilebilen bir Orta Çağ dönemine geçilmiştir. Roma imparatorluğunun çöküşü ve Hıristiyanlığın yükselişyle başlayan Orta Çağın, 400 ile 1200’lü yılları kapsayan birinci dönemi kadar, 1200 ile 1500’lü yıllardaki ikinci döneminde de kilise, toplumsal hayatı biçimlendiren ve yöneten tek erk olma konumunu devam ettirmiştir. Kilise babaları tarafından ne kadar kafirlik damgası yemiş olsa dahi Platon ile Aristo’nun görüşleri, yani paranın tamahkarlık sayıldığı ve para biriktirmenin ya da para peşinde koşmanın kişiyi tanrıdan alıkoyan ayartılar olduğu itirazları, bütün Orta Çağ dönemi boyunca devam etmiştir. Orta Çağ Avrupa’sında kilise, sadece Kutsal Kitap (yani Eski ve Yeni Ahit) metinlerine dayanarak sadece yasa çıkartan bir kurum olmakla kalmamış; zengin bilgi birikimine ve kitaplarına sahip olmanın ötesinde, dogmalara göre yasa oluşturan bir hukukçu ve ilahiyatçılar zümresini yetiştiren kurumsal eğitim işlevini de görmüş; çıkardığı yasaları uygulaması için krallara ve prenslere dayatan, yeri geldiğinde de yargılayıp cezalandıran Kutsal Mahkeme (Engizisyon) erkine de kavuşmuştur. Toplumu biçimlendiren yasa güç ile işlevine dönüşen kilise dogmaları, ne kadar Eski ve Yeni Ahit’e dayandırılırsa

dayandırılınsınlar, önceden kilise tarafından yasaklanmış dahi olsalar özellikle Platon'un 'Yasalar' ve 'Devlet' kitabından ve Aristoteles'in de 'Politika' ile 'Ahlak' kitaplarından etkilenmiştir. Kilise hukukçusunun veya ilahiyatçısının kendi şahsi ilgisi nedeniyle, kitapları yasaklanan Platon, Aristoteles ve hatta Xenophon'un (M.Ö. 445-355) kitaplarını okuyup ufkunu genişletmesi ve bu görüşlere sahiplenmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Başlangıçta yasaklanan bu fikirler, özellikle de Thomas Aquinas (1225-1274) tarafından Hıristiyanlığın temel öğretileri içeriğindeki 'Summa Theologica' isimli eserinde dile getirilmiştir.

Thomas Aquinas da Aristoteles'in izinden yürümüş, para kullanılarak gerçekleşen mal değişimini (ticareti) eşitlik temeli üzerine kurmuş, para ya da mal olarak olsun alınan miktarın mutlaka verilen miktara eşit olması gerektiğini savunmuş; adaletin eşitlik temelinde gerçekleşebilmesi için de, değerlerin ölçülmesi ve eşitlenmesi zorunluluğu üzerinde durmuştur. Aristoteles'in, paranın değerlerin ölçülmesi veya değişimde malların değerinin eşitliği işlevinin yanı sıra paranın değer saklama veya biriktirme özelliğinin de öne sürmüştüğü olması; paranın insanlar üzerinde nasıl etkide bulunduğunu araştıran kilise hukukçuları ve ilahiyat doktorları tarafından çok kısa sürede kilise dogmalarına uyarlamış; hayır işlerinde de harcanan para, kullanılarak girilen günahın ya da sahip olunması emeliyle işlenilen suçun dışında tutulmuş; fahiş fiyat tamahkarlığı veya aynı nedene dayanan tefecilik günahı, parayı yanlış kullanan kişinin sırtına yıkılarak, bu his ile ihtiraslara aracılık eden para beraat ettirilmiştir. *"Açıkça ifade etmiş olmasa dahi, demir para kullanılmasını salık verecek kadar kötülüğü parada bulan Platon'un aksine, Aquinas, paranın ekonomik yararlarını veya değişimdeki zorunlu işlevlerini öne çıkartan Aristoteles'in yolundan giderek, kötülüğün kaynağını parada değil de parayı kullanan ya da elde etmek isteyen kişide bulmuştur. Platon gibi paranın ticaretteki rolünü yadsımak ya da sınırlamak yerine, kötülüğü parada değil de insanın kendi günahkar yaratılışında bulma eğilimi, son dönem orta çağ dogmalarında olduğu kadar, kötülüğü parada değil de peşinde koşan ya da kullanan kişide gören reformun başlatıcısı olan M.Luther de dahi vardı. Parayı metali ve ağırlığının yanı sıra basılı şekli (ya da hükümdarın büstü) olmak üzere üç ana kısımdan ibaret gören Orta Çağ ekonomik görüşü, gerçekte, Kutsal Kitap'ın dışında çok geniş bir zihniyet birikimine sahip olduğu için, paranın gerçek fonksiyonları üzerine kurulacak düşünsel değişimi kendinde bulabilmiş, trampadaki adalet ya da eşitlik temelini para yoluyla da*

devam ettirme gayesini taşıyabilmiştir. Böylece trampada olduğu gibi malın karşılığı mutlaka eşit değerdeki başka bir çeşit mal ile alım satımı düzenleme sınırlamasından kurtulmuş, trampaya giren tarafların farklı ürünlerdeki eşit istek ya da ihtiyaç uyumu koşulunu aramaksızın, para sayesinde tek taraflı istek ve ihtiyaç istemi yeterli olmuş, değişimde alım satım serbestliği sağlanmıştır.” (Wood 2005; 103) Bunca önemli gelişmelere rağmen, Aristoteles'ten Aquinas'a ve sonrasına varıncaya kadar her kilise taraftarı, trampanın eşitlik temelini para kullanılarak yapılan alışverişlerde korumak ya da devam ettirmek istemiş, mal alım ile satımlarında veya borçlanmalarda yapılan ödemelerde sağlanılacak her fazlayı haksızlık ve hatta (fahiş fiyat veya hileli tartı yoluyla olsun ya da olmasın yapılan) hırsızlık olarak görmeye devam etmiştir.

Trampayı paralı alışverişlere uyarlamak temel maksatları olduğu için, alış fiyatını ya da üretim maliyetini aşan satış fiyatındaki her fazlayı, borç ödemelerinde alınan fazla tutar (tefecilik) olarak değerlendiren Orta Çağın ilahiyatçı ile hukukçularının temel varsayımları; borçlanmalarda alınan paranın aslında ihtiyacı duyulan şahsi tüketim mallarına derhal aktarılacak harcamayı, üretilen ürünlerin de dayanıksız tüketim mallarından olduğu için kısa sürede çürüyeceği gözlemine dayanmıştır. Böylece borçlanma ile alışveriş arasında hiç fark görmemişler, borçlanmalarda fazla ödemeye olduğu kadar ticarete de fazla fiyata şiddetle karşı çıkmışlardır. Adaletin ideal tecellisi olarak gördükleri trampadaki eşitlik temelini, hem borçlanmalarda ve hem de alışverişlerde tamahkarlık ruhun bir sonucu olarak ortaya çıkan fazlaya engel olarak, paralı alışverişlere hakim kılmak istemişlerdir. “*Mal değişiminde aracı olarak paranın kullanılmasıyla trampanın neden olduğu karışıklıklara ve zorluklara son verilmesini sağduyulu bir mantıkla onaylayan kilise ilahiyatçıları ve hukukçuları; paranın sağladığı açgözlülük ve zorbalık imkanlarına da, trampanın dayandığı eşitlik temelinde karşı çıkmışlardır. Borç ödemelerinde alınan miktara eşit ödemede ısrar ederek, ticarete de mali alıcısına ulaştırma kapsamındaki tüccarın çabasını işçinin ücreti gibi görüp karşılığını vererek, tüccarın bu emek karşılığı payını da alış fiyatına ya da üretim maliyetine ekleyerek yine bir adil fiyata ulaşılacağını savunarak, tüm paralı alışverişlerde haksız kazancın önüne geçmek istemişlerdir. Böylece para kullanılmasının neden olduğu, çalışmadan veya değer yaratmadan daha çok para kazanmak tamahkarlığı, faiz yoluyla fiyatı yükseltmek veya borçluyu sıkıştırmak*

zorbalığı; borçlanmalarda fazla ödemeyi veya aynı anlama gelmek üzere satışlarda (alış fiyatını geçen ya da üretim maliyetini aşan) fazla ödemeyi haksızlık ve hırsızlık olarak görerek geçersiz kılmıştır.” (Wood 2005; 109)

Aristoteles’in görüşlerinden de etkilenecek değişimde ve ödemelerde paranın kullanılmasını yararlı ve hatta zorunlu gören Thomas Aquinas ve sonrasında bütün kilise ilahiyat ile hukukçuları; değişim aracı olarak paranın taşınabilir ve saklanabilir özelliklerinin, kişide tamahkarlığa ve zorbalığa yol açacak haksızlıkları da dikkate almış olmalarına rağmen; mal satışlarında ortaya çıkacak her yükselişle birlikte, paranın satın alma gücünde gerçekleşerek muhtemel değer kayıpları üzerinde hiç durmamışlardır. “*Ürün fiyatını sabit tutmak azmine rağmen, her fiyat artışının gerçekte bir para değeri azalışı olduğu bağıntısını kesinlikle kavrayamamışlardır. Ticarete kullanılan para kıymetli madenlerden (altın ya da gümüşten) basılı olduğu için; en küçük birime bölünebilen bu resmi-meşru paranın dayanıklılığının, taşınabilirliğinin, saklanabilirliğinin ve korunabilirliğinin yanında daima aynı satın alma gücüne sahip olacağını varsaymışlardır. Fiyat artışı ile paranın değeri arasında bir bağlantının kesinlikle kurulmadığı Orta Çağ iktisat zihniyetinde, Aristoteles’in değişimde eşitlik hassasiyeti Kutsal Kitap’taki kardeşlik imanının neredeyse temeli haline gelmiş olduğundan, her ticari eşyanın para üzerinden fiyatının belirlenmesini adaletin gereği olarak görülmüştür. Para değerinin sabitliği varsayımı altında, şayet ürün fiyatları resmi otorite tarafından belirlenir ve uygulanırsa, diğer bir deyişle fiyatlar kişilerin şahsi ihtiraslarına teslim edilmezse, alış fiyatını ya da üretim maliyetini aşan haksız kazançlara meydan verilmeyeceği düşünülmüştür. Fiyat belirsizliklerinin önüne geçilerek haksızlıkların ya da hırsızlıkların engellenmesi düşünülmüş, para değerinin düşmesinden kaynaklanan bir fiyat artışına asla ihtimal verilmediği için, fiyatlarda ortaya çıkan her yükseliş, ciddi anlamda iman bozukluğu ve ahlak düşüklüğü feryatlarına neden olmuştur.” (Hunt 2004; 72) Özellikle de 1300’lü yıllarda altın girişinin olduğu dönemlerde Avrupa’da görülen aşırı fiyat artışları, yine Aristoteles’in ‘*kıtlık değer artışlarının önemli bir nedenidir*’ (Aristoteles 2002; 24) düşüncesine göre irdelenmiş, fiyat artışları alıcı çokluğuna ya da mal azlığına bağlanılmış; bir adım daha ileri gidilerek, para çokluğunun para değerindeki azalmalara yol açtığı düşüncesi ileri sürülmemiştir.*

Trampanın dayandığı eşitlik temelindeki Orta Çağın ticaret anlayışı, paranın değeri üzerinde hemen hiç durmaksızın, tamahkarlık ve bencillik öğeleri üzerinde yükselmiş; altın ile gümüş parayı zenginin çalışmadan harcamayı lüks yaşamın birer araçları olarak karşı çıkıldığı için, insanların yaşamlarını devam ettirmek için altın ile gümüşe değil de tüketim mallarına gereksinim duydukları teması üzerinde odaklaşmıştır. Paranın kendi alçalan veya yükselen değeri hiç dikkate alınmaksızın, yalnızca, değişimde alınan fiyattan malların değerinin ölçülmesinde eşitlik ilkesi gözetilerek, bir sembol olarak kalması daha uygun görülmüştür. Prenslerin para değerini sabit tutarak kıymetli metal üzerine para basmaları, çok kısa sürede, dolaşımdaki paranın ekonomik ve yasal olmak üzere iki tür değerinin ortaya çıkmasına yol açmış olsa dahi, yabancı para değişimi dışında, farklı değer uygulamalarına pek meydan verilmemiştir. Çünkü, tıpkı fiyat yükselişlerinde olduğu gibi, para değişiminde de eşitliği bozan her yüksek değer, tefecilik hükmünde bir haksızlık olarak görülmüştür. “*Yabancı para değişimi dışında para değerinin teke indirildiği ücret ile fiyatların da otoritelerce belirlenip sabit tutulduğu Orta Çağın iktisat zihniyetinde, para kullanımı sadece mal alış ile satışıyla sınırlandırılmıştır. Ancak on üçüncü asrın başlarında yaygınlaşan kıymetli madenlere para basmalar, malların değerinin yanında, para değerini de gündeme taşımıştır. Aynı ağırlıkta olsa da farklı metal bileşimiyle basılmış iki farklı madeni paranın, farklı değerleri üzerinde taşıyarak, farklı miktarlardaki ürünlerin satın alınmasında kullanılması, paranın göreceli değerinin dikkate alınması, tartışmaların ve itirazların ana kaynağını oluşturmuştur. Böylece iyi para kötü parama ayrımı Orta Çağ Avrupa’sında kendisini göstermiş, kıymetli madenlerin ağırlığına denk gelmeyecek tutarda paraya kanuni değer yükselmesi, trampanın eşitlik temeline dayandırılan ticaretin ahlakına da aykırı görülmüştür. Prenslere tarafından kıymetli metaller üzerine basılan paranın yasallığı herkes tarafından kabul görmüş olsa dahi, basılan her madeni paranın aynı miktarda kıymetli maddeden yapılmasına, çok çeşitli paranın kullanılması gerçeği karşısında kalındığından paranın büyüklüğü ile ağırlığı arasında standart bir ölçünün kullanılmasına gayret sarf edilmiştir.*” (Postan 1981; 286)

Altın ya da gümüş ayarında ve belli büyüklükte prensler tarafından basılan madeni paranın ortak ölçülere uyulması yoluyla para değerinin sabit tutulması konusunda özel bir gayret sarf eden otoritelerin karşılaştığı en önemli sorun da, alış verişlerde kendiliğinden ortaya

çıkan, iyi para kötü para ayrımı olmuştur. “Normal koşullar altında paranın büyüklüğü ile içerdiği kıymetli madenin ağırlığı arasında standart ölçülere bağlı kalan prensler arasında, bu standart ölçülere uymayanlar ya da paranın kıymetli maden ağırlığını düşürdüğü halde yasal basılı değerini sabit tutanlar çok şiddetli itirazlara yol açmıştır. Altını gümüş yemiş tarzındaki alaylı ifadelere rağmen, meşru satın alma gücü belirtilmiş madeni paranın daha düşük ağırlıktaki kıymetli basılması, tıpkı yüksek fiyat ya da alınan borcu aşan fazla ödeme örneğinde olduğu gibi, hırsızlıkla suçlamıştır. Ne var ki, bütün Orta Çağ dönemi boyunca, basılı madeni paradaki düşük ağırlıklı altından dolayı düşmesi dışında, iç fiyatların ya da iç talebin yükselmesi nedeniyle azalabileceği ihtimali üzerinde neredeyse hiç durulmamış olmasının belki de bir nedeni, fiyatların belirli bir seviyede belirlenmesi veya alıcı ile satıcıya fiyatı belirleme serbestliğinin verilmemiş olması koşulunda bulunabilir. Zira Orta Çağ Avrupa’sında düşük kıymetli maden ağırlıklı kötü paralar basılmaya başladığı anda, bunun toplumsal felaketi getirecek kara bir bela olduğu, kilise hukukçuları tarafından tek bir ağızdan dile getirilmiştir.” (Postan 1981; 302) Paranın düşük gramajlı kıymetli madenden yapılması, özellikle zamanının tüccarları tarafından kesinlikle dikkatten kaçmamış, kötü parayla yaptıkları alışverişlerde fiyatı da buna uygun olarak yükseltme yoluna gitmişlerdir. Paradaki maden ağırlığına bağlı olarak ortaya çıkan fiyat altüst oluşları, bir ürünün fiyatının tek olarak otoriteler tarafından belirlenmesi ve sabit tutulması çabası önünde en büyük engeli oluşturmuştur.

III. EL EMEĞİ BEDELİ KARŞILIĞI OLARAK TİCARİ KAZANÇ

Emeğiyle yaşamak anlayışının, çalışmaya verdiği bu büyük önem ve onur, çalışan insanların gayretlerini kutsal kılmıştır. Emeğiyle iş görmek, çalışmasıyla Tanrının maksadını yerine getiren kişinin, Tanrı’nın işinden kendisine pay çıkartması ayrıcalığını hissetmesi ile kendisini yetiştirmek ve arkadaşına yardım etmek gibi fırsatlara sahip olması şeklinde çifte avantajı bulunmaktadır. Halbuki antik dönemlerde endüstriyel çalışma, belirli imparatorların kurumları içinde yürütülür; çalışmanın temeli kölelikte kurulduğu için alçakça değerlendirilirdi. İstilar sonrası, barbarların yayılması ve kentlerin de yerle bir edilmesi sırasında, çalışmanın onur ile itibarı iade edilmiş değildi (Clarence 1975; 20). Kilise ise, İsa’nın bir marangozun oğlu olarak tanındığını ve yetiştğini, havarilerin de basit birer işçi olduğunu açıkça

ilan etmekten hiç çekinmedi; dünyanın bilinmesini sağlayan çalışmanın, zorunlu olduğu kadar onurlu olduğunu da, böylece benimsemiş oldu. Manastırlardaki keşişler, verilen bu örneklerin kutsallığını kanıtlarcasına, antik toplumun reddettiği çalışan insanlara ilgi gösterdiler ve yardım ettiler (Clarence 1975; 20). El emeği, takdis edilmenin bir kaynağı haline gelmişti. El emeğine yüksek seviyede itibar edilmiş olması, orta çağlar sırasında ortaya konulan el emeği ürünlerinin bolluğundan da anlaşılabilir. Orta çağların pek çok zanaatkârının, kullanmakta hünerli olduğu iş aletleriyle veya çeşitli endüstriyel taahhüdü dolayısıyla azizler tarafından himaye edildiği, resimlerde dahi tasvir olunmuştur (Clarence 1975; 21-22).

Hıristiyan nasihatinde, azizlerin uğraşı sahibi kimseler oldukları açıkça bildirildiğinden beri, Hıristiyanlar, emeğin onuruna sahip olmanın Tanrının şanını yüceltmek demek olduğunu, emeğiyle yaşamının iyi işlerden sayıldığını, çalışmanın ruhu kurtarmanın yolu haline geldiğini, öğrendiler. Çalışmak, dua etmekle yan yana bulunmaktaydı; çalışmak, ibadetten ayrı kılınmış bir uğraşı değildi; ancak çalışmak sayesinde, bir Hıristiyan, kendi yaşamını daha da mükemmel bir hale getirebilirdi (Bentmann 1979; 92). Çalışırken dua etmek, uğraşısı sırasında Tanrı'nın iradesini yerine getirmek; çalışmayı ibadet seviyesinde kutsal kılmış, çalışmanın özüne ibadeti hakim kılmıştır. Yalnızca el emeğinin kendisinin doğrudan onurlu kılınmış olduğunu düşünmemeliyiz. Tam tersine, zihinsel ve ruhani işçilerin var olmasının zorunluluğu üzerinde durulmuş, bu insanların gayretleri her yönüyle değerli kılınmış, her türden emek sarf eden çalışan kimselerin eşit değerinde onur sahibi olmaları gerektiği düşünülmüştür (Bentmann 1979; 93). Ağır ve zor işlerde çalışan işçilerin uğraşısı, Tanrı'nın dürüst yargısının bir gereği olarak, Adem'in bütün çocukları üzerine yüklenmiş ceza boyunduruğunun kaçınılmaz bir sonucudur. Fakat Adem'in neslinden pek çok kimse, bu boyunduruktan kaçıp kurtulmanın yollarını kurnazlıkla arayıp bulmakta, emeğiyle yaşamının onurunu bir kenara bırakıp, yararlı ve gerekli şeylere bolluk içinde sahip olduğundan, çalışmaksızın aylaklık içinde kurduğu yaşama rağbet etmektedir (Bentmann 1979; 94). Çalışmadan yaşayanlar içinde, bazıları hırsızlık ve yağmacılıkta bulunmakta, bazıları tefecilik işinden altınları yığmakta, kimisi yalan yere şahitlik yapmakta, fahişeliği veya dolandırıcılığı geçim kaynağı haline getirmektedir. Sözü edilen bütün bu sapkınlıklar, namussuzluğun ve şerefsizliğin sayısız biçimleri arasında yer almaktadır. Buralardan edinilen kazançlarla gerçekleşen zenginlikler, zahmet çekmeksizin ve hiç emek sarf

etmeksizin bolluk ve servete kavuşmuş olmanın günahını taşımaktadır. Bu kötü eğilimlere kapılmaktan kendisini kurtarmış olan bir kimse, Tanrı tarafından yükümlü kılındığı dürüstçe ağır işleri üstlenmeye yönelmiş bulunmakla, günahının ağır yükünü omuzlarında toplamış olmaktadır (Adelson 1962; 54).

Adem'in neslinin akla uygun gelen işlerle uğraşarak her zaman bir yol tutacaklarına pek ihtimal verilmemekteyse de, ilk babalarının günahından dolayı duyduğu mutsuzluğu ve pişmanlığı gören Tanrı'nın; dürüstlüğü emretmek, yaşaması için gerekli olan şeyleri elde etmek için çalışmanın zahmetine katlanmasını mukadder kılmasıyla, onları, sabırla ve tahammülle gayet zahmetli bir yola sürdüğüne, inanılmıştır. Adem'in nesli içinden çıkan köylüler, el sanatlarıyla uğraşan esnaflar; kendileri ve diğer insanlar için ağır işlere girişmekte ve fiziksel uğraşmayı gerektiren zahmetlere katlanmakta, insan yaşamının devamı için zorunlu olan ürünleri sağlamaktadırlar (Adelson 1962; 55). Diğer insanlar ise, servetinin başında durarak insanların ihtiyaçlarını karşılamış olmakla, onurlu şekilde gayret sarf etmekle; kazanma hakkına da sahip olmaktadır. Emeklerini sarf etmekle, barış içinde sevinç duymayı, emniyet içinde işini görmeyi, yaşamaları için de kazanmayı hak etmektedirler. Aynı karşılıklar, ruhani sahada gayrette bulunanlar için de geçerlidir. *"Her çeşit emek gayreti, onurlu ve zorunlu görüldüğünden, bunların hepsinin de ödüllendirilmeyi hak ettiği sonucuna varılmıştır. Çünkü, Aquinas demektedir ki, insan yaşamı için pek çok şey gerekli kılınmıştır, hiçbir insan yaşamı için vazgeçilemez olan bu şeyleri tek başına ve kendisi için temin edemez, bu nedenle farklı işlerin farklı kimseler tarafından yerine getirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bundan dolayı, insanların bazıları toprağa fidan dikip ürününü hasat etmekle uğraşırken, bazıları da koyun ve sığır yetiştirmektedir. Bir kısmı inşaat işiyle uğraşırken, diğerleri taş ve kum getirmektedir. İnsan yaşamı, yalnızca maddi işlerle ilgilenmekle sınırlı kalmamakta, dünyevi ilgiler üzerinde yoğunlaşmaktan kendisini kurtararak ruhani sahaya yönelen ender kimselere de rastlanılmaktadır. Farklı insanlar arasında çeşitli işlerin dağılımı, Tanrı'nın takdiriyle uyumlu olmaktadır."* (O'brien 1967; 141) O halde her bir uğraşının hakkını vermeli, insan yaşamı için kaçınılmazlığını kabul etmeli, uygun düşen ödülünü de çok görmemelidir. Zira bu uğraşların her biri, insan yaşamı için kaçınılmaz sayılan ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. İnsanların ilgisini çeken farklı uğraşların, neyi hak etmiş olduğunun değerlendirilmesine göre, çok iyi

şekilde benimsenmiş onur hiyerarşisi derecelendirilmesi yapılmıştır. Aristo, sürekli şekilde sıkı ve disiplinli çalışmayı, sahip olunan iyelikler ve paradan ibaret karşılıklar olmak üzere iki kısma ayırmış, edinilen yetenekleri ise paradan çok üstün görmüştür. Sahip olunan iyelikler olarak, aile, toplumsal yaşam, doğal servetin üretilmesi gibi birey için de yararlı olan etmenlere sahip olmakla, en onurlu ve en doğal bir yaşamı da hak etmiş bulunmaktadır. Ancak, insan için gerekli olan diğer uğraşlar da hakir görülmemelidir. Aynı şey, ticaretle ilgili olarak da söylenebilir. Çalışmayla ilgili edinilen ustalık ve maharetin değeri, bu uğraşının genel olarak ilgili bulunduğu bütün malları kapsamak üzere de söylenebilir; (Herlihy 1968; 21)

IV. TAMAHKÂR RUHUN EMELİ OLARAK TİCARİ KAZANÇ

Girişilen uğraşlar, türüne göre sınıflandırılmış ve farklı kutsallık seviyelerine ayrılmıştı. Ekin yetiştirme ve ürün alma şeklindeki tarımsal faaliyet en yüksek bir önemi taşıırken, bundan sonrasını imalat ve en sonuncusunu ise ticaret yer almaktadır. Farklı mesleklere katılmanın sonucunda elde edilen farklı sınıflardaki mallar da, kesin olarak bir kutsallık derecelendirmesine göre sıraya dizilmişlerdi. Taşınmaz malların taşınabilir olanlara göre icra ve haciz yoluyla mala el konulmasına karşı sığınmada daha fazla değerli olduğu düşünülmüş, taşınabilir malların da paraya göre daha değerli olduğu sonucuna varılmıştır. Aquinas, sığırların üremesi, hububatın yetiştirilmesi ve avcılığı kapsayan tarımsal etkinliğe ilk sırada yer verirken; ikinci olarak, barınma ve bayındırlık gibi insanların maddi gereksinimlerinin karşılanmasına katkıda bulunan imalat uğraşlarına önem vermekte; üçüncü olarak, idari görevleri ve son olarak da ticareti meşru kılmaktadır. Çiftçi, her yönüyle korunmuş ve teşvik görmüştür; el emeğinin üretken faaliyeti kraldan en aciz kimseye varıncaya kadar bütün insanlık içinde özellikle onurlu kılınmış ve Tanrı'nın nezdinde en hoşnut olduğu bir uğraş olarak görülmüştür (O'brien 1967; 143).

Dünyevi uğraşının sınıflandırılması içinde itibar edilen en önemli ölçüt, insan ihtiyaçlarını karşılama derecesinin yanında, Tanrı'nın hoşnutluğunu sağlama gayesi ve özelliği olmalıdır. İnsanların uğraşları içerdikleri önemlerine göre iki ana kısımda değerlendirilebilir. Kilise örgütü içinde yürütülen ruhun kurtuluşuyla ilgili hizmetleri görenler, hukukçular, askerler, köylüler, esnaflar ve tüccarlar olmak üzere; topluluk içinde gereksinim duyulan malların miktarını arttıranlar veya toplumun gelişmesine katkıda bulunanlar, onurlu bir uğraş

içindedirler. Faizciler, malı pazardan çekip yüksek fiyata satmak isteyen istifçiler, adil fiyatı hiçe sayıp ürünü ucuza kapatıp pahalıya satan tamahkarlar, ödemeye vade tanıdıkları için fiyatı yükselten haris tefeciler; rezil bir çaba içindedirler. Zihinsel veya bedensel bir çabayı gerektiren tüm uğraşlar, içerdiği zorlukları kadar, ödüllendirilmeyi de hak etmektedir. İster panayı gezen türünde olsun, isterse de ülkeler arasında ticaret yapan büyük tüccarlar etkinliğinde gerçekleşsin; ticaretle neyin ifade edildiğinin açıklığa kavuşturulmasının büyük önemi bulunmaktadır. Ticaretin içerdiği anlamı bakımından Aquinas tarafından verilen bir tanım, kendisinden sonra gelen bütün yazarlar tarafından benimsenilmiştir. Ticaretle uğraşan bir kimsenin işle ilgili uğraşısı, nesnelere değiştirilmesini kapsamaktadır.

Tıpkı Aristoteles gibi Aquinas'a göre de, değişimi yapılan nesnelere iki özelliği vardır (O'Brien 1967; 144). Birinci özelliği, nesnelere doğal niteliğidir, yaşamın gereksinimlerini karşılamak maksadıyla mallar bir başka mal ile değiştirilmekte veya para karşılığında alış verişi konu olmaktadır. Bu yönüyle ticaret, uygun bir ifade kullanılacak olunursa, tüccarlarla doğrudan bir bağlantısı olmaktan çok, ev halkına veya devlete yaşamın zorunlu kıldığı malzemelerin tedarikini üstlenen kahyaların veya hür hizmetçilerin çabalarını kapsamaktadır. Değişimin ikinci özelliği ise, para kazanmak gayesiyle malın alınıp satılmasıdır, ürün yaşamın zorunluluklarını karşılamak için satın alınmamakta, satılarak daha fazla para elde etmek gayesiyle, yani kâr elde etmek için alınmak istenmektedir. Bu türden bir değişim, doğru ifade etmek gerekirse, tacirlerin işi olmaktadır. Aquinas'ın bu tanımlamasında değişim ya da satış şeklinde gerçekleşen ürünlerin alınması ile satılması işlemine ticaret özelliğini kazandıran etmenin kâr elde etmek gayesinin olması, çok dikkat çekicidir. Satın aldığı fiyattan daha fazlasına satan herkes tüccar değildir, fakat sürekli olarak aldığı ürünü fazlasıyla satabilen bir kimse tüccar olabilmektedir. Bu uğraşının tam tersi bir şekilde satmak için değil de sahip olmak maksadıyla satın almış olmasına rağmen, daha sonra, her nasılsa satma arzusunu hissederek satmışsa, bu alış verişten kar etmiş dahi olursa, ticaret yapıyor denilemez. Yine de bu alış verişini yasaya uygun bir şekilde yürütmesi gerekmektedir, çünkü daha iyisini elde edebilecektir. Böylece, üründe zaman ve yerin değişmesi nedeniyle kurulan değişimde daha yüksek değerle değişim yapılmış, ürün bir yerden başka bir yere taşınarak çeşitli tehlikelerle yüz yüze gelmiş, ya da el değiştirilerek daha da

değer kazanmıştır. Bu anlamda, ne alış ve ne de satış olmamışsa, bu haksızlıktır. Aquinas'ın ticari alış verişle ilgili yaptığı bu tanımlamanın belki de en önemli yeri, bir ürünün durduğu halde kendiliğinden değer kazanması olayının asla dikkate alınmamış olması, satıcının hizmetleriyle daha yüksek fiyata satılabileceğinin, asla düşünülmemiş olmasıdır. Ürünün değerinde ortaya çıkabilecek bu türden bir değer artışı, bir karşılık olarak asla görülmemektedir. Skolastik anlamı içinde ticaretin özünü, kazanç maksadıyla, alış fiyatının çok fazla üzerine çıkan bir bedelle satışının gerçekleştirilemeyeceği, değiştirilemeyeceği oluşturmaktadır.

Ticaretin meşruiyeti, bu anlamıyla yalnızca aşamalı olarak kabul edilmektedir. Kilise Babaları, tek bir sesle ticareti kınamaktan, alış veriş uğraşısının ruhu tehlikeye atan tuzaklarla dolu olduğu için kaygısını taşımaktan, çekinmemişlerdir. Tertullian, *'kazanç maksadı taşımaksızın kesinlikle ticaretin yapılamayacağını, haris ve tamahkar olmaksızın da kar gayesiyle davranılamayacağını'* (O'brien 1967; 147), öne sürmüştür. Bundan dolayıdır ki, para biriktirme ve mal edinme tamahkarlığı, tüm ticari faaliyetlerin zorunlu bir temeli haline gelmektedir. St. Jerome'ye göre, *'ticari alış veriş sonrasında bir tarafın kazanmış olması demek, diğerinin mutlaka zarara uğratılması demektir; alış verişte zarara uğratma olmaksızın, kazanç sağlanamamaktadır; her alış verişte, ticaret, taciri hilekar ve sahtekar kılmak için, ahlağını bozucu ayartmalara uğratmak için çok fazla tuzakları beraberinde getirmektedir'* (O'brien 1967; 147). Augustine, her ticaretin kötülük içerdiğini, insanların zihnini haklı aramaktan ve doğruluğa dayanmaktan alıkoymakta olduğunu, yalnızca Tanrı yolunda var olan dürüstlük ile sevgiyi yaşamaktan uzak kaldığını, ticaretin corpus juris canonici (katolik hukuk) içinde somutlaştırılması fikrini geliştirdiğini, açıkça ilan etmiştir (Ullmann 1969; 24). Başlangıçtaki bu fikre göre, hiçbir ayırım gözetmeksizin ve bir ölçü de getirmeksizin ticari faaliyetlerin tamamı kınanmış, durumun gerektirdiği şekilde daha fazla bir deneyim edinilmesine gereksinim duyulmamış; *'Leo tarafından, ticaretin kendisi, ne iyidir ve ne de kötüdür, ancak yerine getiriliş maksadına göre, dürüstlük içinde yapılışına veya hilekarlığa alet edilmişine göre iyi ya da kötü olarak nitelendirilmelidir'* (Ullmann 1969; 26), anlamındaki ifadesine gelinceye kadar, öyle çok büyük bir adım atılmış da değildir.

Skolastikler, kilise düşünürlerinin yazdıkları metinlere dayalı olarak ticareti yalnızca kınamakla kalmamışlar; ticareti, Tanrı'yı anmaktan alıkoyan, kötüye yönlendirdiği yargularıyla

ruhun kurtuluşunu tümüyle engelleyen bir uğraşı olarak görmüşlerdir. Malı ucuza alıp, daha pahalı olarak ihtiyaç sahibine satılmasını; haksız kazancın kaynağı olarak gördüklerinden, kar maksatlı ticareti, insanı dolandırmanın bir başka yolu olarak kabul etmişlerdir (Ullmann 1969; 26) Ancak, Aquinas, insan yaşamındaki ticaretin gerekliliğini görmüş, ticari faaliyeti bütünüyle kınayıp, inanan insanları alım satım işinden uzaklaştırmanın yanlışlığını kabul etmiş bir ilahiyatçıdır. *“Aquinas’ın zamanına geldiğinde, ticaretin zorunluluğu bütünüyle kabul edilmiş olduğu, ‘De Regimine Principum’ eserinin metinlerinde açıkça görülür. Her hangi bir ülkenin refahını arttırabilmenin, muhtemel iki yolu bulunmaktadır. Birincisi insan yaşamı için zorunlu olan tüm nesnelerin üretilmesini sağlayarak ülkede bolluğa neden olan bereketinden dolayı besi ve hayvan yetiştiriciliği çok daha değerli görülmüş; diğeri ise, insanların gereksinimlerini gidermek maksadıyla üretilen ürünün bir yerden başka bir yere götürülmesini kapsayan ticari faaliyet bir o kadar değerli bulunmamıştır.”* (O’Brien 1967; 147)

Orta çağ zihniyeti, ürünün üretimine büyük değer vermiş, malın ticaretini haksız kazancın kaynağı olarak görmüştür. Üretilmiş üründen kar etmenin tek yolu vardır, değerinin altında satın almak ve değerinin üstüne satmaktır. Her ikisi de adil fiyat anlayışına aykırı olduğu, muhatabını zarara uğrattığı, başkasının emeğinden yararlanılmasına dayandığı için; hilekarlığın, tamahkarlığın ve haksızlığın üzerine örtülen bir örtüdür, ticaret. Bu nedenle Aquinas’ın ticarete karşı tutumu gayet açıktır (O’Brien 1967; 148). Bir devlet ülkedeki zenginliğin topraklarından elde ettiği ürünlerden gelmesine çok daha fazla önem vermeli, ticaret yoluyla edinilecek kazançlara asla itibar etmemelidir. Bir devlet, savaş sırasında kendi varlığını devam ettirebilmek endişesiyle bir grup tacirler zümresini himayesi altına alarak, tüccarların aralarındaki iletişimin kopmasıyla yiyecek kıtlığının çıkacağı kaygısını asla taşımamalıdır. Kaldı ki, yabancı tüccarlar zümresinin ülkeye akın etmesiyle birlikte, ülkedeki pek çok kimsenin ahlak anlayışı tehlikeye girecektir. Şayet ülkedeki insanların bir kısmı kendilerini ticarete adayacak olurlarsa; artık kapı, ahlsızlıklara, fahişelere ve haksız kazançlara karşı ardına kadar açık kalacaktır.

V. TİCARETİN GÜNAHKÂR DOĞASI

Tacirler, alış verişlerinde daha fazla kazanç sağlama emelini taşıdıkları anda; hırs ve tamahkarlık, haksızlık ve hilekarlık pek çok vatandaşın yüreğinden çıkacak, kolay kazanç günah yolundaki harcamayı da beraberinde getirecektir. Bu nedenle tacirin her alış verişinin, kendisinin tam zıttı konumunda bulunan, mümkün olduğu ölçüde, askeri bir güç denetiminde takip edilmesi gerekmektedir. Tacirlerin hepsi, el emeğiyle bir şeyleri üretmek zahmetine katlanmaktan hep geri durmuşlar, yaşama zevk veren güzel şeylere, alıp satarak edindikleri bol kazanç yoluyla sahip olmak istemişler; mücadeleden uzak halleriyle zihinleri yumuşamış, bedenleri takatsizliğe uğramıştır. Bu nedenle, askeri uygulamalara karşı, asla ayak uyduramaz bir hale düşmüşlerdir. Bundan dolayı, mükemmel bir devlet, ticaret uğraşısını çok daha ılımlı bir hale getirmelidir. Aquinas, kolaylıkla bir günah yolu haline gelebilmesi, haksızlığa ve tamahkarlığa çabucak kılıf olabilmesine rağmen, ticaretin tamamını ve bütün satıcılarını kınamamış, yasaklanmasını da kesinlikle doğru bulmamıştır. Ticaretin, toplumsal yaşam için zorunluluğunu görmüş olan Aquinas, kilise babalarının önceden yapmış olduğu gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün ticari hayatı kınamamış, gayri ahlaki ve gayri insani bulmamış; meşruiyet sınırları içinde kalmak koşuluyla, Tanrı iradesini yerine getirme güdüsüyle, kanaatkarlık içinde yapılan ticareti hoş görmüştür. *“Aquinas demektedir ki, Ticaret, bütünüyle kınanılacak bir uğraşı üzerine kuruludur. Çünkü, ticareti kendi yalın haliyle ele alıp irdeleyecek olursak, kazançta karşı duyulan aç gözlülüğün bir tatmin yolu olduğu, alış ve satışta tarafları zarara uğratarak daha çok paraya kavuşmada kişiyi tamahkar kıldığı, kendisi hiçbir şey üretmemiş olsa da başkalarının emeğinden sınır tanımaksızın menfaat edinme yoluna girdiği, harislik duygusuna teslim ettiği şeklindeki yargılarıyla karşılaşırız. Bundan dolayıdır ki, bunca günahkar içeriği içinde mal alım ile satımı, kesin olarak alçaltılmalı ve hakir görülmeli; ticaretin kendi günahkar doğası nedeniyle de erdem ve dürüstlük sahibi bir kimsenin uğraşısı olamayacağı, doğruluk içinde insan ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsayan gerekli hedefe ulaşmadan kişiyi yeterli kılamayacağı kabul edilmelidir. Her alış veriş sonrası edinilen kazançla, ticaret sona ermeyecek, emek sarf ederek üretmeksizin sağladığı kazançla kişi erdeminden ve iyi ahlakından pek çok şeyini kaybetmiş olarak çıkacak; dürüstlük ve sevgi yerine hilekarlık ve tamahkarlık duygularını baskın çıkartarak günah yolunu açacaktır.”*

(O'brien 1967; 148) Ancak gerekli görülen sınırları içinde tutulan kazancın dürüstlük halinde elde edilmesi asla önlenmemeli, bu nedenle de ticaret bütünüyle yasa dışı sayılmamalıdır. Örneğin, bir kimsenin son derece ılımlı kazanç emeliyle, kendi ailesinin geçimini sürdürmek veya muhtaç olanlara yardım etmek için ticari kazanç elde etme isteğini hissediyorsa, böyle bir kişi engellenmemelidir.

Benzeri şekilde, bir başka kişi de, örneğin ülkedeki insanların ihtiyaç duydukları halde bulunamayan bir malı getirerek halkın yararına ticaret yapmayı görev edinmişse, bu gayretinden dolayı da bir kazanç gayesi olarak değil, emeğinin karşılığı olarak alış verişinden kendisine bir miktar kalıyorsa, kendisini bundan yoksun kılmamak gerekir. Böylece, Aquinas sayesinde, topluluğun yararı için pazardaki ürünün miktarını çoğaltmak gayesiyle adil fiyat sınırlarında kalan ürün alış verişinde bulunan tüccarın, aşırıya kaçmayan kazancı meşru kılınmıştır. Üstlendiği zahmetinden dolayı sonuçta edindiği aşırıya kaçmayan bu ticari karı haklı kılan, Aquinas, meşru ticaretin dayanağı haline getirdiği başkalarına yardım etmek için menfaatinden vazgeçme duygusunu esas almıştır. Bu duygu, ilginç bir diyalogla sınanmıştır. *“Filozof, bir tacire, ürünlerini aldığın fiyattan geri satmayı ister misin, diye sormaktadır. Tacir, şöyle cevap vermiştir. Aldığım fiyata kesinlikle satmak istemem. Eğer böyle yapmış olsam, benim katlandığım zahmetimin karşılığı ne olur? Ancak, satın almaktan daha fazlasına satabildiğim takdirde, kendimi, eşimi ve ailemi geçindirebilmek için gerekli olan parayı garanti edebilirim.”* (O'brien 1967; 149) Aquinas'la birlikte, ticarete karşı beslenen kuşkular dağılmış, harisliğin ve haksızlığın yolu haline getirilen ticaret, meşru sınırları içinde kalınması koşuluyla, kaçınılmaz görülmüştür. Orta çağ Katolikliğinin fıkıh üstatları ve ilahiyatçıları, ticaretin Aquinas tarafından açık ve seçik bir şekilde tanımlanarak, adalet sınırları içinde haklı çıkarılması sonrasında; hiçbir kuşkuya yer vermeyecek derecede, ticaretin gerekliliğini kabul etmişlerdir. *“Trithemius, demektedir ki, 'onurlu bir tüccar, çok fazla kar etmeyi düşünmediği gibi, Tanrı ile insan arasında vazedilen yasalara tüm alış verişinde bağlı kalan, ihtiyaç sahibi birini gördüğünde ticari malından veya kazancından yettiği kadarını karşılıksız olarak hoşnutlukla verebilen, bir kimsedir.”* (O'brien 1967; 149) Böyle davranması halinde, emeğiyle ürün üreten bir işçi ya da çiftçi kadar onurlu ve saygın olmayı hak etmektedir.

Ancak, tacirlerden yok denecek kadar azı, böyle bir dürüstlük ve özveri içinde bulunabilmektedir. Hemen hepsi kazançlarını daha da arttırabilmek için, ticari kâr sınırlarını yeterli bulmamakta, çok kısa bir süre sonrasında, adil fiyatı aşan istemleriyle her biri birer tefeci haline gelmektedir. Ticari ilişkilerin ve işlemlerin tamamında daima onurlu ve namuslu kalabilmek, bir tefeci haline gelmekten kendisini kurtarabilmek, neredeyse imkânsız gibi bir şeydir (Herlihy 1968; 47) Var olan hiçbir topluluğun ticaret yapmadan yaşayabilmesi nasıl olanaksızsa; aşırı kar emelini taşıyan ticaret de, hayırlı olmaktan, çok zararlı ve yıkıcı olmaktadır. Çünkü, kaçınılmaz şekliyle ticaret, daha fazla kazanç arzusunu tatmin edemediği ölçüde, kar ve altın tamahkarlığını kişinin zihninde ve yüreğinde içten içe besleyecek, tüccarı lüks hayat içinde zevk düşkünü haline getirerek, günaha bağlılık duyacak; böylelikle de topluluğun gücünü kıracak, birliğini ve dayanışmasını mahvedecektir. O halde ticaret, tamamıyla men edilmediğine göre, devamlı bir kontrol altında bulundurulmak istenecektir. *“Ticaretin kontrol altında tutulması için, iki özel kuralın uygulanması gerekmektedir. Birincisinde, ticaret, devlete ve topluluğa yararlı bir hale getirilmelidir. İkincisinde ise, bu maksatla fiyatlar; katlanılan zahmetlere, sağgörüyeye ve ticareti üstlenen kişinin girdiği risklerine göre dikkatlice belirlenmelidir.”* (Herlihy 1968; 47) Ticaret, tamamıyla tarafsız bir bakış açısıyla irdelenmiş, iyi niyetle ve insanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla girişilen ticaret yerilmemiş ve engellenmemiş; ancak, kazanç tamahkarlığı içinde sattığı yüksek fiyatla dahi yetinmeme, kötü emeller besleyerek tefeciliğe yönelme günahkarlık olarak görülerek yasaklanma yoluna gidilmiştir.

Ticaretin kendisi, kötü ve günahkar olmadığı gibi, yasa dışı ve haksız da değildir. Ancak, içinde bulunulan koşulların baskısıyla kapılılan kötü güdüler ve günahkar hevesler, ticareti bir günah yolu haline getirmiştir. Örneğin, ticarete açgözlü davranarak, tembellik içinde daha çok kazanmayı düşlemek, kötülüktür. Aynı şekilde, ticarete her anını vermek ve karından başka hiçbir şeyi düşünmemek, topluluğu incitici ve aşağılayıcı bir haldir. Orta çağ zihniyeti içinde, ruhban sınıfından birinin ticaretle uğraşması, istifçilik yaparak vurgunculuğa yönelmesi tamamıyla yasaklanmıştır. Aquinas, ruhban sınıfından birinin ticaretten uzak durmasının zorunluluğunu, şöylece açıklamıştır. *“Ruhban sınıfı, yalnızca kötülüğü ve günahkarlığı içlerinde barındırmaktan kaçınmakla yetinmemekte, fakat bundan daha fazla*

kötülüğün ve günahkarlığın ortaya çıktığı ve beslendiği ortamlardan da kendisini uzak tutmalıdır. Kötülük ticaretin içinde saklıdır, günahkarlık da ticaretle birlikte açığa çıkmaktadır.” (O’Brien 1967; 151) Bundan dolayı dünyevi kazanca yönlendiren ticari hayat, tamahkarlığı ve haksızlığı beraberinde getirmektedir. Ruhban sınıfı, günahkar doğası dolayısıyla ticareti kesinlikle hakir görmeli, kötü yaşamı ve ahlaksızlığı içine sindirenlerin bir uğraşısı olarak ticareti yermeli, ticaretin her türlü günahkarlığa kapıyı açık tuttuğunu ise asla unutmamalıdır. Bir tacir, kendisini günahın nefesinden kendisini asla kurtaramaz. Ticari uğraşların, insan zihnini dünyevi menfaatlerle doldurduğunu; ruhani ilgilerden alıkoyduğunu bildiren sözleri, dayanak haline getirilmiştir.

Yeni Ahit’deki, ‘*emek veren çiftçi, üründen ilk payı alan kişi olmalıdır*’ (2. Timoteyus 2: 6), ifadesi, ticarete kazancın katlanılan emek karşılığına denk olması gerektiği yorumuna haklılık kazandırmıştır. Belki de bu nedenle, Aquinas, tamamıyla hayır maksadıyla olmak koşuluyla ve hiç kazanç gayesini taşımaksızın, din adamları zümresinin bile, ticaretin sorumluluğunu üstlenmesinde hiçbir sakınca görmemiştir. St. Benedict, manastır ürünlerinden her hangi birini satmayı üstlenen kimselere, hilekarlığın ve sahtekarlığın tüm türlerinden olduğu kadar, kazanç maksadı gütmekten ve tamahkarlık göstermekten bütünüyle sakınmalarını, tavsiye etmektedir (Clarence 1975; 43) Bunca uyarılara ve kınamalara rağmen, orta çağ süresince doğrudan yasaklayıcı ve engelleyici bir tavır içine girilmiş olduğu, pek söylenmemektedir. Başlangıçta ticaretin günahkarlık olduğu, insanın ahlakını bozarak kişiyi haris kıldığı sürekli olarak yinelenmişse de; daha sonraki dönemlerde, bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasında ticaretin kaçınılmazlığının farkına varılmış, iyi niyetlerle dürüstlük içinde kalınması halinde ticaretin yapılabilir olduğu hükmüne varılmıştır (Clarence 1975; 43). Ticaret hakkında doğru ya da yanlış şeklinde bir yargıda bulunmaksızın, kötü ve günahkar emellerin tesirinde kalınarak yapılmaktaysa, zarar verici bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Ticaretin haklı çıkarılması ve kaçınılmaz görülmesi eğiliminin bedeli olarak da olsa kapsamını sürekli şekilde genişletilmesi; muhtemelen, bu çağda dahi ticaretin zorunlu bir hale geldiği gerçeğini yansıtmakta, özellikle de uluslar arası ticaret etkinliğinde ticari işlemlerin çok geniş ölçekte yayılıp büyümeğe olduğuna tanıklık etmektedir.

Orta çağların sonlarına doğru ise, kilisenin ticarete yönelik tutumu neredeyse tamamıyla değişmişti. “*Kilise örgütünden gelen bir kimsenin giriştiği alış veriş işlemi sırasında; yapılan ticaretin sadece tamahkarlık halinde gerçekleşmiş olduğu açık ve seçik bir şekilde anlaşılmadıkça, bundan dolayı da ahlak uzmanları farklı bir eğilim içine girdiklerini fark etmedikçe, sağduyulu iş uygulamaları karşısı olarak çıkar sağlama emeli hiçbir kuşkuya yer vermeyecek açıklıkta belirgin bir hale gelmedikçe; ticaretin bir günahkarlık olarak kınanmaması ve tüccarların da kendinden başka kimseyi düşünmeyen para düşkünü kimseler olarak yerilmemesi gerekir.*” (Clarence 1975; 44) Daha önceden de görmüş olduğumuz gibi, yalnızca, kişinin kendisinin ve ailesinin nafakasını sağlamak maksadı sınırlarında kalınması koşulunda, bu ticari etkinliğini devam ettirmesi emeli haklı görülebilir. Hiç kuşkusuz, geçim sağlama güdüsü, çok geniş ve esnek yorumlara neden olabilmekte; yaşama tarzı ilerledikçe de buna uygun şekilde ticari karların arttırılmasını haklı kılmaktadır. İlahiyatçılar tarafından öngörülen bir diğer güdü olan devlet yararı, yine çok geniş yorumlama esnekliğine sahiptir. El emeğiyle geçinen bir kimsenin, yalnızca açgözlülük içinde kazanç sağlama duygusundan kurtulması nasihat edilmemiş, bundan daha fazlası istenerek, arkadaşının yararına özveride bulunması şart koşulmuştur. Nefislerimizi kırmak için, yalnızca bedenlerimizi rahatlıktan yoksun kılarak cezalandırmakla kalmamalıyız, bundan daha çok komşumuzu sevmeliyiz. Aciz içine düşmüş kardeşinin geçimini sağlamak üzere ürününden vermesi, Tanrı nezdinde bu kimseyi faydalı ve hayırlı kılacaktır.

On beşinci asırda çıkmış bir ahlak kitabı, şunlardan söz etmektedir. “*İnsan, Tanrının onuru uğruna emeğiyle yaşamalıdır. Kendisi ve ailesinin yaşam içindeki zorunluluklarını karşılamak uğruna kazanç sağlaması, Hristiyan’ın sevinç ile mutluluğuna katkı sağlar. Üstelik, fakire iane vererek yardım etmiş, emeğini de hayırlı kılmıştır. Başka türlü davranmış olsaydı, çalışmasının yalnızca parasal karşılığıyla ilgilenmiş bulunsaydı; emeğini hastalıklı kılmış olurdu, kazancı da tefecilikten gelmiş olurdu. Augustine’nin belirttiği gibi, kendi ellerinle gördüğün çalışmanın bedelini tefecilik karı kılma, Tanrıya adadığın bütün ömründe bunu terk ederek ruhunu kaybetme.*” (Adelson 1962; 57) Yaşamın her anında, el emeğinin zahmetinde ve ticaretin insanı baştan çıkartan kazanç ortamında dahi; diğerkâmlık, ihtiyacı aşan miktardan sonraki fazla kazançtan vazgeçme, alış verişlerde gözetilmek istenilen dürüstlüğün esasını

oluşturmuştur. Başkalarını düşünerek özveride bulunmayı, kişisel menfaatlerinde vazgeçerek diğerkâmlık göstermeyi, daima komşusunun ihtiyaçlarını ve ödeme durumunu dikkate almayı, kendi nefsi kadar komşusunun isteklerini de düşünmeyi olanaklı kılan bu dinsel güdüler sayesinde; emek gücüyle çalışmanın gerekliliği kadar ticaretin yapılması da haklı ve zorunlu görülmüş, ticari etkinliğin gerektirdiği sarf edilen emeğin bir bedeli ölçüsünde kazanç elde edilmesi uygun bulunmuştur.

Skolastiklerin öğretisinin, ticaretin zorunluluğunu haklı ve meşru kılan iyi bir güdüye sahip bulunmanın bireysel teşebbüs ruhunu çökerteceği, ticari taahhütlerde bulunmak üzere yeni işe başlayanları hayal kırıklığına uğratacağı, çalışanlar arasında gereksinimi duyulan benzeri güdüler üzerinde ısrar edilmesiyle üretkenliklerini söndüreceği ve atıl kılacağı gibi sonuçların ortaya çıkacağını sanmak, çok yanlış olur. Orta çağ zihniyeti, ticareti gerçekten gerekli ve kaçınılmaz görmüş, diğer uğraşlar gibi ticareti de meşru kılmış; ancak, alış veriş işlemlerinin doğasında tamahkarlığa ve açgözlülüğe cezbeden, hilekarlık ile yalancılığa yönelten sayısız ölçüdeki namussuzluğu ve şerefsizliği barındırmış olduğundan; işlerini çok dikkatli bir şekilde irdelemesi, dinin gerektirdiği sınırlar içinde tutması istenmiştir. Ticaretle uğraşan bir kimsenin, alış veriş sırasında, emeğiyle geçinen sanat erbabı bir kişiye nispetle, adil fiyatın gereğini yerine getirmesi, çok daha zordur. Taciri işinde tutan ucuza alıp pahalya satma yolu, fakirlerden haksız kazanç sağlanmasına neden olduğu gibi, bütün gününü kazanç emelinin almasını da zorunlu kılmaktadır. Kazanç emeli içinde geçen zihin meşguliyeti, dinin prensiplerini işine hakim kılarak ve dikkatli bir şekilde denetim kurmasında, onu isteksiz kılar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Orta Çağın kilise ilahiyatçılarına ve hukukçularına göre, bir kimsenin parasını ya da malını çalmak veya gasp etmek ne anlama geliyor ve hangi hükmü gerektiriyorsa; ürün satışlarında hileli tartı kullanmakla, daha az kıymetli maden vermekle veya parayı eksik gramajlı kıymetli madenle basmakla aynı anlama geldiği ve aynı hükmü gerektirdiği gibi; bir malı alış bedelinin veya üretim maliyetinin üzerinde bir fiyatla satmakla, alınan borçtan daha fazla bir miktardaki bir parayı ödenmekle de aynı anlama gelmekte ve aynı hükmün uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Putperest birer kafir olarak kitapları kilise tarafından

yasaklanmış olsa da, ilk defa Platon tarafından ortaya atılan ve Aristoteles tarafından da formüle edilerek ısrarla savunulan, adaletin temeli eşitlik düşüncesi, Orta Çağın tüm kilise ilahiyatçı ve hukukçuları tarafından benimsenerek; mal değişiminde olduğu kadar borç ödemelerinde de eşitliğin sağlanmasında ısrar etmişler, malın kalitesindeki ya da niteliğindeki farklılıkları hiç dikkate almaksızın, ürün satışını alış fiyatıyla veya üretim maliyetiyle sınırlandırmışlar, alınan borcun bir anda ve tamamıyla ihtiyaç karşılanması için tüketim mallarının satın alınmasına hemen harcanacağını varsayarak, borca eşit ödemeyi şart koşmuşlardır. Platon ile Aristoteles'in görüşlerine bağlanarak, mal satışlarında ve borç ödemelerinde eşitlik yoluyla adaletin sağlanması idealinde o denli ileri gidenler çıkmıştır ki; ürünün çürümüş olup olmadığına dahi bakılmaksızın sadece rakamsal eşitlikte ısrar ederek, mesela mal değişiminde beş çürük elmayı iki taze elmayla takas etmeyi, tefecilik hükmünde görerek tamahkarlık ve haksızlık olarak lanetlemişlerdir. Mal satışlarında fazla ödemeyi tefecilik (haksızlık = hırsızlık) hükmünde görmeleri bile, gerçekte, kişisel ihtiyaçlarını karşılama güdüsü sınırlarında gördükleri alınan borçla hemen mal satın alıp harcadığı yargısına kapılmış oldukları kesinlik kazanmıştır. Ödemelerde eşitlik adaletin temeli ve tek koşulu olduğu için, alış fiyatına ve üretim maliyetine eşit bir fiyatla satılması koşulunda dahi, ticari faaliyetin kişiyi tanrıyı anmaktan alıkoymasına veya ayartmasına gerçeği üzerinde durarak, ticaret sevap kazandırmayan bir çaba olarak görülerek horlanmış ve ruhsal iyi işlerden görülmeyerek yadsınmıştır. Bu nedenle, alıcısı ödemeye hazır dahi olsa; tüccarın kendi alış fiyatını veya üreticinin kendi üretim maliyetini, bir işçi ücreti olarak görülen gayretinin karşılığını aşan her tutarı, tefecilik veya hırsızlık olarak görerek yasaklamışlardır.

Orta Çağ iktisat zihniyetinin hileli tartı, eksik gramajlı kıymetli maden veya para, borç ya da satış ödemelerinde eşitlik vs., gibi yargılarıyla oluşturduğu ve elbette dayattığı ticaret ahlakı; karşılıksız olarak dağıtmak maksadı dışında mal sahibi olmayı, servet biriktirmeyi, kazanç peşinde koşmayı, bencillik ve tamahkarlık olarak kesinlikle reddettiği için; tüccara özgü bir kazancın olduğu düşüncesine de şiddetle karşı çıkmış, tıpkı bir ücretli işçi gibi gördüğü tüccarın malını alıcısına ulaştırma gayretinin karşılığını bir bedel (ücret) olarak alması dışındaki bütün kazanç edinimlerini haksız kazanç hükmünde ret etmiştir. Tüccar, malın alış fiyatı üzerine, ancak kendi ticari çabasını bir ücretli işçinin ücreti gibi değerlendirip eklemenin

dışında, alıcı ile satıcının serbest iradesiyle fiyatı belirlemesine veya alış fiyatına eklenen tüccarın işçilik gayret payını aşan yüksek fiyatlarla malın satılmasına şiddetle karşı çıkmış, kazanç tamahkarlığı nedeniyle alış fiyatını aşan her fazla ödemeyi, haksızlık ve tefecilik olmanın ötesinde hırsızlık olarak görmüşlerdir. Avrupa Orta Çağının hukukçuları ile ilahiyatçıların, ticaret yapan hemen herkesin, ürün alış fiyatına ya da maliyetine kendi tüccar çabasını (ücretini) eklemekle asla yetinmeyeceği yargısına sahip olarak, parayla iş yapan her tüccarı bencillik ve tamahkarlık eğilimindeki günahkar kişiler olarak görmüş ve yadsımış olmaları çok ilginçtir. Tüccar olup da tüccarlık çabasının karşılığı bir ücretle yetinen bir tek kişinin dahi çıkmayacağı yargısında olan kilise ilahiyatçıları; bu temel yargıları nedeniyle, şiddetle reddettikleri dünyevi faaliyeti tanrıyı anmaktan ve ruhsal yaşama katılmaktan alıkoyan günahkar bir uğraşı olarak görmüşlerdir. Böylece, tüccarın günahkar yaftasıyla horlandığı ve emeğinin karşılığı dışında edinilen her fazla kazancın haksızlık-hırsızlık olarak suçlandığı Orta Çağ Avrupasında; ticari etkinlik ve tüccar kişiliği aşağılanıp reddedilmiş, ticari kazanç da günahkarlık olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Adelson H.L. (1962). *Medieval Commerce* Princeton
- Aristoteles (2002). *Politika*, İstanbul
- Bentmann R. (1979). *Churches of the Middle Ages*, London
- Braudel F. (2000). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm (1-2-3)* Ankara
- Challaye F. (1969). *Mülkiyetin Tarihi*, İstanbul
- Clarence S. (1975). *Medieval Law Teachers and writers*, Ottawa
- De Roover R. (1948). *Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges*, Cambridge
- Herlihy B. (1968). *Medieval Culture and Society*, London
- Hodgett, G. (1972). *A social and economic history of medieval Europe*, London
- Hunt E.S. (2004). *A History Business in Medieval Europe 1200-1550*, New York
- Lowry T.S. (1998). *Ancient and medieval economic ideas and concepts of social justice*, Leiden, New York
- O'Brien G. (1967). *An Essay on Medieval Economic Teaching*, New York
- Pirenne H. (1982). *Orta Çağ Kentleri*, İstanbul

-
- Postan M.M. (1981). Medieval Trade and Finance, London
- Pounds N.J. (1974). An economic history of medieval Europe, New York
- Robinson S. (1915). Slavery :as recognized Mosaic Civil Law and Canonic Law in christian church; recognized also and allowed in all Oriental religions, Toronto
- Ullman W. (1969). The Medieval Idea of Law New York-1969
- Weber M. (1984). The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism, London
- “ “ (1950). General Economic History, New York
- Wood D. (2005). Medieval Economic Thought, New York

ABBASİLER HİLAFETİNİN TENEEZÜLÜ VE PARÇALANMASINA DAİR**Ebülfez ELÇİBEY*****Çev.: Muhammet KEMALOĞLU******ÖZET**

Çelişik bilgilerden dolayı Abbasilerin ilk dönemlerini, politikalarını, Türk Komutanların durumunu, Babekiler Harekatı net bir şekilde açıklanamamaktadır. Halife Mutasım Türklere özel bir öne vermiştir. O, Türklerden oluşan büyük bir ordu oluşturmuştur. Bu Türkleri Mutasım Orta Asya steplerinden topluyor, aynı zamanda köle pazarlarından satın alıyordu. Bu Türkler arasından büyük komutanlar çıkmıştı. Afşin, Boğa el-Kebir, Boğa es-Sağır, bunlardan bir kaçıdır. Bu dönemde devlette etkin bir konuma yükselen Türkler sonraki dönemlerde halifeleri istedikleri gibi değiştirilebilecek bir duruma gelmişlerdi. Abbasî döneminde pek çok ayrılıkçı mezhep ortaya çıktı. Bunlardan IX. yüzyıla damgasını vuran Babek liderliğindeki Hurremiye Mezhebi oldu. 816 yılında Babek'in başlattığı isyan yayılarak Bağdat Hilafetini tehdit etmeye başladı. Halife Mutasım ünlü Türk asıllı kumandanı Afşin'i isyanı bastırmakla görevlendirdi. Afşin, 838 yılında isyanı kökünden kazıyarak Babek'i tutukladı. Babek, Samarra'da halkın önünde cellat tarafından başı kesilerek idam edildi. Ebulfez Elçibey'in bu çalışması bahsedilen konular açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halife Mutasım, Türk Komutanlar, Babekiler Harekatı, Ebulfez Elçibey, Afşin

FRAGMENTATION OF THE ABBASID CALIPHATE CONDESCENSION AND ABOUT**ABSTRACT**

The first Abbasid periods due to contradictory information, policies, status of the Turkish commanders, Babekiler Operation could not be explained clearly. Mu'tasim Caliph gave special attention to the Turks. He has formed a large army of Turks, the Turks of Central Asia steppes Mu'tasim gathering, also bought the slave markets. This is among the Turks çıkmıştı. Afşin great commanders, al-Kebir Taurus, Taurus es-Deaf, located in the active state, the rising of them in a kaçıdır. Bu Turks had come to a situation can be changed in later periods such as the inheritors of the wish. Abbasid period, many separatist sect emerged. IX of them. century was marked by sectarian Hurremiye led by Babak. In 816 the Caliphate of Baghdad threatens to spread the rebellion launched by Babek'in. Mu'tasim famous Turkish descent, the commander of the caliph appointed Afşin'i repressing the rebellion. Afsin, Babek'i scrape the root of the rebellion in 838 arrests. Babak, head cut off by the executioner before the people executed in Samarra edildi. Ebulfez Elchibey the topics covered in this study will set out clearly.

Key Word: Caliph Mu'tasim, The Turkish Commanders, Babekiler Operation, Ebulfez Elchibey, Afsin

* Mircöral Yusifli, Elçibey İrsini Araştırma Mərkəzinin Direktoru; Ebülfez Elçibey, Multi Medya.

** Gazi Üniversitesi Tarih Yüksek Lisans, Çiğiltepe Askeri Lojmanları 206-10 Çiğiltepe-Mamak-Ankara, muhammetkemaloglu@gmail.com, Türkiye Türkçesine Aktaran.

GİRİŞ

Orta asırlarda Yakın ve Orta Şarkta büyük bir araziye hâkimiyeti altına almış Abbasiler hilafeti IX yüzyılın ortalarından itibaren bir sıra müstakil ve yarı müstakil devletlere parçalanmağa başlamıştı. Hilafetin terkinde olan ülke ve halkların hayatında çok mühim bir rol oynamış bu hadise orta asır tarihinin detaylıca tetkikata layık meselelerinden birisidir. Bu devletlerden birisi olan Tolunoğulları Devleti'nin genel tarihini araştırırken Abbasiler hilafetinin dağılmasını ve parçalanmasını belirleyen tarihi olayların öğrenilmesi zarureti kendiliğinden ortaya çıkar. Bunun halli ise, küçük bir makalede hiçbir şekilde mümkün değildir. Buna göre de burada yalnız umumi ve esas meselelere dokunulacaktır. Bu sahada yapılan tetkikatların kâmil olmaması, aynı zamanda az olması umumi neticelerin çıkarılmasında büyük zorluklar yaratır. Diğer bir taraftan ise Abbasiler hilafetinin tenezzülü ve parçalanmasını tarihçiler muhtelif şekilde, muhtelif sebeplerle izah ediyorlar ki, bu da meselenin hallinde karışıklık oluşturur. Tarihçi ve tetkikatçıları bu meseleye münâsebetlerinde aşağıdaki gruplandırılmıştır:

1. Türklerin Hilafette Siyasi Hâkimiyetleri Kendi Nüfuzları Altına Almalarını En Önemli Sebep Olarak Gösterenler; Orta asırlarda Arap dilinde yazan tarihçilerin çoğu, Yakubi, Teberi, Mesudi, İbn el-Esir, Makrizi, İbn Teğriberdi vb. bu sebebi esas almışlardır. Birçok muasır Arap tarihçileri-C. Zeydan (Zeydan, Et-Temeddun el-İslamiyye:107-108), H. İ. Hasan (Hasan, Tarih el-İslam...:1-2), M. Hayyat (Heyyat, 1955:51), M. Hasan, A. Emin (Ahmed Emin, 1952:3-5) vb. bu veya diğer orta asır tarihçisinin fikrini esas alarak, meseleye münâsebetlerinde yeni bir söz (küçük ilaveler değerlendirilmese) söylememişler. Avrupa şarkşünaslarından S. Len para'da Türklerin siyasi hâkimiyeti öz nüfuzları dairesine almalarını hilafetin tenezzülünde esas sebep olarak değerlendirmektedir. O, ordunun Türklerden teşkil edilmesine değinerek: "Bu hilafetin büyük parçalarını (ondan) ayıran inkılâbın nişanelerinden biri de, Arapların hâkimiyetini devirip, Türklerin eline geçmesini sağladı, hilafetin hâkimiyetini zayıflattı ve sonun da ise mahvetti".

¹ Not: Son yüzyıl kastediliyor. Abbasiler hilafetinin tenezzülü ve parçalanmasına ait not ve tetkikatlar esasen son yüz ilin mahsulü olduğundan ve muhtelif fikirler ileri sürüldüğünden, bu devirde yazılan eserlerin araştırılması daha maksada uygundur.

2. Tarikatların Mücadelesini Esas Alanlar; Bunlardan A. Müller (Müller,1895:243 Rusça), A. Mets (Mets, 1966:13-15), Bartold (Bartold,1912, I cild:215-216) ve başkaları gösterilebilir. A. Müller Abbasiler hilafetinin tenezzülünü bir kaç sebeple izah ediyor. O, farsların Araplara karşı ayaklanmasını (Bartold,1912, III cild:1-4), İran'da, hususen Azerbaycan'da hala Zerdüşt dininin kalmasının, ateşgahların faaliyet göstermesinin (Bartold,1912, III cild:5), hilafet terkinde yaşayan muhtelif halkların arasındaki çekişmelerin, Türklerin hilafetteki kendi yönetimlerinin (Bartold, 1912, II cild:216-217) tesirlerini kaydeder. Ancak bununla beraber, hilafetin tenezzülünde ve parçalanmasında "esas suçlu olarak yalnız Alevilerdi"², der. Onlar hilafete halifelerin faaliyetsizliğinden, halklar arası düşmanlıktan, Türklerin nizamsız hareketlerinden daha çok zarar verdiler (Bartold, 1912, II cild:243,Rusça). A. Müller'in bu son neticesini kabul etmek doğru olmazdı. Doğrudan da, hilafetin tenezzülünde tarikatlar arasındaki çekişmelerin, Şiaların sünni Abbasilere karşı mücadelesinin rolü olmuştur. Ancak bu esas değildir. A. Müller daha ileri giderek, "eğer Fatimiler olmasa idi, belki de sonradan gelen halifeler (Abbasi halifeleri-E. Elçibey) hilafetin sarsılmış vücudunu güçlendirebilirlerdi... Ve hilafetin tenezzülüne en büyük tesir Alevilerin propagandası olmuştur" (Bartold, 1912, II cild:243,Rusça).

3. Halk Harekâtlarının Abbasiler Hilafetinin Parçalanmasında Esas Rol Oynadığını Söyleyenler; Z. Bünyadov (Bünyadov, 1965: 31-32 ,Rusça) ve "Babekilik" mevzusunda Arap dilinde doktora tezi hazırlayan Arap âlimi Hüseyin Kasım el-Eziz (el-Eziz,1966:330-334) bütün dünya tarihçileri içerisinde ilk defa, Abbasiler hilafetini tenezzüle uğratan, onun küçük devletlere parçalanmasını belirleyen, Azerbaycan halkının Babek'in önderliğinde yaptığı özgürlük mücadelesi olmuştur der. B. Zahoder (Zahoder, 1944:48-51) ve T. Ter-Grigoryan (Griqoryan, 1942:1119;Masse, 1964:64-65) da Babekiler harekâtının bu sahada büyük rol oynadığını göstermişlerdir. A. Masse, E. Ulebi (Ulebi, 1961:54-55), F. Hitti³ ve adları geçen yazarlar kendi araştırma sistemlerine uygun hareket ettiklerinden, hilafetin çöküşünde başka sebepler aramamışlar. Yeri gelmişken belirtelim ki, Abbasiler hilafetinin

² Not: A.Müller Aleviler diyince bütün Şiaları, o cümleden Fatimileri de kastediliyor.

³ Hitti, Philip K., Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Trc. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.

tenezzülü ve parçalanması, âlimlerin birlikte işledikleri “Ümumdünya Tarihi” (Vsemirnaya istoriya, 1951:119) eserinde de yeteri kadar incelenmemiştir.

Bütün bu gösterilenlerden farklı olarak: N. Mednikov'un “Arap İmparatorluğunun Çöküşünün Sebepleri Hakkında”⁴ adlı eseri hilafetin çöküşüne hasır edilmiştir. Eser hacimce çok küçüktür (toplam 16 sayfa) ve böyle bir küçük kitapta hilafetin çöküşünün sebeplerini, onu doğuran amilleri bütün yönleri göstermek mümkün değildir. Üstelik müellif öz mülahizelerinde yanlışlar yapmış ve hilafete karşı olan halk harekâtına bir cümle bile de olsun dokunmamıştır. Hilafetin tenezzülünü bir nevi vahid dilin ve dinin olmaması, İran’da, Mısırda vb. yerlerde Araplaştırma siyasetinin yapılması ile izah etmeye çalışmıştır (Mednikov,1907:12-14). Bütün bu yukarıda gösterilenlerden anlaşılıyor ki, Abbasiler hilafetinin tenezzülü ve parçalanması, onun sebep ve neticeleri ilmi talebe uygun açıklanmamıştır. Sırf bundan dolayı da bu sahada hala da karanlık kalan ve açıklanmasını bekleyen meseleler çoktur.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bunu halletmek için çokça ve derin araştırmalar yapmak, içeriği geniş eserler yazmak yazmak gerekir, bu da Sovyet tarihçilerinin karşısında duran mühim vazifelerden biridir. Çünkü büyük bir araziye kapsayan, Yakın ve Orta Şark halklarının tarihinde büyük rol oynayan böyle bir imparatorluğun çöküşü, parçalanması ve en sonda mahv olması hem de dünya tarihinin mühim hadiselerinden olmuştur. Bu arada ilginç bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz, hilafet süratle çökerken onunla ilgili olan ilim ve medeniyet Yakın ve Orta Doğu’da önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Abbasiler hilafetinin tenezzülü ve parçalanmasına, onun esas sebeplerine dikkat edelim. Hakkında konuşulan mesele burada oldukça kısa ve umumi verilecektir. VIII asrın sonlarında Harun er-Reşid’in halifeliyi devrinde (786-809) hilafette feodalizmde gelişme kaydedilmiştir. Bu devirde feodal topraklar mülkiyeti olan “ikta” yavaş-yavaş yayılmaya başlamıştır. Orta asırda Arap dilinde yazan müelliflerin "İfrikiye" adlandırdıkları muasır Libya, Tunus ve Cezayir’in bir kısmını kapsayan toprakları halife Harun er-Reşid 800’de İbrahim ibn Ağleb’e vermişti (el-Mağribi, 1958:419) ve ona ikta da verdi. Bilindiği gibi, ikta toprakları yüksek rütbeli memurlara, ordu komutanlarına, yüksek silke⁵ dâhil olan büyük feodal ailelerine verilirdi. Bundan başka ikta

⁴ Mednikov, N., O priçinax Raspadenii Arabskoy İmperii, S.Peterburq, 1907.

⁵ Sınıf.

topraklarının oluşmasında diğer bir usul da, ham, sahihsiz toprakların verilmesiydi. Bu tür topraklara ise “el-ard el-mevat” denirdi.

Orta asır Arap tarihçisi Ebu Yusuf Yakub ibn İbrahim (192h-808m) “Harac Kitabı”nda: “el-ard el-mevat o topraklardır ki, heç kes ona sahip değil ve bir kimsenin uhdesinde değil, orada (aynı topraklarda-E. E.) ne bir ev, ne bir ekin, ne bir otlak, ne bir türbe veya ne bir ağaçlık vardır” (Ebu Yusuf Yequb ibn İbrahim, 1346h:75-76). Bu tür yararsız ham toprakları halife zenginlere mukavele ile verirdi. Süre ise 3 yıldan 5 ile kadar tayin edilirdi. Toprağı alan şahıs bu sürede onu elverişli duruma getiremez ise geri alınır ya başkasına verilir ya da yeniden devlete ait topraklara katılırdı. Aksi halde bu toprak elverişli duruma getirilir, geliri toplanır, oraya su götürülür ve ev yapılırsa o zaman arazi toprağı kullanan şahsın mülkü sayılırdı. Böylece, ikta toprakları oluşmuştur ki, bu ikta'dan yalnız gelir vergisi alınırdı.

Bütün bunlar yalnız 8. yüzyılın sonlarında meydana gelmiştir. Bu da devletin gücünü kaybetmesinin ilk alameti sayılmalıdır. Devlet bu toprakları kullanmaya kendisinde güç bulmayıp ayrı ayrı zengin şahıslara veriyordu.

Tarihçilerin çoğunun Harun er-Reşid döneminin önemine değinmelerine rağmen (bazen de buna hilafetin "Altın çağı" adı verirler. E. E.) bu münasebet siyasi olaylara seyirci bakıştan doğmuş, iktisadi unsurlar ise sezilmemiştir. Elbette, bu unsurlar hilafette merkezi hâkimiyetin çöküşü olmasa da her halde zayıflaması idi.

“Azerbaycan VII-IX Asırlarda” kitabında: “İkta enstitüsü halife Harun er-Reşidin kendi maiyetine göre yenilik idi ve oluşum süreci yaşamaktaydı”(Bünyadov, 1965:134,Rus ça).

İkta enstitüsünün gelişmeye başlaması, feodalizmin gelişmeye başlaması demek idi ki, bu da merkezi hâkimiyete tabi olmayı zayıflatıyordu. Diğer bir yandan ise Kafkasya'da, özellikle de Azerbaycan'da ve İran'da, Orta Asya'da, Mısırda sık sık isyanlar oluyordu, bunun da hilafetin zayıflamasının etkisi vardı. Böyle bir dönemde, IX asrın başlarında halife Harun er-Reşidin ölümünden (808) sonra Abbasiler sülalesinin bünyesinde büyük bir tefrika oluştu. Halife seçilen Emin (Harun er-Reşidin büyük oğlu) üç yıldan sonra (Ahmed bin Zeyni,1989:19) kardeşi Me'mun'un veliaht olacağını açıkladı(Tabataba,1960:212-213). Velihtlıktan çıkarıldığını haber alan Me'mun bu zaman Horasanda hâkimlik eden Bağdat'la bütün ilişkilerini keserek, Emin'e tabi olmadığını ilan etti. Böylelikle de, Abbasiler sülalesinin

içerisinde bir-birine karşı iki büyük tire⁶ oluştu. Siyasi iktidar uğrunda şiddetli mücadele başladı. Diğer taraftan ise Suriye'de Emin'e karşı isyan başladı. Me'mun'un gönderdiği ordu Emin'in ordularını mağlup etti ve 813 yılında Emin öldürüldü. 198 (813) yılında Me'mun'a Bağdat'ta biat ettiler (et-Taberi, Qahire:V cild:226). Yani halife Me'mun Şiilerin mücadelesinin şiddetlendiğini dikkate alarak, iktidarını güçlendirmek için barış yolunu seçti ve Şiilerin sekizinci imamı sayılan Ali bin Musa er-Rıza'yı⁷ kendisine veliaht seçti (Taberi:243; Tabataba:217). Me'mun'un yürüttüğü politika hilafette nispi istikrar yaratmak arifesinde idi ki, birden bire sanki her şey alt üst oldu.

816'da Azerbaycan'da halk-azatlık (Bünyadov,Azerbaycan Tarihi, I hisse:141) harekâtı başladı, bu da Azerbaycan halkının içtimai, iktisadi ve siyasi hayatında önemli bir rol oynadı. Azerbaycan halkının özgürlük uğrunda mücadelesinin son yirmi yıldan fazlası (816-837) daha kuvvetli olmuş ve hilafete ağır darbeler vurmuştur. Bu devirde ise mücadeleye yüksek askeri ve siyasi yeteneği olan Babek⁸ önderlik ettiğinden, onu kısaca "Babekiler Harekâtı" adlandıracağız. Babekiler (Hürremiler) harekâtı "Azerbaycan VII-IX Asırlarda" (Bünyadov,Azerbaycan Tarihi, I hisse:230-283,Rusça) ve "Babekilik"⁹ adlı eserlerde takdire layık şekilde tetkik edildiğinden, burada harekâtın gelişinden bahsetmeye ihtiyaç yoktur. Lakin harekâtın hilafetin tenezzülü ve parçalanmasında nasıl bir yer tuttuğunu oldukça kısa bir şekilde gösterilmesine çalışılacaktır.

Babekiler harekâtı Abbasiler hilafetine hem iktisadi, hem de siyasi yönden öyle bir ağır darbe vurdu ki, hilafet bir daha kendisini doğrultamamış çöküşe yönelmişti. Abbasiler hilafeti Babekilere karşı yaptığı savaşlarda yarım milyonluk (Teberi:333; el-Mesudi, 1893:193; el-Eziz, 1966:331) askeri kuvvetini yitirmiştir ki, bu da eski dünya ve orta asırlar tarihinde nadir hadiselerdendir. Tarihten bilindiği gibi hilafet kurulduktan dağılıncaya kadar herhangi bir devletle, hatta Sasaniler ve Bizans gibi büyük imparatorluklarla savaşlarda bile bu kadar kayıp vermemiştir.

⁶ Hisar-Kale anlamına gelen Tyhra, Thira, Thyroion, Apeteria, Teira ve Roma döneminde şehir anlamına gelen Arkadiapolis anlamına da gelir.

⁷ Not: Azerbaycan dilinde olan eserlerde Rza ve İmam Rza gibi verilmiştir.

⁸ Çocukluğunda çoban ve sarban (deve kervanları yöneticisi, E.E.) olarak çalışan genç Babek başarılı bir teşkilatçı, yetişkin siyasi önder olarak meydana çıktı.

⁹ H.Kasım el-Eziz. El-Babakiyye (av intifadetu eş-şeb el-azerbaycaniyye dıdda el-hilafeti-lAbbasiyye), Musku, 1966.

Babekiler harekâtı ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren etkisini göstermişti. Bu konuda Prof. Dr. B. Zahoder: “Babek’in isyanı ile bağlı olarak Me'mun’un bütün siyasetinde keskin bir dönüşün kendisini ortaya çıkardığını göstermektedir” (Zahoder, 1944:4838; Tabataba:219). Babekiler hareketinin kudretini ilk ortaya çıktığı andan anlayan Me'mun önceden dâhili rakiplerini ortadan kaldırmaya başlar. Örnek olarak; O, vezir Fadl bin Sehl'den korktuğu için (Hitti: 600; Halife b. Hayyat:509; Ya'kübü: 438, 451; Taberî:709, 771-773, 778-794, 802-805, 808, 830, 841, 925, 977, 997, 1013, 1025-1027; Cehşiyârî: 285-408; Mes'ûd'i:424, 438; VII, 2-3, 61; İbn Bâbeveyh, 1377: 154-159; Merzübânî, 1402/1982: 313; Hatîb: 339-343; İb-nü'l-Esîr: 197, 207,223-234, 239, 256, 257, 302,313-315, 326, 346, 347, 357-359; Nüveyrî: 208-210; Hândmîr, 2535 : 61-67; Sourdel, 1959-60: 196-213; Yıldız, 1976:62-65; Muir, 1984: 484, 492, 494, 496-497; Madelung, 1992: VI/333-346; Aykaç, 1997:132-232/750-847,İSAM Ktp., nr. 24366, s. 55; Zettersteen, İA, IV:532) 818'de onu öldürttü.

Bundan kısa bir süre sonra Şiilerin sekizinci imamı, veliaht Ali Rıza'nın nüfuzunun güçlendiğini anlayan Me'mun onu da zehirleterek ortadan kaldırır. 821'de Sistan'da köylü ayaklanmaları başlar. Babekiler hareketinin etkileri artık bütün İran arazisinde görülmekteydi. Halife Me'mun halk hareketlerinin gittikçe yayıldığını ve şehirlerde tarikatların mücadelesinin de yeniden canlandığını görüp, hilafeti korumak için büyük toprak sahiplerini yanına çekmek ister ve bunun için de onlara birçok imtiyazlar tanır. 821'de hilafet yeni canişinliklere¹⁰ bölünmeye başlar. Bu şark eyaletlerinde-Babekiler'in tesirinin çok olduğu eyaletlerde daha fazla görülür. Buhara, Belh, Semerkant büyük toprak sahibi olan Samaniler ailesine emanet edilir. Başka bir büyük toprak sahibi Tahiriler ailesinden olan, Eminle, ihtilaf zamanı Me'mun'un tarafını tutan, hâkimiyete gelmesine büyük yardımı olan Tahir ibn Hasan 821'de Horasan'ın canişini tayin edildi. Tahir Horasanın idaresinde bağımsız hareket etmeye başladı. Bu dönemlerde Babekiler, hilafet ordusu üzerinde ilk galibiyetlerini alır, Hürremilik geniş bir alana yayılır. Hilafetin zayıfladığını hisseden Tahir 822'de kasım ayında Me'mun'un adının cuma günü mescide hutbe okunurken hutbeden çıkarılmasını emreder (Teberi:285;Seid Nefisi, 1956:167;Zahoder:49).

¹⁰ Canişinler, emir (ilk zamanlar: amil), canişinlik ise Emirlik olarak adlandırılıyordu.

Bu halifeyi tanımamak demek idi. Aynı günün sabahı, yani Me'mun'un adı hutbeden çıkartıldıktan bir gün sonra Tahir'in otağında ölüsünü buldular. Şark eyaletlerinde yüksek nüfuzu olan Tahir'in ortadan kaldırılması Memun için ortaya çıkan başka bir tehlikeyi savuştursa da, esaslı bir yenilik getirmede. Babekiler harekâtı Memun'un siyasetine güçlü bir etki yapıyordu, onun rahat bir siyaset yapmasına imkân vermiyordu. Bunun neticesi olarak, o, Horasanı kendine bağlamak arzusunda olduğu bir zamanda, bu siyasetini hayata geçiremedi. Babek harekâtından ve onun tesiri ile yeniden canlanan Mısır isyanından çekinerek, halife Memun yeni bir karışıklığa yol vermemek için Horasanın idareciliğini Tahir'in oğullarına verdi (Müller:209). Böylelikle, Babekiler harekâtının kuvvetli tesiri neticesinde Horasanın (daha doğrusu Orta Asya ve İran'ın büyük bir hissesinin) yarım bağımsızlığı elde edildi ve devamı sağlandı. Önceden belirtildiği gibi, 800'lü yıllarda Libya ve Tunus'un arazisi Harun er-Reşid tarafından Ağlebiler'in idaresine verilmişse de, henüz Ağlebiler vasal bir canişin gibi göstermemişti. Tarihi hadiselerin gidişini ve inkişafını orta asır kaynakları ile incelediğimizde, Egle bilerin Memun'un ve Mütesimin halifeliyi zamanında bağımsız hareket etmeleri ve yalnız kendi isteklerine uygun olarak siyaset yürütmeleri açık-seçik özünü biruze verir ki, bu da yalnız ve yalnız Babekiler hareketinin hilafetin dikkatini kendisine yöneltmesi, kendisini en tehlikeli bir güç gibi göstermesinden kaynaklanmaktadır. Babekiler hareketinin güçlenmesi sonucu dağılma sürecine giren hilafette merkezi hâkimiyet önceki gücünü yitirdiğinden ona tabi eyaletleri artık hâkimiyeti altında tutamadı. Bu da tarihi bir gerçektir ki, yalnız Babekiler harekâtının tesiri neticesinde Horasan, Orta Asya'da ise Buhara, Semerkant, Belh, Fergana vb. hilafete tabi eyaletlerde yarı bağımsızlık ortaya çıkmış ve hilafetin parçalanması için ilk zeminler görülmeye başlamıştır. Denebilir ki, aynı yukarıda gösterilen büyük eyaletlerle beraber Tunus, Libya genelde ve Cezayir'in bir kısmı Babekiler harekâtı boyunca ondan esinlenerek hilafetten uzaklaşmış, sonradan hilafete tabi olmak bir yana, hatta tam bağımsız devletler şekline dönüşmüşlerdi. Azerbaycan halkı ile savaşan Abbasiler hilafetinin, bütün iktisadi bozulmuştu. Tahmini hesaplamalar gösterir ki (Taberi:57), Hürremiler'in özgürleştirdiği toprakların hesabına hilafet sadece bir yılda 2 milyon dinara yakın gelirden mahrum olmuştur.

Halife Mu'tezz 869 yılında orduya erzak yetiştirmek için lazım olan toplam 50 bin dinarı hilafetin hazinesinden (Bünyadov :257.) bulamadığından Türklerden olan ordu

komutanları tarafından halifelikten uzaklaştırılmış dövülerek öldürülmüştü. Hilafet ağır bir savaş verdiği için ona tabi olan topraklardan çoğu ordu toplamaya mecbur olmuştu ki, bu da aynı yerlerin bütün iktisadi hayatını bozmuştu. Şehir sanatkarlarının çoğu ordu için yaraklı11 hazırlamağa yönlendirilmişti. Çoğu insan hilafet orduları için sengerler12 kurmaya, duvarlar örmeye, hendekler kazmaya, kaleler (Müller, II cild:199, Rusça) dikmeye yöneltilmişti. Garbi Midiya'dan13 Kilikya'ya kadar, Abbasiler hilafetinin bir ateş halkası içerisinde olması (el-Eziz:264) onun ticareti için de büyük zarar vurmuştu; hilafetin birçok ülkelerle, hususen Avrupa ve Volga boyu ile ticareti için düğüm noktası olan Azerbaycan'dan artık Abbasiler istifade edemiyordular. Savaşılan ve onunla komşu olan birçok yerler yakılmış, dağıtılmış, uzun müddet hilafet için yararsız, gelirsiz hala düşmüştü. Sırf bunun neticesi olarak, halife Vasık'ın devrinde (842-847) Azerbaycan'dan toplanan haraç 200 bin dirhem (İbn Xordadbeh:97) (13 bin 333 dinar 5 dirhem) yenmişti. Ordunu erzak ve parayla teçhiz etmek için hilafet çokça masraf yapılmalı, para harcamalı olmuştu ki, bu da hilafet hazinesini tamamiyle boşaltacak bir vaziyete getirmişti. Babekilere karşı gönderilen ordular için ne kadar para, erzak sarf edildiğini tam hesaplamak mümkün olmasa da aşağıdaki misalden onun ne kadar çok olmasını tahmini de olsa tasavvur etmek mümkündür. Orta asır tarihçileri belirtiyorlar ki, halife Mu'tesim sadece Afşin'in savaştığı her bir gününe 10 bin dirhem, savaşmadığı her bir gününe ise 5 bin dirhem veriyordu (Taberi:333). Bilindiği gibi Afşin, Haydar Babekilerle savaşan hilafet ordularının sonuncu komutanı idi ve ona kadar bu işin uhdesinden başka ordu komutanları gelememiş, kısa zamanda yenilmişlerdi. Z. Bünyadov netleştirmiştir ki, 835'de 3 Haziranda Afşin Babekilerle savaşan hilafet ordularının komutanı tayin edilmişti (Bünyadov :257-Rusça). 838'de Ocağın 4'ünde Babek ele geçirilerek, Samara'ya getirildi (Bünyadov :257-Rusça). Eğer Afşin'in vazifesini bugünden (yani, 4 Ocaktan) tamamlamış olarak hesaplırsak, diyebiliriz ki, 2 il 7 ay süren hizmeti vaktinde sadece ona, hilafet ortalama hesapla 6 milyon 510 bin dirhem para vermişti. 837'e halife savaşçıların maaşını ödemek için Afşin'e 30 milyon dirhem göndermişti. İbn Tabataba'nın "El-Fahri" eserinde rastlanan bir malumat sanki bu denemeleri tamamlıyor. Müellif,

¹¹ Silah.

¹² Siper, istihkam.

¹³ Midiya, Mada ve ya Maday (Yunan-Μηδία)-M.Ö. 728– M.Ö. 549 yıllarda yaşamış kadim devlet, şarkta ilk İmparatorluk (Medler).

Mu'tesim ölürken (842) hilafetin hazinesinde hemen hemen 8 milyon dirhem kalmıştı (Tabataba :229). Orta asırda maddi istinatgâhı olmayan bir devlet elbette, uzun müddet yaşamak iktidarına malik olamazdı. Onun tenezzülü ve parçalanması kaçılmaz idi. Burada Azerbaycan halkının özgürlük savaşının Abbasiler hilafetinin tenezzülü ve parçalanmasındaki rolünü detaylıca göstermek mümkün olmadığından, onun bazı yönleri gösterildi. Kısa olarak bir tarafı da kaydedilmelidir, “Babek’in takipçileri IX. asrın sonlarına dek hilafetteki bütün yeni isyanların nüvesini teşkil etmişler” (Bünyadov:270-Rusça).

Babekiler harekâtının en büyük içtimai tesiri 869 yılında Basra etrafında başlayan Zenciler isyanında ve IX. asrın sonlarında baş kaldırmış Karmetiler harekâtında olmuştur (Hossein Sadıghi, Les Mouvements Religieux Iraniens...:276-277; A'sghar Ali Engineer:207-208). Bu ise Babekiler harekâtının içtimai taleplerinin, orta asırlarda hilafet arazisinde yaşayan bütün yoksul tabakaların arzu, istek ve taleplerine bütün yönleriyle uygun olduğundan doğmuştur. Bunun için Babekilik ideolojisi (“Hürremiliğin maksat ve ideolojisi kendisinin en tam ve parlak ifadesini Babek harekâtında bulduğundan (Belyayev, 1965:253)”, “hürremilik”-“babekilikle” ifade edildi) yoksul köylü ve sanatkârların, kulların muhtelif zamanlarda hilafete karşı keskin silahı, ideolojisi ve ideoloji kaynağı olmuştur. Bu hatta bir kaç asır devam etmiştir. Denilenleri esaslandırmak için XI. asrın sonunda Selcuk sultanlarının veziri Nizamülmülk'ün “Siyasetname” eserinden alınan bir parça daha kıymetlidir. “Hükümdarların ve İslam'ın düşmanı olan zındıkların (Özen,2001: 17-62) emellerinin zuhuru hakkında” başlığı altında müellif: “... Allah göstermesin, eğer bu galip hâkimiyete (bırak, Yüce Allah kendisi onu sağ salim yapsın) her hangi bir kötülükler ortaya çıksın veya ayaklanma olsun... Bu köpekler gizli yerlerden çıkararak bu hâkim (devlete) karşı isyan edecekler, (onu) parçalamağa çağıracaklar; onların esas güçleri ise Rafızîlerden (Friedleander, 1908:137-159; Montgomery Watt, 1963: 119; Calmard, 1971:51;el-Berqî, 1964:119; en-Necâsî, 1317:214; et-Tûsî,1961:262,206;el-Mâmekânî, 1350, II:243-244; el-Meclisî, 1305-1315:127; et-Taberî, 1963:276'da da iktibas edilmiştir.;Murtazâ Râzî, 1313/1934:32-33; Şemseddîn ez-Zehebî, 1956: 154; el-Mûsevî, 1963, :99-101) ve hürremidinlerden (ibaret) olacaktır; iğtişâş, zındıklık ve bu gibi her ne desem onda bunlardan türeyecektir. Onlar (kalmaya) hiç ne koymayacaklar (Nizamülmülk, 1949:188,Rusça). Babekiler harekâtının Abbasiler hilafetini tenezzüle

uğratmakla, onun parçalanmasını ve nihayet, sükûtunu yaklaştırmakta diğer büyük rolü, sonradan hâkimiyeti kendi ellerine alan ve halifeleri bir oyunağa çeviren Türk terkipli alayların yaranmasında esas amil olmuştur.

Belli olduğu gibi hilafetin parçalanmasında bu Türk askeri güçlerinin ve onların komutanlarının büyük rolü var. Lakin hilafetin tenezzülünü ve parçalanmasını bütünlükle onların adına bağlayan tarihçiler yanlış yapmış olurlar. Diğer bir taraftan bunu da belirtmek lazımdır ki, Türklerin merkezi hâkimiyeti ele almasında bile, Babekiler harekâtı esas rol oynamıştı. Abbasilerin Türklere istinat etmesini tarihçiler muhtelif sebeplerle izah ediyorlar ve bu sahada çokça yanlış fikirler vardır. O konu hakkında burada görüş belirtmeyeceğiz. Bizce Mu'tesim'in Türklere kendi ordusunun özeğini¹⁴ teşkil etmesi, birçok Arap ve Avrupa tarihçilerinin gösterdikleri kimi, ne farslara nefretinden, ne de, anasının Türk olmasından meydana çıkmıştır. "Babekle çetin ve korkunç mücadele, ana esaslı askeri ıslahatın kaçılmaz olduğunu göstermiştir" (Zahoder:51). Azerbaycan'ın sert dağlarında savaşmayı başaran hem de her taraftan toplanan, muhtelif feodallerin askeri güçlerinden değil, yüksek askeri talim görmüş veya harpte derin tecrübesi olan savaşçılardan ibaret daimi nizami bir orduya büyük ihtiyaç vardı. Bir yandan Azerbaycan halkı ile yapılan ağır savaş neticesinde hilafetin evvelki silahlı güçlerinin tükenmesi, diğer bir yandan sırf savaş becerisi üstün olan nizami bir orduya ihtiyaç, Mutesim'i Orta Asya'da, Altay ve Tyan-Şan dağlarının eteklerinde yaşayan Türklere istinat etmeye, onlardan ordusunun çekirdeğini yeniden kurmaya mecbur etdi. O, her ihtimale göre Türklere karşı koymak için orduda Berberilerden (Şemseddin Sâmi, Kamus'ü l-A'lâm:2/1270-1271) (Meğriblilerden) ibaret alaylar da kurdurdu. Bunun özü ise, Mutesim'in Türklere inanmaması demek idi. Lakin esasen Türkler fiziki cihetten hususi olarak kuvvetli savaşçılar yetiştirdiğinden (Zahoder :51), Mutesim onarı kütleli surette orduya topladı. İtah (Müneccimbaşı, 1269h:138), Eşnas Türkî, Büyük Buğa, Cafer el-Hayyat, Vasıf (Özdemir,Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda...:211-230), vb. Türk sergerdelerini Mutesim şücaetlerine göre seçip götürmüştü (Muhemmed el-Xudari bek, 1935, III cild:24059;Taberi:67). Bütün bu adları belirtilen komutanlar büyük askeri tecrübelerle malik idiler. Babekiler harekâtı başladığından sonra Türklerin nüfuzu oldukça büyüdü. Yani askeri ıslahat hilafet için kendi

¹⁴ Çekirdeğini.

sonuçlarını göstermeye başladı. 838'de Bizans orduları üzerinde büyük galibiyet alındı. Hilafet yeni ordunun sayesinde kendisini Babekiler harekâtından, başka isyan ve savaşlardan kurtarsa da, ancak uzun sürmedi. Azerbaycan halkının özgürlük savaşı hilafeti tenezzül dalgalarına atmış, Türkleri hilafette siyaset sahnesine çıkarmıştı. Hilafetin zayıflığını hisseden bu Türk askeri güçleri galibiyetlerden ruhlanarak kendilerini serbest göstermeye, merkezi hâkimiyet uğrunda mücadeleye başlıyorlar. Halifelerle Türk sergerdeleri arasında siyasi hâkimiyet uğrunda keskin mücadele başladı. 847'de halife Vasık öldükten sonra, onun oğlu Muhammed'i halife seçmek istediler. Lakin Türk sergerdelerinden olan İtah ve Vasıf bunu reddedip, hilafet tahtına Vasık'ın kardeşi Mütevekkil'i çıkardılar. Böylelikle, halifeleri Türkler tayin etmeye başladı. Abbasilerin merkezi hâkimiyetteki nüfuzu da artık yok olmaya başladı, irsi hukukları ellerinden alınmıştı. Yani seçilen halifeler Türklerin isteğini yerine getiriyorlardı. Halife Mütevekkil (847-861) Türkleri merkezi hakimiyetten uzaklaştırmaya, kendi canını onlardan kurtarmaya çalıştı. Lakin Türk ordu komutanlarından Küçük Buğa ve Bağır Türkî sazişe¹⁵ gelip, bir deste Türkleş onu 247'de şevval ayının dördünde (Suyûtî, 1964:226; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, III: 240-241)¹⁶ (11 Aralık 861'de, Brokkelman, 1953:54-9 Aralık) öldürdüler. Bundan sonra Türkler halifelerin hayatını, yaşayıp-yaşamayacağını da halletmeye başladılar. Onlar artık hiç kimseyle hesaplaşmıyorlardı. Abbasiler sülalesinden daha hiç bir kimse halifeliye ya irsi, ya da başka yolla gele bilmiyorlardı. Türkler kimi isterse onu da seçiyorlardı, istedikleri halifeyi de öldürüyorlardı (Merçil, 1992, VI:499; Kara, 2007:37,40; Montgomery Watt, 1993:167; Mevdudî, 1971:29; Hitti, 1980, III:740,763; el-Fakî:238; Yusuf el-Iş, 1982:187; İbrahim Hasan, 1985, IV: 1974; İbrahim Hasan, 1970:82).

Hilafette büyük bir karmaşa hüküm sürüyordu. 861'den 870'e kadar ara çekişmelerinde 5 halife (Mütevekkil, Müntezir, Müste'in, Mu'tezz, Mühtedi) öldürülmüştü. Bu devirde Türkler

¹⁵ Antlaşma, sözleşme

¹⁶ Umer, Fâruk, "Nazrâtun fî Siyâseti'l-Mutevekkil", el-Mecelletu't-târihiyye, Bağdat, 1972; el-Mesûdî, Mûrûcu'z-zeheb, IV, 59; Miah the Reign al-Mutawakil thesis, P. 40 Asiatic Society of Pakistan, 1969. Makale yazarı bizim Samarra olarak çevirdiğimiz kelimeyi kanaatimizce sehven Şam olarak yazmıştır. Tarih kitaplarında Mütevekkil'in başkenti Samerrâ'dan Şam'a (veya Dimaşk) iki aylık bir süreyle naklettiği geçmektedir. Ayrıca o dönem içinde Şam'ın geniş bir bölgeyi kapsadığı ve Dimaşk'ın ise Şam bölgesi içinde bugün Suriye'nin başkenti olan Şam şehrini kapsadığı bilinmektedir (Ç.N.). "Bunun aksi doğrudur" ifadesinden kasıt komutanların siyasilerden yardım almış olmamaları değil aksine el-Mütevekkil'in öldürülme konusunda siyasilerin komutanlardan yardım almış olmalarıdır. Zira tarihi bilgiler Mütevekkil'in oğlu Muntasır'ın babasının öldürülmesi konusunda ciddi rol oynadığını gösteriyor.

kendi aralarında vuruşuyor, halifeleri ise top kimi (Müller,II cild:222-Rusça) oynatıyorlardı. İbn Tabataba, halife onların (Türklerin-E. E.) esiri gibi idi. İsterseler bırakıyor, isterseler çıkarıyor ve isterseler öldürüyorlardı¹⁷. 860'den 870'e kadar bir sıra eyalet canişini ve emirleri hilafetin tenezzülünden ve merkezi hâkimiyet uğrunda giden ara çekişmelerinin yaptığı kargaşadan istifade ederek hilafete tabi olmaktan vazgeçiyor, bazıları ise ondan yeni topraklar koparıyordu. 863'den Taberistan¹⁸ ve Deylem'de¹⁹ Aleviler devleti kuruldu. Bu devletin banisi Hasan ibn Zeyd olduğundan, ona Zeydiler devleti de deniliyordu. Sicistan'a sahip olan Yakub ibn Leys es-Saffar (en-Narşâhî:105; Tarih-i İbn-i Haldun:145) 248 (862)'de Herat'a doğru hareket etti (en-Nuveyrî, 1405/1985: XXV. 332; <http://www.alwaraq.com>.10. 12.2002, 5822; İbnu'l-Esir, VI:4; Kurt, 2002:95; Nelson, 1975,IV:136.). 868'de o, Herat'a girip, 255 (269)'de Kirmanı istila etdi. Böylelikle, hilafetin Şark eyaletlerinde yeni bir bağımsız devlet ortaya çıktı. Diğer bir taraftan ise Orta Asya'da Samaniler gittikçe kuvvetleniyordu. 868'de Mısırda Tuluniler devletinin kuruldu. Böylelikle, hilafette ilk bağımsız Türk sülalesi hâkimiyete geldi. IX. asırda Abbasiler hilafeti küçük bir emirliyi hatırlatacak dereceye geldi. Büyük bir imparatorluğun bu şekilde tenezzülüne ve parçalanmasına esas sebep ise, Azerbaycan halkının 816-837. yıllarda Babek'in komutanlığı altında Abbasiler hilafetine karşı yaptığı özgürlük savaşı olmuştur. "Babekiler harekâtı kuvvetli Abbasiler devletinin ayrı-ayrı devletlere parçalanmasını belirleyen esas siyasi güçlerden biri" (Bünyadov:31-Rusça) olmakla beraber hem de en önemlisidir.

KAYNAKÇA

AHMED B. ALİ EN-NECÂŞÎ; 1317,Kitâbu'r-ricâl, Bombay, s. 214.

A'SGHAR ALİ ENGİNEER, The Origin and Development of Islam, s. 207-208.

AYKAÇ, Mehmet;1993, Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdâri Teşkilatında Dîvânlar, TTK, Ankara.

AZERBAYCAN TARİHİ, Bakü, I hisse, seh. 141.

¹⁷ Tabataba, age. seh.243

¹⁸ Şimdiki İran'da Mazenderan, Gülistan ve Gilan eyaletlerini içine alan İran'daki tarihi bölge.

¹⁹ Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin tarihî adı. Doğusundaki Taberistan (bugünkü Mazenderan) batısındaki Gilan da geniş anlamla tarihî Deylem bölgesinin içine alınır. Deylem bölgesinin merkezlerinden Alamut kalesi İsmaililer'in kolu olan Nizariler'in eline geçince onların fedai olarak da kullanılmışlardır.

- AZİZ SAMİH, Berberîler Maddesi, Şimalî Afrika'da Türkler, İstanbul, İslam Ansiklopedisi.
- BARTOLD, V.;1912, Xalif i Sultan, "Mir İslama" kitabı, S. Peterburq, I cild, N1, seh. 215-216.
- BELYAYEV, E.; 1965, Arabı, İslam İ Arabskiy Xalifat V Ranee Srednevekoye, Moskva, seh. 253.
- BROKKELMAN, K. ;1953, Tarih eş-Şuub el-İslamiyye, Beyrut, II cild, seh. 54 (dekabrın 9da).
- BÜNYADOV, Z.; 1965, Azerbaycan VII-IX asırlarda. B., seh. 31-32 (Ruşça).
- CALMARD, J.;1971, "Le Chiisme İmamite En Iran A L'epoque Seldjoukide, D'apres Le Kitab Al-Naqd", Le Monde İranien Et L'İslam, I, Cenova ve Paris, ss. 43-67 arası s. 51.
- CEHŞİYÂRÎ, el-Vüzerâ ue'l-küttâb, s. 285-408.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, I-XIV, İstanbul, III, 240-241.
- EBDÜRREHMAN İBN XELDUN EL-MEĞRİBÎ; 1958, Kitab el-İber Va Divan El-Mübteda Va El-Xeber Fi Eyyam El-Arab Va-L-Ecem Va El-Berber, Beyrut, IV cild I hisse, seh. 419.
- EBÛ BEKR MUHAMMED B. CA'FER EN-NARŞÂHÎ, Târîhu Buhâra, Çev. E. Abdülmecîd Bedevî-Nasrullah Mübeşşir, Kahire, Trz., s. 105.
- EBÛ CA'FER ET-TÛSÎ; 1961, Kitâbu'r-ricâl, nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm, Necef, s. 262.
- EBU CEFER MUHAMMED İBN CERİR ET-TEBERÎ, Tarih er-Rusul va El-Muluk, Qahire, cild :V,10cu hisse, seh. 226.
- EBU CEFER MUHAMMED İBN CERİR ET-TEBERÎ, Tarih er-rusul va el-muluk, Qahire, XI cild 11ci hisse, seh.
- EBU YUSÛF YEQUB İBN İBRAHİMÎ; 1346h, Kitab el-Xerac, Qahire, seh. 75-76.
- EBU-L-FİDA; 1959, El-Müxteser Fi Exbar El-Beşer, Beyrut, III cild, seh. 57 .
- EBU-L-HESEN Eli bin el-Hüseyn el-Mesudi; 1893, Kitab et-Tenbih va-l-Eşraf, Leyden, seh. 193 .
- EHMED BİN ZEYNÎ; 1989, Kitab Tarih Ed-Duvel El-İslamiyye, Qahire, seh. 19.
- EHMED EMİN; 1952, Zühr el-İslam, Qahire, seh. 3-5
- EL-BERQÎ; 1964, Kitâbü'l-Mehâsin, (nşr. Muhammed Sâdık Bahru'l-ulûm), Necef.
- EL-FAKÎ; 1987, İsamüddin Abdurrauf, ed-Devletü'l Abbasiyye, Kahire.

- EL-MÂMEKÂNÎ; 1350, Tenkîhu'l-ma'kûl, Necef, II, 243-244.
- EL-MES'ÛDÎ; 1990, Mûrûcu'z-Zeheb, IV, Darul Kutubil İlmiyye, Beyrut.
- Encyclopedia of Islam (New edition), "al-A'mash", (C. Brockelmann, Ch. Pellat).
- EN-NUVEYRÎ, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs; 1985, NihâyetüH-Ereb fi Funüni'l-Edeb. XXVI, (tah. M. F. Anîtil-M. T. el-Hacerî), Mısır, Hicri:1405, s. XXV. 332.
- FRIEDLEANDERİ; 1908, "The heterodoxies of Shiites in the Presentation of Ibn Hazm", JAOS, 29, ss. 137-159.
- FRYE, R. Nelson; 1975, "The Samanids", Cambridge History of Iran, Cambridge, IV, 136-161, s. 136.
- H. QASIM EL-EZİZ; 1966, El-Babakiyye (Av İntifadetu Eş-Şeb El-Azerbaycaniyye Dıdda El-Hilafeti-l Abbasiyye), Musku, seh. 330-334.
- HALÎFE B. HAYYÂT; 1405/1985, et-Târîh, nşr. Ekrem Ziya Ömer, I-II, Riyad.
- HÂNDMÎR, Düstûru'l-Vüzerâ, Tahran, s. 61-67.
- HASAN İBRAHİM HASAN; 1970, en-Nuzumu'l İslamiyye, Kahire, s. 82.
- HASAN İBRAHİM HASAN; 1985, İslâm Tarihi, çev. Komisyon, İstanbul, IV, 1974
- HATÎB, Târîhu Bağdâd, XII, Beyrut, tsz.
- HESEN, H. İ., Tarih el-İslam es-siyasi va ed-dini..., Qahire, III cild, seh. 1-2
- HİTTİ, Philip K. ; 1980, Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Trc. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- HOSSEİN Sadıghi, G., Les Mouvements Religieux Iraniens, s. 276-277.
- İBN BÂBEVEYH, Cüyûnü Ahbâ-Ri'r-Rızâ, Kum 1377, II, 154-159.
- İBN ET-TİQTAQA MUHEMMED İBN ELİ BİN TABATABA; 1960, Tarih ed-duvel el-İslamiyye, Beyrut, seh. 243.
- İBN XORDADBEH, Kitab el-Mesalik Va-L-Memelik, seh. 97.
- İbnu'l-Esir, el-Kamil Fi't-Tarih, I-IX, Mı, sır 1347-1357, VI. 4.
- KARA, Seyfullah; 2007, Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları, İstanbul, s. 37.
- KURT, Hasan; 2002, Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tâhiroğulları, Ankara, s. 95.
- MADELUNG, W.; 1992, "New Documents Concerning al-Ma'mûn, al-Fadl b. Sahi and cAlî al-Rıdâ", Religious and Ethnic Mouements in Medieual İslam, London, s. VI/333-346.

- MEDNİKOV, N., 1907, O Priçinax Raspadenii Arabskoy İmperii, S. Peterburq.
- MERÇİL, Erdoğan; 1992, “Büveyhîler”, DİA, İstanbul, VI, 499.
- MERZÛBÂNÎ;1402/1982,Mu'cemü's-Şu'arâ , Kahire 1354-Beyrut, s. 313.
- MES'ÛDÎ, Mürücü'z-zeheb (Meynard), VI, 424, 438; VII, 2-3, 61.
- METS, A. ; 1966, Musulmanskiy Renessas, Moskva, seh. 13-15.
- MEVDUDÎ; 1971, Ebu'l A'la, Selçuklular Tarihi, çev. Ali Genceli, Ankara, s. 29.
- Miah the Reign al-Mutawakil Thesis;1969, P. 40 Asiatic Society of Pakistan.
- MONTGOMERY Watt.(1963), “The Rafidites: A. Preliminayr Study”, Oriens, XVI.
- MONTGOMERY,Watt;1993, İslâm Nedir, çev. Elif Rıza, İstanbul, s. 167.
- MUHAMMED B. EBÎ'L-KÂSİM ET-TABERÎ;1963, Bişârâtü'l-mustafâ, Necef, s. 276.
- MUHAMMED BÂKİR EL-MECLÎSÎ;1305-1315, Bihâru'l Envâr, Persia, XV/i, s. 127.
- MUHEMMED EL-XUDARÎ BEK; 1935,Muhadaratu Tarihi-L-Umemi-L-İslamiyye, Qahire, III cild, seh. 24059.
- MUIR, W. ;1984, The Caliphate, London, s. 484, 492, 494, 496-497.
- MURTAZÂ RÂZÎ;1313/1934, Tabsirâtü'l-'avâmm, nşr. A. İkbâl,Tahrân, ss. 32-33.
- MÜLLER, A.;1895, İslam Tarihi, S. Peterburq, II cild, seh. 199 (Rusça).
- MÜNECCİMBAŞI; 1269h, Sehaifu-l-Exbar, Misir, II cild, seh. 138.
- NİZAMÜLMÜLK; 1949, Siyasetname, Moskva, seh. 188 (Rusça).
- NÜVEYRÎ, Nihâyetü't-Ereb, XXII, 208-210.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 18. SAYI-S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s.211-230.
- ÖZEN, Şükrü; 2001, İslam Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfi'nin İdamının Fıkfiliği, Makale, İslam Araştırmaları,6, 17-62.
- QRİQORYAN, T. Ter;1942, Borba Arsaxa Arabskimi Zaxvtçikami v IX veke, Baku, seh. 1119
- A. MASSE; 1964, İslam, Baku, seh. 64-65.
- SÂMÎ, Şemseddin,Kamus'ü l-A'lâm, 2/1270-1271.
- SEİD NEFİSÎ;1335h (1956), Tarihe Xanedane Tahiri, Tehran, seh. 167.

-
- Sir Harry II. Johnston, A History of the Colonization of Africa by Alien Races, Cambridge, 1930.
- SOURDEL, D.; 1959-60, Le Vizirat Abbaside de 749 a 936, Damas, I, 196-213.
- STANLEYLANE-Poole; 1890, The Story of the Barbary Corsairs, New York and London.
- SUYÛTÎ; 1964, Tarihu'l-Hulefâ, el-Kâhire, s. 226.
- ŞEMSEDDÎN EZ-ZEHEBÎ; 1956, Tezkiratü'l-huffâz, Haydarabad, I, 154.
- ŞEREFUDDÎN EL-MÛSEVÎ; 1963, Kitâbu'l-murâca'ât, Necef, ss. 99-101.
- TABERÎ, Târih İde Goeje, m, 709, 771-773, 778-794, 802-805, 808, 830, 841, 925, 977, 997, 1013, 1025-1027.
- TARİH-İ İBN-İ HALDUN; 1366, terc. Abdulmuhammed Ayeti, Müsesesey-i Mutaleat-i ve Tahkik Pejuheş, Tahran s. 145.
- THE RAFİDİTES; 1963, A preliminary study", Oriens, 16, ss. 110-121 arası sy. 119.
- ULEBİ, E. ;1961, Savrat ez-zinc ve Qaidihe Eli bin Muhammed, Beyrut, seh. 54-55.
- UMER, Fâruk; 1972, "Nazrâtun fî Siyâseti'l-Mutevekkil", el-Mecelletu't-târihiyye, Bağdat.
- VSEMİR NAYA İSTORİYA; 1951, III cild, Moskva, seh. 119.
- XEYYAT, M.; 1955, Et-Tarih el-İslamiyye, Sayda, 1375h, seh. 51.
- YA'KÛBÎ; 1960, Târih, II, Beyrut.
- YILDIZ, Hakkı Dursun; 1976, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, s. 62-65
- YUSUF EL-İŞ; 1982, Tarihu'l Asri'l Hilâfeti'l Abbasiyye, thk. Muhammed Ebu'l Ferec el-İş, Dimaşk, s. 187.
- ZAXODER, B. N.; 1944, İstoriya Vostoçnoço Srednevekova (Xalifat i Blijniy Vostok), Moskva, seh. 48-51.
- ZETTERSTEEN, K. V. "Fazıl", İA, IV, 532.
- ZEYDAN, C., Et-Temeddun el-İslamiyye, I cild, seh. 107-108.
- <http://www.alwaraq.com>. (10. 12. 2002), 5822.

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ¹

Salih TÜREDİ²

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, Türkiye'nin de arasında olduğu 30 gelişmekte olan ve 23 gelişmiş toplam 53 ülke için tahmin edilmiştir. 1995-2008 dönemine ilişkin yıllık verilerden yararlanılarak gerçekleştirilen analizde sabit ve tesadüfi etkiler panel veri yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar incelenen dönemde gelişmiş ülkelerde daha fazla olmakla birlikte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye pozitif etkide bulunduğunu ortaya koymuştur. Şöyle ki söz konusu teknolojilerin ekonomik büyümeye katkısı, dikkate alınan vekil değişkene bağlı olarak, gelişmiş ülkelerde % 0.04 ila % 0.38 aralığında, gelişmekte olan ülkelerde %0.03 ila %0.09 aralığında değişmektedir. Bu sonuçlar, bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde, ekonomik kalkınmanın ve yüksek oranlı sürdürülebilir bir büyümenin temin edilmesinde oldukça stratejik öneme sahip olan bir faktör olduğu şeklindeki teorik varsayımı açık şekilde desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), Ekonomik Büyüme, Panel Veri, Gelişmekte Olan Ülkeler, Gelişmiş Ülkeler.

THE IMPACT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES TO ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS FOR DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES

ABSTRACT

The effect of the Information and Communication Technologies on economic growth has been estimated for 30 developing countries including Turkey and 23 developed countries. By using yearly data, the fixed effect and random effect panel data methods are used to analyze this effect for the time period 1995-2008. We found that information and communication technologies have positive impacts on the economic growth both in developing and developed countries. The effect is higher for the developed countries. The effect of the aforementioned technologies on economic growth, depending on the proxy variable, is between %0.04 and %0.38 in the developed countries and between %0.03 and %0.09 in the developing countries. Those results support the theoretical assumption that information and communication technologies are one of the strategic factors for the economic development and high rate sustainable economic growth.

Key Words: Information and Communication Technologies (ICT), Economic Growth, Panel Data, Developing Countries, Developed Countries.

¹ Bu makale, KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Temelinde Yeni Ekonominin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Teori, Literatür ve Uygulama" başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, salih.turedi@erdogan.edu.tr

GİRİŞ

İnsanoğlunun ihtiyaçlarına yönelik alet ve araçların üretilmesi ya da geliştirilmesi için gerekli olan bilgi ve yetenek (<http://tr.wikipedia.org/wiki/teknoloji>) olarak tanımlanan teknoloji, 19. yüzyıl'dan itibaren toplumların ekonomik ve sosyal hayatlarını önemli düzeyde etkilemiştir. Sanayi devriminin ortaya çıkışı ile başlayan teknolojik gelişim süreci, 20. yüzyılın sonlarından itibaren ise önemli ölçüde, bilgi ve iletişim teknolojileri çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır.

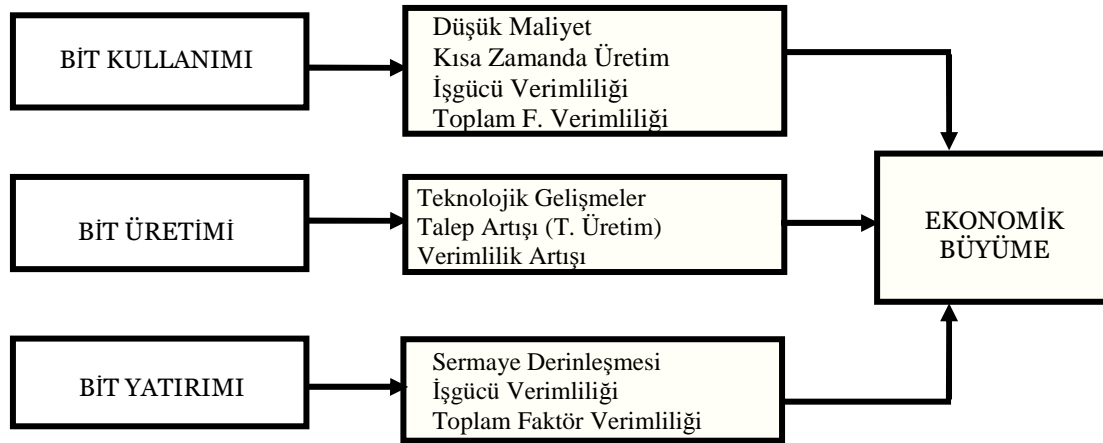
1990'lı yılların başında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya çıkan, bilgisayar donanımı, yazılımı ve ekipmanları ile iletişim araç ve gereçlerinin bileşiminden oluşan bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kısaca; bilgiyi depolamak, işlemek ve dağıtmak için gerekli olan teknolojik altyapı ile birlikte, bu teknolojilerin erişimi ve kullanımının düzenlenmesinde gerekli ekonomik kurumları içeren bütünleşik bir sistem şeklinde tanımlanması mümkündür (Wangwe, 2007: 1). Kısaca, iletişim araçları aracılığı ile bilgiye erişim imkanı sağlayan teknolojiler bütünü olarak da tanımlanabilen bilgi ve iletişim teknolojilerinin yarattığı etkiler, sadece kendi alanıyla sınırlı kalmamakta, ekonomideki diğer sektörlerle de yansımaktadır. Sözü edilen etkiler, üretim ve hizmet alanından başlayıp, tüketim sürecinin içerisinde olan toplumsal yaşamda da kendini göstermekte (TMMOB, 2011), dolayısıyla toplumsal yaşama, farklı ifadeyle, sosyal sermayeye pozitif katkı sağlamaktadır. Örneğin bu teknolojilerin kamu alanında kullanılması, daha şeffaf bir kamu yönetimi anlayışını, üretim ve hizmet alanında kullanılması, mal ve hizmetlerin daha kaliteli ve düşük bir maliyetle üretim ve satışını, işgücü piyasasında kullanılması, yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasını, eğitim ve sağlık alanında kullanılması ise yeni eğitim ve öğretim teknikleri ile daha etkili tedavi yöntemleri geliştirilerek beşeri sermayenin niteliğini yüksetmede oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Bu şekilde, geniş kullanım alanına sahip olması ve kapsamlı etkiler yaratması bakımından BİT'ler günümüzde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler tarafından istikrarlı ve yüksek oranlı büyüme sürecinin tesis edilmesinde önemli bir katalizör olarak kabul edilmekte ve bu stratejik öneminden ötürü ülkeler, sahip oldukları BİT hizmetleri ile alt yapı olanaklarını geliştirmeye çabalamaktadırlar.

Çalışmanın amacı 23 gelişmiş ve içerisinde Türkiye'nin'de yer aldığı 30 gelişmekte olan ülkede, BİT'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tahmin etmektir. Bu doğrultuda yapılan çalışma aşağıdaki şekilde organize edilmiştir. Giriş bölümünün ardından birinci bölümde, bilgi

ve iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik teorik düzeyde bazı bilgilere yer verilmiştir. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik literatürün verildiği ikinci bölümü, ekonometrik yöntem ve veri setinin tanıtıldığı üçüncü bölüm takip etmiştir. Elde edilen ekonometrik analiz bulgularının değerlendirildiği dördüncü bölümü ise çalışmanın genel bir değerlendirmesinin yapıldığı sonuç kısmı izlemiştir.

I. BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ-EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Bir ekonominin daha fazla mal ve hizmet üretme kapasitesindeki artış (Bongo, 2005: 1) şeklinde tanımlanan büyüme üzerinde bilgi ve iletişim teknolojileri verimlilik artışları yaratmak suretiyle pozitif etkide bulunmakta ve söz konusu BİT kaynaklı verimlilik artışları ise aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi; kullanım, üretim ve yatırım şeklinde üç kanal ile ortaya çıkmaktadır.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1: Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Büyümeyi Etkileme Kanalları

- *BİT Kullanımının Ekonomik Büyümeye Katkısı*: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim faaliyetlerinde temel bir üretim faktörü olarak kullanılması, üretim için gerekli olan her türlü bilgi akışını hızlandırarak, zaman ve maliyet avantajları yaratmakta ve bu şekilde, mal ve hizmetlerin daha kısa bir sürede ve daha düşük bir maliyetle üretilebilmesine imkan sağlayarak (Bongo, 2005:1), ekonominin genelinde toplam faktör verimliliğini ve dolayısı ile de işgücünün

verimliliğini yükselterek ekonomik büyüme pozitif yönde katkı sağlamaktadır. BİT kullanımı, verimlilik artışının yanında, hem ekonomideki fiziki ve beşeri sermaye birikimini artırmak, hem pozitif dışsallıklar yaratmak ve hem de daha düşük işlem maliyetleri, daha yüksek bilgi işçileri verimliliği ve daha hızlı yenilik gibi üretim sektörlerinin etkinliğini artıran network (ağ) etkileri yolu ile de ekonomik büyüme hızlandırabilmektedir (Moradi ve Kebryaee, 2009: 1).

- **BİT Üretimine Ekonomik Büyüme Katkısı:** Bilgi ve iletişim teknolojileri mal ve hizmet üretimi, verimlilik ve talep artışı yaratmanın yanında, hızlı teknolojik gelişmeler yoluyla büyüme hızlandırmaktadır. Gerek ekonomik faaliyetlerde (özellikle üretim sürecinde) gerekse de hayatın her alanında geniş bir kullanıma sahip olması, söz konusu teknolojilere yönelik mal ve hizmet talebinin ekonomideki diğer mal ve hizmet talebine oranla daha hızlı artmasına neden olmaktadır. (Wangwe, 2007: 14). Dolayısıyla ile artan bu talebin karşılanabilmesi için söz konusu teknolojilere ilişkin mal ve hizmet üretiminin yapılması, hem hızlı teknolojik gelişmeler yoluyla ekonominin genelinde toplam faktör verimliliğini artırarak, hem de ekonomide yaratılan katma değere, farklı bir ifadeyle, toplam üretime doğrudan katkı sağlayarak (Samimi ve Ledary, 2010: 3086) ekonomik büyümede artışa neden olmaktadır.

- **BİT Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Katkısı:** Bilgi ve iletişim teknolojisi yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, çalışan (işgücü) başına düşen sermayedeki artışla (sermaye derinleşmesi) ortaya çıkmaktadır. Buradaki etki, sanayi devrimi ile gerçekleşen verimlilik artışı ile paralellik sergilemektedir. Sanayi devrimi ile, üretimde kullanılan işgücü ve sermaye dengesi sermaye lehine değişim göstererek verimliliği yükseltmiş ise, benzer şekilde, BİT yatırımlarının artması da, işgücü verimliliğini artırarak mevcut işgücü düzeyinde daha fazla üretim yapılmasına imkan sağlayarak ekonomik büyüme katkı sağlamaktadır (DPT, 2006: 4).

Diğer taraftan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi her zaman pozitif olamamakta, bir takım faktörlere ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak bu etki, sınırlı düzeyde ya da etkisiz olabilmektedir. Söz konusu teknolojilerin büyüme olumlu etkilememesinin temel nedeni, çoğu ülkenin, verimlilik artışı yaratacak miktarda BİT yatırımı yapmamış olmasıdır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin içerisinde bulunduğu bu gruptaki ülkeler bu teknolojilere ilişkin yeterince yatırım harcaması gerçekleştirmiş olsalar dahi, bu yatırımları fiziki alt yapı ile eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye yatırımları gibi tamamlayıcı

yatırımlarla desteklemedikçe bu teknolojilerden sınırlı düzeyde fayda elde etmektedirler. Çünkü teknoloji tek başına ekonomik büyümeyi sağlayamamakta sadece fırsatlar sunmaktadır (Pohjola, 2002: 392-394). Bilgi ve iletişim teknolojilerin büyüme üzerindeki etkisinin diğer bir belirleyici faktörü ise ülkelerin ticari dışa açıklık oranlarıdır. Dış ticaretin ülkelerin yeni teknolojilere sahip olmasına imkan sağlayarak uzmanlaşma yoluyla verimliliği ve dolayısı ile de büyümeyi pozitif etkilediği dikkate alındığında, dış ticarete yönelik katı uygulamaların varlığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki yerel ve küresel taşmalar sonucunda ortaya çıkan kazanımlarının etkisini sınırlandırmaktadır (Venturini, 2007: 21).

Söz konusu teknolojilerin büyüme üzerindeki etkisi sınırlı düzeyde olabildiği gibi, bazı sonuçları itibariyle negatif te olabilmektedir. Benzer bir şekilde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen söz konusu bu negatif etkiler temel olarak istihdam ve gelir dağılımı gibi makroekonomik değişkenler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Teknolojik gelişme ile birlikte, vasıflı işgücü talebi artarken, vasıfsız işgücü talebi azalmaktadır. Bu durum, vasıflı işgücünün düşük vasıflı işgücü yerine ikame edilmesini beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olan ve literatürde beceri yanlı etki (skilled-biased effect) olarak tanımlanan bu süreç işgücü piyasasında önemli bazı yapısal değişimlere neden olmakta ve vasıfsız işgücünün toplam istihdam içindeki payının yüksek olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde işsizlik artışı yaratacak büyümeye negatif etkide bulunabilmektedir (Nour, 2002: 1).

Öte yandan, bilgi ve iletişim teknolojileri gelir dağılımı eşitsizliğini artırarak da büyüme üzerinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Şöyle ki, gelir seviyesi düşük olan gelişmekte olan ülkeler kaynak yetersizliği nedeniyle, BİT'lerden maksimum düzeyde fayda sağlanabilmesi için gerekli fakat oldukça maliyetli olan bazı araç ve gereçleri temin edememekte iken, yüksek gelirli gelişmiş ülkeler bu faktörler bakımından gerekli olan donanım ve altyapıya sahiptirler. Dolayısı ile gelişmiş ülkelerde hızlı BİT birikimine imkan veren bu durumun sonucunda, dünyadaki her ülkenin BİT'lerden aynı derecede yararlanamaması şeklinde ifade edilen ve gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında hali hazırda var olan dijital bölünme daha da genişlemekte ve bu şekilde gelir seviyesi düşük olan gelişmekte olan ülkeler daha da fakirleşmektedir (Guetat ve Drine, 2007: 2-3; Nour, 2010: 4). Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında gelişmiş ve gelişmekte

olan ülkeler arasında önemli bir ayrımın olduğunu ortaya koyan bu durum aşağıdaki tabloda yer alan BİT'lere ilişkin çeşitli istatistiksel göstergeler ile daha açık bir şekilde anlaşılabilir.

Tablo 1: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bilgi ve İletişim Teknolojileri

2008 Yılına Ait İstatistik Veriler	İnternet Kullanıcı Sayısı (100 Kişi)	Cep Telefonu ve Sabit Hat Abone Sayısı (100 Kişi)	BİT Malları İhracatının T. İhracat İçindeki Payı	Fiziki Sermaye Birikimi (Milyar \$)	Beşeri Sermaye Birikimi [Okullaşma Oranı (%)]
Gelişmiş Ülkeler					
ABD	74.1	139.8	12.7	2534.4	82.9
İngiltere	78.2	180.0	7.7	441.8	57.4
Fransa	68.3	149.2	4.2	603.3	54.1
Danimarka	85.0	170.2	3.3	71.1	78.0
İsveç	90.1	175.8	8.6	97.4	70.8
Finlandiya	83.71	159.6	14.8	58.2	95.0
Japonya	74.71	124.3	14.3	1126.8	58.0
Güney Kore	79.53	137.7	21.4	272.9	103
Ort.	79.2	154.5	10.8	650.7	74.9
Gelişen Ülkeler					
Türkiye	34.3	112.7	2.1	145.2	38.3
Tunus	27.3	95.2	3.8	10.5	33.6
Endonezya	7.91	75.1	4.7	141.3	21.2
Romanya	32.5	137.1	4.4	62.2	62.2
Mısır	18.0	65.2	0.3	36.2	30.4
Brezilya	33.8	99.9	1.8	315.8	34.4
Azerbaycan	27.8	90.5	0.0	14.9	9.0
Arjantin	28.1	141.0	0.2	76.0	69.3
Ort.	26.2	102.08	4.6	100.2	37.3

Kaynakça: World Development Indicators, [2009, 2010, 2011, 2012].

Tablo incelendiğinde, internet kullanıcı sayısı ile cep telefonu ve sabit hat abone sayıları açısından gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere göre önde oldukları görülmektedir. Örneğin, ortalamalardan hareketle bakıldığında, 2008'de, ele alınan gelişmiş ülkelerde internet kullanıcı sayısı ile telefon abonelerinin sayısı 79.2 ve 154.5 iken, gelişmekte olan ülkelere ise bu oranlar sırası ile ortalama 26.2 ve 102.08 olarak gerçekleşmiştir. Buna benzer bir durum BİT üretiminin önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilen BİT malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı ile söz konusu teknolojilerin büyüme üzerinde etkili olabilmesi veya mevcut olan etkisinin artırılabilmesi için gerekli tamamlayıcı faktörler olan fiziki ve beşeri sermaye birikimi açısından da söz konusudur. Örneğin bakıldığında, aynı dönemde gelişmiş ülkelere gerçekleşen ortalama

fiziki sermaye birikimi (sabit sermaye yatırımı) 650 milyar dolar iken, gelişmekte olan ülkelerde yaklaşık 100 milyar dolar düzeyindedir. Gerek yukarıda değinilen teorik yaklaşımlardan gerekse de BİT kullanım ve üretimine ilişkin istatistiki verilerden hareketle BİT'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile yakından ilişkili olduğu ve söz konusu bu etkinin, kullanım, üretim ve yatırım bakımından önder konumda olan gelişmiş ülkelerde, takipçi konumunda olan gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

II. LİTERATÜR TARAMASI

BİT-büyüme ilişkisi son 20 yıldır büyüme literatürünün önemli bir araştırma konusudur. Bu konudaki ilk çalışmaların, söz konusu teknolojilerin ortaya çıktığı 1990'lı yılların ortasından itibaren, gelişmiş ülkelerde yapıldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, ekonomik faaliyetlerin küresel boyut kazanması ve ulusal ve uluslararası faaliyetlerde yaygın kullanım alanı bulmaya başlaması ile birlikte, ekonomik etkinliği gelişmekte olan ülkelerde de artış kaydeden BİT'lerin etkileri 2000'li yılların başından itibaren gelişmekte olan ülkelerde de araştırılmaya başlanmıştır. Ağırlıklı olarak, zaman serisi ve panel veri yaklaşımlarından yararlanan bu çalışmaların ortaya koyduğu genel bulgu, yönü ve büyüklüğü, inceleme dönemine, uygulanan ekonometrik analiz yöntemine ve ele alınan ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermekle birlikte, BİT'lerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde büyümeye pozitif katkı sağladığı şeklindedir.

Oliner ve Sichel (1994), neoklasik ve içsel büyüme teorileri çerçevesinde, ABD'de bilgi ve iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme ilişkisini 1970-1992 dönemini kapsayan veriler ile incelemiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerini temsilen bilgisayar donanımının kullanıldığı araştırmada, neoklasik model dikkate alınarak yapılan regresyon analizi bilgisayar donanımının büyümeye katkısının yıllık %0.16, içsel büyüme modeli kullanılarak yapılan regresyon analizi ise bilgisayar donanımlarının büyümeye %0.32'lik katkı sağladığını göstermiştir. İçsel büyüme modelinin neoklasik modele göre söz konusu teknolojilerinin büyüme üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisini göstermesi açısından daha etkili olduğunu belirten araştırmacılar, ilave olarak, bilgi devriminin yalnızca bilgisayar ile değil aynı zamanda iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan hızlı gelişmelerle gerçekleştiğini ve söz konusu teknolojilerin büyümeye katkılarının tam olarak hesaplanabilmesi için iletişim teknolojilerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

Pohjola (2000) gelişmiş ve gelişmekte olan 39 ülkede yaptığı çalışmada bilgi teknolojisi yatırımları ile büyüme arasında anlamlı herhangi bir ilişki belirleyememiştir. Gelişmiş ülkelerde bilgi teknolojilerinin verimliliğini yükselten önemli düzeyde fiziki ve beşeri sermaye birikimi mevcutken gelişmekte olan ülkelerde ise henüz yeterli düzeyde sermaye birikiminin olmamasını bu durumun nedeni olarak belirten araştırmacı buradan hareketle, bilgi teknolojisi yatırımlarının ekonomik büyüme pozitif katkı sağlayabilmesi için ülkelerin belirli bir gelişmişlik seviyesine erişmiş olmasının gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Colecchia ve Schreyer (2001) büyüme muhasebesi yaklaşımı ile 1980-2000 dönemi için 9 OECD üyesi ülkede (Avustralya, Fransa, Almanya, Kanada, Fransa, İtalya, Japonya, ABD ve İngiltere) bilgi ve iletişim teknolojisi sermaye birikiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada söz konusu teknolojilere ilişkin yapılan yatırımların ekonomik büyüme pozitif yönde bir katkı sağladığını ve bu katkının ise ele alınan ülkelerin ekonomik yapılarındaki farklılıklara bağlı olarak yıllık ortalama %0.2 ila %0.5 aralığında değiştiğini tespit etmişlerdir.

Türkiye ekonomisinde yaptığı çalışmada Dağdelen (2002), bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ve üretiminin ekonomik büyüme katkısını araştırmıştır. Yıllık zaman serisi verileri kullanılarak gerçekleştirilen EKK analizine göre, oldukça zayıf olmakla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri Türkiye’de büyümeyi pozitif şekilde etkilemektedir.

Cheng ve Cheng (2006), sabit ve tesadüfi etkiler panel veri yöntemlerinden yararlanarak 1996-2002 dönemi için yaptıkları çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 10 ülkede bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının büyüme performansı üzerinde istatistiksel bakımdan güçlü ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Buradan hareketle araştırmacılar, ampirik analiz sonuçlarının, “bilgi ve iletişim teknolojisi yatırımları ülkelerin kalkınmaları için dramatik bir öneme sahiptir” şeklindeki teorik varsayımı desteklediğini ifade etmişlerdir.

Pazarlıoğlu ve Gürler (2007), sabit etkiler panel veri metodundan yararlanarak, Avrupa Birliği (AB) çekirdek ülkeleri, üye ülkeleri ve aday ülkelerinde telekomünikasyon yatırımları ile ekonomik büyüme ilişkisini tahmin etmişlerdir. 1990-2004 dönemine ilişkin yıllık panel veriler kullanılarak uygulanan analiz sonuçları incelendiğinde telekomünikasyon alt yapı yatırımlarının ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılan kişi başı reel GSMH üzerindeki etkisinin pozitif

olduğu gözlenmiştir. Buna göre, söz konusu yatırımlarda gerçekleşen %1'lik bir artış ele alınan ülkelerde büyüme yaklaşık %0.33 oranında artırmaktadır.

Khong (2008), içsel büyüme modeli çerçevesinde gelişmiş ve gelişmekte olan toplam 100 ülkede ekonomik büyümenin belirleyicilerini araştırmıştır. İki ve üç aşamalı panel EKK'nın kullanıldığı çalışmada ülkeler, düşük ve yüksek bilgi iletişim teknolojisi kullanım yoğunluğuna sahip ülkeler şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Ayrıca, bölgesel etkilerin belirlenebilmesi açısından, Gelişmekte olan Batı Asya, Latin Amerika, Sahra Altı Afrika ve Endüstrileşmiş ülkeler gibi dört bölgesel kukla değişkeninin de oluşturulan tahmin denklemine dahil edildiği analizden, bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının büyümenin temel belirleyicilerinden biri olduğu belirlenmiştir.

Erdil ve diğ (2009), az gelişmiş ve Türkiye'nin de içinde olduğu 131 ülkede bilgi ve iletişim teknolojilerinin büyüme etkisini test etmişlerdir. GMM metodunun kullanıldığı ekonometrik analizden elde edilen sonuçlara göre, fiziki ve beşeri sermaye birikimi gibi bir üretim faktörü olarak kabul edildiğinde ve bazı kontrol değişkenlerle birlikte kullanıldığında söz konusu teknolojiler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle araştırmacılar, söz konusu teknolojilere ilişkin yapılan yatırımların sürdürülmesinin önemine dikkat çekmişlerdir.

Yapraklı ve Sağlam (2010), gelişmekte olan ülke statüsünde olan Türkiye'de ekonomik büyüme ile bilgi ve iletişim teknolojileri arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü araştırmıştır. Fiziki sermaye, beşeri sermaye, işgücü ve telekomünikasyon yatırımlarının açıklayıcı değişken olarak dahil edildiği Neoklasik tipi üretim fonksiyonu kullanılarak gerçekleştirilen uzun ve kısa dönemli ilişki tahmininde, bilgi ve iletişim teknolojilerini temsil eden telekomünikasyon yatırım harcamalarının regresyon denkleminde yer alan diğer üretim faktörlerine kıyasla düşük olmakla birlikte ekonomik büyüme üzerinde pozitif katkıda bulunduğu belirlenmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yenilik ve verimlilik aracılığı ile büyüme olumlu yönde etkilediğini ifade eden Samimi ve Leadary (2010), gelişmekte olan 30 ülkede, 2001-2006 dönemi için bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme etkilerini analiz etmişlerdir. Büyüme göstergesi olarak GDP'nin, teknolojinin göstergesi olarak ise Dijital Fırsat Endeksinin (DOI) alındığı ve tesadüfi etkiler panel veri yaklaşımı kullanılarak yapılan analizden, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel bakımdan anlamlı olan pozitif

bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Buna göre, söz konusu teknolojilerin kullanımındaki %1'lik bir artış, büyüme üzerinde %0.000792'lik bir artışa neden olmaktadır.

Uysal (2010), Türkiye'nin de içinde bulunduğu 146 ülkede bilgi ve iletişim teknolojileri ile büyüme arasındaki ilişkiyi tahmin etmiştir. 100 kişi başına düşen internet kullanıcıları ile cep telefonu ve sahit hat abone sayısının bilgi ve iletişim teknolojileri, kişi başı GDP'nin büyümenin göstergesi olarak kabul edildiği çalışmada ülkeler yüksek, orta-üst, orta-alt ve düşük gelire sahip ülkeler şeklinde üzere dört gruba ayrılmıştır. Panel koentegrasyon ve GMM dinamik panel veri analiz yöntemlerinden yararlanılarak yapılan uygulama sonuçları, söz konusu teknolojilerin büyüme üzerindeki etkisinin, ülkelerin gelir düzeyi ile yakın ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, uzun dönemde bilgi ve iletişim teknolojileri ile büyüme arasında yüksek ve orta-üstü gelirli ülkelerde ilişki varken, düşük ve orta-alt gelir grubundaki ülkelerde bir ilişki yoktur.

Kooshki ve Ismail (2011) tarafından yapılan çalışmada OECD, BRICs, NICs ülkelerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin büyüme etkili olup olmadığı tahmin edilmiştir. Cobb-Douglas üretim fonksiyonunun ve 1990-2008 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı analizde, değişkenler arasındaki ilişki standart (sabit etkiler) ve dinamik panel (GMM) veri yöntemleri ile araştırılmış ve her iki analizden de bilgi ve iletişim teknolojilerinin büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Elde ettikleri sonuçlardan yola çıkarak araştırmacılar, söz konusu teknolojilerin büyüme sürecinde kritik bir role sahip olduklarını ve bu nedenle büyümelerini hızlandırmak isteyen ülkelerin bu teknolojilere ilişkin yatırımlarını artırmaları ve aynı zamanda bu yatırımları tamamlayıcı yatırımlarla da desteklemeleri gerektiğini belirtmişlerdir.

Farhadi ve Fooladi (2011), farklı gelir düzeyine sahip 159 ülkenin 2000-2009 dönemine ait verilerinden hareketle, büyüme ile bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımı ilişkisini tahmin etmiştir. Dinamik panel veri yaklaşımlarından GMM yönteminin uygulandığı analiz sonuçlarına göre; bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının büyüme üzerindeki pozitif etkisi ülkelerin gelir düzeylerine bağlı olarak değişmekte ve gelir düzeyi yükseldikçe bu pozitif etki de artmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle araştırmacılar, söz konusu teknolojilerin büyümede kritik role sahip olduğunu ve dolayısı ile sürdürülebilir ve yüksek oranlı bir büyümeyi hedefleyen ülkelerin bu teknolojilerin yayılımını artırıcı politikalar uygulamalarının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

Johansen-Juselius koentegrasyon ve granger nedensellik gibi zaman serisi tekniklerinden yararlanarak, Japonya, Güney Kore ve Çin örnekleri için yaptığı ampirik çalışmada Jung (2011), bilgi ve iletişim teknolojileri ile büyüme arasındaki yalnızca Güney Kore’de uzun dönemli ilişki olduğunu, Japonya’da ise hem kısa hem de uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişkinin söz konusu olmadığını tespit etmiştir. Ekonometrik analiz bulgularından hareketle araştırmacı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülkelerin ekonomik yapısal özellikleri ile yakından ilişkili olduğu şeklinde iktisadi bir çıkarımda bulunmuştur.

III. EKONOMETRİK YÖNTEM ve VERİ SETİ

Gelişmiş ülkeler ve Türkiye’nin de içinde olduğu gelişmekte olan ülkelerde, büyüme ile bilgi ve iletişim teknolojileri ilişkisinin test edilmesinde panel veri analizinden yararlanılmıştır. Uzunlamasına veya yatay kesit zaman serisi verileri şeklinde de tanımlanabilen panel veri, ülke, firma ve hane halkı gibi ekonomik birimlere ait zaman serisi gözlemlerinin yatay kesit formda bir araya getirilmesi ile oluşan ve bu birimlerde zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin izlenebilmesine imkan sağlayan bir veri setidir (Hsiao, 2003: 1; Hsiao, 2006: 1). Bir panel veri denklemi matematiksel olarak aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \chi_{kit} X_{kit} + \dots + \chi_{Kit} + \eta_{it} \quad (1)$$

$$i = 1, \dots, N; t = 1, \dots, T \text{ ve } k = 1, \dots, K$$

(1) numaralı denklemde (i); ekonomik birimleri (ülkeler, firmalar ve hane halkları), t; modelin zaman serisi boyutunu, N; modelde yer alan ekonomik birim sayısını, T; her bir birime ilişkin gözlem sayısını ve K; modeldeki bağımsız değişken sayısını ifade etmektedir. Son olarak η_{it} ise i’inci birimin t dönemindeki hata terimi olup, tüm birimler ve zaman için bağımsız olduğu ve $\eta_{it} \sim N(0, \sigma^2)$ şeklinde dağılım sergilediği kabul edilmektedir (Maddala, 2001: 574).

Panel verilerin zaman serisi boyutuna sahip olması nedeniyle, zaman serisi analizlerinde olduğu gibi panel veriler kullanılarak yapılan analizlerde de elde edilen sonuçların değişkenler arasındaki gerçek ilişkileri veren tutarlı sonuçlar olması, serilerin durağanlığa sahip olmalarını gerektirmektedir. Panel veri analizinde serilerin durağan olup olmadıkları literatürde farklı birim kök testleri kullanılarak araştırılabilmektedir. Söz konusu bu testler, Levin, Lin ve

Chu (LLC), Im, Peseran ve Shin (IPS), Hadri, Fisher ADF-PP testleri şeklinde ıralanabilir. Bu çalışmada, serilerin durağanlıklarının test edilmesinde LLC birim kök testi dikkate alınmıştır.

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{P_1} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (m = 1, 2, 3) \quad (2)$$

(2) numaralı denklemde, y_{it} ; durağanlığı araştırılan değişkeni, Δ ; fark operatörünü, d_{mt} ; deterministik değişkenler vektörünü α_{mi} ; katsayılar vektörünü ve ε_{it} hata terimini göstermektedir. Denklemde, y_{it} serisinin durağanlığından söz edilebilmesi, δ katsayısının sıfırdan farklı, negatif ve istatistiki olarak anlamlı olmasına bağlıdır. LLC testinde serilerin durağanlıklarına, panelde yer alan her bir birime ait zaman serisinin birim kök içerdiğini varsayan H_0 hipotezinin, her bir birime ait zaman serisinin birim köke sahip olmadığını söyleyen alternatif H_1 hipotezine karşı sınanması ile karar verilir. H_0 hipotezi reddedilirse serinin durağan olduğu, aksi durumda serinin durağan olmadığı kabul edilir (Levin ve diğ., 2002: 1-24).

Panel veri analizinde değişkenler arasındaki ilişki, çalıştırılan regresyon denklemindeki hata terimleri ile sabit terimlerin özelliklerine ilişkin varsayımlardan hareketle; tesadüfi, sabit ve ortak etkiler olmak üzere üç model kullanılarak test edilebilmektedir. Bu çalışmada, söz konusu değişkenler arasındaki ilişki, tesadüfi ve sabit etkiler panel veri teknikleri ile tahmin edilmiştir. Sabit etkiler modelinin temel hipotezi, ekonomik birimler arasındaki farklılıkların sabit terimdeki farklılıklarla yakalanabileceği ve bireysel (individual) etkilerin bağımsız değişkenlerle ilişkili olduğu şeklindedir. Buradan hareketle, paneldeki her bir ekonomik birimin zamana göre değişmeyen ve model dışında bırakılan değişkenlerin etkilerini gösteren sabit bir terime sahip olduğu kabul edilmektedir (Greene, 2000: 560; Stock ve Watson, 2007: 356). Hata bileşenleri modeli [Error Components Model] şeklinde de adlandırılabilen tesadüfi etkiler modelinde sabit terim, sabit etkiler modelinin aksine, tesadüfi bir değişken kabul edilmektedir. Farklı ifadeyle bu yaklaşımda, ekonomik birimler arasındaki bireysel farklılıkların tesadüfi şekilde ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Gujarati, 2003: 647).

Panel veri uygulamalarında sabit ve tesadüfi etkiler model çözümlerinin ardından, uygulamada takip edilen yol, bu iki modelden hangisinin daha uygun olacağına karar vermektir. Uygun model seçimi, Breusch-Pagan (1980) ve Hausman (1978) testleri ile yapılabilmektedir.

Bu çalışmada, panel veri yaklaşımlarından hangisinin uygun olduğuna Hausman testi ile karar verilmiştir. Hausman testinde, hata bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerle ilişkili olup olmadığı test edilmektedir. (Gujarati ve Porter, 2009: 602-603; Maddala, 2001: 578-579). ϵ_i ile bağımsız değişkenler (X_i) arasında bir ilişki olmadığını ileri süren H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda sabit etkiler, reddedilememesi halinde ise tesadüfi etkiler modelinin uygun model olduğuna karar verilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye etkilerinin analiz edildiği çalışmada, 23 gelişmiş ve 30 gelişmekte olan ülkeye ait 1995-2008 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. Analiz, aşağıda yer alan ekonometrik modelden yararlanılarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir.

$$LKGSYİH_{it} = \beta_{it} + \beta_1 LKFS_{it} + \beta_2 BS_{it} + \beta_3 LBİT_{it} + \eta_{it} \quad (3)$$

(3) numaralı denklemdeki, $KGYSİH_{it}$; i'inci ülkenin t. dönemindeki reel kişi başı geliri, KFS_{it} ; i'inci ülkenin t. dönemindeki reel kişi başı fiziki sermaye birikimini, BS_{it} ; i'inci ülkenin t. dönemindeki beşeri sermaye birikimini, $BİT_{it}$; i'inci ülkenin t. dönemindeki bilgi ve iletişim teknolojileri değişkeninin değerini ve η_{it} ise IID $(0, \sigma^2)$ şeklinde bağımsız dağılıma sahip olduğu kabul edilen hata terimlerini göstermektedir. Panel veri analizinde kullanılan değişkenler ile bu değişkenlere ilişkin veri seti ve ele alınan ülkeler aşağıdaki Tablo 2 ve 3'de verilmektedir.

Tablo 2: Panel Veri Analizinde Kullanılan Değişkenler, Tanım ve Kaynakları

Değişken	Tanım	Veri Seti Kaynağı
KGSYİH	Sabit Fiyatlarla ABD doları cinsinden hesaplanan kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla, büyümenin göstergesi olarak kabul edilmiştir.	Dünya Bankası Veri Tabanı
KFS	Sabit sermaye yatırımlarının nüfusa bölünmesi ile hesaplanan kişi başı sabit sermaye yatırımları, fiziki sermaye göstergesi olarak alınmıştır.	Dünya Bankası Veri Tabanı
BS	Beşeri sermayeye birikimine ilişkin veriler lise düzeyindeki okullaşma oranlarından oluşmaktadır.	Dünya Bankası Veri Tabanı
BİT	BİT göstergesi olarak çalışmada 4 farklı değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler; kişisel bilgisayar sayısı (KİŞ-BİLG), cep telefonu ve sabit hat abone sayısı (TEL-ABONE), internet kullanıcı sayısı (İNT-KUL) ve döşenmiş telefon hattı sayısından (TEL-HAT) oluşmaktadır. Sıralanan bu değişkenlere ait veri seti ülkelerin nüfus sayılarındaki farklılıklar nedeniyle 100 kişi başına değerler şeklinde oluşturulmuştur.	Dünya Bankası Veri Tabanı www.timetric.com Veri Tabanı

Tablo 3: Panel Veri Analizine Dahil Edilen Ülkeler

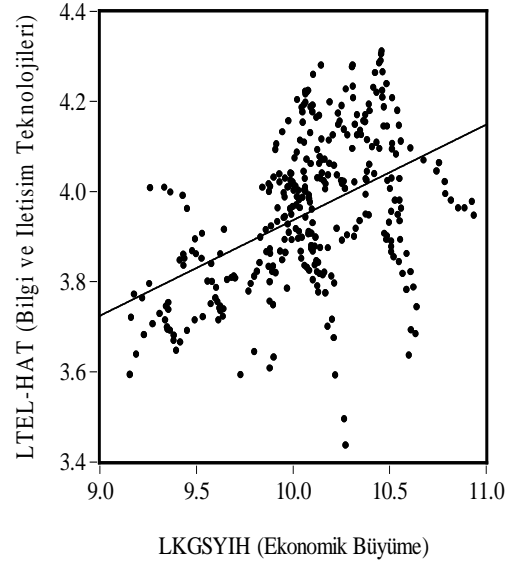
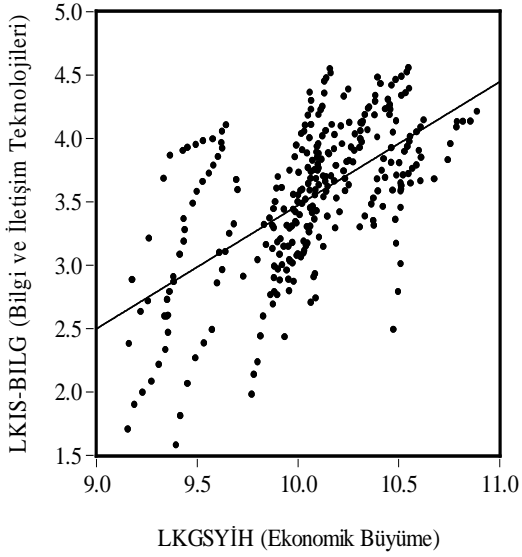
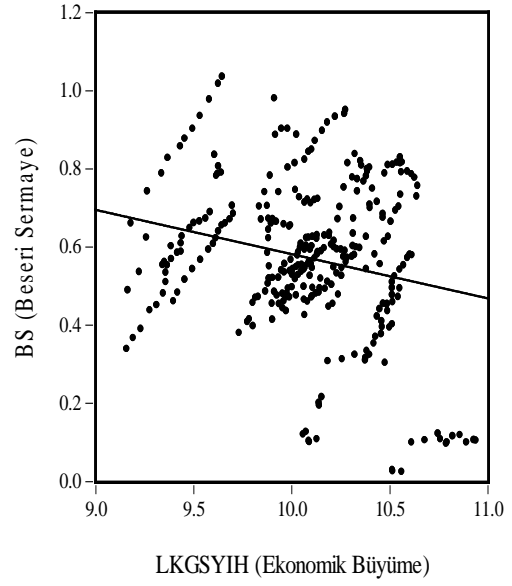
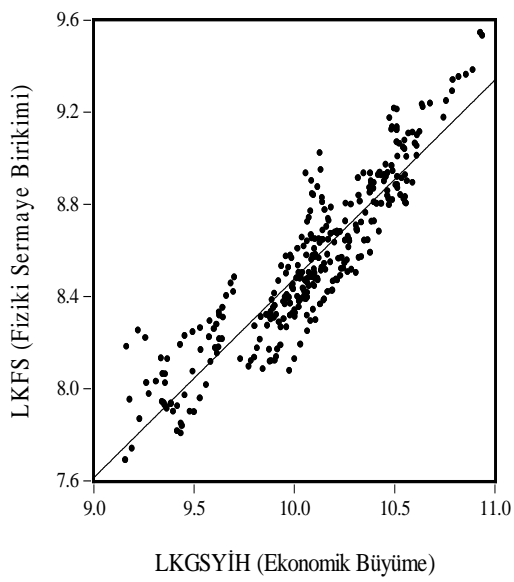
Gelişmiş Ülkeler			
Norveç	İsveç	Finlandiya	Lüksemburg
Avusturya	Almanya	Belçika	Avusturya
Yeni Zelanda	Japonya	Danimarka	İngiltere
ABD	Güney Kore	Hong Kong	Portekiz
İrlanda	İsviçre	İspanya	Kanada
Hollanda	Fransa	İtalya	Toplam : 23 Ülke

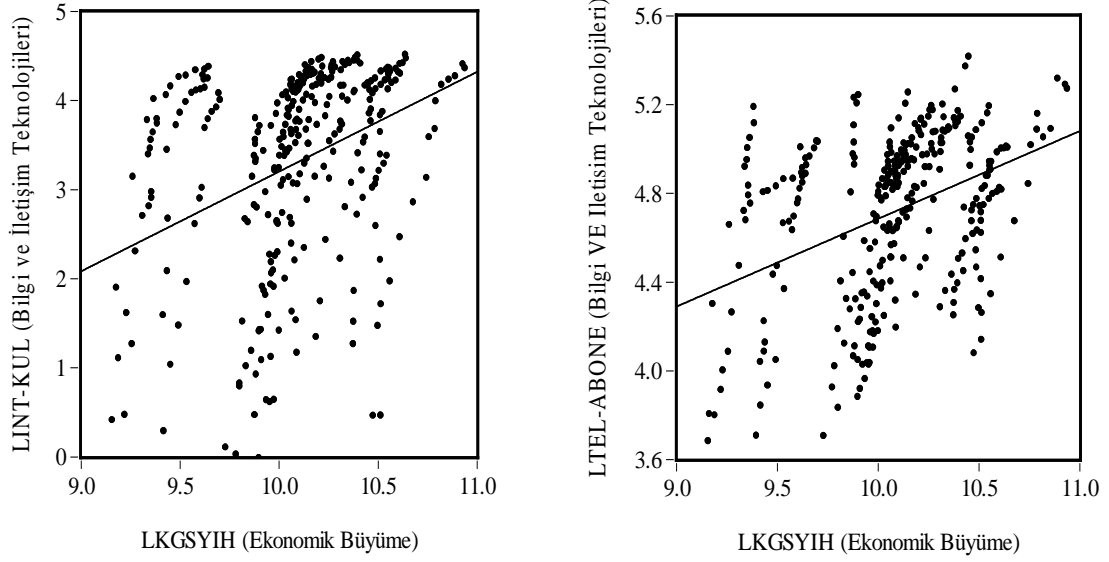
Gelişmekte Olan Ülkeler			
Türkiye	Tayland	Malezya	Macaristan
Arjantin	Panama	Meksika	Filipinler
Brezilya	Küba	Paraguay	Peru
Bulgaristan	Bahreyn	Uruguay	Kolombiya
Çin	Hindistan	Romanya	Malta
Hırvatistan	Endonezya	Slovenya	Azerbaycan
Güney Kıbrıs	İran	Yunanistan	Toplam: 30 Ülke
Estonya	Litvanya	Tunus	

IV. AMPİRİK BULGULAR

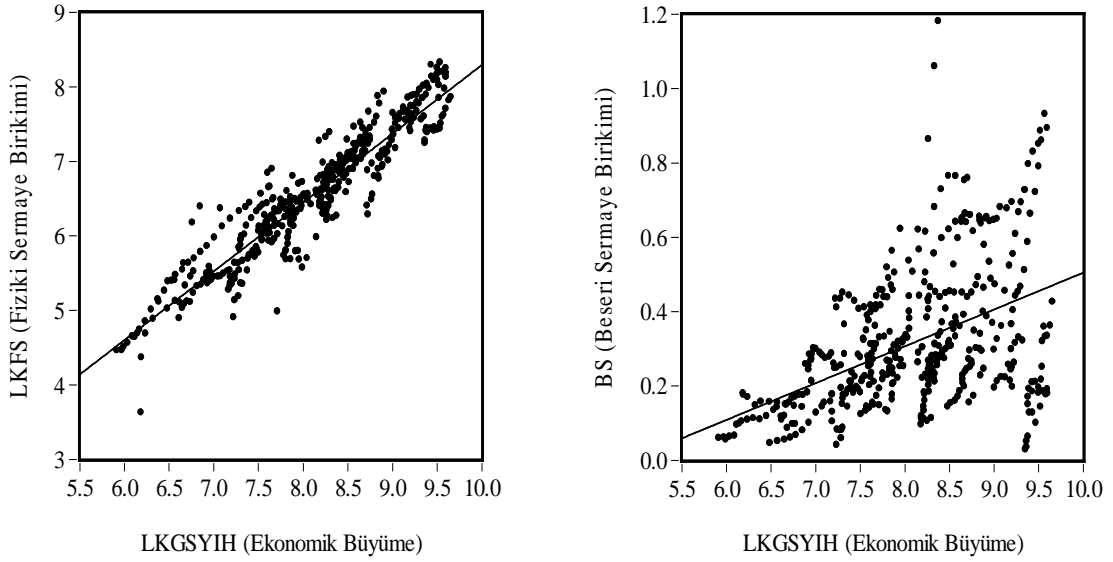
Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeden önce kesin olmamakla birlikte, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü konusunda önsel bir bilgi ortaya koyması bakımından önemli olan serpilme diyagramından yararlanılmıştır. KGSYİH ile diğer değişkenler arasındaki ilişkinin tahmin edilmesi için oluşturulan serpilme diyagram sonuçlarının gösterildiği Grafik 1 ve 2'ye göz atıldığında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde (gelişmiş ülkelerde KGSYİH-BS paneli haricinde) tahmini regresyon çizgilerinin pozitif bir eğime sahip oldukları görülmektedir. Ekonometrik modelde yer alan değişkenlere ilişkin verilerin, regresyon doğruları çevresinde düzenli bir dağılıma sahip olmamalarına rağmen, regresyon doğrularının pozitif eğime sahip olması, analize dahil edilen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin; bilgi ve iletişim teknolojileri, fiziki sermaye ve beşeri sermaye ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğuna yönelik önemli bir fikir vermektedir (Grafik 1 ve Grafik 2).

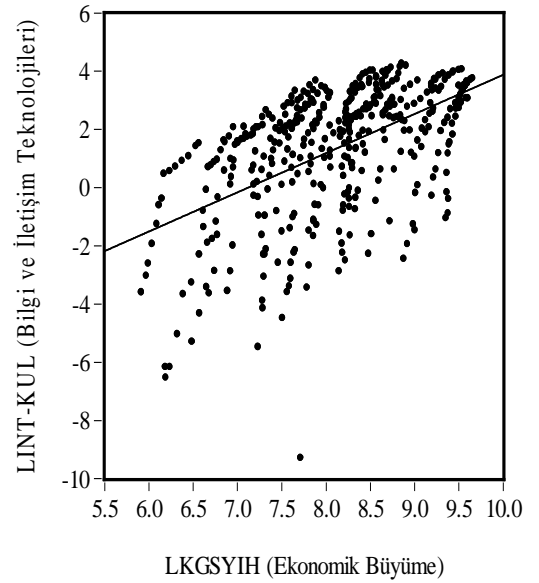
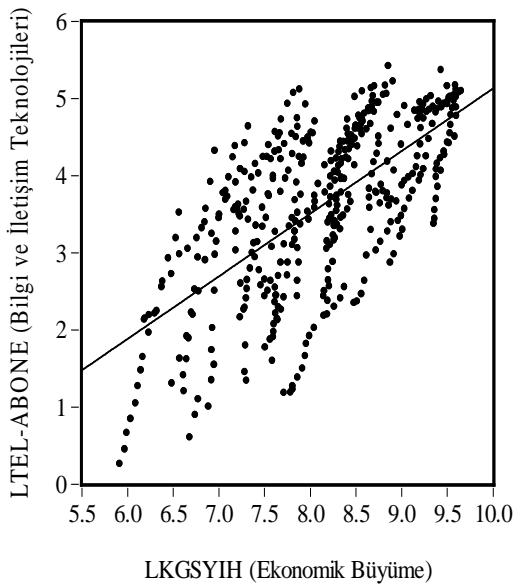
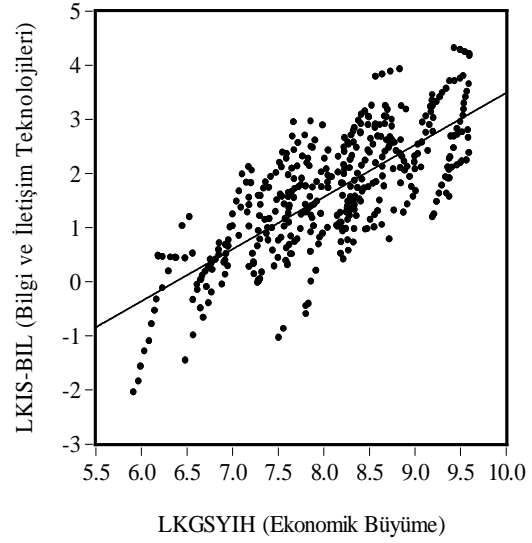
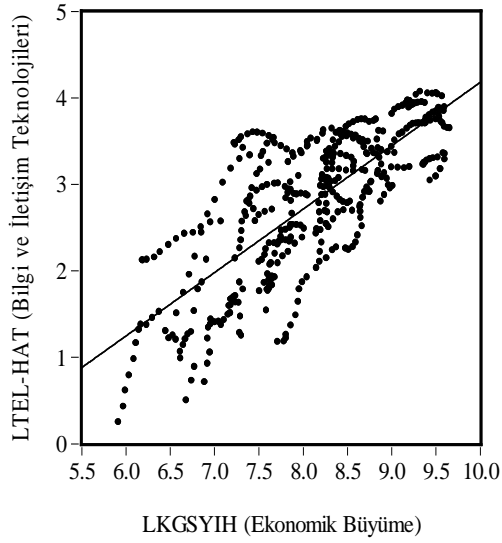
Grafik 1: Gelişmiş Ülkelerde Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Grafik 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Panel veri analizlerinde serilerin durağanlığa sahip olmaları gerekli koşul olduğundan, ampirik analize geçmeden önce seriler sabitli-trendsiz ve sabitli-trendli modeller ile LLC birim kök testine tabi tutulmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı yapılan birim kök testi sonuçları, her iki ülke grubunda da kullanılan değişken serilerinin logaritmik seviyelerinde

durağanlığa sahip olduklarını ortaya koymuştur (Tablo 5-6). LLC testi sonuçlarından hareketle, yapılan sabit ve tesadüfi etkiler tahminlerinde tüm seriler seviye değerleri ile kullanılmıştır.

Tablo 5: Gelişmiş Ülkeler İçin LLC Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli-Trendsiz Model		Sabitli-Trendli Model	
	t-istatistiği	p-değeri	t-istatistiği	p-değeri
LKGSYİH	-8.2457*	0.0000	-1.5778***	0.0573
LKFS	-5.3098*	0.0000	-5.6162*	0.0000
BS	-9.0196*	0.0000	-2.5135*	0.0060
LİNT-KUL.	-25.4042*	0.0000	-49.6469*	0.0000
LKİŞ-BİLG.	-14.0218*	0.0000	-7.0873*	0.0000
LTEL-ABONE	-18.6323*	0.0000	-6.8256*	0.0000
LTEL-HAT	-0.3084	0.3789	-3.5146*	0.0002

*, %1'de, ***; %10'da anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin LLC Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli-Trendsiz Model		Sabitli-Trendli Model	
	t-istatistiği	p-değeri	t-istatistiği	p-değeri
LKGSYİH	0.5104	0.6951	-15.7879*	0.0000
LKFS	-0.1504	0.4402	-2.5641*	0.0052
BS	-6.1899*	0.0000	-3.1221*	0.0009
LİNT-KUL.	-21.8453*	0.0000	-11.8797*	0.0000
LKİŞ-BİLG.	-4.458*	0.0000	-20.1166*	0.0000
LTEL-ABONE	0.7270	0.7664	-2.0988**	0.0179
LTEL-HAT	-7.4506*	0.0000	-5.6986*	0.0000

*, %1'de, **; %5'te anlamlılığı göstermektedir.

Durağanlık testinden sonra bilgi ve iletişim teknolojilerinin büyüme üzerindeki etkisinin tahmini için, sabit ve tesadüfi etkiler çözümüne geçilmiştir. Analiz öncelikle gelişmiş ülkelerde, ardından gelişmekte olan ülkelerde yapılmıştır. Ekonometrik modelde yer alan bilgi ve iletişim teknolojilerine ait dört farklı vekil değişkenin kullanılması ve bunlar arasında olması muhtemel otokorelasyon sorununun tutarsız ve yanlış sonuçlara neden olabilme ihtimalinden dolayı, model çözümleri, her bir teknoloji değişkeninin ayrı ayrı yer aldığı dört model ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Gelişmiş Ülkeler İçin Tesadüfi Etkiler Model Sonuçları

Model	Değişkenler	Tesadüfi Etkiler Modeli		Diagnostik Testler	Hausman Test (χ^2)
		Katsayı	t-istatistiği		
Model-1	Sabit	5.0913*	24.0800	R ² : 0.80 N: 307 Wald (Grup) χ^2 : 1452.23*	56.27* (0.0000)
	LKFS	0.5332*	27.2529		
	BS	0.3713*	11.6920		
	LTEL-HAT	0.0549***	24.0800		
Model-2	Sabit	6.2848*	33.0363	R ² : 0.83 N: 307 Wald (Grup) χ^2 : 1764.70*	52.10* (0.0000)
	LKFS	0.4177*	18.4129		
	BS	0.2467*	7.2334		
	LİNT-KUL.	0.0254*	7.2207		
Model-3	Sabit	6.2113*	37.1663	R ² : 0.84 N: 307 Wald (Grup) χ^2 : 1949.59*	58.82* (0.0000)
	LKFS	0.3821*	16.7125		
	BS	0.2052*	6.0909		
	LTEL-ABONE	0.1030*	8.9831		
Model-4	Sabit	6.2933*	33.7795	R ² : 0.83 N: 283 Wald (Grup) χ^2 : 1661.33*	46.58* (0.0000)
	LKFS	0.3968*	16.8492		
	BS	0.2097*	6.1593		
	LKİŞ-BİLG.	0.0766*	8.6332		

*; %1'de ve ***, %10'da anlamlılığı, N; modeldeki gözlem sayısını ve parantez içindeki değerler, Hausman test istatistiğinin olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 8: Gelişmiş Ülkeler İçin Sabit Etkiler Model Sonuçları

Model	Değişkenler	Sabit Etkiler Modeli		Diagnostik Testler
		Katsayı	t-istatistiği	
Model-1	LKFS	0.9213*	37.7413	Wald (Zaman) χ^2 : 61.48* Wald (Bireysel) χ^2 : 805.80* Wald (Grup) χ^2 : 1856.20* R ² : 0.99
	BS	0.4965*	8.5502	
	LTEL-HAT	0.3890*	5.7781	
Model-2	LKFS	1.1083*	139.7895	Wald (Zaman) χ^2 : 63.50* Wald (Bireysel) χ^2 : 826.57* Wald (Grup) χ^2 : 1506.80* R ² : 0.99
	BS	0.4302*	5.7387	
	LİNT-KUL.	0.0459*	2.9672	
Model-3	LKFS	0.8990*	45.5837	Wald (Zaman) χ^2 : 129.63* Wald (Bireysel) χ^2 : 782.68* Wald (Grup) χ^2 : 1651.68* R ² : 0.99
	BS	0.3529*	4.8227	
	LTEL-ABONE	0.2544*	5.9554	
Model-4	LKFS	1.0705*	80.4802	Wald (Zaman) χ^2 : 84.41* Wald (Bireysel) χ^2 : 850.78* Wald (Grup) χ^2 : 1649.75* R ² : 0.99
	BS	0.3817*	5.1670	
	LKİŞ-BİLG.	0.1511*	4.6765	

*; ilgili katsayının %1'de anlamlı olduğunu ve N; modeldeki gözlem sayısını göstermektedir.

Tablo 7 ve 8'de gelişmiş ülkeler için yapılan tesadüfi ve sabit etkiler model çözümlerine yer verilmektedir. Bakıldığında Hausman test istatistiklerinin model çözümlerinin tamamında

istatistiksel açıdan %1’de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, gelişmiş ülkelerde BİT’lerin büyüme etkisinin tahmininde sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini göstermiştir.

Tablo 8 incelendiğinde oluşturulan dört farklı sabit etkiler modelinde de bilgi ve iletişim teknolojilerini temsilen tanımlanan değişkenlerin tümünün katsayısının, beklenildiği gibi pozitif olduğu görülmektedir. Buna göre, gelişmiş ülkelerde, döşenmiş telefon hattı, internet kullanıcı sayısı, cep telefonu ve sabit hat abonelik sayısı ile kişisel bilgisayar sayısındaki %1’lik artış, ekonomik büyüme göstergesi olarak kullanılan KGSYİH’da sırası ile % 0.38, % 0.04, % 0.25 ve % 0.15 oranında artış yaratmaktadır. Bununla birlikte, fiziki ve beşeri sermaye değişkenlerinin katsayıları da pozitif olarak belirlenmiştir. Buna göre, kişi başı fiziki sermaye ile beşeri sermaye birikimindeki %1’lik bir artışın KGSYİH üzerindeki etkisi, tahmin edilen sabit etkiler modelleri arasında farklılık göstermekle birlikte sırasıyla (% 0.89 - % 1.10) ve (%0.35 - % 0.49) arasında değişmektedir. Sabit etkiler modeli sonuçları dikkate alınarak gelişmiş ülkelerde, fiziki ve beşeri sermaye birikimine oranla daha düşük olmakla birlikte, BİT’lerin, büyüme pozitif yönde katkı sağladığının ve bu katkının %0.04 ila %0.38 aralığında değiştiğinin söylenmesi mümkündür.

Tablo 9: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Tesadüfi Etkiler Model Sonuçları

Model	Bağımlı Değişken: LKGSYİH	Tesadüfi Etkiler Modeli		Diagnostik Testler	Hausman Testi (χ^2)
		Katsayı	t-istatistiği		
Model-1	Sabit	4.9280*	52.0742	R ² : 0.81 N: 417 Wald (Grup) χ^2 : 2144.76*	74.34* (0.0000)
	LKFS	0.4007*	30.3463		
	BS	0.3061*	8.0273		
	LTEL-HAT	0.1617*	10.0790		
Model-2	Sabit	5.5541*	57.3253	R ² : 0.81 N: 415 Wald (Grup) χ^2 : 2311.66*	112.28* (0.0000)
	LKFS	0.3732*	27.8977		
	BS	0.2051*	5.0606		
	LİNT-KUL.	0.0279*	10.5892		
Model-3	Sabit	5.3661*	60.4972	R ² : 0.82 N: 417 Wald (Grup) χ^2 : 2475.26*	112.77* (0.0000)
	LKFS	0.3653*	27.8954		
	BS	0.1878*	4.7727		
	LTEL-ABONE.	0.0785*	11.8203		
Model-4	Sabit	5.4102*	56.0586	R ² : 0.81 N: 397 Wald (Grup) χ^2 : 2083.21*	96.36* (0.0000)
	LKFS	0.3815*	27.5435		
	BS	0.1809*	3.9488		
	LKİŞ-BİLG.	0.0805*	10.1585		

*; ilgili katsayının %1’de anlamlı olduğunu, N; modeldeki gözlem sayısını ve parantez içindeki değerler, Hausman test istatistiğinin olasılık değerlerini göstermektedir.

Tesadüfi ve sabit etkiler modeli ikinci olarak gelişmekte olan ülkeler için uygulanmıştır. Tesadüfi etkiler çözümünde Hausman istatistikleri (χ^2) aynı şekilde %1’de anlamlı bulunmuştur. Dolayısı ile gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerde de değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde sabit etkiler modelinin tercih edilmiştir. Tablo 10 incelendiğinde, aynı şekilde her BİT göstergesi değişkenin de pozitif katsayıya sahip olduğu görülebilmektedir. Sabit etkiler yaklaşımının ortaya koyduğu bulgulara göre gelişmekte olan ülkelerde; döşenmiş telefon hattı, internet kullanıcılarının sayısı, cep telefonu ve sabit hat abone sayısı ve kişisel bilgisayar sayısında gerçekleşen %1’lik bir artış, KGSYİH üzerinde sırasıyla % 0.09 % 0.03, % 0.06 ve % 0.04’lük artış yaratmaktadır. Diğer yandan, fiziki ve beşeri sermaye birikimi de gelişmekte olan ülkelerde KGSYİH’yı (%0.30-%0.32) ve (%0.08-%0.15) arasında değişen oranda artırmaktadır.

Tablo 10: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Sabit Etkiler Model Sonuçları

Model	Bağımlı Değişken: LKGSYİH	Sabit Etkiler Modeli		Diagnostik Testler
		Katsayı	t-istatistiği	
Model-1	LKFS	0.3283*	23.2974	Wald (Zaman) χ^2 : 79.60*
	BS	0.1061**	2.3497	Wald (Bireysel) χ^2 : 6782.02* (N=417)
	LTEL-HAT.	0.0917*	5.0880	Wald (Grup) χ^2 : 576.65* R ² : 0.99
Model-2	LKFS	0.3020*	21.1951	Wald (Zaman) χ^2 : 7.82
	BS	0.1121**	2.5413	Wald (Bireysel) χ^2 : 6672.60* (N=415)
	LİNT-KUL.	0.0389*	7.2565	Wald (Grup) χ^2 : 614.44* R ² : 0.99
Model-3	LKFS	0.3298*	23.0800	Wald (Zaman) χ^2 : 62.18*
	BS	0.1508*	3.1326	Wald (Bireysel) χ^2 : 7226.03* (N=417)
	LTEL-ABONE	0.0597*	3.8747	Wald (Grup) χ^2 : 550.69* R ² : 0.99
Model-4	LKFS	0.3197*	21.4860	Wald (Zaman) χ^2 : 46.42*
	BS	0.0837***	1.7402	Wald (Bireysel) χ^2 : 5796.14* (N=397)
	LKİŞ-BİLG.	0.0436*	3.5811	Wald (Grup) χ^2 : 489.05* R ² : 0.99

*, ** ve *** sırası ile %1, %5 ve %10’da anlamlılığı ve N; modeldeki gözlem sayısını göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 23 tanesi gelişmiş, 30 tanesi ise gelişmekte olan ülke olmak üzere toplam 53 ülkede bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 1995-2008 dönemine ilişkin yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada, ekonomik büyüme, kişi başı GSYİH ile bilgi ve iletişim teknolojileri ise ilgili literatür takip edilerek, 100 kişi başına düşen;

cep telefonu ve sabit hat abone sayısı, internet kullanıcı sayısı ve döşenmiş telefon hattı sayısı ile kişisel bilgisayar sayısı şeklinde dört farklı değişkenle ölçülmüştür. Ampirik analiz, tesadüfi ve sabit etkiler panel veri yaklaşımlarından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, çalışmada her iki model çözümünden elde edilen sonuçlara yer verilmekle birlikte, Hausman uygun model seçimi testi sonuçları dikkate alınarak, değişkenler arasındaki ilişki, sabit etkiler modeli çözümünün ortaya koyduğu sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojisi göstergesi olarak tanımlanan değişkenlerin her birinin ayrı ayrı yer aldığı dört model oluşturularak gerçekleştirilen panel veri analizinden; bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin gelişmiş ülkelerde daha yüksek olmakla birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde pozitif olduğu tespit edilmiştir. Zira, söz konusu bu etki, dikkate alınan bilgi ve iletişim teknolojisi göstergesine bağlı olarak gelişmiş ülkelerde %0.04 ila %0.38, gelişmekte olan ülkelerde %0.03 ila %0.09 aralığında değişmektedir. Söz konusu teknolojilerin büyüme etkileme gücünün ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkili olduğunu gösteren bu sonuçlardan hareketle, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin artırılabilmesi için gelişmekte olan ülkelere yönelik bir takım önerilerde bulunulabilir:

*Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yüksek olduğu ülkelerin söz konusu teknolojileri üreten ve ihraç eden gelişmiş ülkeler olduğu düşünüldüğünde, bu teknolojilere ilişkin mal ve hizmet üreten sektörlerin çeşitli kredi ve teşvik uygulamaları ile desteklenmesi gerektiği ifade edilebilir. Bu yönde uygulanacak politikaların sonucunda büyüyen sektör, üretim ve ihracat artışı yaratmak suretiyle büyümeye önemli katkı sağlayabilecektir.

* Bilgi ve iletişim teknolojisi altyapı yatırımları artırılmalı bununla birlikte, teknolojinin büyüme tek başına etkileyemeyen bir faktör olduğu dikkate alınarak, söz konusu bu yatırımlar fiziki ve beşeri sermaye yatırımları gibi tamamlayıcı yatırımlarla da desteklenmelidir.

*Söz konusu teknolojilerin ekonomik faaliyetlerde, özellikle de temel bir üretim faktörü olarak üretim faaliyetlerinde kullanımı sağlanmalıdır. Çünkü bu teknolojiler, mal ve hizmetlerin daha düşük maliyetle ve daha az zamanda üretilmesine imkan vermekte ve bu şekilde verimlilik artışı yoluyla ekonomik büyüme olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

* Gelişmiş teknolojilere sahip olmayı engelleyici dış ticaret uygulamaları gevşetilmeli veya tamamen ortadan kaldırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- BONGO, Patrick (2005), **The Impact of ICT on Economic Growth**, EconWPA Working Paper Series, Paper No: 0501008, 1-4.
- COLECCHIA, Alessandra ve Paul SCHREYER, (2001), **ICT Investment and Economic Growth in the 1990s: is the United States a Unique Case? A Comparative Study of Nine OECD Countries**, OECD Science, Technology and Industry Working papers, Paper No:7, 1-31.
- DAĞDELEN, İlhan (2002), "**Bilgi ve İletişim Teknolojileri Ekonomisi: Önemi, Politikaları ve Büyüme Katkıları**", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DPT (2006), **BİT'in Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Makroekonomik Etkileri**, Ankara: DPT Yayınları.
- ERDİL, Erkan ve diğerleri (2009), **Does Information and Communication Technologies Sustain Economic Growth? The Underdeveloped and Developing Countries Case**, Science and Technology Policies Research Center Working Paper Series, Paper No: 09/03, 1-16.
- GREENE, H. William (2000), **Econometric Analysis**, Fourth Edition, New Jersey: Prentice Hall.
- GUETAT, Imene ve Imed DRINE, (2007), "The Information Communication Technologies Impact on the MENA Countries Growth Performance" **Sixth International Conference of the MEEA, 14-16 March, Zayed University, Dubai, UAE.** <http://gdri.dreem.free.fr/wp-content/g1-4guetaticfinal.pdf>, (03.05.2011).
- GUJARATI, N. Damodar (2003), **Basic Econometrics**, Fourth Edition, New York: McGraw Hill Education.
- GUJARATI, N. Damodar ve Dawn, C. PORTER (2009), **Basic Econometrics**, Fifth Edition, New York: McGraw Hill Education.
- HSIAO, Cheng (2003), **Analysis of Panel Data**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

-
- (2006), **Panel Data Analysis – Advantage and Challenges**, IEPR Working Paper, No: 06.49, 1-31.
- JUNG, W. Lee (2011), “Empirical Evidence of Causality Between Information Communication Technology and Economic Growth in China, Japan and South Korea”, **The 11th International DSI and the 16th APDSI Joint Meeting**, 12-16 July, Taipei, Taiwan, 1-7
- KOOSHKI, F. Maryam ve Rahmah ISMAIL, (2011), “The Impact of Information and Communication Technology Development on Economic Growth”, **IPEDR**, 10, 235-239, <http://www.ipedr.com/vol10/44-S00046.pdf>, (25.12.2011).
- LEVIN ve diğerleri (2002), “Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties”, **Journal of Econometrics**, 108, 1-24.
- MADDALA, G. S. (2001), **Introduction to Econometrics**, Third Edition, England: John Wiley & Sons. Ltd.
- MORAWCZYNSKI, Olga ve Ojelanki, NGWENYAMA (2007), “Unraveling The Impact of Investment in ICT, Education and Health on Development: An Analysis of Archival Data of Five West African Countries Using Regression Splines”, **Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries**, 29 (5), 1-15.
- NOUR, S. Samia (2002), **The Impact of ICT on Economic Development in the Arab World: A Comparative Study of Egypt and the Gulf Countries**, Economic Research Forum (ERF) Working Paper Series, Paper No: 0237, 1-17.
- POHJOLA, Matti (2000), **Information Technology and Economic Growth: A Cross-Country Analysis**, World Institute for Development Economics Research Working Papers, Paper No: 173, 1-20.
- (2002), “The New Economy in Growth and Development”, **Oxford Review of Economic Policy**, 18 (3), 380-396.
- SAMIMI, J. Ahmad (2010b), “ICT and Economic Growth: New Evidence from Some Developing Countries” **Australian Journal of Basic and Applied Sciences**, 4 (8), 3086-3091.

-
- STOCK, H. James ve Mark W. WATSON, (2007), **Introduction to Econometrics**, Second [International] Edition, Boston: Pearson Education Inc.
- TMMOB (2011), “Bilgi İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Yansımaları”, **İletişim Günleri-6**, 13-14 Mayıs, Alsancak, İzmir.
- TÜREDİ, Salih ve Metin BERBER (2012), **Bilgi ve İletişim Teknolojileri Temelinde Yeni Ekonominin Ekonomik Büyümeğe Etkisi: Teori, Literatür ve Uygulama**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
URL, <http://timetric.com/public-data/>, (05.01.2012).
- UYSAL, H. Ali (2010), **ICT Development and Economic Growth: An Analysis of Cointegrating and Causal Relationships with Panel Data Approach**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, School of Architecture and the Built Environment Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden.
- VENTURUNI, Francesco (2007), “The Long-Run Impact of ICT”, 1-15, <http://www.Intertic.org/Policy%20Papers/venturini2.pdf>, (12.02.2011).
- WANGWE, Samuel (2007), **A Review of Methodology for Assessing ICT Impact on Development and Economic Transformation**, African Economic Research Consortium Working Papers, Paper No: ICTWP-02, 1-31, http://www.aercafrica.Org/documents/ICTproject_working_papers/WangweSAReviewofMethodologyonICT.pdf, (28.09.2011).
- WIKIPEDIA, <http://tr.wikipedia.org/wiki.teknoloji>, (20.03.2012).
- WORLD BANK Development Indicators, <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>.
- YAPRAKLI, Sevda ve Tuncay, SAĞLAM (2010), “Türkiye’de Bilgi İletişim Teknolojileri ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1980-2008)”, **Ege Akademik Bakış**, 10 (1), 577-598.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN SPORDA ŞİDDET VE SALDIRGANLIK ALGILARI

Üstün ÖZEN¹

Hakan EYGÜ²

A.Kamil KABAKUŞ³

ÖZET

Günümüzde seyircilerin takımlarına olan bağlılıkları gerçekleri görmeye karşı isteksiz olması gerek yetkili kurumların gerekse spor kamuoyu tarafından açıkça gözlenmektedir. Sporun çoğunlukla saldırganlığı ortadan kaldırma ve öfke patlamalarının hafifletme imkanı sağladığından söz edilir. Ancak sporun toplumsal hayatta seyirci ve seyircilerin davranışlarında görülen değişiklikler son yıllarda müsabakaların yapıldığı yerlerde birçok problemler yaşanmış, seyircilerin ve taraftarların davranışlarında istenmeyen yönde değişiklikler olmuştur. Bu çalışma da üniversite öğrencilerinin sporda şiddet ve saldırganlıkla ilgili tutum ve davranış algılarının incelenmesi amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Futbol, Şiddet, Saldırganlık, Taraftarlık

PERCEPTION OF VIOLENCE AND AGGRESSION IN SPORTS OF UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT

In the present day, it is clearly seen by official establishments and sports persons that there is a resistance by loyal team supporters towards seeing the truth. It is said that sport mostly abolishes aggression and provides an opportunity to lighten anger outbursts. However, the changes in behavior of spectators in social life that are seen have caused problems in many places where competitions have been held. This study has been prepared with the intension of investigating the attitude and behavior towards violence and aggression in sport of university students.

Key Words: Sport, football, Violence, Aggression, Supporters

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğretim Üyesi, uozen@atauni.edu.tr

² Atatürk Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Doktora Öğrencisi, hakaneygu@atauni.edu.tr

³ Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, kkabakus@atauni.edu.tr

GİRİŞ

Spor günümüzde dünyanın her yerinde izleyicisi olan ve hızla gelişen bir endüstri haline gelmiştir. Finansal açıdan bakıldığında milyonlarca dolarları kapsayan bir sektör halini almıştır. Bu sektörün üretimi ve tüketimi dünya üzerinde pek çok insanı yakından ilgilendirmektedir. Bu yüzden spor müsabakalarına bakış açısı da günden güne değişmekte, her gün daha yüksek performans ve daha iyi sonuçlar almayı gerektirir.

Bu sektöre yapılan yatırımlar, yalnızca kulüpler ve sporcular ile sınırlı kalma boyutunu aşmıştır. Eğlence sektörü, medya sektörü, müşterek bahis sektörü, spor malzemeleri sektörü, ulaşım sektörü, turizm sektörü, dolaylı ve doğrudan spor endüstrisindeki gelişmeleri izlemekte ve yararlanmaktadır. Dünyada pek çok medya kuruluşu özellikle futbol endüstrisi ile yakından ilgilenmeye başlamıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

I. ŞİDDET

Şiddet; insanoğlunun doğasında bulunan içgüdüsel duyguların, içinde yaşanılan koşulların da etkisi ile dışa vurumu olarak tanımlanmıştır (Talismenler, 2003).

Şiddet sözcüğü genel anlamda, aşırı duygu durumunu, bir olgunun yoğunluğunu, sertliğini, kaba ve sert davranışı, eylemi nitelendirir. Şiddet, özel olarak saldırgan davranışları, kaba kuvveti, beden gücünün kötüye kullanılmasını, yakan, yıkan, yok eden eylemleri, taşlı, sopalı, silahlı, bıçaklı saldırıları, ferde ve topluma zarar verme eylemlerini kapsar (Yetim, 2000: 110).

Son yıllarda şiddetin giderek arttığı ve etkisi altına aldığı spor dallarından biri olan futbolda; gerek ülkemizde gerekse dünyada ciddi seyirci olayları meydana gelmektedir. Ulusal ve uluslararası karşılaşmalarda herhangi bir gerekçe ile pek çok problemler oluşmakta, bunun sonucunda maçlar tatil edilmekte, saha içi ve saha dışı şiddet olaylar ortaya çıkmaktadır.

II. SALDIRGANLIK

Saldırganlık, saldırgan eylemde bulunmaya yönelik içsel bir yatkınlığı gösteren bir kişilik özelliği olarak anlaşılır. Bu özelliği görmek mümkün değildir. Aksine, sadece uygun davranış şekillerine göre tahmin edilebilir. Saldırganlık daima, eyleme yol açan ilgili durumla

bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Ancak bundan sonra, heyecan kısmını zarar vermeye yönelik bilinçli niyetten ayırma imkânı ortaya çıkmıştır (Bauman, 1994: 170-172).

Sporda saldırganlık bir organizasyona zarar vermek üzere yapılan davranış türüdür diye tanımlanabilir. Sporda saldırgan davranışlar kişiden ziyade müsabakanın sonucuna etki etmek amacıyla yapılır. Yani sporun normal kuralları içerisinde müsabakayı kazanamayacağını anlayan sporcu ya da ilgili kişiler, saldırgan davranışlarla, gözdağı vererek, korkutarak sonucu lehine çevirmeye çalışırlar. Bu da spor müsabakalarında rakibe kaba kuvvet kullanarak karşılaşmanın sonucunu kendi lehine çevirme anlamında sporda şiddeti doğurur (Yeter, 2006: 214).

Tarafarlar açısından değerlendirmek gerekirse; herhangi bir seyirci desteklediği takımın seyircisinin oluşturduğu grubun içine girmekte, buradaki davranış biçimlerini görerek benimsemekte, benimsediği ölçüde de desteklemekte ve kabul görmektedir. Bu şekilde de grup tarafından yönlendirilmektedir. Ait olunan grubu temsil eden takımın kazanması için verilen destek, bir süre sonra kazanmayı engelleyen veya engellenmesi muhtemel olan faktörlere karşı (hakemler, rakip takım oyuncularını, rakip takım seyircileri gibi) tavır takınılmasını da beraberinde getirmektedir. Bu tavır da zaman zaman saldırganca olabilmektedir (Karagözlü ve Mungan, 1997: 165-172).

Sporda saldırganlık üzerine yapılan araştırmalar öncelikle spor ve saldırganlık arasındaki ilişkiye bağlı sorunları incelemektedir. Bu öncelikle farklı dalların sporcularının saldırganlıkları üzerine elde edilen verilerin “sporcu olmayanlarla” yapılan karşılaştırmaları aracılığı ile yapılmaktadır. Daha sonra bu karşılaştırma sırasında, saldırgan, saldırgan davranışlara olanak veren sportif yarışmalara katılımın veya bu katılımı ilişkili vücutsal çabanın etkilerinin olup olmadığı, ayrıca seyircinin sportif olaya heyecanlı katılımının araya girmiş bir kişinin saldırganlığının (sporcu izleyiciyle kuşatılmış olduğundan) veya gözlem altındaki vücutsal eylemin, izleyici içinde benzer etkilerinin olup olmadığı araştırılır. Güncel olarak, spor bilimlerinde saldırganlık üzerine yapılan çalışmaların çoğu, sporun kendisinde bulunan, grup dinamiği ve duruma bağlı saldırgan davranışların farklı koşullarını inceleyen çalışmalardan oluşturulmuştur (Peter, 1997: 36).

Gösterilen saldırganlık çoğunlukla çirkin tezahürat şeklinde olmakla birlikte, fiziksel saldırganlık gösterimine de sık olarak rastlanmaktadır. Sözlü ya da fiziksel saldırganlığın hangisinin daha tehlikeli olabileceği tartışılabilir. Şüphesiz sözle bir kişiye verilebilecek zarar sınırlı olmakla birlikte, belirlenen “kışkırtıcı” fonksiyonu nedeniyle, sözlü saldırganlık da oldukça tehlikeli sonuçlara yol açabilecek bir yapıdadır (Şahin, 2003: 104-113).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde, özellikle daha fazla olay çıkarma ve saldırganlık gösterme eğiliminde olan kesimin, statlara daha fazla gelen kesim olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu kişilerin yanlarında başkalarına zarar verme amacıyla kesici veya delici cisimler de getirerek her an saldırma eğiliminde oldukları görülmektedir.

III. TARAFTARLIK

Sportif anlam bakımından taraftarlık; spor kulüplerinin faaliyetlerini maddi ve manevi destekleyen, kulübün hizmetlerini belirli bir ücret karşılığında satın alan her türlü zorluğa rağmen takımına destek olmak için yurt içi veya dışı deplasmanlara giden kulübün esas pazarını oluşturan halk kitlesine denir (Şahin, 2002: 291).

Başka bir deyişle; organize sporlarda çoğu taraftar, takımlarına uzun süreden beri inançla bağlı olan partizanlardır. Takımların maçını görmek için saatlerce bilet kuyruklarında beklemeyi göze alan bu insanlar, rakibi mağlup etmek için heyecanlı davranışlarda bulunurlar ve zaferden sonra da önemli bir gurur duyarlar. Bunca inanç ve sahip çıkma duygusu, bir spor takımına duyulan inancın insanların yaşamında önemli psikolojik bir rol oynadığını ortaya çıkarıyor. Bir takıma taraftar olarak bağlanmak, iki önemli fonksiyonun gerçekleşmesini sağlar.

- Vekâleten bir tür saygınlık ve gurur duygusu veren bir toplulukla beraber olmak,
- Başarısızlıktan ve günlük yaşamın monotonluğundan kaçıştır.

Tabii burada, sporun geneliyle çok fazla ilgilenmeyen sempatizan olarak sadece oyunu seyretmeye gelen insanlarla, takımın hasta veya holigan taraftarlarını birbirinden ayırmalıyız (Şahin, 2003: 292).

Spor alanlarında yarışmak, ulusal ve uluslararası karşılaşmalarda başarılı olmak ön plandadır. Bu karşılaşmalar yalnız aktif olarak spora katılan bireyler değil, katılan sporcuyla ya da takımla özdeşleşen kitleyi yani seyirciyi ilgilendirmektedir (Serarslan, 1990).

Bu yüzden yapılan profesyonel spor branşları, çeşitli ulusal ve uluslararası yarışmalı spor programları gibi organizasyonlar seyirci katılımı açısından çok önem arz etmektedir. Çünkü sporun en önemli unsurları seyirci ve taraftarlardır. Seyirciler zamanı ve parasını spor karşılaşmalarını seyretmek için harcar ve bundan keyif alamaya çalışırlar.

IV. ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Amacı

Yapılan birçok araştırmada, müsabakalarda ortaya çıkan olayları sadece bir faktöre değil içinde medya, kulüp yöneticileri, antrenörler, futbolcular, amigolar, seyirciler, hakemler gibi farklı faktörlerin de neden olduğu bilinmektedir. Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinden oluşan taraftar grubunun futbolda şiddet ve saldırganlığa yönelmelerinde etkili olabileceği düşünülen faktörlerin sebeplerini araştırmak ve çözüm önerileri üretebilmek için çalışılmıştır.

B. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmada kullanılacak veri seti, Atatürk Üniversitesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin oluşturduğu ana kütle kullanılmıştır. Uygulanacak bir anket yardımıyla elde edilecek yatay kesit verilerden oluşmaktadır. Anket uygulanacak örnek kütleinin büyüklüğünün belirlenebilmesi için;

$$n = \frac{NPQZ^2}{(N-1)d^2 + PQZ^2}$$

biçimindeki oran için örnek büyüklüğünün tahmini formülünden yararlanılmıştır. Bu formüldeki n = Örnek kütle büyüklüğü, N = Ana kütle hacmi (Atatürk Üniversitesi öğrencileri), P = Ankete katılan öğrenci oranı, Q = Ankete katılmama oranı ($1 - P$), Z = $\%(1 - \alpha)$ düzeyinde Z test değeri, α = Önem düzeyi, d = Hata (tolerans) payıdır.

Ana kütleiyi temsil edecek örnek büyüklüğü,

$$\frac{70613(0,5)(0,5)(1,96)^2}{(70613-1)0,05^2 + (0,5)(0,5)(1,96)^2} \cong 382$$

olarak hesaplanmıştır. Araştırmada hedeflenen minimum örneklem büyüklüğü 382'tür. Anket uygulaması yapıldıktan sonra eksik ve boş olan anketler ayıklanmış ve geriye 360 adet anket kalmış olup bu anketler üzerinden hesaplamalar yapılmıştır.

Örnekleme oluşturan öğrencilerin % 41,1'i kız, %58,9'u erkektir. Yaş gruplarına göre katılımcıların % 3'ü 17 ve daha az, % 56,7'si 18-21 yaş arası, % 33,1'i 22-24 yaş arası, % 10'u 25 ve üzeri yaş grubundadır. Taraftarı olunan takıma göre % 20'si Beşiktaş, %27,5'i Fenerbahçe, % 36,7'si Galatasaray, %15,8'i Trabzonspor taraftarlarıdır.

C. Veri Toplama Araçları

Anket formu hazırlanırken, bu konuya benzer araştırmalar incelenmiş ve sonuçta saldırganlık davranışları da göz önünde bulundurularak öğrenciler için özgün bir anket formu tasarlanmıştır.

Araştırmamızda veri toplama yöntemi olarak nicel verilere dayanan araştırma ve ölçme yöntemi baz alınmıştır. Buradan yola çıkılarak anket oluşturmamızda nicel verilere dayanan araştırma ve ölçme yöntemlerinin benimsendiği çalışmalarda yaygın olarak kullanılan Likert esas alınmıştır.

Öğrencilerin şiddet ve saldırganlıkla ilgili tutum ve davranışlarını araştırmayı, olumlu ve olumsuz etkilerinin incelemeye ve analiz etmeye yönelik anket hazırlanmıştır. Her ifadenin yanında sırası ile “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

D. Anketin Uygulanması ve Verilerin Toplanması

Verileri toplamak amacıyla geliştirilen anket, 2011-2012 eğitim ve öğretim yılında öğrenciler tarafından doldurulmuştur. Araştırmada hedeflenen minimum örneklem büyüklüğü 382'dür. Anket uygulaması yapıldıktan sonra eksik ve boş olan anketler ayıklanmış ve örneklem büyüklüğü olan 360 adet anket incelenmiştir.

Toplanan bilgilerin veri topluluğu içindeki diğer bilgiler ile kompleks ilişkileri dikkate alınarak, toplanan çok sayıdaki verinin analiz ve yorumunu kolaylaştırmak amacıyla, Bağımsız Ki-kare testine tabi tutularak istatistiki bir program olan SPSS programından yararlanılmıştır.

E. Araştırmanın Bulguları

Araştırma için toplanan verilerin çözümlenmesi ile elde edilen bulgulara ilişkin yorumlar bu bölümde yer almaktadır.

1. Katılımcıların Şiddet ve Saldırganlık İle İlgili Tutum ve Davranışlara İlişkin Bulgular

Katılımcıların sporda şiddet ve saldırganlıkla ilgili tutum ve davranışlara yönelik ortalama ve standart sapmaları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Şiddet ve Saldırganlık Davranışları

Hangi olaylar beni şiddete yöneltir	Ortalamalar (\bar{X})	Standart sapma (ss)	N
Takımların kötü performans sergilemesi beni sinirlendirir	2,98	1,44	360
Takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir	2,13	1,25	360
Yenilgiyi hazmedemem	2,85	1,44	360
Hakemlerin takımım aleyhine verdiği kararlar da saldırgan davranışlar sergilerim	2,39	1,35	360
Şans oyunlarında kaybetmek beni şiddete yöneltir	1,90	1,23	360
Takımlar arasında geçmişte yapılan maçların olaylı geçmesi beni daha çok şiddete yöneltir	1,98	1,17	360
Rakip futbolcuların tavır ve davranışları beni daha çok şiddete yöneltir	2,37	1,36	360
Takımımın maçı kaybetmesinde kendimi nasıl hissederim	Ortalamalar	Standart sapma	N
Ailemle ve arkadaşlarımla konuşmam	1,73	1,00	360
Şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm	1,80	1,07	360
O gece uyuyamam	1,82	1,13	360
Ders çalışmam	1,91	1,21	360
Bir hafta boyunca üzülürüm	1,80	1,10	360
Beni pek etkilemez	3,21	1,50	360
Hakemlerin takımım aleyhine vermiş oldukları karar sonrasında nasıl hareket ederim	Ortalamalar	Standart sapma	N
Sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim	2,43	1,46	360
Elime geçen her şeyi atarım	1,87	1,17	360
Saldırgan yapıya bürünürüm	2,00	1,23	360
Kararları saygıyla karşılarım	3,02	1,49	360
Sizce amigolar seyirciyi nasıl etkiliyor	Ortalamalar	Standart sapma	N
Daha organize tezahürat yapmasını sağlıyor	3,43	1,36	360
Beni daha çok kavga ve şiddete yöneltiyor	2,09	1,17	360

Müسابaka esnasında ne tür tezahürlere katılırsınız	Ortalamalar	Standart sapma	N
Küfürlü tezahüratlar ederim	2,12	1,39	360
Birlikte şarkı söylerim	3,41	1,38	360
Takım sloganına katılırım	3,55	1,38	360
Islık ve yuhalama yaparım	2,63	1,55	360

Katılımcıların “hangi olaylar beni şiddete yöneltir” sorusuna 2,98 ortalama ile en yüksek değere sahip “takımımın kötü performans sergilemesi beni sınırlendirir” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeyi 2,85 ortalama ile “yenilgiyi hazmedemem” ifadesi takip etmektedir. Katılımcıların “şans oyunlarında kaybetmek beni şiddete yöneltir” ifadesine katılım düzeyleri 1,90 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Katılımcıların “takımımın maçı kaybetmesinde kendimi nasıl hissederim” sorusuna 3,21 ortalama ile en yüksek değere sahip “beni pek etkilemez” ifadesi yer almaktadır. Katılımcıların “ailem ve arkadaşlarımla konuşmam” ifadesine katılım düzeyleri 1,73 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Katılımcıların “hakemlerin takımım aleyhine vermiş oldukları karar sonrasında nasıl hareket ederim” sorusuna 3,02 ortalama ile en yüksek değere sahip “kararları saygıyla karşılarım” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeyi 2,43 ortalama ile “sınırlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim” ifadesi takip etmektedir.

Katılımcıların “elime geçen her şeyi atarım” ifadesine katılım düzeyleri 1,87 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Katılımcıların “sizce amigolar seyircileri nasıl etkiliyor” sorusuna 3,43 ortalama ile “daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor” ifadesi yer almaktadır. Katılımcıların “beni daha çok kavga ve şiddete yöneltiyor” ifadesine katılım düzeyleri 2,09 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

Katılımcıların “müسابaka esnasında ne tür tezahürlere katılırsınız” sorusuna 3,55 ortalama ile en yüksek değere sahip “takım sloganına katılırım” ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeyi 3,41 ortalama ile “birlikte şarkı söylerim” ve 2,63 ortalama ile “ıslık ve yuhalama yaparım” ifadesi takip etmektedir.

Katılımcıların “küfürlü tezahürat ederim” ifadesine katılım düzeyleri 2,12 ortalama ile en düşük değere sahiptir.

2. Demografik Özelliklerle Hangi Olaylar Beni Şiddete Yöneltilir İfadesi Arasındaki İlişki

Katılımcıların hangi olaylar beni şiddete yöneltilir ifadesi ile demografik özellikler arasındaki ilişkiler incelenmiş olup Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Demografik Özelliklerle Hangi Olaylar Beni Şiddete Yöneltilir İfadesi Arasındaki İlişki

Demografik Özellikler		Yaş	Taraftarı olunan takım
Hangi Olaylar Beni Şiddete Yöneltilir	Ki-Kare Değeri	17,516	44,814
	sd	12	20
Takımımın kötü performans sergilemesi beni sinirlendirir	Sig.	0,131	0,001
	N	360	360
Takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltilir	Ki-Kare Değeri	14,281	44,443
	sd	12	20
	Sig.	0,283	0,001
	N	360	360
Yenilgiyi hazmedemem	Ki-Kare Değeri	30,468	26,415
	sd	12	20
	Sig.	0,002	0,153
	N	360	360
Hakemlerin takımım aleyhine verdiği kararlar da saldırgan davranışlar sergilerim	Ki-Kare Değeri	20,117	32,340
	sd	12	20
	Sig.	0,065	0,040
	N	360	360
Şans oyunlarında kaybetmek beni şiddete yöneltilir	Ki-Kare Değeri	27,830	51,929
	sd	12	20
	Sig.	0,006	0,000
	N	360	360
Takımlar arasında geçmişte yapılan maçların olaylı geçmesi beni daha çok şiddete yöneltilir	Ki-Kare Değeri	33,229	44,222
	sd	12	20
	Sig.	0,001	0,001
	N	360	360
Rakip futbolcuların tavır ve davranışları beni daha çok şiddete yöneltilir	Ki-Kare Değeri	9,570	32,319
	sd	12	20
	Sig.	0,654	0,040
	N	360	360

Tablo 2’de görüldüğü gibi yaş ile takımımın kötü performans sergilemesi beni sinirlendirir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş

ile takımımın kötü performans sergilemesi beni sınırlendirir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=17,516$; $p>0,05$).

Yaş ile takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=14,281$; $p>0,05$).

Yaş ile yenilgiyi hazmedemem ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile yenilgiyi hazmedemem ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=30,468$; $p<0,05$).

Yaş ile hakemlerin takımım aleyhine verdiği kararlar da saldırgan davranışlar sergilerim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile hakemlerin takımım aleyhine verdiği kararlar da saldırgan davranışlar sergilerim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=20,117$; $p>0,05$).

Yaş ile şans oyunlarında kaybetmek beni şiddete yöneltir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile şans oyunlarında kaybetmek beni şiddete yöneltir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=27,830$; $p<0,05$).

Yaş ile takımlar arasında geçmişte yapılan maçların olaylı geçmesi beni daha çok şiddete yöneltir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile takımlar arasında geçmişte yapılan maçların olaylı geçmesi beni daha çok şiddete yöneltir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=33,229$; $p<0,05$).

Yaş ile rakip futbolcuların tavır ve davranışları beni daha çok şiddete yöneltir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile rakip futbolcuların tavır ve davranışları beni daha çok şiddete yöneltir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=9,570$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile takımımın kötü performans sergilemesi beni sınırlendirir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım katılımcıları ile takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=44,814$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları ile takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=44,443$; $p<0,05$).

3. Demografik Özelliklerle Takımın Maçı Kaybetmesinde Kendimi Nasıl Hissederim İfadesi Arasındaki İlişki

Katılımcıların takımımın maçı kaybetmesinde kendimi nasıl hissederim ifadesi ile demografik özellikler arasındaki ilişkiler incelenmiş olup Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Demografik Özelliklerle Takımın Maçı Kaybetmesinde Kendimi Nasıl Hissederim İfadesi Arasındaki İlişki

Demografik Özellikler		Yaş	Taraftarı olunan takım
Takımın Maçı Kaybetmesinde Kendimi Nasıl Hissederim			
Ailemle ve arkadaşarımla konuşmam	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	7,676 12 0,810 360	39,043 20 0,007 360
Şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	12,888 12 0,377 360	38,511 20 0,008 360
O gece uyuyamam	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	18,179 12 0,110 360	29,373 20 0,081 360
Ders çalışmam	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	10,866 12 0,540 360	27,550 20 0,120 360
Bir hafta boyunca üzülürüm	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	11,959 12 0,449 360	51,967 20 0,000 360
Beni pek etkilemez	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	14,810 12 0,252 360	20,533 20 0,425 360

Tablo 3’de görüldüğü gibi yaş ile ailemle ve arkadaşlarımla konuşmam ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile ailemle ve arkadaşlarımla konuşmam ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=7,676$; $p>0,05$).

Yaş ile şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=12,888$; $p>0,05$).

Yaş ile o gece uyuyamam ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile o gece uyuyamam ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=18,179$; $p>0,05$).

Yaş ile takımımın kaybetmesinde ders çalışmam ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile takımımın kaybetmesinde ders çalışmam ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=10,866$; $p>0,05$).

Yaş ile bir hafta boyunca üzülürüm ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile bir hafta boyunca üzülürüm ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=11,959$; $p>0,05$).

Yaş ile beni pek etkilemez ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile beni pek etkilemez ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=14,810$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile ailemle ve arkadaşlarımla konuşmam ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları ile ailemle ve arkadaşlarımla konuşmam ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=39,043$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları ile şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=39,043$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile o gece uyuyamam ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile o gece uyuyamam ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=29,373$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile ders çalışmam ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile ders çalışmam ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=27,550$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile bir hafta boyunca üzülürüm ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile bir hafta boyunca üzülürüm ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=51,967$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile beni pek etkilemez ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile beni pek etkilemez ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=20,533$; $p>0,05$).

4. Demografik Özelliklerle Hakemlerin Takımın Aleyhine Vermiş Oldukları Karar Sonrasında Nasıl Hareket Ederim İfadesi Arasındaki İlişki

Katılımcıların hakemlerin takımın aleyhine vermiş oldukları karar sonrasında nasıl hareket ederim ifadesi ile demografik özellikler arasındaki ilişkiler incelenmiş olup Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: Demografik Özelliklerle Hakemlerin Takımın Aleyhine Vermiş Oldukları Karar Sonrasında Nasıl Hareket Ederim İfadesi Arasındaki İlişki

Demografik Özellikler		Yaş	Taraftarı olunan takım
Hakemlerin Takımın Aleyhine Vermiş Olduğu Karar Sonrasında Nasıl Hareket Ederim			
Sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	23,131 12 0,027 360	17,341 20 0,631 360
Elime geçirdiğim her şeyi atarım	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	18,844 12 0,092 360	31,406 20 0,049 360

Saldırgan bir yapıya bürünürüm	Ki-Kare Değeri	17,954	27,066
	sd	12	20
	Sig.	0,117	0,133
	N	360	360
Kararları saygıyla karşılarım	Ki-Kare Değeri	19,626	36,684
	sd	12	20
	Sig.	0,074	0,013
	N	360	360

Tablo 4’de görüldüğü gibi yaş ile sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=23,131$; $p<0,05$).

Yaş ile elime geçirdiğim her şeyi atarım ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile elime geçirdiğim her şeyi atarım ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=18,844$; $p>0,05$).

Yaş ile saldırgan bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile saldırgan bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=17,954$; $p>0,05$).

Yaş ile kararları saygıyla karşılarım ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile kararları saygıyla karşılarım ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=19,626$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=17,341$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile elime geçirdiğim her şeyi atarım ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile elime geçirdiğim her şeyi atarım ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=31,406$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile saldırgan bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile saldırgan

bir yapıya bürünürüm ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=27,066$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile kararları saygıyla karşılarım ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile kararları saygıyla karşılarım ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=36,684$; $p<0,05$).

5. Demografik Özelliklerle Sizce Amigolar Seyircileri Nasıl Etkiliyor İfadesi Arasındaki İlişki

Katılımcıların sizce amigolar seyircileri nasıl etkiliyor ifadesi ile demografik özellikler arasındaki ilişkiler incelenmiş olup Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: Demografik Özelliklerle Sizce Amigolar Seyircileri Nasıl Etkiliyor İfadesi Arasındaki İlişki

Demografik Özellikler		Yaş	Taraftarı olunan takım
Sizce Amigolar Seyircileri Nasıl Etkiliyor	Daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	25,150 12 0,014 360
	Beni daha çok kavga ve şiddete yöneltiyor	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	27,416 20 0,124 360
			31,452 12 0,002 360

Tablo 5'te görüldüğü gibi yaş ile daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=25,150$; $p<0,05$).

Yaş ile beni daha çok kavga ve şiddete yönlüyor ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile beni daha çok kavga ve şiddete yönlüyor ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=31,452$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=27,416$; $p>0,05$).

Taraftarı olunan takım ile beni daha çok kavga ve şiddete yönlüyor ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takım ile beni daha çok kavga ve şiddete yönlüyor ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=27,567$; $p>0,05$).

6. Demografik Özelliklerle Müsabaka Esnasında Ne Tür Tezahürlere Katılırsınız İfadesi Arasındaki İlişki

Katılımcıların müsabaka esnasında ne tür tezahürlere katılırsınız ifadesi ile demografik özellikler arasındaki ilişkiler incelenmiş olup Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Demografik Özelliklerle Müsabaka Esnasında Ne Tür Tezahürlere Katılırsınız İfadesi Arasındaki İlişki

Müsabaka Esnasında Ne Tür Tezahürlere Katılırsınız	Demografik Özellikler	Yaş	Taraftarı olunan takım
	Küfürlü tezahüratlar ederim	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	28,906 12 0,004 360
Birlikte şarkı söylerim	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	23,748 12 0,022 360	58,123 20 0,000 360
Takım sloganına katılıyorum	Ki-Kare Değeri sd Sig. N	37,047 12 0,000 360	79,173 20 0,000 360

Islık veya yuhalama yaparım	Ki-Kare Değeri	29,848	30,322
	sd	12	20
	Sig.	0,003	0,065
	N	360	360

Tablo 6'da görüldüğü gibi yaş ile küfürlü tezahüratlar ederim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile küfürlü tezahüratlar ederim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=28,906$; $p<0,05$).

Yaş ile birlikte şarkı söylerim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile birlikte şarkı söylerim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=23,748$; $p<0,05$).

Yaş ile takım sloganına katılırim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile takım sloganına katılırim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=79,173$; $p<0,05$).

Yaş ile ıslık veya yuhalama yaparım ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda yaş ile ıslık veya yuhalama yaparım ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=29,848$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile küfürlü tezahüratlar ederim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları ile küfürlü tezahüratlar ederim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=49,499$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile birlikte şarkı söylerim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları ile birlikte şarkı söylerim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=58,123$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile takım sloganına katılırim ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları ile takım sloganına katılırim ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=79,173$; $p<0,05$).

Taraftarı olunan takım ile ıslık veya yuhalama yaparım ifadesi arasında ilişki incelenmiştir. Yapılan ki-kare bağımsızlık testi sonucunda taraftarı olunan takımın katılımcıları

ile ıslık veya yuhalama yaparım ifadesi arasında istatistiksel olarak bir fark olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=30,322$; $p>0,05$).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Spor da taraftarların şiddet ve saldırganlığa nelerin etkili olduğu araştırılarak bu doğrultuda sorulara hazırlanarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Buna göre yaş ile hangi olaylar beni şiddete yöneltir sorularından yenilgiyi hazmedemem, şans oyunlarında kaybetmek beni şiddete yöneltir, takımlar arasında geçmişte yapılan maçların olaylı geçmesi ifadeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir. Taraftarı olunan takım ile hangi olaylar beni şiddete yöneltir sorularından ise takımımın kötü performans sergilemesi beni sinirlendirir, takımımın yenilmesi beni şiddete daha çok yöneltir ifadeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Taraftarı olunan takım ile takımın maçı kaybetmesinde kendimi nasıl hissederim sorularından ailemle ve arkadaşlarımla konuşmam, şiddet eğiliminde bir yapıya bürünürüm, bir hafta boyunca üzülürüm ifadeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Hakemlerin takımım aleyhine vermiş oldukları karar sonrasında nasıl hareket ederim sorularından sinirlendiğimden dolayı kötü sözler söylerim ifadesi katılımcıların yaşlarıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Taraftarı olunan takım ile hakemlerin takımım aleyhine vermiş oldukları karar sonrasında nasıl hareket ederim sorularından elime geçirdiğim her şeyi atarım, kararları saygıyla karşılarım ifadeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Sizece amigolar seyircileri nasıl etkiliyor sorularından ile daha organize ve olumlu tezahürat yapmasını sağlıyor, beni daha çok kavga ve şiddete yöneltiyor ifadeleriyle katılımcıların yaşlarıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Müsabaka esnasında ne tür tezahüratlara katılırsınız sorularından birlikte şarkı söylerim, takım sloganına katılırım, ıslık veya yuhalama yaparım ifadelerinin katılımcıların yaşlarıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Taraftarı olunan takım ile müsabaka esnasında ne tür tezahüratlara katılırsınız sorularından küfürlü tezahüratlar ederim, birlikte şarkı söylerim, takım sloganına katılırım ifadeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir.

İfadeler arasında ortaya çıkan sonuçlardan görülmüyor ki bazı ifadelerin katılımcıların yaşları ve taraftarı oldukları takım ile anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Daha önce yapılmış olan benzer araştırmalarla bakıldığında futbol seyircisinin yaş dağılımlarında genç bir taraftar kitlesine sahip olduğu, eğitim durumlarının yüksek olduğu, takımın aldığı mağlubiyetten büyük ölçüde etkilendiklerine rağmen sakin ve uyumlu bir kişiliğe sahip oldukları, hakem hatalarına karşı kararları saygıyla karşıladıkları sonucu bulunmuştur. Ayrıca seyircilerin rakip futbolcuların tavırlarından ve medyanın yayınlarından, müsabaka sırasında ise hakemler ve rakip seyircinin olumsuz davranışlarından şiddete yönelebileceği sonucu bulunmuştur (Çağlayan, Çetin ve Şirin, 2010). Bulgular sonucunda taraftarların şiddet ve saldırganlıkla ilgili davranışları, fikir ve düşünceleri ankete katılan kişilerin yaşları ve eğitim seviyeleri ile yakından ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Türkiye’de şiddete başvurarak ya da kötü ve çirkin sloganlarla kendilerini ifade etmeye çalışan taraftar kitlesinin profilini ortaya koyan bilimsel çalışmaların yeterli olmadığı görülmektedir. Sporda şiddet eylemleri hakkında yapılacak bir incelemenin multi-disipliner bir çalışmayı gerektirdiği haklı olarak vurgulanmıştır (Fişekçioğlu, 1996).

KAYNAKÇA

- BAUMANN, S.; (1994), **Uygulamalı Spor Psikolojisi**, Çev.: İkizler, C. , Özcan, A. , Alfa Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, ss.170-172.
- ÇAĞLAYAN, ÇETİN ve ŞİRİN; (2010), **Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik- Kültürel Yapısının Şiddet Eğilimindeki Rolü (Konyaspor Örneği)**, <http://www.google.com.tr/>, Erişim Tarihi:22.09.2011.
- D.P.T.; (2000), **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Beden Eğitimi, Spor ve İstanbul Olimpiyatları**, Özel ihtisas Komisyon Raporu, Devlet Planlama Yayınları, Ankara, ss.8-29.
- FİŞEKÇİOĞLU, İ.B. (1996). Konya İlindeki Amatör ve Profesyonel Futbolcuların Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Profillerinin İncelenmesi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

-
- KARAGÖZLÜ, C., MUNGAN AY, S.; (1997), **Futbol Seyircilerinde Saldırganlık Eğilimleri**, (İstanbul Örneği), (Ed. Şefik Tiryaki), I. Uluslararası Spor Psikolojisi Bildirileri, Bağırda Yayinevi, Ankara, ss.165-172.
- KAYAOĞLU, A.G.; (2000), Futbol Fanatizmi, Sosyal Kimlik ve Şiddet: Bir Futbol Takımının Taraftarlarıyla Yapılan Çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji (Sosyal) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- SERARSLAN, M.Zahit.; (1990), Spor Pazarlaması: Sporun Topluma Yaygınlaştırılmasında Pazarlama Tekniklerinden Yararlanma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Fakültesi Pazarlama Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ŞAHİN, H.,M.; (2003) **Sporda Şiddet ve Saldırganlık**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs, ss.104-113, 291-292.
- PETER, G. ve Beyer, E.; (1997), **Saldırganlık**, (Çev: Zeynep Kılıç), Spor Ekin Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, s.36, Ankara.
- TALİMCİLER, A.; (2003), **Türkiye'de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s.28.
- TİRYAKİ, Ş.; (2000), **Spor Psikolojisi, Kavramlar, Kuramlar ve Uygulama**, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, s.149.
- YETİM, A.; (2000), **Sosyoloji ve Spor**, Topkar Matbaacılık, Ankara, s.110.
- YETER, A.A.; (2006), **Sosyoloji ve Spor**, Marpa Kültür Yayınları, İstanbul, s.214.

SORUMLULUK DUYGUSU VE DAVRANIŞI ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ GÜVENİRLİĞİ VE GEÇERLİĞİ¹

Yener ÖZEN²

ÖZET

Bu çalışmada, Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (SDDÖ) tanıtılmıştır. SDDÖ, Türk toplumu için geliştirilmiş bir ölçektir. Pilot çalışma niteliğinde olan bu çalışmada, SDDÖ'nin güvenilirlik ve geçerliği ile ilgili bulgular sunulmuştur. SDDÖ'nin Cronbach Alpha ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı 0.82 bulunmuştur. Conrad ve Hedin'in geliştirdiği Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Ölçeği ile SDDÖ arasında 0.69 korelasyon gözlenmiştir. Geliştirilmesine devam edilecek olan SDDÖ'nin kullanılabilirliği tartışılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sorumluluk Duygusu ve Davranışı, Sorumluluk

SENSE OF RESPONSIBILITY AND BEHAVIOR SCALE DEVELOPMENT, VALIDITY AND RELIABILITY

ABSTRACT

In this study, Responsibility Feeling and Behaviors Scale which is developed for Turkish population is introduced. in this pilot study, the reliability and validity data are presented. The Cronbach Alpha of Responsibility Feeling and Behaviors Scale (RFBS) is 0.82. The validity coefficient between RFBS and Individual and Social Responsibility Scale developed by Conrad and Hedin is 0.69. Later, Responsibility Feeling, Behaviors Scale Scale's usage is discussed and some suggestions are made.

Keywords: Responsibility Feeling and Behaviors, Responsibility

¹ 19. Eğitim Bilimleri Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Ekim, 2011, Lefkoşa/KKTC

² Yrd. Doç. Dr. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

Ölçme ve Değerlendirme ABD Başkanı, e-posta: yenerozen@gmail.com, yenerozen@erzincan.edu.tr

GİRİŞ

Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (SDDÖ)'nin geliştirilmesinin amacı, bireyin yaşamda sorumluluk duygusunun, yaşamı ne derece etkilediğini ve davranışa ne derece yansıtıldığını ölçmektir. Yaşamda karşılaşılan sosyal durumlar karşısında yaşanan sorumluluk duygusu düzeyi ve buna bağlı olarak sorumluluk davranış düzeyinin derecelendirilmesini oluşturmaktır. Duygu boyutu sosyal durumlarda yaşanan sorumluluk duygusunu ifade ederken, davranış boyutu da bu duyguya bağlı olarak gerçekleşen sorumluluk davranışının yaşanma sıklığını ifade eder.

Sorumluluk kavramı birçok yazar ve araştırmacı tarafından, kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın farkında olması ve davranışlarının ve durumların sonuçlarını üstlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, kişinin kendi davranışlarının ve yetki alanına giren olayın sorumluluğunu hem ahlaki, hem de yasal boyutta üstlenmesi beklenmektedir (Glover, 1970). Bir başka tanımlamada ise sorumluluk, seçimler yapmak ve bu seçimlerin sonucunu ve etkilerini kabullenmek olarak tarif edilmiştir (Popkin, 1987). Lickona (1991) ise sorumluluğu ahlakın aktif yanı olarak tanımlamıştır. Kişinin kendisine ve başkalarına özen ve bakım göstermesini, yükümlülüklerini yerine getirmesini, toplumsal sürece katılmasını, acıları dindirmeye çalışmasını ve de daha iyi bir dünya için çaba harcamasını sorumluluk olarak tanımlamıştır.

Sorumluluk konusu ile ilgili yapılan araştırmalara ve literatüre baktığımızda sorumluluk bazı kaynaklarda bireysel ve sosyal sorumluluk olarak ayrıldığını (Nelson ve Low, 2004). Bazı kaynaklar sorumluluğu duygu (Berkowitz 1963; Başaran, 2002). Diğer araştırmacılar beceri olarak ele almışlardır (Chamberlin, 1994; Jenkins, 1994; Ellenburg, 2001). Bazıları da Kişisel özellik ve karakter olarak tanımlamışlardır (Yalom, 2001; Ruyter, 2002). Ayrıca sorumluluk ile bazı çeşitli değişkenler arasında yakın bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Sorumluluk ile sosyal sınıf (Berkowitz ve Lutterman, 1968; Chebat, 1968) denetim odağı (Phares 1976; Kumchy ve Sayer, 1980) ve akademik başarı (Wentzel, 1991; Taylı, 2006; Golzar, 2006) ayrıca sorumlu bireylerin içten denetimli ve akademik başarılarının yüksek olduğu bulunmuştur (Önal, 2005; Taylı, 2006; Golzar, 2006). Yapılan Sorumluluk Eğitimi Programları ile de sorumluluğun öğretiler bir

davranış olduğunu göstermişlerdir (Petersen,1992; Jenkins, 1994; Lickel, Schamer ve Hamilton, 2003; Glasser, 2005; Önal 2005; Taylı, 2006).

I. YÖNTEM

Bu bölümde denekler, ölçme araçları ve verilerin analiz üzerinde durulmuştur.

A. Denekler

SDDÖ'nin elde edilen son formu üzerindeki güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Erzincan 75.Yıl İlköğretim Okulu ile Fatih İlköğretim Okulunun sekizinci sınıf öğrencilerinden 248'i üzerinde uygulanmıştır.

B. Araçlar

Bu çalışmada, geliştirilmekte olan Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (SDDÖ) tanıtılmış ve SDDÖ'nin benzer ölçekler geçerliliği için Conrad ve Hedin'in (1981) geliştirmiş olduğu ve Türkçeye uyarlaması Taylı (2005) tarafından yapılan Kişisel ve Sosyal Sorumluluk ölçeği (11-17 yaş) kullanılmıştır. Aşağıda SDDÖ tanıtılmıştır.

1. Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (SDDÖ)

Ülkemiz koşullarında geliştirilmiş olan Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeği (SDDÖ), bireye günlük hayatta yaşadığımız sosyal durumlar verilmiştir. Envanter, sosyal durumlar karşısında, duyulan sorumluluk bilincini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Her madde, hem sorumluluğun duygu boyutunu, hem de davranış boyutunu değerlendirmeye yöneliktir.

Bu ölçek A.B.D ki sorumluluk üzerine yapılmış çalışmalar, okul uygulama modelleri taranarak Özen (2008) tarafından geliştirilmiş ve geliştirme aşamasında, yazılımında ve maddelerin sıralamasında uzman görüşüne başvurulmuştur.

Bu ölçekte 18 sosyal durum karşısında yaşanan sorumluluk duygu düzeyi ve buna bağlı olarak sorumluluk davranış düzeyinin derecelendirilmesinden oluşmaktadır. Duygu boyutu sosyal durumlarda yaşanan sorumluluk duygusunu ifade ederken, davranış boyutu da bu

duyguya bağlı olarak gerçekleşen sorumluluk davranışının yaşanma sıklığını ifade eder. Böylece yaşamda sorumluluk duygusunun, yaşamı ne derece etkilediğini ve davranışa ne derece yansıdığını ölçmektedir.

Ölçek dörtlü derecelendirilme ölçeği olarak uzmanlar tarafından yarı yapılandırılmış görüşmeler ile doldurulabileceği gibi -özellikle küçük öğrenciler için- bireylerin kendisine verilerek de değerlendirilebilen (self-report) bir ölçektir.

Ölçeğin cevaplanmasında 4 dereceli yanıt şıkları duygu düzeyi için “Her Zaman Sorumluluk Duyarımdan, “Hiç Bir Zaman Sorumluluk Duymama doğru giden şekilde olup, duyguya bağlı davranış düzeyi için; “Her Zaman Sorumlu Davranımdan, “Hiç Bir Zaman Sorumlu Davranmama” giden şekildedir.

Ölçeğin puanlanması, ölçeğin duygu ve davranış ve davranış boyutlarından alınan puanların toplanması ile yapılmıştır. Bunun için a'ya 4, b'ye 3, c'ye 2 ve d'ye 1 verilmiştir. Ölçekten alınan en düşük puan 18 en yüksek puan 72'dir. Genel guruptan elde edilen puanın aritmetik ortalaması bulunur ve ortalamanın altındakiler için sorumluluk duygusu ve davranışı düşüktür denilebilir.

2. SDDÖ'nin Geliştirilmesi

Sorumluluktan yaşamın her döneminde ve her konumunda sıklıkla bahsedilmekte, kültürlerce desteklenmekte ve öğretilmeye çalışılmaktadır. Sorumluluk öğretilbilir ve geliştirilebilir bir kişilik özelliği olduğu için verilen sorumluluk eğitiminin etkili olup olmadığını ölçmek için uygun ölçme aracına gerek duyulmaktadır. Bu araştırmada, kısmen de olsa bu eksikliği gidermek ve ilerdeki araştırmalara uygun ölçme aracını geliştirmek, ayrıca sorumluluk üzerinde hangi etmenlerin etkili olduğunu belirlemek amacıyla, ilköğretim 8. sınıf öğrencilerine yönelik sorumluluk ölçeği geliştirmek ve onların sorumluluk düzeylerinin farklı değişkenlere göre değişip değişmediğini belirlemek amaçlanmıştır.

Sorumluluğun öğretilmesinin temelinde çocuğun iç kontrol becerisini geliştirmesine ve çevresine uyum sağlamasına yönelik olan disiplin yatmaktadır, iyi bir eğitim ve disiplin yöntemlerini uygun şekillerde kullanma ile çocuklar öz - kontrol, kurallara uyma, öz yeterlik gibi beceriler geliştirebilirler (Chemberlin, 1994). Bu nedenle ailenin yanı sıra, sosyal kuruluşlar ve

özellikle de okullar doğrudan öğrenim veya model olma yoluyla sosyal kuralları çocuklara öğretmelidirler. Öğrenim veya model alma yoluyla öğrenciler birer sorumlu yetişkin olabilirler (Ellenburg, 2001).

Yapılan literatür taraması sonucunda, sorumluluk ile ilgili yapılan araştırma sayısı çok azdır. Türkiye içinde sosyal sorumluluk ile ilgili birkaç betimsel araştırma (Karataş, 2001; Kurt, 2001) ve ayrıca İlköğretim 5. Sınıflar için Golzar (2006) Sorumluluk Ölçeği geliştirmiştir. Yine Conrad ve Hedin 'in Kişisel ve Sosyal Sorumluluk Ölçeği Taylı (2005) tarafından uyarlaması yapılmıştır. Önal (2005) tarafından yine lise öğrencilerine Sosyal Sorumluluk Ölçeği geliştirme çalışması mevcuttur. Özen (2008) tarafından İç Denetimsel Sorumluluk ve Dış Denetimsel Sorumluluk Ölçeği vardır. Ancak İlköğretim ikinci kademeye (6.7.8. Sınıflar) yönelik herhangi bir ölçek ve araştırma mevcut değildir. Bu nedenle öğrencilerin sorumluluk duygusu ve davranış düzeylerini tespit etmek, sorumluluğun hangi etmenlerden etkilendiğini ortaya koymak, yapılması planlanan olası sorumluluk eğitimlerinin etkinliğini sınamak için, bu çalışmanın alandaki önemli bir boşluğu kapatacağı ve ilerdeki araştırmalara ışık tutacağı umulmaktadır.

Bu amaçla geliştirilen SDDÖ'nin maddelerinin oluşturulması için önce, üniversite üçüncü sınıf öğrencilerinden 70, İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinden 64, lise öğrencilerinden 55, öğretmenlerden 45, Emniyet müdürlüğünde görevli rütbeli personelden (komiser yardımcısı ve üstü) 60 kişiye, “sizce sorumluluk nedir?”, “Sizce sorumluluk duygusu nedir?”, “Sizce sorumlu davranış nedir?” sorularını cevaplandırmaları istenmiştir. Bu açık uçlu sorulara verilen cevaplar sınıflandırılmış ve 70 madde oluşturulmuştur. Bu maddeler Eğitim Bilimleri Bölümü ile Psikolojik Danışma ve Rehberlik A.B.D'li öğretim elamanlarından 15 kişilik uzman gruba verilerek, cümlelerin sorumluluk duygusu ve davranışı ile ne derecede ilgili olduğu sorulmuştur. Uzmanlardan gelen öneri ve eleştiriler doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu form ilköğretim sekizinci sınıftan 123 kişilik bir öğrenci grubuna uygulanmış, uygulamadan elde edilen puanlar kullanılarak, alt ve üst grup ortalamaların arasındaki farkın test edilmesine dayalı olarak madde analizi (Özgüven, 1995; Tezbaşaran, 1996) yapılmış ve ölçeğin iki alt ölçeği için analizin birinci boyutunda .001 düzeyinde manidar çıkan maddeler seçilmiştir. Böylece ölçek için ortak görünen 33 madde belirlenmiştir. Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı yolu ile ölçeğin tümüne ilişkin güvenirlik katsayısı bulunmuştur (.82). Ölçekte madde

ayrıcılık indeksi .30 altında olan maddeler elenir (Büyüköztürk, 2006) Ölçekte madde ayırt edicilik indeksi .35 olarak alınmıştır. Verimax dikey döndürme işlemi yapılarak ölçek iki alt ölçeğe dönüştürüldü ve madde ayırt edicilik indeksi .35alındı ve elde 18 maddelik bir ölçek elde edildi. Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı duygu boyutu için .860, davranış boyutu için .84 olarak bulundu.

3. Cevaplama ve Puanlama

Bu ölçekte 18 sosyal durum karşısında yaşanan sorumluluk duygu düzeyi ve buna bağlı olarak sorumluluk davranış düzeyinin derecelendirilmesinden oluşmaktadır. Duygu boyutu sosyal durumlarda yaşanan sorumluluk duygusunu ifade ederken, davranış boyutu da bu duyguya bağlı olarak gerçekleşen sorumluluk davranışının yaşanma sıklığını ifade eder. Böylece yaşamda sorumluluk duygusunun, yaşamı ne derece etkilediğini ve davranışa ne derece yansıdığını ölçmektedir.

Ölçek dörtlü derecelendirilme ölçeği olarak uzmanlar tarafından yarı yapılandırılmış görüşmeler ile doldurulabileceği gibi -özellikle küçük öğrenciler için- bireylerin kendisine verilerek de değerlendirilebilen (self-report) bir ölçektir.

Ölçeğin cevaplanmasında 4 dereceli yanıt şıkları duygu düzeyi için “Her Zaman Sorumluluk Duyarımdan, “Hiç Bir Zaman Sorumluluk Duymama doğru giden şekilde olup, duyguya bağlı davranış düzeyi için; “Her Zaman Sorumlu Davranarımdan, "Hiç Bir Zaman Sorumlu Davranmama” giden şekildedir.

Ölçeğin puanlanması, ölçeğin duygu ve davranış ve davranış boyutlarından alınan puanların toplanması ile yapılmıştır. Bunun için a'ya 4, b'ye 3, c'ye 2 ve d'ye 1 verilmiştir. Ölçekten alınan en düşük puan 18 en yüksek puan 72'dir. Genel guruptan elde edilen puanın aritmetik ortalaması bulunur ve ortalamanın altındakiler için sorumluluk duygusu ve davranışı düşüktür denilebilir.

4. SDDÖ'ni Kimler Ne Amaçla Kullanabilir?

SDDÖ'ni başta psikolojik danışmanlar gerektiğinde danışanın sorumluluk düzeyini ve duygunun davranışa yansıma düzeyini belirlemek amacıyla kullanabilirler. Araştırmacılar

bireylerin sorumluluk düzeyleri ile sorumlulukla ilgili diğer değişenlerin arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla kullanabilirler. SDDÖ çok amaçla birçok kimse tarafından kullanılabilir ölçektir.

C. Verilerin Analizi

SDDÖ'nin geliştirilmesi çalışmalarında maddelerin seçimi amacıyla faktör analizi yapılmış, SDDÖ'nin güvenilirlik katsayısını bulmak için deneklerin sorumluluk duygu ve davranış puanları üzerinde Cronbach Alpha uygulanmıştır. SDDÖ'nin geçerliliği ise aynı grubun SDDÖ ile Conrad ve Hedin tarafından geliştirilen ve Taylı (2005) tarafından uyarlanan Kişisel ve Sosyal Sorumluluk ölçeğinden aldığı puanlar üzerinden Pearson korelasyon katsayısının hesaplanmasıyla bulunmuştur.

II. BULGULAR

Bu bölümde SDDÖ ile ilgili olarak yapılan faktör analizi sonuçları ile SDDÖ'nin güvenilirliğine ve geçerliğine ilişkin bulgular verilmiştir.

A. SDDÖ'ne İlişkin Yapılan Faktör Analizi

SDDÖ'nin son formu üzerinde, 123 ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinden elde edilen puanlar kullanılarak yapılan faktör analizi sonuçları Tablo-1'de verilmiştir. Burada SDDÖ'de yer alan 18 maddeden her birinin, iki alt ölçeğe ilişkin birinci boyuttaki faktör yükleri sunulmuştur.

Faktör analizi sonuçlarında da anlaşılacağı gibi SDDÖ'de yer alan her bir maddenin alt ölçekler boyutundaki faktör yükleri oldukça yüksektir. Bu sonuçlar, her maddenin ölçmek istediği özelliği ölçtüğünü, başka bir deyişle, her maddenin toplam test içinde önemli bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo-1: SDDÖ'ne İlişkin Yapılan Faktör Analizi Sonuçları

dav16	0,827	
dav18	0,557	
dav19	0,492	
dav2	0,469	
dav20	0,582	
dav24	0,655	
dav29	0,489	
dav30	0,560	
dav33	0,360	
dav11		0,676
dav32		0,641
dav12		0,550
dav9		0,545
dav1		0,499
dav25		0,482
dav21		0,461
dav8		0,421
dav7		0,404
duy1	0,374	
duy24	0,637	
duy16	0,627	
duy18	0,658	
duy19	0,600	
duy2	0,538	
duy20	0,723	
duy25	0,448	
duy29	0,507	
duy30	0,481	
duy33	0,607	
duy8	0,473	
duy11		0,758
duy12		0,515
duy21		0,643
duy32		0,633
duy7		0,505
duy9		0,696

Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek üzere yapılan faktör analizinde, temel bileşenler analiziyle, faktör sınırlaması getirmeksizin yapılan analiz sonucunda döndürülmemiş faktör analizinde duygu boyutunda 9 faktör görülüyor, davranış boyutunda ise dört faktör görülüyor.

Dört faktör ile açıklanabilen Varyans miktarı ise %49.2 oldukça iyi Faktörleri anlamlandırmakta ve anlam bütünlüğü oluşturmakta zorlanıldığı için, ölçeğin en fazla iki faktörlü olması gerektiğinden, iki faktörle sınırlandırılarak, varimax dik döndürme tekniği ile varyansın % 56,60' nı açıklayan bir yapıya ulaşılmıştır. Birinci faktör varyansın % 35,60'sını, ikinci faktör % 21'ini açıklamaktadır. Maddelerin faktör yükleri .36 ile .82 arasında değişmektedir.

Sorumluluk duygusunu ve davranışını ayrı ayrı ölçen bu ölçek Sorumluluk duygusunu ölçmeyi amaçlayan maddeler yine kendi içerisinde iki alt boyuta ayrılmaktadır. "Kendine Yönelik Sorumluluk Duygusu" ve "Başkalarına Yönelik Sorumluluk Duygusu"nu ölçen 18 maddeden oluşmaktadır. İkinci alt boyut ise kendi içerisinde iki temel yapıyı ölçmeyi hedefleyen 18 maddelik diğer kısımdır. Bunlardan birincisi günlük yaşamdaki sorumlu davranma sıklığını ölçen "Kendine Yönelik Sorumlu Davranış" alt boyutu, diğeri sorumluluk konusunda kişinin "Başkalarına Yönelik Durumlarda Sorumluluk Duygusu". Ölçek gerçekte iki temel boyuttaki (Sorumluluk Duygusu ve Sorumlu Davranış), sorumluluk duygusunu ve bu duygunun davranışa yansıma durumunu ölçmektedir.

B. SDDÖ'nin Güvenirliği

SDDÖ'nin son formu üzerindeki güvenirlilik çalışması, Erzincan 75. Yıl ilköğretim okulu ile Fatih ilköğretim okulu sekizinci sınıf öğrencileri arasından seçkisiz olarak alınan 123 öğrenciden alınan puanlar üzerinde yapılmıştır. SDDÖ, Likert tipi olması nedeniyle ölçeğin tümü ve alt ölçeklerine ilişkin güvenirlilik çalışması Cronbach Alpha güvenirlilik katsayısı yolu ile yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Alpha güvenirlilik katsayısı ölçeğin Duygu boyutu = 0.85; davranış boyutu= 0.77 olarak bulunmuştur. Elde edilen güvenirlilik katsayıları ölçeğin güvenle kullanılabileceğini göstermektedir.

C. SDDÖ'nin Geçerliği

SDDÖ'nin geçerliği benzer ölçekler geçerliği yöntemi ile incelenmiştir. Erzincan 75. Yıl ilköğretim okulu ile Fatih ilköğretim okulu sekizinci sınıf öğrencileri arasında seçkisiz olarak alınan 123 öğrenciye SDDÖ ile birlikte Conrad ve Hedin'in tarafından geliştirilen Kişisel ve Sosyal Sorumluluk ölçeği verilmiştir. Her iki ölçeğin toplam puanları ile alt ölçeklerine

ilişkin puanlar arasında korelasyon “Pearson Korelasyon Katsayısı” yolu ile bulunmuştur. İki ölçekten elde edilen korelasyonlar Tablo-2’de verilmiştir.

**Tablo 2. SDDÖ ile Conrad Ve Hedin’in
Kişisel Ve Sosyal Sorumluluk Ölçeğine İlişkin Korelasyonlar**

	S D D Ö		SDDÖ TOPLAM
	DUYGU	DAVRANIŞ	
Conrad ve Hedin’in KSS Ölçeği			
KİŞİSEL	0.78	0.59	
SOSYAL	0.58	0.43	
K S S Ö (TOP)	0.59	0.55	0.69
SDDÖ Toplam	0.69	0.71	100

Tablo 2’de görüleceği gibi, iki ölçeğin toplamı puanları arasında 0.69 korelasyon bulunmuştur. Yine, Kişisel Sorumluluk ile Sorumlu Davranış alt ölçekleri arasında 0.78; Kişisel Sorumluluk ile Sorumluluk Duygusu alt ölçekleri arasında 0.59; Sosyal Sorumluluk ile Sorumlu Davranış alt ölçekleri arasında 0.58; Sosyal Sorumluluk ile Sorumluluk Duygusu alt ölçekleri arasında 0.43 korelasyonlar bulunmuştur. Ayrıca, SDDÖ’nin toplam puanı ile alt ölçeklerden elde puanlar arasında da yüksek korelasyonlar bulunmuştur. Bu bulgular ve genel olarak iki ölçek arasında 0.69 korelasyon SDDÖ’nin geçerliliğinin işareti olarak kabul edilebilir.

SDDÖ’nin geçerliliğine ikinci bir kanıt olarak da Tablo 1’in sonuçları gösterilebilir. Tablo 1’den anlaşılacağı gibi, SDDÖ’ne ilişkin yapılan faktör analizi sonuçlarının her alt ölçek düzeyinde ve birinci boyutta yüksek çıkmış olması (.000’ın üzerinde) ve ayrıca Cronbach Alpha ile hesaplanan ölçeğin tümüne ilişkin güvenilirlik katsayısının ($r_x = 0.82$) ölçek maddelerinin ölçmek istediği özelliği ölçtüğünü, yani ölçeğin homojen olduğunu göstermektedir. Bu özellikleriyle, ölçeğin yapı geçerliğine sahip olduğu da söylenebilir.

TARTIŞMA ÖNERİLER VE SONUÇ

SDDÖ’nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinden elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. SDDÖ’nin 10 yaş ve üzerindeki herkese

uygulanabilmesi amaçlanabilir. Bu nedenle, ölçeğin değişik yaş, cinsiyet, öğrenim düzeyi ve meslekten gruplara uygulanarak güvenirlilik ve geçerliği kontrol edilebilir.

SDDÖ'de iki alt ölçek bulunmaktadır. Psikolojik danışmanlar, araştırmacılar, eğitimciler, sosyal psikologlar ve diğer uygulamacılar kendi amaçları çerçevesinde SDDÖ'nin alt ölçeklerini ayrı ayrı kullanabilirler.

Geliştirilmesine devam edilecek olan SDDÖ, Likert tipi dörtlü derecelendirilmiş bir ölçektir. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında, başlangıçta beşli derecelendirme düşünülmüş, daha sonra, küçük yaştaki deneklere de uygulanabilmesi dikkate alınarak beşli derecelendirmeden vazgeçilmiştir. SDDÖ'nin özellikle öğrencilere uygulanarak, öğrencilerin sorumluluk duygusu ve davranışa yansımaları belirlenmeli, sorumluluktan ne anladıkları belirlenmeli, gelişimsel rehberlik çerçevesinde hizmet sunan "rehber öğretmen"lerin işini kolaylaştırabilir. Bireyi tanımının en temel ilkelerinden birisi, birey hakkında elde edilen bilgilerin bireyin gelişmesi veya bir sorununun çözümüne katkı sağlamak amacıyla kullanılmasıdır. Psikolojik danışma sürecinde, ihtiyaç duyulduğunda, SDDÖ danışana uygulanabilir. Böylece düşük sorumluluk duygusu ve davranışının nedeni, olumsuz etkilerini danışanın görmesine yardım edilebilir. Sorumluluk duygusu ve davranışının düşüklüğü danışan ve dış faktörlerden kaynaklanan nedenleri üzerinde durulabilir, bunun sonucunda danışanın kendi sorunlarıyla başa çıkabilmesi için sorumluluğun kaynaklarından yararlanma becerisi kazanmasına yardım edilebilir.

SDDÖ'nin geçerlik ve güvenirliliğine ilişkin ilk bulgular, SDDÖ'nin güvenirliliğine ve geçerliğine kanıt sayılabilecek niteliktedir. Ancak, ölçeğin güvenirlilik ve geçerliğine ilişkin yeni kanıtların araştırılması yararlı olabilir. SDDÖ'nin geliştirilmesine devam edilecek ve çeşitli kuramsal yaklaşımları temel alan Sorumluluk Eğitimi programları hazırlanacaktır.

KAYNAKLAR

- Bolay, H.S. (1996). Felsefi Doktrinler Ve Terimler Sözlüğü, 6. Baskı, Akçağ Yayıncılık. Ankara, 415s
- Büyüköztürk, Ş. (2004). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. PEGAM A Yayınları. Ankara, 180s

-
- Berkowitz, L. D. (1963). "Responsibility and Dependency", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 429 – 436.
- Berkowitz, L. ve Lutterman, K. (1968). "The traditional Socially Responsible Personality", *Public Opinion Quarterly*. 32,: 169-185.
- Cevizci, A. (1997). Felsefe sözlüğü, Genişletilmiş 2.Baskı, Ekin Yayınları, Ankara, 1896s
- Chamberlin, L.J. (1994). "Developing Responsibility In Today's Students". *Clearing House*, 67, 4,: 204 - 206.
- Chebat, J. (1968), "Social Responsibility, Locus of Control and Social Class", *Journal of Social Psychology*, 129 (4), 1
- Conrad, D. ve Hedin, D. (1982). *Instrument and Scoring Guide of the Experimental Education Evaluation Project*. Minnesota: Center for Youth Development and Research., p313
- Cüceloğlu, D. (1996). *İçimizdeki Çocuk*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 256s
- Ellenburg, F.C. (2001). "Society And Schoole Must Teach Responsible Behavior", *Educational Administration*, 106,1,: 9-11.
- Glasser, W. (1975), *Reality Therapy*. New York, Hagerstown, San francisco, London: Harper and Row Publishers, p170
- Glasser, W. (1999). *Kişisel Özgürlüğün Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 366s
- Glasser, W. (2002). "The Effect of a Reality Therapy Program on the Responsibility for Elementary Shool Children in Korea" *International Journal of Reality Therapy*, XXII, 1,: 33-38.
- Glasser, W. (2005). *Respponsibility, Respect and Relationships: Creating Emotionally Safe Classrooms*, Quality Educational Programs, Inc., p188
- Glover, J.(1970). *On responsibility*. New York : Humanities Pres, p96
- Golzar, F.A. (2006). *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerine Yönelik Sorumluluk Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Sorumluluk Düzeylerinin Cinsiyet, Denetim Odağı ve Akademik Başarıya Göre İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

-
- Karataş, F. (2001) "Ergenlik Dönemindeki Gençlerde Sosyal sorumluluk, Demokratik Düşünce ve Başkalarını kabullenme Değişkenleri Arasındaki ilişkilerin İncelenmesi". (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kumchy, C. I. ve L. A. Sayer. (1980)."Locus of control in a delinquent adolescent population". Psychological Reports, (3, Pt2), Jun:1307-1310.
- Nelson, D. B. ve Low, G. R. (2004) .*Personal Responsibility Map (PRM)*, Oakwood Solutions, LLC, p336
- Önal, Ş. (2005). Bir Sorumluluk Eğitim Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Sorumluluk Düzeylerine Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa
- Özen, Y. (2001). Yarına Kalmak Adına "Sorumluluk Eğitimi". Nobel Yayınevi. Ankara, 151s
- Özguven, İ.E. (1995). Psikolojik Testler. PDREM Yayınları. Ankara, 430s
- Phares, E.J. (1976). Locus Of Control A Personality Determinant Of Behavior. Morritown, N,J, General Learning Pres., p83
- Rotter, J. B. (1966) "Generalized Expectancies for Internal Versus External Locus of Control of Reinforcement", *Psychological Monographs*, 80,: 56 -67.
- Taylı, A. (2006). "Akran Yardımcılığı Uygulaması Aracılığıyla Lise Öğrencilerinde Kişisel Ve Sosyal Sorumluluğun Arttırılması". (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Tezbaşaran, A.A. (1996). Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu. Psikologlar Derneği Yayınları. Ankara, 55s
- Yalom, I. (1980). Varoluşçu Psikoterapi. (çev: Zeliha İyidoğan Babayiğit,2001), Kabalcı Yayınevi., 768s

SORUMLULUK DUYGUSU VE DAVRANIŞI DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

Açıklama: Bu envanterde, günlük hayatta yaşadığımız sosyal durumlar verilmiştir. Envanter, sosyal durumlar karşısında, duyulan sorumluluk bilincini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Aşağıda belirtilen, ifadeler karşısında genel duygu ve davranışınızı, size uygun gelen düzeyde işaretleyiniz.

Her madde, hem sorumluluğun duygu boyutunu, hem de davranış boyutunu değerlendirmeye yöneliktir. İlk dört seçenek **duygu boyutunu** işaretlemeniz, diğer dört seçenek ise **davranış boyutunu** işaretlemeniz içindir.

	Her zaman	Sıklıkla	Çok nadir	Hiç bir zaman	Her zaman	Sıklıkla	Çok nadir	Hiç bir zaman
Örneğin: Eşyaları düzenli bir şekilde aldığı yere bırakma görevinde her zaman sorumluluk duyan ama sıklıkla sorumlu davranan bir durum için örnektir.								
Eşyalarımı düzenli bir şekilde aldığım yere bırakma görevinde	X					X		

Seçeneklerinden de size uygun olanı işaretleyiniz Envantere vereceğiniz içten yanıtlara teşekkür ederiz

	Sorumluluk Duyarım				Sorumlu Davranırım			
	Her zaman	Sıklıkla	Çok nadir	Hiç bir zaman	Her zaman	Sıklıkla	Çok nadir	Hiç bir zaman
1. Bana güvenen insanları hayal kırıklığına uğrattığımda								
2. Grup çalışmasında bana bir görev verildiğinde								
3. Okuldaki sorunları çözmek için bir şeyler yapma konusunda								
4. Verdiğim bir sözü tutma konusunda								
5. Arkadaşlarımın sorunlarını çözmeye yardımcı olma konusunda								
6. Birilerine karşılıksız yardım etme konusunda								
7. Sınıf arkadaşlarımın söylediklerini dikkate alma konusunda								
8. İşlerimi planlamam gerektiğinde								
9. Eşyalarımı düzenli bir şekilde kullanma konusunda								
10. Bir grupta görev almam gerektiğinde								
11. Öz bakım görevlerimi yerine getirme konusunda								
12. İnsanlara yardım derneklerine üye olma konusunda								
13. Emanet edilen bir eşyaya sahip çıkma konusunda								
14. Şehrimin ya da ülkemizin iyiliği için zaman ayırma konusunda								
15. Sınavlarımda başarılı olabilme konusunda								
16. Toplum içinde konuşurken duygularımı kontrol etme konusunda								
17. Toplumsal kurallara uymayan kişileri uyarma konusunda								
18. Randevularıma zamanında gitme konusunda								

MUHASEBE ÇEVRESİ VE ÇEVRENİN MUHASEBEYE ETKİSİ¹ Yusuf SÜRME²Davut AYGÜN³**ÖZET**

Hızlı bir gelişim süreci içine giren günümüz toplumlarında birey ihtiyaçlarına bağlı olarak işletmelerin faaliyet alanları süratli bir biçimde genişlemektedir. Faaliyet alanı genişleyen işletmelerin gelişmeleri ve varlıklarını sürdürmeleri, çevreye uyum sağlama yeteneklerine bağlı bulunmaktadır. Çevre en yalın anlatımla, işletmenin faaliyetlerini, gelişimini ve yaşamını etkileyen bütün güçler biçiminde ifade edilebilir. İşletme ve çevre arasında yüksek düzeyde bir etkileşim söz konusudur. Bu bağlamda çevredeki değişiklikler işletmenin diğer fonksiyonları gibi muhasebe fonksiyonunu da etkilemektedir. Çevre-işletme-muhasebe ekseninde yaşanan gelişmeler ışığında ele alınan bu çalışmanın amacı; çevrenin muhasebe açısından önemini belirlemek, muhasebe çevresinden kaynaklanan faktörlerin muhasebeye etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için öncelikle işletme çevresi kavramı üzerinde durulmuş, sonra muhasebe çevresine ilişkin açıklamalara yer verilmiş, daha sonra çevrenin muhasebeye etkisine yönelik açıklamalara bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Muhasebe Çevresi, Çevrenin Muhasebeye Etkisi

ACCOUNTING ENVIRONMENT AND THE EFFECTS OF ENVIRONMENT ON ACCOUNTING**ABSTRACT**

Today's societies that have entered into a rapid development process, the areas of activity of enterprises rapidly expanding is determined by individual needs. Enterprises that widens the field of activity depends on societies their ability to adapt and deliver to the environment for development and survival. The environment can be simply expressed in words all the forces that affect their activities, development and lives. There is a high level of interaction between enterprise and the environment. In this context, the accounting function is affected by the changes surrounding the enterprise such as the other function eg. Manufacturing, finance and advertising. The aim of this study, discussed in the light of developments in environment-enterprise and accounting axis, determines the importance of environment for accounting, and reveals the effects of factors which are arising from accounting environment, on accounting. This study achieves its objective by primarily focusing on the concept of business environment then give explanations regarding the accounting environment, then explanations concerning effects of the environment on accounting.

Keywords : Environment, Accounting Environment, Effects of Environment on Accounting

¹ Bu makale KTÜ –SBE’nde hazırlanan “Çevresel Faktörlerin Muhasebenin Gelişimine Etkisi: Türkiye Değerlendirmesi” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yusufsurmen@ktu.edu.tr

³ Y. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, davutaygun@gmail.com

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim ve internetin yaygınlaşmasına bağlı olarak üretim faktörlerinin akışkanlığındaki artış işletmelerin içinde buldukları çevrenin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel olarak daha da karmaşık hale gelmesine yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak rekabet de uluslararası bir boyut kazanmıştır. Geline nokta, işletmelerin kendi faaliyetlerini ve performanslarını yeniden gözden geçirmeleri ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durumda işletme performansı büyük oranda ekonomik, sosyal, politik, kültürel vb. harici faktörlere bağlı olarak değişecektir. Diğer bir ifadeyle çevresel faktörler olarak adlandırılan bu faktörler, bağımsız birer değişken olarak kendi öznel koşullarına göre değişmekte, işletmeler ise sözkonusu faktörlerin değişim hızı ve yönüne göre yapı, süreç ve fonksiyonlarını değiştirmek zorunda kalan bağımlı değişken durumuna gelmektedirler.

Yaşanan tüm bu değişimler işletmenin destekleyici fonksiyonu olan muhasebeyi de etkilemektedir. Çünkü çok hızlı değişim gösteren bir çevrede faaliyetlerini sürdüren işletmelerin mevcut stratejilerini ve amaçlarını etkilemeleri açısından çevrenin yarattığı fırsat ve neden olduğu tehlikeleri sistematik olarak izlemesi gereklidir. Bu amaca ulaşılabilmesi işletme yöneticilerinin ihtiyaç duydukları bilgileri temin edebilmelerine bağlıdır. İşletmede bilgi üretme ve ilgililere sunma muhasebe fonksiyonunun görevidir. Dolayısıyla muhasebenin işletme çevresinde meydana gelen değişimlerden etkileneceği ve bu değişimlere bağlı olarak gelişeceği açıktır. Bu bağlamda muhasebenin ve muhasebe mesleğinin gelişimi incelendiğinde sürekli bir değişimin yaşandığı görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında bu çalışmada, ilk olarak işletme çevresinin tanım ve açıklaması ile işletme çevresi türlerine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Sonra çevrenin işletmeye etkilerine değinilmiştir. Daha sonra çevre – muhasebe ilişkisi ile muhasebe çevresine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Son olarak ise çevrenin muhasebeye etkileri açıklanmıştır.

I. İŞLETME ÇEVRESİNİN TANIM VE AÇIKLAMASI

İşletme çevresi, farklı bakış açılarının bir sonucu olarak farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Buna göre; işletme çevresi “kontrol edilmesi ve etkilenmesi zor olan buna karşın işletme yapısını, işletme faaliyetlerini ve yönetimini etkileyebilen dış faktörlerin bütünü”

(Herbert, 1979: 140), “işletmenin hayatını ve gelişimini etkileyen ve saran bütün güçler” (Ball ve McCulloch, 1988: 15) ve “örgütün sınırları dışında kalan her şey” (Koçel, 1998: 199) biçiminde tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle **işletme çevresi** “işletmenin dışında kalan, fakat işletmeyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan ve işletmenin yapısını, süreçlerini ve yönetimini etkileyen unsurların bütünü” biçiminde tanımlanabilir.

Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde, işletme çevresi kavramı yerine dış çevre, geniş çevre, genel çevre ve uzak çevre gibi aynı anlama gelen farklı kavramların kullanıldığı görülmektedir.

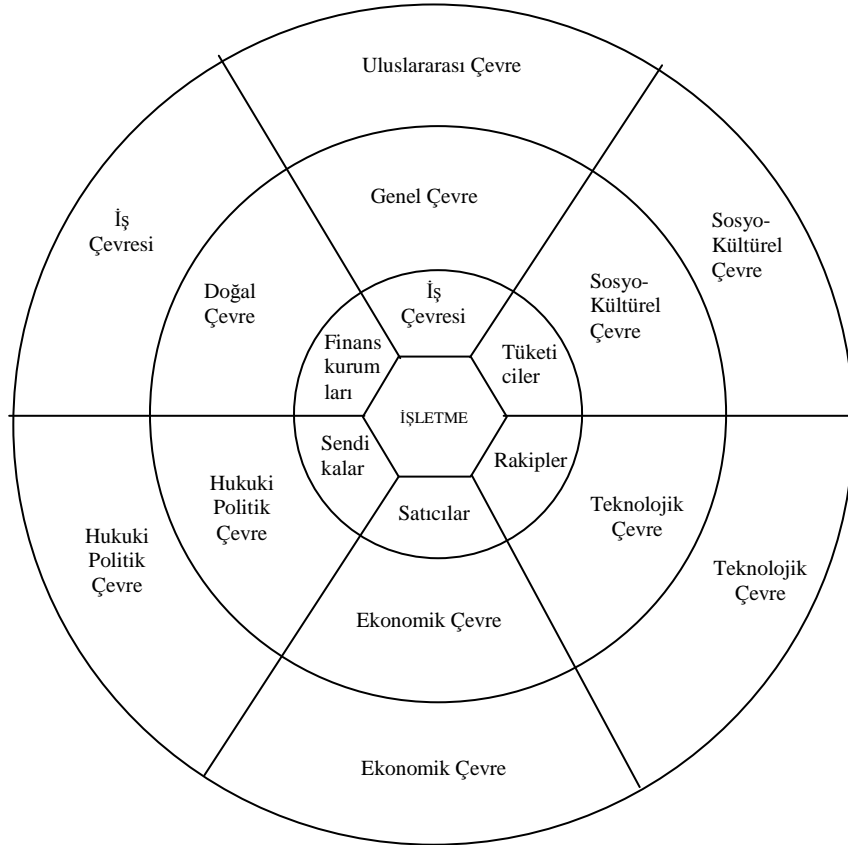
İşletme ve çevresi arasında çok sıkı bir etkileşim yaşanmaktadır. Bu etkileşimin daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla işletme ve çevresi arasındaki ilişki sistem yaklaşımıyla ele alınmaktadır. Genel anlamda sistem, karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan unsurların, tasarlanan amaçları gerçekleştirmek amacıyla bir bütün meydana getirecek şekilde organize edilmesidir (www.bote.gazi.edu.tr). İşletme ve çevresi arasındaki ilişki ve etkileşim bu yaklaşıma göre incelendiğinde aralarında bir alt sistem – üst sistem ilişkisi bulunduğu ve her ikisinin de daha büyük bir üst sistemin birer parçası durumunda oldukları ileri sürülebilir. Şöyle ki, dış çevre bir sistem olarak ele alınırsa işletme, çevresinin bir alt sistemidir. İşletme bir sistem olarak düşünülüğünde ise üretim, pazarlama ve muhasebe gibi bölümler işletmenin birer alt sistemidirler (Gümüştürkmen, 1996: 6).

A. İşletme Çevresi Türleri

İşletme çevresi türleri için farklı bakış açılarının sonucu olarak farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalardan ilkinine göre işletmenin çevresi; gerçek dış çevre, algılanan dış çevre ve karar alanı veya uygulama çevresi biçiminde üç farklı türde ele alınabilir. Buna göre; **gerçek dış çevre** işletmenin dışında yer alan ve onunla ilgili olan unsurların bütünü, **algılanan dış çevre** yöneticilerin farkına vardıkları unsurların bütünü, **karar alanı veya uygulama çevresi** ise yöneticinin algıladığı çevre içinde seçtiği amaçlar, stratejiler ve görevlerle ilgili unsurların bütünü biçiminde tanımlanabilir (Albanese, 1988: 144–145).

Diğer bir sınıflandırmada ise işletme çevresi; iş çevresi, genel çevre ve uluslararası çevre biçiminde üç farklı türde ele alınabilir. Buna göre; **iş çevresi** işletmenin iş ilişkisi içinde bulunduğu ve doğrudan doğruya etkilendiği unsurların (alıcılar, satıcılar, finans kuruluşları vb.) bütünü, **genel çevre** işletmeyi genel anlamda ya da dolaylı olarak etkileyen unsurların (politik, sosyo-kültürel, teknolojik vb.) bütünü, **uluslararası çevre** ise işletmenin içinde bulunduğu toplumu ve genel çevreyi etkileyen unsurların bütünü biçiminde tanımlanabilir (Koçel, 1982: 103; Dinçer, 2003: 74; Taşkıran, 1995: 37).

işletme çevresinin sözkonusu üç türü aşağıda Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil: 1

İşletme ve Çevresi

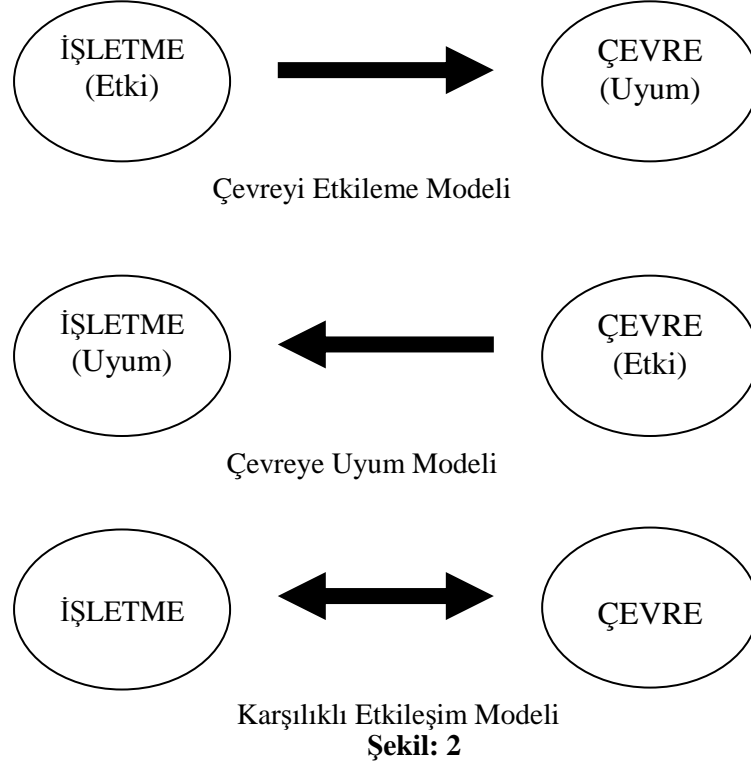
KAYNAK: Koçel, 1982: 103.

Şekil 1’de görüldüğü üzere, işletmenin iş çevresi, genel çevresi ve uluslararası çevresi arasında bir alt sistem - üst sistem ilişkisi vardır. Şöyle ki; genel çevre iş çevresini kapsarken uluslararası çevre ise hem iş çevresini hem de genel çevreyi kapsamaktadır. Ayrıca Şekil 1 incelendiğinde, ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel ile hukuki politik çevrenin hem genel çevre içerisinde hem de uluslararası çevre içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu durumun uluslararası çevrenin genel çevreyi kapsamamasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Yani belirli bir ülkede faaliyet gösteren işletmeler ilgili ülkeye özgü ekonomik veya hukuki-politik çevreden etkilenmektedir. İşletmeler işlerini büyütüp ülkesi dışında da faaliyet göstermeye başladığında kendi ülkesinin hukuki-politik çevresi dışında uluslararası düzeyde hukuki-politik çevre ile de karşılıklı bir etkileşim içine girmektedir. Ancak, her ne kadar hukuki-politik çevrenin adı genel ve uluslararası düzeyde aynı olsa da sözkonusu çevredeki aktörlerin değişeceği belirtilebilir. Diğer bir ifade ile yerel çapta faaliyet gösteren bir işletmenin dikkate alınması gereken hukuki-politik çevre, faaliyet gösterdiği ülkenin hükümeti ve ilgili kuruluşları iken faaliyetler genişledikçe ve global bir nitelik kazandıkça dikkate alınması gereken hukuki-politik çevre unsurları, ait olduğu ülkedeki kurullar veya kuruluşların yanında Avrupa Birliği (AB), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar ile ülkeler arası anlaşmalar vb. düzenlemelerdir. Kısacası, çevrenin ismi aynı kalsa da derinliği ve aktörleri değişmiş olmaktadır.

B. Çevrenin İşletmeye Etkileri

Dinamik bir yapıya sahip olan işletmeler faaliyet gösterdikleri çevre içinde belirli bir yere sahip olmak isterler. Bu sebeple diğer işletmeler ve çevreleri ile ilişki kurmak zorundadırlar. Şu halde, işletmelerin varlıklarını devam ettirmeleri çevreye uyum sağlama yeteneklerine bağlıdır.

İşletme ve çevresi arasındaki ilişkilerin niteliği ile ilgili olarak “çevreyi etkileme”, “çevreye uyum” ve “karşılıklı etkileşim” olmak üzere başlıca üç model geliştirilmiştir (Dinçer ve Fidan, 1997: 100). Bu modeller aşağıda Şekil 2’de gösterilmiştir.

İşletme ve Çevre Arasındaki İlişki Modelleri

KAYNAK: Dinçer ve Fidan, 1997: 101.

Şekil 2’de görüldüğü üzere, etkileme ve uyum modellerinde tek yönlü bir ilişki varken, karşılıklı etkileşim modelinde çift yönlü bir ilişki veya etkileşim bulunmaktadır. Kısacası karşılıklı etkileşim modeli diğer iki modelle karşılaştırıldığında daha kapsamlıdır.

Çevreyi etkileme modelinde, işletmenin çevreden etkilenmeyip aksine çevreyi etkilediği varsayılır. Bu modele göre yönetim işletmenin kendine has özelliklerini esas almakta ve bu sebeple çevre üzerinde durmamaktadır. **Çevreye uyum modelinde**, işletmenin çevreye bağımlı olmasına karşın, çevrenin bağımsız olduğu ve dolayısıyla çevredeki farklılaşmalara göre işletmenin yapısı, süreci ve teknolojisinde değişiklik yapılması gerektiği varsayılır. Bu modele göre işletmelerin uzun dönemli başarısını belirleyen ve sürekliliğini sağlayan en önemli faktör çevredir. Bu açıdan işletmeler, varlıklarını sürdürebilmek için çevrenin beklentilerine cevap vermek ve değişikliklere uyum sağlamak zorundadır. **Karşılıklı etkileşim modelinde** ise

hem çevrenin işletmeyi hem de işletmenin çevreyi etkilediğini varsayılır. Bu modele göre çevre işletmenin bir üst sistemi olarak kabul edilmekte ve çevrede meydana gelen değişikliklerin kaçınılmaz bir şekilde işletmeyi bu değişikliklere uymaya zorlayacağı kabul edilir. Aslında işletme ve çevresi arasındaki ilişkiler tek yönlü değildir. Başka bir ifade ile işletmeler çevreden etkilenmelerinin yanında yeni teknolojileri veya düşünceleri uygulamaya koyarak çevresini etkileme şansına da her zaman sahiptir.

İşletmelerin öncelikle “iş çevresi”ndeki değişiklikleri yakından izlemeleri gereklidir. İş çevresi ise işletme sahipleri, yöneticiler, çalışanlar, alıcılar ve satıcılardan oluşur. İşletmenin varlığını sürdürebilmesi bu çevredekilerin beklentilerini karşılmasına bağlıdır. Örneğin, alıcıların arzu ve isteklerinin değişme yönü, kültürel yapıdaki farklılıklar işletmelerin yeni kararlar almasını zorunlu kılabilir. Bu yüzden işletme, öncelikle kendi iş çevresini gözetmek ve bu çevredeki değişikliklere göre kendisini yenilemek durumundadır.

Bir işletmenin iş çevresinden sonra düzenli bir ilişki kurması gereken diğer bir çevre türü “genel çevre”dir. Genel çevre; devlet, toplum, kurumlar ve rakip işletmelerden oluşur. Örneğin, serbest piyasa ekonomisinde faaliyet gösteren bir işletme rakiplerinden etkilenir. Yine devletin ekonomik hayata müdahale ettiği bir ekonomide faiz oranlarının yükseltilmesi işletmelerin, yatırım yapma ya da yapmama hususundaki kararlarını etkiler.

Kendi iş çevresi ile yetinmeyip, faaliyetlerinin boyutlarını uluslararası düzeye çıkaran işletmeler, yukarıda ifade edilen işletme çevresi türlerinin yanında “uluslararası çevre”yi de dikkate almak zorundadır. Yani ulusal düzeyde kurulan veya kurulması zorunlu olan ilişkilerin benzerleri, yeni faaliyet gösterilen ülke ya da ülkelerdeki kişi ve kurumlar ile de kurulmalıdır. Böylesine bir durumda işletme çevresindeki belirsizlik arttığı için, işletmelerin çevrelerine uyum konusunda daha esnek bir yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Esneklik, işletmenin ve çalışanlarının çevresinde meydana gelen bir olaya çabuk ve etkin bir şekilde cevap verebilmesine imkân tanımaktadır. Bu nedenle esnek bir yapıya sahip olan işletmeler değişime karşı daha hazırlıklıdır. Bir kriz zamanında varlıklarını devam ettirme olasılıkları daha yüksektir. Benzer şekilde, esnek bir muhasebe bilgi sistemi de işletmelere çıkar gruplarının taleplerindeki değişmelere daha etkin ve hızlı bir şekilde adapte olma imkânı sağlamaktadır.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası çevrede yaşanan değişimlere bağlı olarak uluslararası ekonomik, sosyal, politik birliklerin (BM, IMF, DB, WTO gibi) doğması ve sorunlara karşı ortak politika geliştirmek için ülkeler arasında birlikler kurulması işletme çevresini önemli ölçüde etkilemiştir. 1980'li yıllardan sonra egemen olan neoliberal iktisadın da etkisiyle üretimin, sermayenin, ticaretin ve işgücünün uluslararası nitelik kazanması işletme çevresini esaslı şekilde etkilemiştir. Yaşanan tüm bu değişimler küreselleşme olarak adlandırılmaktadır. Küreselleşme, ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerin yaygınlaşması, ideolojiye dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması, maddi ve manevi değerler ile bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması anlamına gelmektedir. Küreselleşme çabaları bu birleşimlere taraf olan ülkeleri etkilediği gibi o ülkelerdeki işletmeleri de yakından etkilemektedir. Çünkü toplumsal koşulların etkilemesi gündeme geldiğinde o toplumu oluşturan organizasyonları da yapısal ve süreçsel olarak etkileyecektir (Gümüştürkmen, 1996: 10–13).

Özetle işletme çevresi ve bu çevrede meydana gelen değişiklikler işletmelerce sürekli olarak yakından izlenmesi gereken bir olgudur. Ancak bu şekilde işletmelerin varlıklarını devam ettirmesi ve gelişmesi mümkün olacaktır.

II. ÇEVRE – MUHASEBE İLİŞKİSİ

İktisadi açıdan muhasebe; işletmelerarası karşılıklı ilişkiler ve işletme içi olaylar sebebi ile işletmenin varlıklarında ve kaynaklarında değişme meydana getiren tamamen veya kısmen mali nitelikteki işlemlere ait bilgileri kaydeden, sınıflandıran ve anlamlı bir biçimde özetleyerek, varılan sonuçları yorumlayan ve böylece işletme ilgililerine, amaçlarına uygun yararlı bilgileri sunan bir bilimdir (Sürmen, 2011: 9).

Her bilim dalında olduğu gibi muhasebe bilimi de faaliyet gösterdiği çevreden etkilenir. Nitekim Belkaoui muhasebenin bir boşlukta gelişmediğini aksine içerisinde geliştiği çevrenin özel bir ürünü olduğunu ileri sürmüştür (Hassabelnaby vd., 2003: 3). Bu tespit muhasebenin ülkelere göre farklılaşmasının nedenlerini ortaya koyması açısından önemlidir. Sözkonusu farklılıkların önemli nedenlerinden biri çevrenin muhasebe üzerinde etkili olmasıdır. Bu sebeple

muhasebenin içinde yer aldığı çevrenin anlaşılması, muhasebenin niteliği ve geleceğini değerlendirmede önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır (Akdoğan ve Aydın, 1987: 171).

Tarihsel gelişimi incelendiğinde muhasebenin, çevresel faktörlerin ürünü olarak gelişmiş bir bilim dalı olmasının yanında, muhasebe uygulamalarının da çevreden gelen talepleri karşılamaya çalışarak geliştiği ifade edilebilir. Bu gelişmede çevrenin etkisi olduğu kadar, muhasebenin kendisini çevreyle uyumlaştırma çabalarının da etkisi vardır. Muhasebe, tarih boyunca çevresinde süregelen bu gelişmelere ayak uydurabilmek ve ihtiyaçları karşılayabilmek için sürekli olarak yeni teori, yöntem, ilke ve kurallar geliştirmek zorunda kalmıştır. Geline n noktada muhasebe sadece çevresinin bir ürünü değil, çevresini biçimlendiren, işletmelerde ekonomik, sosyal, politik, yasal ve örgütsel kararların alınmasında ve faaliyetlerin yürütülmesinde de etkin rol oynayan bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Çevrenin muhasebe üzerine etkileri alanında yapılmış olan araştırmaların birçoğunda temel sorun, çevresel faktörlerin herhangi bir ülkedeki muhasebenin gelişimini açıklamada kullanılıp kullanılmayacağı nın belirlenmesidir. Muhasebe literatürü incelendiğinde, herhangi bir yerde ve zamanda muhasebenin gelişmişlik düzeyinin nasıl belirleneceği konusunda muhasebe ile ilgilenen bilim adamları arasında bir fikir birliği olmadığı görülebilir (Hassabelnaby vd., 2003: 3). Bilim adamlarının çoğu, muhasebenin gelişmişlik düzeyini ölçmek için muhasebede kullanılan raporlama uygulamalarını ve çıkar gruplarına yapılan açıklamaları kullanmışlardır. Anılan verilerin kullanılması, uluslararası karşılaştırmalar için uygun olmasına rağmen belirli bir ülkede, belirli bir zaman süresince muhasebenin gelişmişlik düzeyini ölçmek için çok uygun olmamaktadır. Bu durum bilim adamlarını belirli bir ülkede muhasebenin neye veya nelere bağlı olarak değiştiğini ve geliştiğini belirlemeye yönelik araştırmalara yönlendirmiştir. Sözkonusu arayışlar muhasebe ve muhasebenin geliştiği çevre ile ilgili araştırmalarının göreceli olarak önemini artırmış, gelinen noktada çevresel faktörlerin muhasebenin gelişimine etkileri konusu muhasebe literatürünün en önemli çalışma alanlarından birisi olarak ortaya çıkmıştır.

Kısaca işletmenin dili olarak ifade edilen muhasebe, birbirinden farklı ve sürekli değişen politik, ekonomik, teknolojik ve sosyo-kültürel çevrelerde uygulanmaktadır. Buradaki her bir çevre türü ulusal olmasının yanında uluslararası bir boyuta da sahiptir. Dolayısıyla

günümüzde muhasebeyi dar bir bakış açısı ile sadece ulusal ölçekte ele almak ve değerlendirmek rasyonel bir yaklaşım değildir. Muhasebeyi bu dönüşüme zorlayan olaylardan bazıları aşağıda sıralanmıştır (Nobes ve Parker, 2006: 5–6). Bunlar;

- Uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlardaki önemli artış ve serbestleşmeyi kapsayan ekonomik küreselleşme faaliyetlerinin artması,
- Uluslararası mali piyasaların gelişmesi,
- Özelleştirmenin etkilerini de içeren mülkiyet paylaşım modellerinin artması,
- Uluslararası para piyasaları ve sisteminde değişikliklerin yaşanması,
- Çok uluslu işletmelerin sayıca artmasıdır.

A. Muhasebe Çevresi

İlk kez 1975 yılında Radebaugh tarafından ortaya atılan muhasebe çevresi kavramını farklı bakış açılarına göre tanımlamak mümkündür. Buna göre: muhasebe çevresi “uluslararası araştırmalarda yararlanılabilecek bir kuram oluşturmaya olanak tanıyan alan” (Choi ve Mueller, 1984: 17) veya “muhasebenin içinde faaliyet gösterdiği ortam” (Gernon ve Wallace, 1995: 59) biçiminde tanımlanmıştır.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle **muhasebe çevresi** “muhasebenin dışında kalan ve muhasebe sistem ve uygulamalarını etkileyen unsurların bütünü” biçiminde tanımlanabilir. Bu alanda yapılmış olan çalışmalarda muhasebe çevresi kavramı yerine “muhasebenin düzenleyici çevresi” ve “muhasebe ekolojisi” gibi kavramların da kullanıldığı görülmektedir.

Muhasebe ve çevresi konusuna ilgi duyan araştırmacıların anılan konuyu farklı açılardan ele aldıkları daha önce belirtilmişti. Bu araştırmacılardan Akdoğan ve Aydın’a göre muhasebenin çevresi; doğal çevre, sosyal çevre, ekonomik çevre ve yasal çevreden oluşmakta ve zaman içinde büyük değişiklikler göstermektedir. Muhasebe sistemleri de değişen istek ve etkilere bağlı olarak şekillendiğinden muhasebenin amaçları ve uygulamaları geçmişle kıyaslandığında farklı niteliklere bürünmektedir. Anılan yazarlara göre muhasebenin çevresi ve özellikleri aşağıda gibi açıklanabilir (Akdoğan ve Aydın, 1987: 171 – 188).

Muhasebenin Doğal Çevresi; muhasebe ile ilişkili doğal olgu ve olayların bütünüdür. Bu tür olgu ve olaylar, bir yandan muhasebenin gelişimi için gerekli olan itici gücü sağlarken, diğer yandan muhasebenin uyarlanmasını gerektiren yeni koşulları ortaya çıkarmaktadır.

Muhasebenin Sosyal Çevresi; farklı bireysel niteliklere sahip kişiler ve bu kişilerin oluşturdukları çeşitli örgütlerin bütünüdür. Muhasebe, çevresindeki toplumun değer yargılarına, toplumun sahip olduğu mülkiyet haklarına, örgütlerin ekonomik ilişkilerinde kullandığı araçlara, ekonomik ve örgütsel işlemlerdeki yasal ve politik kurallara duyarlı olmak ve bunlardaki değişiklikleri veri almak zorundadır.

Muhasebenin Ekonomik Çevresi; toplumun sahip olduğu kıt araçlar ve kaynakların bütünüdür. Muhasebe bireyler, şirketler ve kurumlar arasında yer alan çok sayıdaki işlemleri toplar, çözümler, değerlendirir, yorumlar ve rapor eder. O halde muhasebe açısından üzerinde durulması gereken temel çevre ekonomik sistemin bütünüdür.

Muhasebenin Yasal Çevresi; toplumu oluşturan kişilerarası ilişkiler, anlaşmalar, gelenek - görenekler ve kanunların bütünüdür. Bir işletme veya herhangi bir girişimdeki farklı çıkar grupları arasında denge sağlamayı amaçlayan muhasebe, toplumda geçerli yasal mülkiyet ve diğer hakları ilke olarak benimsemek zorundadır. Bu bağlamda belirli bir yasal çevrenin varlığı muhasebenin içinde faaliyet gösterdiği çevrenin tahmin edilebilirliğini artırmaktadır.

Muhasebe çevresi konusuyla ilgilenen bir diğer yazar C. Jevans Lee'dir. Lee'ye göre muhasebe çevresi ulusal muhasebe altyapısının bir parçasıdır. Bir ülkedeki muhasebe altyapısı, bilgi, bilginin yayılması ve kontrol edilebilmesi esaslarına dayanır. Bu noktadan hareketle Lee muhasebe altyapısının; bilginin birincil üreticileri, nihai kullanıcıları, bilgiye aracılık edenler, bilginin üretime, kullanımına ve paylaşılmasına hâkim olan kanunlar ile düzenlemeler ve ilgili kanunlar ile düzenlemeleri hazırlayan ve daha sonra uygulanmalarını izleyen tüzel kişiler olmak üzere 5 temel bileşenden oluştuğunu belirtmiştir. Sözkonusu bileşenler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Lee, 1987: 79).

Bilginin birincil üreticileri, işletmelerin yöneticileridir. Bu kişiler yatırımcılardan ve tasarruf sahiplerinden sermaye temin etmek, yerli ve yabancı hükümetlerden imtiyazlar elde etmek vb. amaçlarla işletme ve işletme faaliyetleri ile ilgili uygun bilgileri ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunma zorunluluğu içerisinde dirler.

Bilgilerin nihai kullanıcıları, pay sahipleri, alacaklılar, çalışanlar ve kamuoyudur. Bu kullanıcılardan pay sahipleri, işletmede çoğunluğa sahip olmaları durumunda mevcut bilgilerin kalitesi ve miktarıyla ilgili bir güvence talep ederlerken, işletmede azınlıkta olmaları durumunda ise kamuoyuna açıklanan bilgilerin kalitesi ve niteliği hususunda bir güvence talep etmektedirler. Alacaklılar, mevcut olan veya kamuoyuna açıklanan bilgilerin niteliklerine ve niceliklerine bağlı olarak işletmeden olan alacaklarının vadesini uzatmaya veya işletmeye yeni borç vermeye istekli olmaktadır. Yine kamuoyunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek bilgiler de işletme açıklanan bilgilerin niteliği ve niceliği ile ilişkilendirilmektedir.

Bilgiye aracılık edenler, finansal analiz yapanlardır. Bu kişiler bilginin nihai kullanıcılarına işletme yönetimince sağlanan bilgileri daha iyi anlayabilmelerine imkân sağlayacak ve bilgiye değer katacak hizmetler sunmaktadırlar.

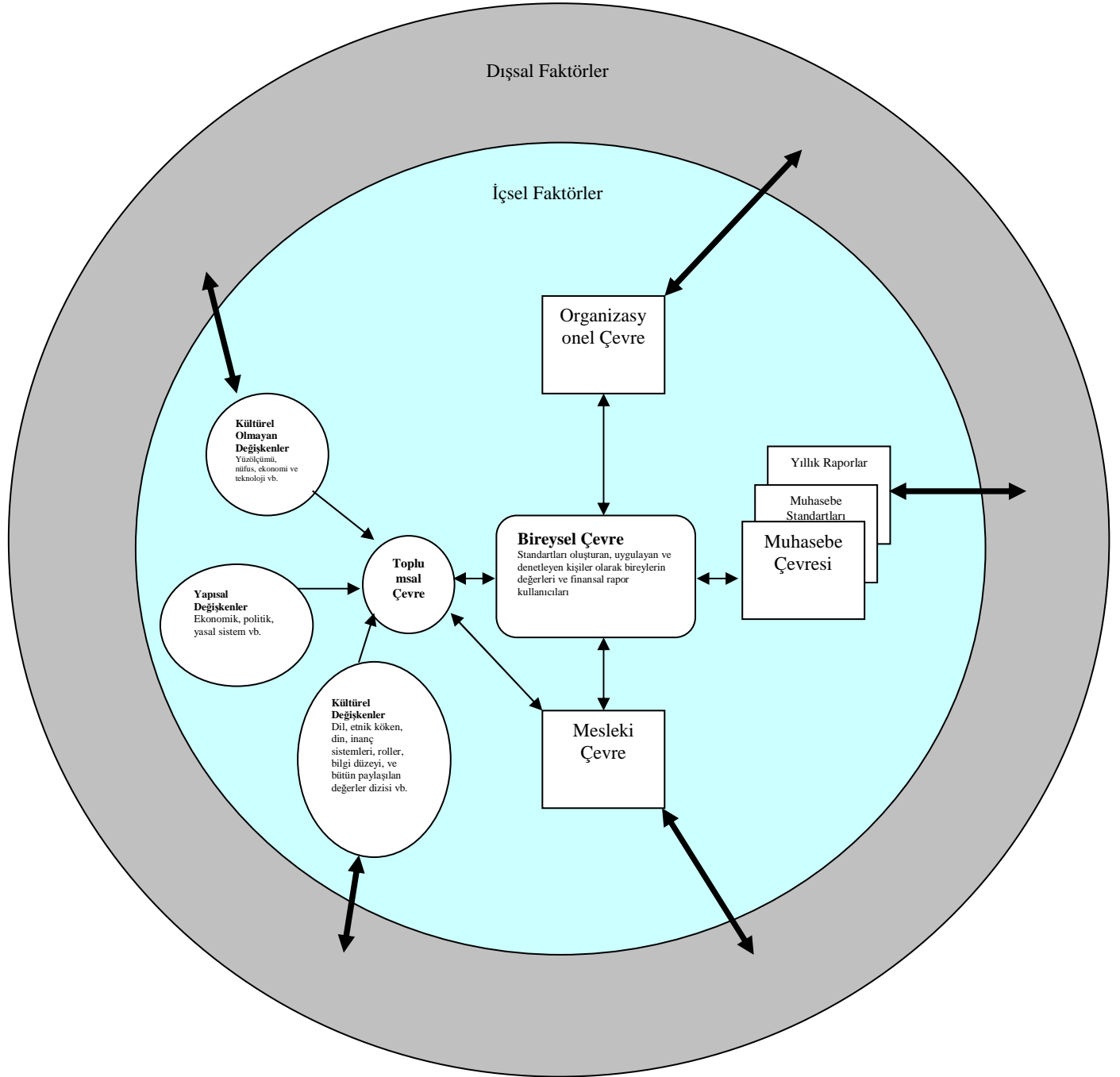
Bilginin üretimine, kullanımına ve paylaşılmasına hâkim olan kanunlar ve düzenlemeler, farklı ülke hükümetlerince yapılan muhasebe altyapısı ile ilgili kanun ve düzenlemelerdir.

İlgili kanunlar ile düzenlemeleri hazırlayan ve daha sonra uygulanmalarını izleyen tüzel kişiler ise muhasebe ile ilgili olarak oluşturulmuş yasal kurullardır.

Muhasebe çevresi konusuyla ilgilenen diğere önemli yazarlardan ikisi ise Helen Gernon ve R. S. Olusegun Wallace'dir. Bu yazarlar muhasebe çevresini, muhasebe ekolojisi altında ele alarak açıklama yoluna gitmişlerdir. Anılan yazarlara göre; belirli bir ülkedeki muhasebe ekolojisi, toplumsal çevre, organizasyonel çevre, mesleki çevre, bireysel çevre ve muhasebe çevresi olmak üzere 5 farklı, ama aynı zamanda birbirini etkileyen çevresel boyuta ayrılabilir (Gernon ve Wallace, 1995: 59–73). Bunlar:

- *Toplumsal Çevre*: Muhasebeye yön veren yapısal, demografik ve kültürel olayların bütünüdür. Bu olaylar kişilerin veya grupların organizasyonlar, meslekler, standart oluşturma kurulları ve hükümetlerin içinde veya dışında muhasebeye ilişkin sahip oldukları eğilimlere ve değerlere katkı sağlamaktadır.
- *Organizasyonel Çevre*: Muhasebe sisteminin seçimi ve amaçlara yönelik tasarımına etki eden olaylar ve eğilimlerin bütünüdür. Bu çevre, organizasyonun büyüklüğü, teknoloji, insan ve sermaye kaynakları vb. öğeleri kapsamaktadır.

-
- *Mesleki Çevre:* Muhasebe meslek mensuplarının rollerini belirlemeye yönelik olaylar ve eğilimlerin bütünüdür. Bu çevre, muhasebecilerin eğitim ve öğretimi, mesleğin uygulanması, mesleki etik ve kültür gibi öğeleri kapsamaktadır.
 - *Bireysel Çevre:* Muhasebe politikalarına ilişkin bireylerce yapılan seçimlerin bütünüdür. Bu çevre, muhasebe politikalarına ilişkin seçim yapan bireylerin kişi, organizasyon veya profesyonel bir kurul olarak birbirlerinden bağımsız bir şekilde kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerini içerir. Kısaca bu çevre bireysel faaliyetlerin açıklanması ve tahmin edilmesi ile ilgilidir. Burada her bir faaliyet öncelikle çevredeki diğer bireylerin faaliyetlerini, yapısal ve kültürel nesnelere kapsayan bir aktivite olarak değerlendirilmektedir.
 - *Muhasebe Çevresi:* Diğer çevresel boyutlardan etkilenen ve onları etkileyen muhasebe uygulamaları, muhasebe kuralları ve muhasebe eğilimlerinin bütünüdür. Bu çevre, muhasebenin, muhasebeci veya denetçinin çevresinden gelen baskılara, isteklere cevap veren edilgen bir varlık olmadığının, aksine çevresini belirli şekillerde etkileyen bir varlık olduğunun anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca buradaki muhasebe çevresi kavramı, makro ve mikro muhasebe uygulamalarını içermektedir. Makro muhasebe uygulamaları, uluslararası düzeyde yapılan ithalat - ihracat muhasebesi vb. uygulamaları, mikro muhasebe uygulamaları ise işletmelerin veya hükümetin finansal raporlama uygulamaları, denetim faaliyetleri ve düzenlemeleri vb. uygulamaları ifade etmektedir. Gernon ve Wallace tarafından geliştirilen ve yukarıda kısaca açıklanan sınıflandırma sistemi Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil: 3
Muhasebe Ekolojisi

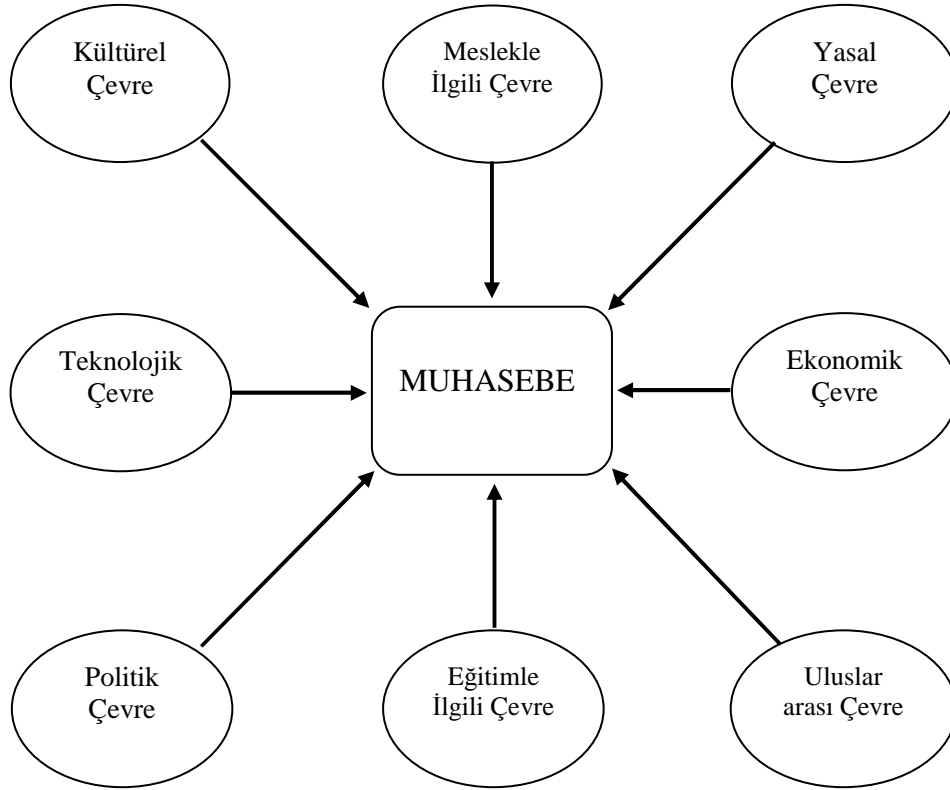
KAYNAK: Gernon ve Wallace, 1995: 61.

Œekil 3'te görüldüğü üzere, muhasebe ekolojisi çok boyutludur. Œekil 3'de yer alan hiçbir çevre muhasebenin gelişiminde belirleyici bir role sahip değildir. Bir bütün olarak muhasebe ekolojisini oluşturan toplumsal çevre, organizasyonel çevre, bireysel çevre, mesleki çevre ve muhasebe çevresi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Muhasebe ekolojisinin birer alt sistemi olan tüm bu çevre boyutları birbirleriyle olan etkileşimleri yanında içsel faktörler ve dışsal faktörler olarak adlandırılan etkenlerden de etkilenmektedir.

Muhasebe çevresine ilişkin Gernon ve Wallace tarafından önerilmiş olan sınıflandırma ile muhasebe ve çevresi konusunda daha önceki yıllarda yapılmış sınıflandırmalar karşılaştırıldığında aralarında önemli farklılıkların olduğu görülmektedir (Gernon ve Wallace, 1995: 60). Bunlar;

- Bu sınıflandırmanın daha kapsamlı olması, hem muhasebenin etkilendiği hem de etkilediği unsurları içermesi,
- Muhasebenin bireysel ve muhasebe çevresine ek olarak, bu sınıflandırmada çevre kavramı nedenlerin ve etkilerin cansız bir deposu olarak değil, bir fikir ve görüş kaynağı olarak kabul edilmesi,
- En güncel uluslararası muhasebe araştırmalarının odaklandığı sınırlı açıklayıcıların bu sınıflandırma sisteminde organizasyonel, mesleki ve muhasebe çevresi altında ele alınmasıdır.

Muhasebe çevresi konusunda çalışma yapmış olan bazı bilim adamlarının anılan konuya yaklaşımları yukarıda açıklanmıştır. Bu açıklamalardan hareketle muhasebe çevresinin; politik, yasal, ekonomik, teknolojik, kültürel, uluslararası, meslekle ve eğitimle ilgili çevrelerden oluştuğu ileri sürülebilir. Sözkonusu çevrelerden kaynaklanan faktörlerin muhasebe ile etkileşimleri aşağıda Œekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil: 4

Muhasebe ve Çevresi

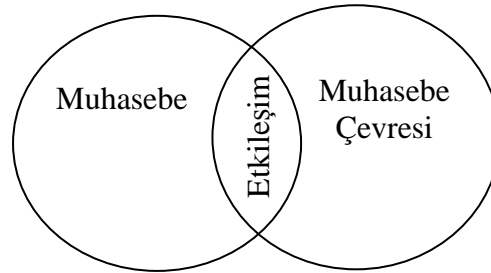
Şekil 4’te görüldüğü üzere, muhasebe çevresi farklı özelliklere sahip çevrelerden oluşmaktadır. Bu çevreler kendi özelliklerine göre muhasebeyi farklı açılardan etkileyebilmektedir. Ayrıca bu çevreler birbirleri ile de etkileşim halindedir. Söz konusu etkileşimlerden muhasebenin gelişim süreci de etkilenmektedir. Dolayısıyla bu çevrelerin her birinde meydana gelen değişimlerin muhasebenin içinde yer aldığı çevreyi etkilediği diğer bir ifade ile muhasebenin gelişimine katkı sağladığı ifade edilebilir.

B. Çevrenin Muhasebeye Etkileri

Sosyo – ekonomik yaşamın bir ögesi olarak muhasebe, içinde bulunduğu toplum değerlerinden sıkı bir şekilde etkilenmektedir. Çevresel faktörler olarak adlandırılan bu değerler muhasebenin kapsamını, görevini ve ona atfedilen önemi belirleyen etkenlerdir (Karabınar,

2005: 13). Buna göre bir ülkedeki muhasebe sistemi, muhasebe değerleri doğrultusunda, muhasebe değerleri de sosyo – kültürel değerler doğrultusunda doğmakta ve şekillenmektedir.

Her şeyden önce muhasebenin kendine özgü bir çevresi bulunmaktadır. Bu çevre ekonomik ve sosyal içerik taşıyan bir yapı sunmakta ve bu yolla muhasebeyi etkilemektedir. Muhasebe de sözkonusu bu çevrenin etkisinde kalmakta ve çevreyi belirli bir düzeyde etkilemektedir. Bu etkileşim aşağıda şekil 5’de gösterilmiştir.

şekil: 5

Muhasebe – Çevre Etkileşimi

Geçmişte dar bir bakış açısıyla değerlendirilen muhasebe, çevresindeki gelişmelerin etkisiyle bu dar bakış açısından kurtulup, finansal bilgilerin geniş bir kitleye “doğru ve güvenilir” bir biçimde sunulmasını, ekonomideki kıt kaynakların daha etkin bir şekilde dağılımının sağlanmasını amaçlayan geniş bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

Çevresel faktörlerin muhasebeye etkileri ile sebep oldukları değişimi ortaya çıkarmak amacıyla yapılan araştırmalarda, muhasebedeki değişimin muhasebe sisteminde değişim ve muhasebe uygulamalarında değişim olmak üzere iki noktada toplandığı görülmektedir (Choi, 2001: 3). Muhasebe sisteminde değişim, muhasebeden beklentiler doğrultusunda standart oluşturma, kurumsal düzenlemeler ve yasal düzenlemelerin bütünündeki farklılaşmadır. Muhasebe uygulamalardaki değişim ise belirlenen muhasebe sistemi kapsamında konulan kanun, kural vb. düzenlemelere uygulamacıların verdikleri bireysel veya kolektif tepkilerdeki farklılaşmadır. Bu bağlamda muhasebe sistemindeki değişim biçimsel değişim olarak kabul edilirken, uygulamadaki değişim ise özde değişim olarak kabul edilmektedir (Karabınar, 2005: 15).

Politik, yasal, ekonomik, kültürel, teknolojik, uluslararası, eğitimle ilgili ve meslekle ilgili çevreden kaynaklanan faktörlerdeki değişmeler ve bunlara bağlı olarak işletme faaliyetleri ve organizasyon yapılarında meydana gelebilecek değişimler, muhasebeyi de kaçınılmaz bir şekilde etkilemektedir. Ancak muhasebenin ilişkili olduğu her bir çevrenin ve bu çevreye ait faktörlerin muhasebeye etkileri birbirinden farklıdır. Aşağıda sözkonusu çevrelerden kaynaklanan faktörlerin muhasebenin gelişimi üzerine etkileri kısaca açıklanmıştır.

Politik çevre; işletmelerin faaliyet gösterdikleri ülkenin yönetim şekli, sahip olunan politik haklar ve sivil özgürlükler, devleti yönetenlerin görüşleri muhasebenin gelişimine yön vermektedir. Politik koşullarda meydana gelecek bir değişiklik işletmeleri doğrudan etkileyeceğinden muhasebe sisteminin oluşturulmasında rol oynayabilir. Oluşturulacak muhasebe sistemlerinin nitelikleri, ülkenin politik düşünceleri ve amaçlarına göre şekilleneceğinden politik faktörlerin muhasebe sistem ile uygulamalarının gelişimi üzerinde önemli etkilere sahip oldukları ifade edilebilir. Bu bağlamda, sosyalist ekonomilerdeki muhasebe sistemi, gelişmiş pazar ekonomisinin hâkim olduğu ülkelerdeki muhasebe sistemlerine göre belirgin farklılıklara sahiptir.

Ekonomik çevre; muhasebenin ilişki halinde olduğu ekonomik çevre ve bu çevreden kaynaklanan faktörler sürekli değişmekte, bu durum muhasebe açısından önemli riskler yaratmaktadır. Ekonomik koşullar, çevrenin ekonomik özellikleri ile bunların değişme ve gelişme eğilimleri olup, üretilen mal ile hizmetlerin arz ve talep durumu, tedarik, üretim, satış gibi piyasa koşulları ile bunlardaki dalgalanmalardan oluşmaktadır (Tosun, 1982: 448).

Ekonomik açıdan gelişmemiş ya da az gelişmiş bir ülkede ekonomik faaliyet sayısı istenilenin çok altında olduğundan bu duruma bağlı olarak muhasebe sistemi ile mesleğinin gelişimi de arzulanan düzeyin altındadır. Ekonomi geliştikçe ticari ve ekonomik faaliyetler belirli bir boyuta ve karmaşıklığa ulaşacaktır. Bu durum daha ayrıntılı ve yüksek kaliteli bir muhasebe sistemi ile standartlarına olan ihtiyacı arttıracaktır.

Ayrıca, ekonomik çevreden kaynaklanan enflasyonun gibi bazı problemlerin de muhasebe üzerinde önemli etkileri sözkonusudur. Yüksek enflasyona maruz kalan bir ekonomide hazırlanan finansal tablolar işletmenin gerçek durumunu göstermekten uzaktır. Bu ve benzeri problemlerin önüne geçmek isteyen işletme yöneticileri stok hareketlerinin takibinde

son giren ilk çıkar yönteminin kullanımı, enflasyon muhasebesi vb. yeniliklerden muhasebe alanında yararlanmaya başlamışlardır.

Yasal çevre; hukuksal yapı muhasebe sistem ve uygulamalarının gelişimi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Farklı hukuksal temellere ve hukuk kurallarına sahip ülkeler arasında muhasebeye ilişkin farklılıklar olabileceken, benzer hukuk sistemine ve kurallarına sahip ülkeler arasında muhasebeye ilişkin mevcut farklılıkların nispeten daha az olduğu belirtilebilir (Seidler, 1967: 776).

Yasal çevreden kaynaklanan faktörlerin en önemlilerinden birisi devlettir. Devlet, meydana getirmiş olduğu hukuk düzeni, gümrük ve vergi indirimleri, ihracat olanakları gibi düzenleyici kurallar ile muhasebeye yol gösterici, onu sınırlayıcı ve biçimlendirici durumundadır. Yine, bir ülkedeki borçlar hukuku, ticaret hukuku, vergi hukuku, iş hukuku gibi çeşitli hukuksal düzenlemelerin de muhasebeyi etkilediği bir gerçektir.

Kültürel çevre; işletmenin faaliyette bulunduğu çevrenin kültürel yapısı ve özellikleri ile bu faktörlerdeki değişimler muhasebe sistem ve uygulamaları üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, belirli kültürel bağılıkları olan ülkelerin, kendi kültürlerine benzer kültürel özelliklere sahip ülkelerce geliştirilen ve uygulanan muhasebe sistemlerinden etkilendikleri, bu ülkelerin muhasebe sistemlerini kabul etme eğiliminde oldukları ifade edilebilir (Nobes ve Parker, 2006: 5-6; Zengal ve Mhedhbi, 2006: 377). Diğer bir ifade ile, eskiden sömürge durumunda olan ülkelerin, ilgili ülkede daha önceleri belirleyici güç olan devletin muhasebe sistem ve uygulamalarını kabul etme eğiliminde oldukları belirtilebilir (Seidler, 1967: 775).

Günümüzde işletmeler, dinamik bir çevrede faaliyetlerini sürdürdüklerinden sosyal sorumluluk bilincine sahip olmak zorundadır. İşletmeler kar, büyüme, topluma hizmet ve varlığını devam ettirme gibi temel amaçlarını gerçekleştirmek için hissedarlar, çalışanlar, tüketiciler, devlet, toplum v.b. baskı ve çıkar gruplarının ihtiyaçlarına cevap vermelidirler. Bu da ancak kültürel değişikliklere göre yeniden şekillendirilmiş, çevresel değişikliklere duyarlı uygun bir muhasebe altyapısına sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ayrıca kültürel çevrenin oluşturduğu kurumlar, gelenek – görenekler, yasalar ve değer yargıları işletme faaliyetlerini etkileyerek, muhasebenin sosyal bir niteliğe sahip olması sonucunu doğurmuştur (Doğan, 1989:

45). Bu bağlamda muhasebe faaliyetlerinin yürütülmesinde bu faaliyetlerden etkilenebileceklerin çıkar ve ihtiyaçları göz önüne alınmaya başlandığında sosyal sorumluluk anlayışı hayata geçirilmiş olmaktadır. Günümüzde kültürün muhasebe üzerindeki etkileri ve neden olduğu değişiklikler muhasebe alanındaki en önemli araştırma konularından birisi haline gelmiştir.

Teknolojik çevre; özellikle II. Dünya Savaşı (1939–1945)’ndan sonra hız kazanan teknolojik değişmeler muhasebe sistemleri ve uygulamaları üzerinde etkili olmuştur. Teknolojik çevrede meydana gelen değişikliklerin muhasebeye etkileri bilgisayarlı muhasebe uygulamalarının önem kazanması, defterlerin bilgisayar ortamında tutulması, elektronik beyanname uygulamasına geçiş vb. biçiminde kendisini göstermiştir.

Teknolojik gelişmeler ile birlikte, işletme içinde ve çevresinde her şey değişmektedir. Bu gelişmeler ve değişimler muhasebeyi de önemli ölçüde etkilemektedir. Sözkonusu etkilenme muhasebe sistemleri, uygulamaları ve eğitimi alanlarında hissedilmekte ve muhasebenin her alanında bilgisayara bağlı bilginin önemi ile bu tür bilgiye bağımlılık giderek artmaktadır. Geline nokta, dünün teknolojik gelişmeleri bugüne uymadığı gibi, bugünün teknolojik gelişmelerinin de yarına uymayacağı belirtilebilir.

Uluslararası çevre; işlerini büyüten ve global pazarlarda faaliyet göstermeye başlayan işletmelerin dikkate almaları gereken önemli bir diğer çevre türü uluslararası çevredir. Uluslararası antlaşmalar, kuruluşlar ve birlikler bu çevrede dikkate alınması gereken faktörlere örnek olarak verilebilir.

Ekonomik anlamda küreselleşme, finansal bilgilerin sadece ülke düzeyinde değil aynı zamanda uluslararası düzeyde de karşılaştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu gelişme uluslararası düzeyde muhasebe uygulamalarındaki mevcut farklılıkların en aza indirilmesi ile bütünleşik bir muhasebe sistemi geliştirilmesi ihtiyacını artırmıştır. Sermaye piyasalarının gelişiminin bu ihtiyacı daha da belirgin hale getirdiği ifade edilebilir (Karabınar vd., 2007: 189). Ancak, ulusal kuruluşlar ile standart oluşturma sürecindeki farklılıkların uluslararası alanda bütünleşik bir muhasebe sistemi geliştirilmesine engel olduğu ileri sürülebilir (D’arcy, 2001: 330).

Eğitimle ilgili çevre; ülkede geçerli olan eğitim sistemi ve insanların bu sistemden beklentileri muhasebenin gelişimine etki edebilir. Bir ülkede eğitimli insanların sayıca artması,

insanların güvenilir ve kullanışlı bilgi ihtiyacını artırmaktadır. Artan bilgi ihtiyacına baēlı olarak, en önemli bilgi kaynaklarından biri olan muhasebenin önemi de artmaktadır. Yaşanan bu döngü muhasebenin gelişimini olumlu bir şekilde etkileyebilmektedir.

Günümüzde geleneksel muhasebe bilgi sistemlerinin yaşanan hızlı gelişmeleri izlemede yetersiz kaldığı, bu nedenle de işletmelerce sunulan bilgilerin ihtiyaçları karşılayamadığına dair görüşler mevcuttur. Bu yetersizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla, meslek mensuplarının eğitimi ve onlara gerekli bilgi ile becerilerin kazandırılması büyük önem arz etmektedir (Sevim, 2005: 89). Ancak eğitim yalnızca meslek mensuplarının eğitimi olarak ele alınmamalıdır. Meslek mensuplarının eğitilmesi, gereken kalitede meslek hizmetlerinin oluşturulması bakımından yeterli olmamaktadır. Bu bakımdan, işletme ile ilgili çıkar çevrelerinin kaliteli hizmet talep etmelerinin muhasebe hizmet kalitesinin geliştirilmesi bakımından önemli olduğu belirtilebilir (Nalbantoēlu, 2003: 6).

Meslekle ilgili çevre; muhasebe mesleēinin toplumda sahip olduēu prestij, insanların muhasebe mesleēine atfettikleri önem ve muhasebecilere bakış açıları muhasebenin gelişimini etkileyebilir. Ayrıca, meslekle ilgili birlikler, dernekler veya sivil toplum örgütleri de muhasebe mesleēinin yasalaşması ve uygulamalarının gelişiminde rol oynayabilir.

SONUÇ VE DEēERLENDİRME

Günümüz dünyasında deēişim, deēişimi getirmekte, küresel anlamda herkesi ve her şeyi etkilemektedir. Bu bağlamda deēişim, bir bilgi sistemi olan muhasebeyi de etkilemiş ve etkilemektedir. Anılan etki ile birlikte, geleneksel muhasebe anlayışının yeniden gözden geçirilmesi ve çevredeki deēişimlerin etkilerini yansıtan yeni bütünleşik bir muhasebe anlayışının geliştirilmesi gerekliliēi ortaya çıkmıştır. Zira çevreden kaynaklanan faktörler dinamik bir niteliēe sahip olmaları sebebiyle sürekli deēişmekte, muhasebe ise sözkonusu deēişime cevap vermede yetersiz kalmaktadır.

Politik, yasal, ekonomik, kültürel, teknolojik, uluslararası, meslek ve eğitimle ilgili çevrelerde yaşanan deēişimlerin muhasebe sistem ve uygulamalarının gelişimi üzerinde etkili olduēu ileri sürülebilir. Sözkonusu çevrelerden kaynaklanan faktörler muhasebeyi farklı açılardan etkilemekte ve gelişimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu faktörler arasında da belirli

etkileşimler yaşanmakta olup bu durum da muhasebenin gelişimine olumlu yansımaktadır. Bu gelişmeler muhasebenin daha önceki dönemlerde olduğu gibi yalnızca teknik bir konu olarak görülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Aksine, muhasebe çok boyutlu bir disiplin olup politik, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik, uluslararası vb. faktörlerin etkilerini dikkate alan politikaların bir arada uygulanmasını gerektirmektedir. Yukarıda belirtilen gelişmeler, çevresel faktörlerin işletme faaliyetleri ve özellikle muhasebe fonksiyonu üzerindeki etkilerini ortaya koyacak çalışmalar yapılması ihtiyacı doğurmuştur. Geline nokta muhasebe sistem ve uygulamalarında uluslararası alanda görülen farklılıkların nedenleri önemli bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada muhasebenin gelişimini etkileyen muhasebe çevresinin hangi unsurlardan oluştuğu, sözkonusu çevrelerin muhasebeyi nasıl etkilediği ve bu etkileşimin boyutu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak muhasebe çevresinin bir bütün olarak muhasebenin gelişiminde belirgin bir role sahip olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Nalan; AYDIN, Hamdi; (1987), **Muhasebe Teorileri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Nr. 98, Ankara.
- ALBANESE, Robert: (1988); **Management**, South-Western Publishing Company, Cincinnati, Ohio.
- BALL, Donald; Mc CULLOCH, Wendell; (1988); **International Business Introduction and Essentials**, Business Pub. Inc, New York.
- CHOI, Frederick; MUELLER, Gerhard; (1984); **International Accounting**, Englewood Cliffs, Prentice- Hall, Inc., New Jersey.
- CHOI, Jong-Seo; (2001); “Finacial Crisis and Accounting Reform: A Cultural Perspective”, **The Third Asian Pasific Interdisciplinariy Research in Accounting Conference**, 15-17 July 2001, Australia, ss. 1-30.
- D’ARCY, Anne; (2001); “Accounting Classification and the International Harmonisation Debate- An Empirical Investigation”, **Accounting, Organization and Society**, Volume 26, ss. 327- 349.

-
- DİNÇER, Ömer; (2003); **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, 6. Baskı, Beta Kitabevi, İstanbul.
- DİNÇER, Ömer; FİDAN, Yahya; (1997); **İşletme Yönetimine Giriş**, Beta Yayınları, 3. Basım, İstanbul.
- DOĞAN, Kerem Cemal; (1989); İşletmelerde Çevre Faktörlerindeki Değişmelerin İşletme Yönetimi Üzerindeki Etkileri ve İki Sanayi İşletmesinde Yapılan Uygulama, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Anadolu Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- GERNON, Helen; MEEK, Gary; MUELLER, Gerhard; (1987); **Accounting: An International Perspective**, Irwin Inc, Homewood, Illinois.
- GERNON, Helen; WALLACE, Olusegun; (1995); "International Accounting Research: A Review of Its Ecology, Contending Theories and Methodologies", **Journal of Accounting Literature**, Volume 14, ss. 54- 106.
- GÜMÜŞTÜRKMEN, Meryem; (1996); Çevresel Faktörlerin İşletme Yönetimi Üzerine Etkileri, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- HASSABELNABY, Hassan; EPPS, Ruth ; SAID, Amal; (2003); "The Impact of Environmental Factors on Accounting Development: An Egyptian Longitudinal Study", **Critical Perspective on Accounting**, Volume 14, Issue 3, ss. 273- 292.
- HERBERT, Hicks; (1979); **Örgütlerin Yönetimi: Sistemler ve Beşeri Kaynaklar Açısından**, Çev: Osman TEKOK vd., Olgaç Matbaası, Ankara.
- HOFSTEDE, Gerard; (1980); **Cultures Consequences: International Differences in Working- Related Values**, Sage Publications, Beverley Hills, London.
- KARABINAR, Selahattin; (2005); **Kültür-Muhasebe Etkileşimi Açısından Muhasebe İklimi**, Seçkin Kitabevi, Muhasebe ve Finans Dizisi, Nr.13, Ankara.
- KARAPINAR, Aydın; AYIKOĞLU, Figen Zaif; BAYIRLI, Rıdvan; (2007); "Convergence and Harmonization to International Financial Reporting Standards: A Perspective of Turkey", **The Balkan Countries' 1. International Conference on Accounting and Auditing**, 8–9 March, Edirne-Turkey, ss. 189- 207.

-
- KOÇEL, Tamer; (1982); **İşletme Yöneticiliği**, Beta Yayınları, İstanbul.
- KOÇEL, Tamer; (1998); **İşletme Yöneticiliği**, Beta Yayınları, 6. Basım, İstanbul.
- LEE, Grace Meina; (1997); Three Articles on The Relevance of Cultural Factors on The Development of National Accounting Systems, **Unpublished PhD Dissertation**, The University of Utah, David Eccles School of Business.
- NALBANTOĞLU, Rifat; (2008); “**Muhasebe Uygulamaları Konusunda Meslek Mensuplarının Bakış Açıları**”, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/sempozyum/06Sempozyum/5 Oturum /RifatNalbantoglu. pdf>, Erişim Tarihi:17.03.2008.
- NOBES, Christopher; PARKER, Robert; (2006); **Comparative International Accounting**, Ninth Edition, Prentice Hall, Great Britain.
- SEIDLER, Lee; (1967); “International Accounting- The Ultimate Theory Course”, **The Accounting Review**, Volume 42 (October 1967), ss. 775–781.
- SEVİM, Adnan; (2005);“Dijital Uygulamaların Muhasebe Eğitimi Üzerine Etkileri”, **XXIV. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu**, Muğla, ss.89- 105.
- SÜRMEŒ, Yusuf; (2011); **Muhasebe- 1**, Akademi Kitabevi Yayınları Nr.12, Trabzon.
- TAŞKIRAN, Necati; (1995); **İşletme Stratejileri ve Politikaları**, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF, İzmir.
- TOSUN, Kemal; (1982); **İşletme Yönetimi**, Savaş Yayınevi, Ankara.
- ZEGNAL, Daniel; MHEDHBI, Karim; (2006); “An Analysis of the Factors Affecting the Adoption of International Accounting Standarts by Developing Countries”, **The International Journal of Accounting**, Volume 41, Issue 4, ss.373–386.

www.bote.gazi.edu.tr

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ELEKTRONİK DERGİSİ

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi yılda en az iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde hazırlanarak dergimiz e-posta adresine (sbedergi@gumushane.edu.tr) gönderilmesi gerekmektedir. Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmaların tüm sorumlulukları yazarlara aittir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1.) Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

2.) Dergimizde Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Fransızca dillerinden herhangi biri ile yazılmış yazılar yayınlanır.

3.) Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özetler 9 punto ile yazılmış ve 200 kelimeyi aşmayacak şekilde olmalıdır. “ÖZET” başlığı (9 punto) ortalanarak **bold** yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet “anahtar kelime” (keywords) bulunmalıdır. Özette denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

4.) Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde A4 kağıdı boyutunda, “Times New Roman” yazı stili, 1.5 satır aralığı ve (11) punto ile yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1.25 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

5.) Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle **bold** ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.

6.) Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:

Üst ve alt	: 5 cm
Sağ ve sol	: 3 cm
Üstbilgi	: 2 cm
Altbilgi	: 2 cm

7.) Yazılar, şekil ve tablolar dahil 25 sayfayı geçmemelidir.

8.) Yazılardaki resim, şekil ve grafikler "Şekil" adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerine, şekillerin ise altına her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde ve ortalanarak **bold** karakterler ile yazılmalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

9.) Sayfaların altına (sağa yaslı olarak) sayfa numarası konmalıdır.

10.) Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. "GİRİŞ", "SONUÇ VE DEĞERLENDİRME" ve "KAYNAKÇA" başlıklarına numara verilmemeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar I,II, III, ... gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar A,B,C, ... gibi büyük harflerle sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar 1, 2, 3, ...gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar ise a, b, c, ... gibi küçük harflerle sınıflandırılmalıdır. Dördüncü derece alt başlıklar küçük harflerle, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır.

11.) Kaynaklara yapılan atıflar, dipnotlar yerine metnin içinde parantez arasında yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almalıdır. (Aaker, 1991: 101). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde "vd" kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde

yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atıfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Aşağıda bazı örnekler sunulmuştur:

-(Tek, 2004: 12). : tek yazarlı bir yayına atıf
.....(Birlik, 2002a: 32; 2002b: 112). : aynı yazarın aynı yıldaki iki yayınına atıf
.....(Demircan, 1999:10; 2000: 211). : aynı yazarın ayrı yayınlarına atıf
.....(Aktan ve Vural, 2001: 30). : iki yazarlı yayınlara atıf
.....(Kara vd., 1991: 15) veya (Kara vd. (1991: 15)’e göre : ikiden fazla yazarlı yayınlara atıf
.....(Yılmaz, 2002: 211; Bozkurt, 2005: 14). : aynı konuda birden fazla yayına atıf
.....(Rekabet Kurumu, 2005). : yazarı bilinmeyen ve internet sitesinden ulaşılan yayına atıf
.....(www.die.gov.tr, 2007) : internet adresine atıf
.....(Anonim, 2000: 11) : anonim yayına atıf
.....(Duran, 2005) : yazarı belli internet yayınlı makaleye atıf
.....(Devlet Planlama Teşkilatı, 2005) : kuruma atıf
.....(Odabaşı, 2008) veya Odabaşı (2008)’na göre.: kaynağın tamamına atıf

Yukarıdaki atıf gösterimleri metin dili Türkçe olan makaleler içindir. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynağa yapılan atıf dışında, yapılacak açıklamalar, “Notlar” başlığı altında yazının sonunda ayrı bir sayfada verilmelidir.

12.) Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakçada yer alan eserler kitap, makale vb. şekilde sınıflandırılmamalıdır. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Yazar soyadlarının gösteriminde tamamen büyük harf kullanılmalı ve yazar isimleri açık bir şekilde belirtilmelidir. Her kaynağın ikinci ve diğer satırları 1,25 cm içerden başlamalıdır. Kaynakça biçim kurallarına dair örnekler aşağıda sıralanmıştır:

Kitaplarda:

AAKER, David A.; (1991), **Managing Brand Equity**, The Free Press, New York, 299p.

AKTUĞLU, Işıl Karpat; (2004), **Marka Yönetimi**, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 231s.

ERDEM, Metin; Doğan ŞENYÜZ ve İsmail TATLIOĞLU; (2003), **Kamu Maliyesi**, Üçüncü Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, 352s.

FRIEDMAN, Daniel; Dan DRİEDMAN ve Alessandra CASSAR; (2004), Economics Lab: An Introduction to Experimental Economics, Routledge, United Kingdom, 256s.

KOTLER, Philip; (2000), **Marketing Management**, 9. Edition, Prentice Hall International Editions, USA, 718p.

NUNNALLY, Jum C. ve Ira H. BERNSTEIN; (1994), **Psychometric Theory**, Third Edition, McGraw-Hill, New York. 736p.

ODABAŞI, Yavuz ve Gülfidan BARIŞ; (2007), **Tüketici Davranışı**, Yedinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 404s.

Çeviri Kitaplarda:

PERRY, Alycia ve David WISNOM III; (2004), **Markanın DNA'sı**, Çev: Zeynep Yılmaz, Birinci Baskı, MediaCat Kitapları, İstanbul, 167s.

Makalelerde:

CENGİZ, Ekrem; Hasan AYYILDIZ ve Fazıl KIRKBİR; (2005), “Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24, ss.188-147.

MARION, Nancy P.; (1999), “Some Parallels Between Currency and Banking Crises”, **International Tax and Public Finance**, 6(4), ss.473-490.

CRAIG, C. Samuel ve Susan P. DOUGLAS; (2000), “Building Global Brands in The 21st Century”, **Japan and The World Economy**, 12(3), pp.351-359.

Derlemelerde:

DAHLMAN, Carl J. ve Richard NELSON; (1995), “Social Absorption Capability, National Innovation Systems and Economic Development”, iç. Bon-Ho KOO and Dwight PERKINS (Ed.), **Social Capability and Long Term Economic Growth**, St. Martin Press, New York, ss. 82–122.

METHİBAY, Yaşar; (2003), Avrupa Birliğinde İhale Sistemi ve GATT İhale Kodu”, iç. Binnur ÇELİK ve Fatih SARAÇOĞLU (Ed.), **Maliye Seçme Yazıları**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’ni Geliştirme Vakfı Yayını, ss. 125-142.

İnternette Alınan Kaynaklarda:

ACEMOĞLU, Daron ve Simon JOHNSON; (2006), **Disease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth**, NBER Working Paper 12269, <http://www.nber.org/papers/w12269>, Erişim Tarihi: 06.06.2006.

HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI; (2006), “Kamu Borç Yönetimi Raporu”, [http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin KBYR.Mayis06.pdf](http://www.hazine.gov.tr/duyuru/basin%20KBYR.Mayis06.pdf), Erişim Tarihi: 06.06.2006.

REKABET KURUMU, <http://www.rekabet.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.02.2005

TİGREL, Ali; “Timetable: What will Happen and When,” <http://europa.eu.int/euro/html>. Erişim Tarihi: 27.09.1999.

Tezler:

YILDIZ, Salih (2007), Tüketici Tercihlerinde Marka Değerini Belirlemeye Yönelik Bir Model Önerisi: Trabzon Örneği, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Bildiri:

ER, Bünyamin (1997), "Finansal Bağ Stratejileri, II. Geleneksel Finansal Sorunlar Kongresi, 22-25 Temmuz 2008, İstanbul.

Yukarıdaki gösterimler metin dili Türkçe olan kaynaklar içindir. Yabancı dilde yayınlanacak çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Örneğin, metin dili İngilizce olan bir çalışmada ‘ve’ bağlacı yerine ‘and’, ‘ss.’, kısaltması yerine ‘pp.’ kullanılmalıdır.

Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından KESİNLİKLE değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazara iade edilecektir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.) Türkiye'nin Libya Olaylarında İzlediği Politikayı Realizmin İnsan Doğası, Güç ve Ahlak Tanımları Üzerinden Açıklamak
- 2.) A Financial Performance Measuring Method For The Bank Call Center Employees
- 3.) Maliyet Liderliği Stratejisi Kapsamında Değer Mühendisliği Tekniğinin Uygulanmasının Bir Model Vasıtasıyla Analiz Edilmesi
- 4.) Tıp'ler İnsanı "Modernleşmenin Benzeşen Bireyleri"
- 5.) Bilişim Teknolojilerinin İşletme Performansı Üzerine Etkileri ve Gaziantep İlinde Tekstil Sektöründe Bir Araştırma
- 6.) Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi
- 7.) Yunanistan Borç Krizi Ve Türk - Yunan Turizmine Etkileri (2011 Yılı İncelemesi)
- 8.) İş Hukuku Kapsamında Tarımda Çalışanlar
- 9.) Beş Faktör Kişilik Kuramı İle İş Değerleri İlişkisinin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma
- 10.) Yapılandırmacı Sınıf Öğrenme Ortamı Algısı
- 11.) TCMB'nin Finansal İstikrar Araçları ve Çıkış Stratejisi Olarak Uygulamaları
- 12.) Dünyada ve Türkiye'de Kirlilik İzinleri Piyasaları ve Çevre Sorunlarının Çözümünde Bu Piyasaların Etkinliği
- 13.) Otel İşletmeleri ve Seyahat Acentaları İlişkisinde Bağımlılık Düzeyi Analizi: Alanya Bölgesi Otel İşletmelerinde Ampirik Bir Çalışma
- 14.) İslamiyetten Önce Türklerde Ölüm Anlayışı ve Defin Yöntemleri
- 15.) Düzce Yöresi Şehir Tarihi Çalışmaları Üskübü (Konuralp) ve Akçakoca Örneği (Kitap Tanıtımı)
- 16.) Orta Çağ İktisat Zihniyetinin Kazanç Maksatlı Ticaret Etkinliğine Karşı Tutumu
- 17.) Abbasiler Hilafetinin Tenezzülü ve Parçalanmasına Dair
- 18.) Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi
- 19.) Üniversite Öğrencilerinin Sporda Şiddet ve Saldırganlık Algıları
- 20.) Sorumluluk Duygusu ve Davranışı Ölçeğinin Geliştirilmesi Güvenirliği ve Geçerliliği
- 21.) Muhasebe Çevresi ve Çevrenin Muhasebeye Etkisi